

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 6. Sayı 12. Güz 2010

YÖNETİM YERİ:
Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe/Ankara P.K 06800
Tel: 0312 297-68-70 Belge-geçer: 0312 299-20-76
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-posta: ctad.hacettepe@gmail.com
Tel (Ed.): 0312 297-68-70/123

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN 1305-1458

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir. Yayın dili Türkçedir.

Basıldığı Yer: Hacettepe Üniversitesi Basımevi
06100 Sıhhiye/Ankara
Tel: 0312 310-97-90

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 6. Sayı 12. Güz 2010

SAHİBİ

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Doç.Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ

EDİTÖR

Doç.Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Prof.Dr. Adnan SOFUOĞLU

Prof. Dr. Fatma ACUN

Doç. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA

Doç. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

Doç.Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ

Dr. Sadık ERDAŞ

HAKEM KURULU

AKBULUT Dursun Ali, Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Ü, Samsun.

ARI Kemal, Doç.Dr., Dokuz Eylül Ü, İzmir.

AYTEPE Oğuz, Prof. Dr., Ankara Ü, Ankara.

DAYI S. Esin, Prof. Dr., Atatürk Ü, Erzurum.

ERTAN Temuçin Faik, Prof.Dr., Ankara Ü, Ankara.

GÜNEŞ İhsan, Prof. Dr., Anadolu Ü, Eskişehir.

KÖSTÜKLÜ Nuri, Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Ü, Konya.

ÖZEL Oktay, Yrd.Doç.Dr., Bilkent Ü, Ankara.

SARINAY Yusuf, Doç. Dr., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet Prof.Dr., Hacettepe Ü, Ankara.

SOFUOĞLU Adnan, Prof. Dr., Hacettepe Ü, Ankara.

ŞAHİNGÖZ Mehmet, Prof., Dr., Gazi Ü, Ankara.

YEŞİLBURSA Behçet, Prof., Dr., Abant İzzet Baysal Ü, Bolu.

YILMAZ Mustafa, Prof. Dr., Hacettepe Ü, Ankara.

TÜRKEŞ Mustafa, Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Ü, Ankara.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL 6 . SAYI 12. GÜZ 2010

İçindekiler

Saime Selenga GÖKGÖZ, Sunuş	1
Makaleler	
Mehmet Sait DİLEK, Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri	5
Serdar SAKİN, İngiliz Ajanı Binbaşı Noel'in Nusaybin Raporu	31
Makbule SARIKAYA, Türk Çocuk Dergilerinde Tarih 1918-1931	51
Turhan ADA, II. Meşrutiyet Döneminde Rıza Tevfik ve Felsefî Yaklaşımları	85
Mesut ERŞAN, Eskişehir Halkevi ve <i>Halk Evi</i> Dergisi	101
Esin Sultan OĞUZ, Türk Devriminin Kültür Politikaları ve Kütüphane Kurumunun Gelişimine Etkileri	125
Mehmet ÖZDEN, Cumhuriyet'in İlânı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuriî Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin <i>Meşrutiyet ve Cumhuriyet</i> Risâlesi 1923	153
CTAD Yayın İlkeleri	183
Yazarlar	185

Sunuş

Saime Selenga GÖKGÖZ

Hacettepe Üniversitesi

Küresel Ari ya ki Pictet'nin İlkel Aryaları

Belki bazılarınızın ismini, dilimize de kazandırılan kitabından bildiğiniz Maurice Olender, *Cennetin Dilleri Tanrısal Bir Çift: Ariler ve Samiler* (1998)¹ eserinde *kökenler aryanizminin* ('Sami' ikizi ile anlamaya çalışırken) bilginlerinin yanına tutkulu ve tutkun bir ozanına, Pictet'ye özel bir yer açar 'Aryaların Tektanrıci Eğilimi' bölümünde: 'Kemikler ve Sözcükler' arasındaki mistik ilişkiyi *Aryalar* için kuracak olan bu en lirik ozan, bu 'dil etnologu' Cenevrelî Kalvinci Topçu Binbaşı, kendi adıyla anılan füzenin mucidi Adolphe Pictet (1799-1875)'nin doğduğu yıl, herhâlde yıldızlar herzamankinden daha parlaktı.. O yıl Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837) de doğmamış mıydı? ² Moskova, o doğduktan sonra eski Moskova olmayacaktı! Ne yazarı ne de *Büyük Petro'nun Arab'ı İbrahim*, ona ne şüphe bir *Arya* değildi.. Rus'un Puşkin'le başlayıp devam eden *Arilerle* kaderi ve bunun idraki başlı başına bir meşgale olacaktı düzyazıda, şiirde, dramada.. Büyük Petro *küresel Ari*'ye benzeyeceksin ulu emrini verecekti.. Ya ki Pictet? Pictet'nin *tetebbu* ettiği *felsefiyyunumu* da deşeleidi Rus tecrübesi elbette.

Puşkinvârî *zalim*³ romansın (heyhat o nasıl bir düello idi ki, Natalya'sı uğruna..) tutkuyla kutsananı ve kaybedeni (?) olmayı kim yeğler? Zor ve zahmetli. Kendini

¹ Ankara: Dost, Çev. Nevzat Yılmaz. Eserin Fransızca aslı 1989'da Ed. du Seuil'den çıkmıştır. Olender, EHESS'te din bilimleri tarihi okutuyor, antik çağ tarihçisidir. Tarihsel Irkçı anlatı biçimlerinin bilimlerle ilişkisinin peşinde..

² Kahve tiryakisi Balzac da!

³ *Jestokiy*, bu sıfatın Rus 19.yüzyılının son çeyreği ve izleyen döneminin insan portreleri, Rus *paysage*¹, sıkıcı, bıkkın hayatlar, kadın-erkek ilişkileri, aşksız evlilikler, statü ve kariyerin feda edilmediği bireysel ve toplumsal sonuçlarıyla istismar hâlleri, aldatmalar, intihar, aşk cinayeti, maddî düşkünlük gibi alt temalarıyla beraber kavramak üzere ve elbette Hollywood-Bollywood'tan sıkılanlara Sovyet sinemasının keşfi adına iki müthiş Sovyet filmi öneririm. İlki bir Mosfilm yapımı, hüznöleneceksiniz: *Jestokiy Romans* (renkli, 1984, Rus dram repertuarının bir diğer büyük ismi Aleksandr N. Ostrovskiy'den uyarlama), Ünlü yönetmen Eldar Ryzanov'un bu

chat yaparken, *twit* atarken, *face'*de bulduğu için (!) *bu çağın çocuğu* ne eylesin.. *Pistol duel* çağından asilzadegân, *chevaleresque* endamını reddedip menziliyle *revolveri* de tutan oldu, yenileri başka bir dilde o dilin hikmetine inandılar. Ve Rusya'nın bu 'Yeni Adam'larını, Rahmetov'larını anlamak için Pictet'yi bilmek, Pictet'nin de Sorbonne'da Guizot'nun (1787-1874)⁴ Tarih derslerine devam ettiğini, dinlediğini (1820-21) bilmek lazım. *Hind-Avrupaî* bu *Garb felsefîyyun* ülkesinin yolcusu, başka iklimlerin toprağından gelen 'Suyu Arayan' Adamı, o dahi 'Yeni Adam'dır, *Aydemir*'dir bir adı, bir adı 'Feylesof', ülkesinde başka olmadığı için herhâlde, bir mecrada kök-köken dillerine vakıf olsa da, *babası* (hem İngiliz'inkini ve Amerikan'inkini) *ihtilâl-i kebirleri*, 30-48'i hem de *Commune*'ü-1871 başkaca [malum hep dolaylı yoldan: msl. Marx'ı Lenin'den bilme] idrak ettiğinden herhâlde, Guizot'nun Cromwell'ine de başkaca şerh düşecekti. Bu şerhin bugün için elzem anlamının peşindeki de tarihsel kesitleri *kendi original* (aslı karşılığında) *bütüncesinden* ayırmaktadır, nedendir *longue durée*'yi kesitin hâl tasvirinde yeniden mi ele almalıdır? Kesit olanı kendi aslı bütüncesinden ayırırken o, peki eşyanın tabiatı ve kendisi hakkındaki bilginin idrakî sınırını delip Tanrı'nın parmağına değen *kimlerdi? Bunların kökeni, ırkı, dili neydi? Kaderi neydi? Bu hangi Tanrı'nın çizdiği kaderdi her çağda onun için? Bir yüce vazîfesi ve ülküsü hep vardı.. Diğerleri neden Tanrı'nın parmağına bir türlü değemiyordu?* Tanrı'nın parmağı neydi ki? Lanetlenmişler miydi? Lanetlenme değildi. Lanetlenme onun aslı oluşunun (bütüncede) sözcüğü değildi ki. Lakin kendi Sorularını ve Cevaplarını hep bu yüzden mi bir türlü *müstakil* kuramıyordu? Bu cenk en zoruydu da, benzemek ve kendini benzetmek işi hep, nasıl olursa olsun *fac simile* mi *kolaydı?* Yazık ki benzemezliğinin ve benzemeyeceğinin idrakî sancılıydı.. *Res publica*'nın evlâtları Guizot'nun ve Thiers'in aslından okuru, *hürriyetperver* okuru ve nihayet hep muhalifinin Pictet'yi okuyup okumadığını nasıl anlayacağız peki? Puşkin de kalemi de bilinsin, Gogol'e yol verendi.. Pictet ve Puşkin aynı yıl doğdular... Bizde mi? Bizde de bir devir kapandı belki, *Hüsn ü Aşk*'in şairi Şeyh Galip'le, lâkin onunla aynı yıl bu dünyayı terk eden kâtip Ratip Efendi de yüzyılın tam ortasında doğmuştu. Ve zerk ettiği fikrinden firar etmek ne mümkündü? Kendinden firar edebilir miydi peki?

filmini (oyunculukları saymıyorum) esas zalim kılan ise diğer şarkıları bir tarafa, Sovyet devrinin lirik kadın şairi Bella Ahmadulina'nın sözlerine hayat veren Larisa'nın şarkısıdır. Oyuncunun kendi sesi olmadığını söylemekle yetinmiyorum: A naposledak ya skaju (Ve Sonunda Söylüyorum). Dinleyiniz, hakikî romans. Diğer film ise Yosif Heifitz'in siyah-beyaz çarpıcı bir Çehov uyarlaması, Lenfilm yapımı (1960): *Dama s Sobaçkoy* (Köpekli Kadın).

⁴ Tarihiçi, devlet adamı François Pierre Guillaume Guizot (1787-1874) F. Guizot'nun 30 yılda İngiliz ihtilâline hasrettiği 6 ciltlik (Her kısım 2 cilt) eseri: *Histoire de la Révolution d'Angleterre depuis l'avènement de Charles Ier, jusqu'à la Restauration de Charles II. 1ère partie* (1826-27, Paris: Leroux et Chantepie, 2 vol.); *Histoire de la République d'Angleterre et de Cromwell (1649-1658) 2ème partie de l'Histoire de la Révolution d'Angleterre* (1854, Paris: Didier, 2 vol.); *Histoire de protectorat de Richard Cromwell et du rétablissement des Stuart. 3ème partie de l'Histoire de la Révolution d'Angleterre* (1856, Paris: Didier, 2 vol.). Burada eserlerin ilk baskı tarihleri verilmiştir. İngiltere İhtilâli üzerine eserleri bununla sınırlı değildir. Bkz. guizot.com/ouvrages-de-francois-guizot.

'Aynı beşikte' keşfedilmiş bu ikizler, Ari ve Sami güçleri eşit olmayan bir çift oluşturmalarıdır, benzersiz kaderleri de olan. Herşey onları ayıracaktır. Sahnesi evrensel tarih olan kaderin bu oyununda Tanrı, onların her birinin kendi rollerini oynaması için de dikkat eder. Ariler Garb alemine 'doğaya hakimiyeti, zaman ve mekânının araştırılmasını, mitolojinin, bilimlerin ve sanatların icadını sağlarsa, Samiler de tektanrıcılığın gizini ellerinde tutarlar. En azından İsa'nın Celile'de dünyaya geldiği güne kadar. Bu ikili ortak miras kavgalı bir mirasa çağında bulunur...'

Yeni Mesih'in izleyicilerinin "her çağın tanrısıyla dolaysız bir ilişki içinde var olduğunu" L. von Ranke söyleyince tarihin dinsel açıklaması olumlanacaktı da. Tarihin anlamı neydi ki? Herder, bu romantik büyücü tarihsel nedenselliğe ona anlamını veren tek şeyi Tanrısal mükemmeliği bitişirmeyecek miydi? (Olender 1998: 29, 30) Ne Ari ne de Sami olan diğer *teklikler*; kendi *originel bütünceleri* hep olagelenler de Herder'i sevecekti..

Pictet'nin eseri, matematikten edebiyata, doğa tarihinden felsefe ve balistike çeşitlenir, Cenevre Üniversitesinde kısa bir süre de estetik dersi verir. 1859'da basılan (Darwin'ın *Türlerin Kökeni* de bu yıl yayımladı) ve Olender'in anıtsal olarak nitelediği *Essai de paléontologie linguistique, Les Origines indo-européens ou les Aryas primitifs* (Dilbilimsel Paleontoloji Denemesi, Hint-Avrupa Kökenleri ya da İlk Aryalar) eseri- Olender bilgisiyle-bana duyurduklarıyla yerini aldı. Pictet'nin üstadları Romantik Avrupa'dan. Bu gezgine Hindistan sevgisini aşılayanının A. Wilhelm von Schlegel olduğu belirtiliyor, Sanskritçeyi öğreniyor. 1821-22'de Alman feylesof ve şairiyle ile tanışıyor: Goethe, von Schelling, Schleiermacher, Hegel.. Sonra ver elini Londra, Kelt papazlarının dilini, ağızlarını çözüyor, klasik dillerle ve Sanskritçe ile akrabalıklarını. Bu Dil paleontologunca "sözcükler kemikler kadar dayanıklı"dır. Fosillerin araştırılmasındaki yeni modeli *Arya'nın* sözcük dağarcığını araştırmaya uyarlıyor: "*Zira sözcükler kemikler kadar dayanırlar. Bir dişin örtük bir biçimde bir hayvanın tarihinin bir kısmını kapsamı gibi, soyutlanmış bir sözcük de, oluşumu esnasında ona bağlanan bütün bir düşünce dizisinin yolunu gösterebilir. Onun için dilbilimsel paleontoloji sözü, düşündüğümüz bilime çok uygun düşmektedir.*" (Olender 1998: 121)

Bu 'çoban halk', evleri 'sabit' Aryalara hiç yakışmayan çoktanrıcılıklarını tektanrıcılığa evirecek olan Pictet'nin kendini özdeşleştirdiği İlk Aryaların bıraktığı tek miras dildi, onların etnografya ve coğrafyası, doğa tarihi, maddî uygarlığı, toplumsal düşünce, ahlâk ve din yaşamı eseri boyunca karanlıktan aydınlığa çıkacaktı... Yaşamlarını canlandırmak için dile "hafıza kurucu" işlevini yükledi, Hristiyan Garb için Hind-Avrupa hafızası. Ülküsü yüceydi, müsaade alındı, Renan ve Müller onay verdi, bir halk "bir biçimde" filoloji bilimiyle ortaya çıkarılabilirdi:

Bütün tarihsel tanıklıklardan önceki ve zamanların gecesinde saklanan dünyanın tamamına egemen olmaya adanmış bir ırk, parlak geleceğine başladığı ilkel beşiğinde yavaş yavaş büyüyordu. Hazinelerini saçıp savurmadan teslim eden ulu ve sert bir doğanın sinesinde kan güzelliği ve zekâ yeteneğiyle bütün ötekiler arasında ayrıcalıklı olan bu ırk, başından

beri fethetmeye yazgılıydı [...] Burada, hazırlayan düşünce­nin düşünce­nin ve tamamlayan enerjisinin erken bir gelişmesi görülür; sonra kuşkusuz başlangıçtaki güçlükler bir kez yenilince, ataerkil bir yaşayışın ortasında dertsiz bir mutluluk hali. Böylece neşe içinde, sayıca ve refahça büyü­yerek, bu verimli ırk, gelişmenin güçlü aracı olarak kendisine, zenginliğiyle, kudretiyle, ahengiyle ve kalıplarının mükemmelliğiyle hayranlık uyandıran bir dil yaratmaya çalışıyordu, bütün duygularının, tatlı sevgilerinin, doğal hayranlıklarının, aynı zamanda üstün bir dünyaya atılımlarının kendiliğinden gelip yansıdığı bir dil, en derin düşünce­nin olduğu gibi, en yüce şiirin de muhteşem gelişmesinin gelecekteki bütün zenginliklerini tohum olarak taşıyan sezgisel imge ve düşüncelerle dopdolu bir dil (Olender 1998: 120)

3 Mayıs 2011, Beytepe/Ankara

Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri

Mehmet Sait DİLEK

Atatürk Üniversitesi

DİLEK, Mehmet Sait, Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri. CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 5-29.

Estonya Millî Meclisi 23 Nisan 1919'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi ise 23 Nisan 1920'de açıldı. Her iki meclis de bağımsızlıkları için savaşıırken kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan beri Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" prensibini rehber alarak dış politikada barışçı, gerçekçi ve tutarlı bir yol benimsedi. Türkiye, 23 Ocak 1924'te Estonya Cumhuriyeti'ni tanıdı. Türkiye ve Estonya arasında karşılıklı siyasî ilişkiler, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasıyla 1 Aralık 1924'te başladı. Atatürk döneminde Türk-Eston ilişkileri çeşitli alanlarda gelişti ve 1931'de Estonya Cumhurbaşkanı Konstantin Pats, Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, Türklerle Estonların akraba olduğunu ve Tallin'de elçilik açılmasını talep etti. Türkiye de Eylül 1935'te Nuri Batu'yu Tallin'de görevlendirme kararı aldı.

Anahtar Sözcükler: Estonya, Türkiye, Atatürk, Nuri Batu, Tallin.

DİLEK, Mehmet Sait, Turkish-Estonian Relations in the Atatürk's Era. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 5-29.

The Estonian parliament was inaugurated on April 23, 1919 and the Turkish Grand National Assembly on April 23, 1920. Both parliaments were established when they were fighting their wars of independence. The Republic of Turkey has been pursuing, since its establishment, a peaceful, realistic and consistent foreign policy guided by the principle "Peace at Home and Peace Abroad" set out by Mustafa Kemal Atatürk. Turkey recognised the Republic of Estonia on 23 January 1924. Bilateral political relations between Turkey and Estonia began on 1 December 1924, with the Treaty of Friendship and Cooperation. Turkish-Estonian political relations in the Atatürk's Era improved in various areas and in 1931 Konstantin Pats, President of the Republic of Estonia, mentioned in his letter to Gazi Mustafa Kemal, that Turkish and Estonian nations are relatives, and requested Turkey to open embassy in Tallin. On September 1935, Turkey opened its first Embassy in Tallin, by nominating Nuri Batu to Estonia.

Key Words: Estonia, Turkey, Atatürk, Nuri Batu, Tallin.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti yeni bir güç olarak ortaya çıkınca uluslararası alanda ilişkilerini yeniden kurmak, bu ilişkileri devletler hukukuna, özellikle eşitlik ve karşılıklı olma (*mütekabiliyet*) ilkelerine uygun biçimde düzenlemek ve benimsediği barışçı politikasını güçlendirmek amacıyla 1923-1938 yılları arasında bir dizi dostluk antlaşması imzalamıştır. Dostluk antlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte Türkiye, bağımsız ülkelerin büyük bir kısmı ile resmî ilişkiler kurmuş oluyordu. Bu durum taraflar arasında zamanla ilişkilerin gelişmesine ve çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır.¹ Türkiye ile dostâne şekilde diyaloga giren ülkelerden birisi de Estonya'dır. Türkiye'de Baltık coğrafyasına ve tarihine duyulan ilginin zayıflığı, Baltık bölgesiyle ilgili istenilen düzeyde neşriyatın basılmasına mani olduğundan tarihsel olarak eskilere uzanan Türk-Eston etkileşimine yeterince değinilmemiştir. Bundan dolayı çalışmada; modern Estonya'nın Baltık coğrafyasında ulus olarak tarihine ve Türk-Eston ilişkilerinin Osmanlı dönemine ancak ana hatlarıyla yer verildikten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber şekillenen Atatürk dönemi Türk-Eston ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca, Estonya Millî Arşivi fotoğraf bölümünden konuyla ilgili malzeme Ekler kısmında kullanılmıştır.²

Baltık kıyılarına ve sularına ³ 12. yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar, Danimarkalılar, Almanlar, İsveçliler ve Ruslar tek başına hâkim olma

¹ Atatürk döneminde Türkiye'nin imzaladığı bir dizi dostluk antlaşması için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I (1920-1945)*, TTK, Ankara, 2000, s.253-258.

² Türk-Eston ilişkileri ve kültürel etkileşimine dair akademik çalışmalar için bkz. Neşe Özden, "A Few Notes on the Comparative History of Estonia", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 21 (Bahar 2009), ss.1-11; Jaan Kaplinsky, "Estonya Folklorunda Türkiye ve Türkler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 9 (Eylül 1994), s. 37; Mehmet Temel, "1918 Brest-Litovsk Antlaşması Sonrası Bağımsız Litvanya, Letonya ve Estonya Osmanlı'nın Baltık Cumhuriyetlerine İlişkin Politikası", *Toplumsal Tarih*, Sayı 58 (Eylül 1998), ss. 45-49; Tanno Tilgar, "Eston Basımında Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 27, Sayı 43, 2008, ss. 159-179 (Ankara Ü, DTCF); Heikki Tuulik, "Ernst Webermann Ja Eesti-Türgi Suhted Aastatel 1929-1932", *Tartu Ülikool, Teaduslik-Populaarne Ajaloo Almanakk*, 1991, s.46-49; *Türkiye 85-Estonya 90: Tarih Boyunca Dostluk Başlıklı Serginin Kataloğu*, Türkiye Cumhuriyeti Tallin Büyükelçiliği Yayını.

³ Baltık ülkeleri, Baltık Denizi'ne kıyısı olan ve aralarında tarihsel yakınlık bulunan Estonya, Letonya ve Litvanya'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında benzer tarihsel, kültürel ve ekonomik özellikleri bulunan ülkeler 1991 yılında bir araya gelerek Baltık İşbirliği'ni ve Baltık Meclisi'ni ardından 13 Haziran 1994 yılında Baltık Bakanlar Konseyi'ni (Baltic Council of Ministers) kurmuşlardır. Bir başka örgütlenme 1992'de Baltık Denizi Devletleri Konseyi (Council Of The Baltic Sea States- CBSS) adıyla kurulmuş, daha geniş bir yelpazeden Baltık bölgesi oluşturulmuştur. Üyeleri Danimarka, Estonya, Finlandiya, Almanya, Litvanya, Letonya, Norveç,

teşebbüslerinde bulunmuşlar ve Baltık bölgesi milletlerinin direnmesine rağmen emellerini gerçekleştirmişlerdir. Bununla beraber, Eston ve Leton milletlerinin maruz kaldıkları yabancı işgaller arasında en uzun süreni Rus idaresi olmuştur. Çar I. Petro (Büyük Petro) zamanında Rusya yeniden Baltık'ta gözükmektedir. Bölgede etkisini giderek hissettiren Ruslara karşı en büyük darbe, Osmanlı ordusu tarafından Prut'ta (1711) vurulacaktır.⁴ Ancak Türklerin Rus ordusunu salıvermesi, Estonya'nın İsveç hakimiyetinden çıkmasına zemin hazırladı. Nitekim, 30 Ağustos 1721'de Çar I. Petro ile İsveç Kralı I. Frederik arasında imzalanan Nystad Antlaşması ile İsveç Krallığı, Livonya, Estonya, Engri eyaletlerini, Karelya'nın bir kısmı ile Viborg şehrini ve bölgesini Çarlık Rusya'ya terk etti. 1808'de İsveç Krallığı ile yaptığı bir başka harpten sonra Çarlık Rusyası, bütün Finlandiya'yı ele geçirdi.⁵

Uzun bir süre Rus egemenliğinde kalan Estler, 30 Mart 1917'de özerklik kazanmış ancak bu kez Alman birliklerinin taarruzuna maruz kalmıştır. İşgaller ülkesi konumuna getirilen Estonya, 24 Şubat 1918'de bağımsızlık bildirgesini ilân ederek işgallere karşı haykırışını dünya kamuoyuna duyurmuştur.⁶ Bu olayı müteakip Rus ordusunun Estonya'yı tahliye etmesini içeren ve Baltık halklarına millî devlet kurma hak ve imkânı sağlayan Brest-Litovsk Antlaşması 3 Mart 1918'te imzalandı. Ancak Brest-Litovsk Antlaşması, o dönemin siyasî konjonktüründen dolayı “Unutulmuş Barış” hâline getirildi. Estonların metin üzerinde gözüken kazanımı elde etmesi için mücadele etmesi gerekiyordu.⁷

Polonya, Rusya Federasyonu, İsveç ve AB'dir. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der. Faruk Sönmezoglu, Haz. Ülke Arıboğan-Gülden Ayman-Beril Dedeoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.117; T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı resmî sayfası için bkz. <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm>.

⁴ Kurat'a göre Prut'ta Rus ordusu tamamen etkisizleştirilseydi Çarlık Rusya adına büyük kazanımlar gerçekleşmeyecekti. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara, 1970, s.21; Çarlık Rusya'sı 1894-1900 yılları arasında Aleksandr Nevskiy Rus Katedralini Estonya'da inşa etmiştir. Katedralin kubbelerinin tepesindeki haçların altında hilâl bulunmaktadır. Saffet Emre Tonguç'un “Yazın Avrupa'da En Serin Şehirler” adlı yazısında; Rusların Osmanlı'ya karşı üstün olduğunu göstermek adına hilâl üzerine haç diktğini ifade etmiştir. Politik amaçlar ve mefhumlar için kullanılan semboller sistemi politik sembolizmi içerir. Bu tavır Rusların İslâm-Türk fobisiyle beslenen hafızasının dışavurumudur. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12104452&p=2>.

⁵ Kaarel Robert Pusta, “Baltık'tan Boğaziçine Hürriyet Cephesi”, Çev. Dr. İlhan Lütem, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 1953, s.182-183.

⁶ Toivo Miljan, *Historical Dictionary of Estonia*, Scarecrow Press, 2004, s.163-164; Estonya tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Pascal Lorot, *Baltık Ülkeleri*, Çev.Hüsnü Dilli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Neil Taylor, *Estonia*, The Globe Pequot Press Inc, 2010; David J. Smith, *Estonia Independence and European Integration*, New York, 2001; Toivo U. Raun, *Estonia and The Estonians*, Hoover Press Publication, 2001; Abdullah Battal [Taymas], *Rusya'dan Ayrılan Milletler (Estonlar, Latişler, Litvanyalılar, Finler ve Lehler)*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1927.

⁷ Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum (elviye-yi selâse) Osmanlı devletine geri verilmişti. Ancak İtilaf devletleri açısından Brest-Litovsk'ta alınmış kararların bir önemi

Estler, I. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya ile yeni bir harp yapmak zorunda kaldı. Estonya ordusu⁸, gerek mevcudu gerek teçhizatı bakımından alelacele hazırlanmış olmasına rağmen çok elverişli şartlar içinde savaşan düşmana karşı başarılı oldu. Estler, ülkelerini kurtardıktan sonra Sovyetlerin barış teklifini kabul ettiler ve Eston-Sovyet Barış Antlaşması 2 Şubat 1920 tarihinde Estonya'nın eski bir üniversite şehri olan Tartu'da (Dorpat) imzalandı. Dorpat Antlaşması gereğince; Sovyet Rusya "kendi arzusu ile ebediyen" Estonya ülkesi ve halkı üzerinde bütün egemenlik haklarından feragat ediyordu. Ancak uluslararası ilişkilerde metne dayalı ifadelerin her zaman uygulama alanına dökülmediğini ve verilen sözlerin unutulabildiğini II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Sovyet idaresindeki Estonya örneği gösterecektir.⁹

Türk-Eston İlişkilerinin Osmanlı Dönemi Hakkında

Estonyalı bilim adamı Dr. Friedrich Parrot'un Anadolu topraklarını ziyaret etmesiyle iki taraf arasında ilk kazanım gerçekleşmiştir. Parrot, Türkiye'nin en yüksek tepesi Ağrı Dağı'nın zirvesine 9 Ekim 1829'da ulaşan ilk ekibin başındaydı ve bu tırmanışla Ağrı Dağı'na yapılacak tırmanışlar için öncü olmuş ve Estonya dağcılık geleneğinin temeline katkıda bulunmuştur.¹⁰

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) hem doğuda hem batıda Osmanlı devletini zor duruma düşürmüş olduğu gibi Rus ordusunun eline geçen Plevne'deki Türk esirler, Tallin'e 98 km. mesafede bulunan Rakvere'ye ve 128 km. mesafede bulunan Parnu'ya yani günümüzde Estonya sınırları içerisinde bulunan yerlere gönderilmiştir. Türklerle Estonyalılar arasındaki ilk insanî temas, Eston yerel halkıyla Türk savaş esirleri arasında yaşanmıştır. 1930'larda, Rakvere'de elli yıl önce bir grup Türk savaş esirinin yaşadığını anımsayanlar var

yoktu. Bu durum doğu cephesinin açılmasına zemin hazırladı. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s.378, 421.

⁸ Estonya'nın askerî gücü hakkında bilgi veren 1920 yılına ait İngiliz kaynaklı bir belge için Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) II*, Nisan-Aralık 1920, TTK, Ankara, 1975, s.467; Eston ordusu hakkında geniş bilgi veren kaynaklar için bkz.Tahsin İsmail, *Harbi Umumiye'den Sonra Düvel-i Ecnebiye Teşkilâtı Kızıldoru Baltık Cumhuriyetleri (Estonya-Litvanya-Letonya) Orduları*, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1339 (1923), s.25-27; *Lebistan, Finlandiya, Estonya, Litvanya Orduları*, Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti İstihbarat Dairesi, İstanbul, 1341 (1925), s.22-24.

⁹ Kaarel Robert Pusta, "Estonya'nın Sovyetleştirilmesi", Çev. Dr. İlhan Lütem, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Ankara, 1953, s.169; *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s.268.

¹⁰ Friedrich Parrot, *Journey to Ararat*, Tr. W.D.Cooley, New York, 1846, s.191; *Postimees*, (Tartu) 10 Ocak 1937, s.4, 4 Ekim 2009 tarihinde Estonya Büyükelçisi Aivo Orav, Tartu Üniversitesi Rektörü Prof. Alar Karis, Ağrı Valisi Mehmet Çetin tarafından İshak Paşa Sarayı'nda açılan sergiyle, Fizik Bilim Profesörü ve Tartu Üniversitesi Rektörü Johann Jakob Friedrich Wilhelm Parrot'un (1792-1841), 9 Ekim 1829'da Ağrı Dağı'na yaptığı ilk zirve tırmanışının 180. yıldönümü kutlanmıştır. http://www.estemb.org.tr/tur/estonya_ve_turkiye.

olup yerel halkla Türk esirlerinin çok dostça ilişkiler kurduğu ifade edilmiştir. Eston halkı, Osmanlı aleyhtarı Rus propagandasına rağmen Türk esirlerine yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuştur. Ancak hastalık gibi nedenlerle bölgedeki Türk savaş esirlerinin bir kısmı şehit düşmüştür.¹¹

Bir başka Baltık ülkesi olan Letonya'nın, başkent Riga'ya 90 km. uzaklıktaki Cesis şehrinde de bir Türk Şehitliği bulunmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde yaralanan ve Ruslara esir düşen Osmanlı askerinin bir bölümü de o dönemde Rusya içinde yer alan bugünkü Letonya topraklarına getirilmiştir. Ancak, aldıkları yaralar ve yakalandıkları hastalıklardan dolayı hepsi bir süre sonra hayatlarını kaybetmiş ve bunlardan bir kısmı Cesis'teki mezarlığa defnedilmiştir.¹²

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması gereğince; Kars-Ardahan-Batum gibi önemli mevkiilerin yeni hakimi Çarlık Rusya olmuştu. Çarlık idaresi bölgeye farklı unsurları yerleştirme stratejisi izleyince Berlin Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra Kars'a 5 km. uzaklıkta bulunan Karacaören Köyü'nde (Novo-Estonskoye) bir Eston köyü kurulmuştur. Uzun yıllar Anadolu topraklarında barış içerisinde yaşayan Estonlar, zamanla yurtdışına göç etmeyi tercih ettiği için nüfusları azalmıştır. Nitekim 1975 yılına gelindiğinde sadece 5 haneden oluşan Eston köylüsü Karacaören'de yaşamını sürdürmekteydi.¹³

Çarlık Rusyası'nın Osmanlı toprakları üzerindeki yayılmacı emelleri Berlin Antlaşması sonrasında da etkisini hissettirmeye devam etti. Örneğin, 9-10 Haziran 1908 günlerinde İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikola, Reval'de (Tallin) biraraya gelip Avrupa sorunlarını görüştüler. Bugünkü Eston ülkesinin başkentindeki görüşme neticesinde, Balkanlar'da Çarlık Rusyası'nın daha da güç kazanma ihtimali, Osmanlı'da milliyetçi akımlara karşı önlem alma

¹¹ Kaplinsky, agm., s.37; *Türkiye 85-Estonya 90*, s.27-31; 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde Türklerin Rus esirlere iyi davrandığına dair bilgi için *Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu (ORH-I)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Ankara, 1994, s.198-199; Bu kişilerin anısına Rakvere mezarlığında anıt mezar yaptırılmış ve bu anıt mezar 14 Kasım 2008 tarihinde Millî Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından açılmıştır. T.C. Tallin Büyükelçiliği resmî sayfası <http://tallin.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=527>.

¹² Şehitlik, 1937 yılında o dönemde Baltık ülkelerine akredite olan Türkiye'nin Estonya Tallin Büyükelçisi Nuri Batu'nun girişimiyle bugünkü anıt mezara dönüştürülmüştür. Letonya'daki şehitliğin restorasyonu tamamlanmış ve resmî açılışı Millî Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün katıldığı törenlerle, 15 Eylül 2005 tarihinde gerçekleştirilmiştir. T.C. Riga Büyükelçiliği resmî sayfası <http://riga.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=911>.

¹³ Kendi ülkelerinde yaşarken Alman çiftlik sahiplerinin baskısına dayanamayan bir grup Eston, Çarlık Rusya'ya göç etmişti. Çarlık Rusya ise yaklaşık 300 kişilik Estonyalı grubu, Kars'a göndermeye karar vermiştir. Prof.Dr. Orhan Türkdogan'ın 1975 Haziran'ında gerçekleştirdiği Karacaören Köyü ziyareti hakkında bkz. Orhan Türkdogan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi Araştırma, Yöntem ve Teknikler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1977, s.484-489.

gereksinimini hazırladı ve demokrasi hareketlerini doğrudan etkileyerek, meşrutiyet dönemine geçiş süreci hız kazandı.¹⁴

Estonya Cumhuriyeti Delegasyonunun 24 Şubat 1918'de bağımsızlık bildirgesini ilân ettiğinden ve Sovyetlerle 2 Şubat 1920'de Dorpat Antlaşması imzaladığından daha önce bahsetmiştik. Estonya Cumhuriyeti, bağımsızlığını taçlandırabilmek ve kendisini uluslararası ortamda kabul ettirebilmek için devletlerle siyasî ilişki kurmak istemekteydi. Nitekim Estonya Cumhuriyeti, Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya siyasî ilişkilerin kurulması hususunda 12 Şubat 1921'de teklifte bulundu.¹⁵ Ayrıca Eston Hükûmeti, Osmanlı Hariciye Nezâretine 21 Haziran 1921'de bir mektup göndererek, Estonya Cumhuriyeti Varşova Elçisi Aleksander Hellat'ın İstanbul'a aynı zamanda Estonya sefiri olarak atandığını bildirdi. Bununla beraber Aleksander Hellat, Eylül 1921'de Osmanlı topraklarına gelerek geçici bir konsolos gibi görev yaptı ve 50'ye yakın Estonyalının ülkesine rahat bir şekilde dönmesini sağladı. Hellat, 23 Eylül 1921'de Hariciye Nezâretine gönderdiği takirde, iki taraf arasında siyasî ve şebhenderliğin açılarak ilişkiler kurulmasını ve dostluk tesis edilmesini talep etti. Eston Hükûmeti'nin ve Hellat'ın girişimlerinden sonra Hariciye Nezâreti, Bern ve Stockholm Sefaretleri başta olmak üzere dış kaynaklardan Estonya'nın durumu hakkında bilgi istedi. Nitekim, ilgili makamlar Estonya'nın coğrafi konumu, nüfusu, başkenti ve devlet organları hakkında oldukça detaylı bilgiler göndermiştir.¹⁶

Estonya Cumhuriyeti'nin devlet teşkilâtını da inceleyen Osmanlı Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği, bu ülkenin tanınmasına ilişkin geniş bir mütalaa hazırlayarak, çekincelerini Sadaret'e ve Hariciye Nezâreti'ne bildirdi. Temmuz 1922 tarihli bu mütalaa, "Osmanlı Devleti ile Estonya Cumhuriyeti arasında konsolosluk protokolü imzalanmadan bu devletin tanınmaması gerektiği" ifade edilmiştir. Estonya'nın siyasî mümessilleri ve konsolosları buna benzer şart belirlemeden kabul edildikleri takdirde, bunların yapacağı ilk iş, "önce mazhar-ı müsaade-i millet ve ardından kapitülasyonlardan yararlanma isteği" olacak, dost ve müttefikleri olan devletlerin yardımıyla da bu isteklerine kavuşabileceklerdir. "Estonya siyasî mümessili, bir konsolosluk protokolü imzalanmadan kabul edildiği takdirde, Japonya'nın benzer isteğini reddetmek için bir neden kalmayacaktır" denilerek bir başka çekince ortaya konulmuştur. Hukuk Müşavirliğinin mütalaaasını bildirmesinin ardından, Bern Sefareti, Estonya Hariciye Nezâreti, Stockholm Sefareti ve İstişare Odası arasında sürdürülen girişimler sonucu, 1922 Ağustos'unda şebhenderlik protokolü hazırlanmıştır

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara, 1997, s.600.

¹⁵ *Türkiye 85-Estonya 90*, s.16; Osmanlı makamları tarafından Estonya Cumhuriyeti'nin tanınması için çalışmalara başlandı. BOA HR.HMŞ.İŞO 123/14, 14 Teşrin-i Sâni 1338.

¹⁶ http://www.estemb.pl/est/saatkond/saatkonna_ajalugu; Tuulik, agm., s.46; Temel, agm., s.47.

fakat dönemin siyasî konjonktürü Osmanlı devleti aleyhine bir ortam oluşturduğundan bu çalışma başarıyla sonuçlandırılmamış ve iki devlet arasında siyasî ilişki kurulamıştır.¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti ve Estonya Arasında Diplomatik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Diplomatik İlişkiler

Estonya, bağımsızlık bildirgesini 24 Şubat 1918'de ilân ettikten sonra Estonya Kurucu Meclisi 23 Nisan 1919'da toplanarak, Baltık bölgesinde yaşayan aslî unsurların ayakta kalması için çalışmalara başladı. Savaş sonrasında yeni uluslararası düzene bakıldığında en çarpıcı değişiklik, güçlü imparatorlukların birer parçasını oluşturan ülkelerde ulus-devletler kümesinin –Polonya, Çekoslovakya, Finlandiya, Estonya, Litvanya, Letonya, Yugoslavya, Avusturya, Macaristan- ortaya çıkışıydı.¹⁸ Baltıklar'da ulus-devletlerin kurulma süreci yaşanırken Anadolu topraklarında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk milletinin direnişi gerçekleşmekteydi. Estonya Meclisi'nin açılışından tam bir yıl sonra (23 Nisan 1920) millî egemenlik ilkesi doğrultusunda TBMM açılmış ve tıpkı Estonya örneğinde olduğu gibi, kurtuluş yolunda gereken adımlar atılmaya başlanmıştır. Eston gazeteleri ise kendileri gibi kurtuluş mücadelesi veren Mustafa Kemal hareketini yakından izleyerek gelişmeleri kamuoyuna aktarmıştır. Örneğin, Eston basınının önde gelen gazetelerinden *Päevaleht*, 8 Temmuz 1919 tarihli sayısında “Anadolu’da Direniş” başlığı altında millî mücadele hareketi hakkında Eston halkını bilgilendiriyor ve Türkiye’deki gelişmelere gösterdiği ilgiyi kanıtlıyordu.¹⁹

Gazi Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin en zor günlerinde bile barışın hararetle bir savunucusu olmuştur. “Hiç kimsenin hakkına tecavüz etmek istemediğimiz gibi diğerleri tarafından da istiklâlimize riayet olunmasından başka bir davamız yoktur”²⁰ diyen anlayış, dış politikada “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” parolasıyla hareket etmekteydi.

¹⁷ Temel, agm., s.47-49.

¹⁸ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.335; 1919-1932 yılları arası Estonya seçim sonuçları hakkında Alan Siaroff, “Democratic Breakdown and Democratic Stability: A Comparison of Interwar Estonia and Finland”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 32, No. 1 (Mar. 1999), s.110.

¹⁹ Tanno Tilgar tarafından yapılan çalışmada; Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri ile bu muharebelerin öncesi ve sonrasına dair Eston basınının haberlerine yer verilmekte ve bu çerçevede, Eston gazeteleri ve Batı gazeteleri arasında adı geçen muharebelere yönelik bilgi verilirken ne tür benzerlikler ve farklılıklar olduğu irdelenmiştir. Tilgar, agm., s.159-179.

²⁰ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ün Düşünceleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 1981, s.131.

Türkiye, savaş sonrası dünya siyasî hayatında varlığını ve güvenliğini sağlamlaştırmak adına devletlerle diplomatik ilişki kurmak istemiştir.²¹ Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti, yaklaşık üç yıl önce girişimde bulunmuş olan Estonya Cumhuriyeti'ni 23 Ocak 1924'te devlet olarak tanımıştır. Moskova'da Estonya Büyükelçisi Ado Birk'e²² Türk Hükûmeti'nin Estonya Cumhuriyeti'ni tanıdığına dair bildiri 10 Mart 1924'te sunulmuştur.²³ Türkiye'nin bu adımından kısa bir süre sonra Eston basını, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye ismini ön plana çıkararak kamuoyunu bilgilendirirken²⁴ Türkiye, Mayıs 1924'te Varşova Orta Elçiliği'ne atanmış İbrahim Tali (Öngören) Bey'e²⁵ Eylül 1924'te Estonya ile dostluk anlaşması imzalamak için yetki vermiştir.²⁶ Estonya Dışişleri Bakanı Robert Pusta²⁷ Türkiye'nin dostluk antlaşması yapma isteğinde bulunduğunu 5 Kasım 1924'te Eston Hükûmeti'ne bildirmiştir.²⁸

Türkiye Cumhuriyeti Varşova Orta Elçisi İbrahim Tali Bey ile Estonya Cumhuriyeti Varşova Orta Elçisi John Leppik ikili görüşmelere Varşova'da başladı. Görüşmeler neticesinde iki taraf arasında "Münakit Muhadenet Muahedenâmesi" (Dostluk, Siyasal İşbirliği, İttifak ve Tarafsızlık Antlaşması) 1 Aralık 1924'te imzalandı. Antlaşmanın 1. maddesine göre; Türkiye ile Estonya arasında dostluk geçerli olacaktır. 2. maddeye göre; taraflar iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin devletler hukuku esasları uyarınca kurulması hususunda ittifak etmişlerdir. Tarafların her birinin mümessili siyasilerinin karşılıklı olma

²¹ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.86-88.

²² Ado Birk, 1922-1926 yılları arasında Moskova'da Elçilik görevini üstlenmiştir. Estonya'nın Moskova Büyükelçiliği resmi sayfası için http://www.estemb.ru/eng/estonia_and_russia.

²³ *Türkiye 85-Estonya 90*, s.15.

²⁴ aynı eser, s.15-16.

²⁵ Dr. İbrahim Tali Bey'in (Öngören) *Günlüğü*, Haz. Erdal Aydoğan-Şaban Ortak, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.

²⁶ BCA 030.18.1.11.45.8, 21/9/1924. Spor tüm sanat dalları gibi evrenselidir. İnsanları, kentleri, milletleri birbirine yaklaştırır, kaynaştırır. Nitekim, Türkiye ve Estonya arasında dostluk antlaşması imzalanmadan önce, ilişkilerin gelişmesi ve çeşitlenmesi adına iki ülkenin futbol takımı 19 Haziran 1924'de Reval Stadı'nda özel bir maç yapmıştır. Türkiye ve Estonya arasında yapılan maçı Türkiye 4-1 kazanmıştır. <http://www.tff.org/Default.aspx?pageID=29&macID=2827>; *Kaja*, 20 Haziran 1924, s.10.

²⁷ Rus rejimine muhalif Kaarel Robert Pusta, Rus idaresinde yaşamak zorunda kalan Estonların tarihi hakkında Türkiye'ye gelerek konferanslar vermiştir. *Milliyet*, 20 Kasım 1952, s.2; Pusta'nın Ankara'da sunduğu bildiriler için Pusta'nın bu makalede zikredilen Dr. Lütem tarafından çevrilen makaleleri.

²⁸ *Türkiye 85-Estonya 90*, s.14; 94, 232. Dostluk antlaşmasının imzalanma süreci yaklaşırken Estonya Kızılhaç Merkezi Komitesi, 1924 Erzurum depremzedeleri için yardımda bulunmuştur. *Kızıl Ay Arşini*, Kutu No: 94, Belge No: 232, 24/11/1924.

(mütekabiliyet) şartıyla, devletler kanunu çerçevesinde muameleye mazhar olacaklarını kabul edeceklerdir.²⁹

Diğer taraftan Estonyalı General Johan Laidoner'in Musul Sorunu konusunda görevlendirilmesi³⁰ ve hazırladığı raporda Türkiye aleyhtarı bir dil kullanması, iki taraf arasında imzalanan dostluk antlaşmasının Türkiye tarafından onaylanmasını geciktirecek ve yeni başlayan süreci geçici de olsa sekteye uğratacaktır. Estonya Meclisi, dostluk antlaşmasını 19 Haziran 1925'te onayladığı hâlde antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi, Türkiye'nin antlaşmayı daha geç onaylamasından dolayı ancak 25 Aralık 1927'de gerçekleşebilmiştir.³¹ Günümüzde, böyle bir amaç için bir antlaşma yapılmamakla birlikte ilgili hükûmetler ortak bildiri yayımlamakla yetinmektedirler. Böylelikle, bir yasa çıkarılıp antlaşmanın onaylanması ve onay belgelerinin teatisi gibi formalitelere de gereksinim kalmamaktadır.³²

Almanya ve Sovyetler Birliği gibi devletlerin³³ etrafında küçük de olsa bağımsız devletlerin (Devler arasında kalan 'üç cüce')³⁴ kurulmuş olması, hem dünya barışı hem de Türkiye'nin güvenliği için önemlidir. Yayılmacı zihniyete karşı yeni devletlerin tanınması barış sürecine destek vermek demektir. Nitekim Varşova Orta Elçisi İbrahim Tali Bey ile Letonya Cumhuriyeti Varşova ve Bükreş Orta Elçisi Martins Nuksa arasında Estonya ile yapılan dostluk antlaşmasının benzeri, 3 Ocak 1925'te Türkiye Cumhuriyeti ve Letonya Cumhuriyeti arasında imzalandı. Böylece Baltık Devletleri ile yakın ilişki kurma arzusu daha da somut hâle getirilmiştir.³⁵ Bir başka Baltık ülkesi olan Litvanya Cumhuriyeti ile imzalanan dostluk antlaşması ise Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey ile Litvanya Cumhuriyeti Moskova Orta Elçisi Jurgis arasında Moskova'da 17 Eylül 1930'da imzalanmıştır.³⁶

²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi sayfasında uluslararası antlaşmalar veritabanı bulunmaktadır. <http://ua.mfa.gov.tr/>; Onay belgelerinin Varşova'da teatisinden 15 gün sonra 25 Aralık 1927 tarihinde yürürlüğe girmiştir. *Düstur*, III. Tertip, Cilt 8, Ankara, s.546.

³⁰ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.285-286.

³¹ "The League of Nations at Geneva", *Time*, 28 Aralık 1925; Tuulik, agm., s.46; *Düstur*, III. Tertip, Cilt 8, s.546.

³² Soysal, *age.*, s.253.

³³ Leon Cahen-Raymond Ronze-Emile Folinai, *1919'dan 1937 Yılına Kadar Dünya Tarihi*, Çev.Galip Kemali Söylemezoğlu, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s.487.

³⁴ "Portre: Baltık Cumhuriyetleri Estonya, Letonya ve Litvanya" yazısı için <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=153526>.

³⁵ <http://ua.mfa.gov.tr/>; *Düstur*, III. Tertip, Cilt 7, Ankara, s.167; BCA 030.18.1.1.12.75.5, 8/2/1925; Türkiye Cumhuriyeti siyasi ilişkileri kurma bağlamında aktif bir politika izleyerek, bu tip antlaşmaları başka ülkelerle de imzalama stratejisi izlemiştir. BOA HR.İM 158/3, 08/9/1925.

³⁶ *Düstur*, III. Tertip, Cilt 12, Ankara, 245.

Atatürk döneminde Türk dış politikası aktif ve barışçı bir siyaset temeli üzerinde şekilleniyordu.³⁷ Baltık devletlerine gösterilen ilgi, o dönemde kendi aralarında Turan Birliği kuran (Macar-Fin-Est) ve tarihsel yakınlık duyulan devletlere de gösterildi. 18 Aralık 1923'te Macaristan Krallığı ile İstanbul'da; 1 Aralık 1924'te Estonya Cumhuriyeti ve 9 Aralık 1924'te Finlandiya ile Varşova'da dostluk antlaşmalarının imzalanması, Türkiye Cumhuriyeti ile adı geçen ülkeler arasında yakınlaşmanın başladığını göstermekteydi. Estonya'nın hem Baltık ülkesi olması hem de *Turanî kavimler* içerisinde yer aldığını ifade etmesi, Türk-Eston ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.³⁸

Gazi Mustafa Kemal, TBMM tarafından ikinci kez Cumhurbaşkanı seçildiğini, Estonya Cumhuriyeti Reisi Jaan Tõnisson'a 1 Kasım 1927'de bildirerek, iki taraf arasında iyi ilişkilerin daha da geliştirilmesini Tõnisson'dan istemiştir. Tõnisson ise Gazi Mustafa Kemal'i, yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı tebrik ederek, ilişkilerin gelişmesi için çaba göstereceğini bildirmiştir.³⁹

İki tarafın karşılıklı iyi niyet mesajından sonra Türkiye, Baltık ülkelerinde diplomatik yapılanmayı gerçekleştirmek için ilk adımı 1929 yılında attı. Maslahatgüzar İbrahim Osman Bey'in ikametgâhı Riga'da (Letonya'nın başkenti) olmak üzere üç Baltık ülkesine (Litvanya, Letonya ve Estonya) mahsus müşterek bir elçilik kuruldu. Hariciye Vekâleti, İstanbul Murahhaslığı'na (Halil Hakkı Bey'e) gönderdiği 21 Şubat 1929 tarihli yazıda; Litvanya, Letonya ve Estonya'yı kapsayan Riga'da kurulan maslahatgüzarlık için mühür ve bayrak imâl ettirilmesini istemiştir. 23 Mart 1929'da Hariciye Vekâleti'ne gönderilen cevapta, maslahatgüzarlık için istenilenlerin imâl ettirildiği ve Maslahatgüzar İbrahim Osman Bey'e teslim edildiği bildirilmiştir.⁴⁰

1929 yılında İbrahim Osman Bey maslahatgüzar sıfatıyla Riga'ya; Ernst Weberman⁴¹ ise Başkonsolos sıfatıyla İstanbul'a gelmiştir. Estonya'nın 1929-1932 yıllarındaki İstanbul Başkonsolosu Ernst Weberman, Türkiye ile Estonya arasında ilişkilerin güçlenmesi için görevi boyunca Estonya Cumhuriyeti Başkonsolosluğu'nun Taksim Sıra Selviler Sokağı'ndaki yeni binasında faaliyetlerde bulunmuştur. Türk dili konusunda çalışmalarıyla bilinen İbrahim Osman Bey de iki taraf arasında dostâne ilişkilerin gelişmesi için çaba

³⁷ Geniş bilgi için Tefvîk Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁸ *Düstur*, III. Tertip Cilt 5, Ankara, s.334; Tuulik, agm., s.46; Finlandiya Cumhuriyeti Orta Elçisi Erik Ehrström ile Türkiye Varşova Orta Elçisi İbrahim Tali Bey arasında imzalanan dostluk antlaşması için bkz. *Düstur*, III. Tertip, Cilt 7, s.166

³⁹ Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları II*, TTK, Ankara, 2001, s.35-36.

⁴⁰ BOA HR.İM 230/22, 21/2/1929.

⁴¹ Ernst Weberman balıkçılık konusunda uzmandır. Türkiye'de balıkçılığın ıslahı konusunda görevlendirilmiştir. BCA 030.18.1.2.12.44.13, 21/6/1930.

göstermiştir. İlişkilerin gelişmesi neticesinde 1931 yılında Estonya Cumhurbaşkanı K. Pats, Estonya'ya mahsus Türkiye Elçiliği açılmasını Türk makamlarından talep etmiştir.⁴²

Türkiye, İbrahim Osman Bey'den sonra mevcut olan dostluk bağlarının muhafazası ve kuvvetlenmesi için Stockholm'de Orta Elçi Ragıp Raif Bey'e ilâve memuriyet vererek, Tallin Elçiliğine atadı.⁴³ Ancak Türkiye, ilâve memuriyet şeklindeki atamadan vazgeçti. Estonya'nın isteğine uygun şekilde, Orta Elçi sıfatıyla Nuri Batu'nun görevlendirildiğine dair itimatnâme Atatürk tarafından Ağustos 1935'te imzalandı. Tallin'de ilk Türk temsilciliğini 1935 yılında açan⁴⁴ Nuri Batu, 19 Eylül 1935'te Kadriorg Sarayı'na giderek, Estonya Cumhurbaşkanı Konstantin Pâts'a güven mektubunu sunmuştur.⁴⁵

Baltık Bölgesi, Sovyetler Birliği ile Orta ve Batı Avrupa arasına sıkışmış, coğrafi olarak küçük olmasına rağmen stratejik önemi büyük bir bölgeydi. Tarih boyunca güçlü medeniyetlerin geçiş noktasında bulunmuş olan bu bölge, temelde 2 önemli gücün tahakkümünde yaşamıştı. Bu iki güç, Rusya ve Almanya'dır. Tekrar bağımsızlığını kaybetmemek arzusu, Estonya'nın bu devletlere karşı hassas dengeleri takip etmesine zemin hazırladı. Örneğin, "Harbin Millî Siyaset Aleti Olarak Kullanılmaması Hakkında Protokol" (Litvinov Protokolü) Estonya Cumhuriyeti, Letonya Cumhuriyeti, Polonya Cumhuriyeti, Romanya Krallığı ve Sovyetler Birliği tarafından 9 Şubat 1929'da Moskova'da imzalanmıştı. Estler, Sovyet tehlikesini bu protokolle metin üzerinde de olsa engellemiş oluyordu. Türkiye için de büyük komşu ile dostâne ilişki kurma önemli bir dış politika hedefiydi. Sovyetler Birliği protokole Türkiye'nin katılmasını önerince, Türk Hükûmeti, Estonya Cumhuriyeti'nin de içinde bulunduğu bu protokolü hem büyük komşusu ile ilişkilerinde (1925 Saldırmazlık Paktı'ndan sonra) yeni bir güvence kaynağı olarak gördüğü, hem de ona katılmayı Sovyetler Birliği ile uyum içinde sürdürdüğü dış politikanın bir gereği saydığı için kabul etmiştir.⁴⁶

⁴² BOA HR.İM 232/22, 24/7/1929; Tuulik, agm., s.47; Şimşir, *age.*, s.36-38; İbrahim Osman, *Dilbilgisi Bölümleri*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

⁴³ Şimşir, s.40; Ragıp Raif Bey, Stockholm'daki elçilik görevine ek olarak Finlandiya'da da Türkiye'yi temsil etmekteydi. Bkz. Mehmet Sait Dilek, "Türkiye Finlandiya Siyasi İlişkilerinin Başlaması ve Finlandiya Cumhurbaşkanı Pehr Evind Svinhufvud İle Dışişleri Bakanı Yrjö Koskinen'e Göre Türkiye", *Atatürk Dergisi*, Cilt IV, Sayı 3, Ocak 2005, s.190.

⁴⁴ <http://www.tallin.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx>; Nuri Batu, Letonya, Litvanya ve Estonya Hükûmetleri nezdinde Orta Elçi sıfatıyla Türkiye'yi temsil edecekti. BCA 030.18.1.2.57.67.5, 8/8/1935.

⁴⁵ *Uns Eesti*, 20 Eylül 1935, s.1; *Postimees* (Tartu), 20 Eylül 1935, s.1

⁴⁶ Litvinov Protokolü, TBMM'de 1 Nisan 1929 günü onaylanmıştır. Protokolün yürürlüğe konulmasıyla ilgili işlemler tamamlanınca da Türkiye 3 Temmuz 1929'da onun bağıtlı taraflarından biri olmuştur. Soysal, *age.*, s.367.

Yeni kurulan devletler güvenlik kaygısıyla hareket ettiklerinden, Milletler Cemiyeti'ne üye olup kolektif güvenlik şemsiyesine girme stratejisi izliyorlardı. Bununla beraber, Milletler Cemiyeti güvenli barışı koruma, devletler arasında çıkabilecek anlaşmazlık ve çatışmaları barışçıl çözümlere kavuşturma ve olası savaşları engellemek için kurulmuştu. Türkiye de dış politikasında barış ve güvenlik faktörünü benimsediğinden, Milletler Cemiyeti'ne üye olması beklenen bir gelişmeydi. Estonya Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilmesinde destekte bulunan devletlerden biri oldu.⁴⁷ Nitekim, 1 Temmuz 1932'de Estonya, Arnavutluk, Avustralya, Avusturya, İngiltere, Bulgaristan, Kolombiya, Küba, Çekoslovakya, Danimarka, Finlandiya⁴⁸, Fransa, Almanya, Yunanistan, Guatemala, Macaristan, İtalya, Japonya, Litvanya, Hollanda, Yeni Zelanda, Panama, İran, Polonya, Romanya, İspanya, İsveç, İsviçre ve Yugoslavya temsilcileri Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilmesine dair önergeyi, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'na sunmuştur. 6 Temmuz'da Genel Kurul oybirliğiyle bu önergeyi kabul etmiştir. TBMM, 9 Temmuz 1932'de "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne İltihakının Tasvip Edildiğini Heyet-i Umumiye Kararı" ile duyurdu. Nitekim, 18 Temmuz 1932 günü Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda 43 ülkenin oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti üyeliğe kabul edilmiştir.⁴⁹

İki savaş arası dönemde, hem Estonya hem de Türkiye bağımsızlıklarını güçlendirme ve güvenliklerini sağlama çabası gösteriyordu. İki devlet de bölgesel ittifaklar oluşturmaya çalışarak, muhtemel saldırılara karşı önlem alma stratejisi izledi. Estonya, üç Baltık ülkesi arasında 12 Eylül 1934'te kurulan Baltık Antantı⁵⁰ için öncü rol oynarken, Türkiye de aynı yıl benzer bir girişimi Balkan Antantı'yla denemişti. Balkan Antantı için daha çok Alman tehlikesi ön plandayken; Baltık Antantı üyeleri hem Almanya'ya hem de Sovyetler'e şüpheyle bakıyordu. Baltık Antantı gibi barış düzenini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen

⁴⁷ Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", *Girne Amerikan Üniversitesi, Journal of Social & Applied Sciences*, 3(6), 2008, s.25.

⁴⁸ Stockholm Elçisi Ragıp Raif Bey, Fın Hariciye Nazırı Baron Yrjö Koskinen'e Milletler Cemiyeti'ne girişte verilen destek için Türk Hükümetinin teşekkürünü iletmıştır. Bkz. Saima Selenga Gökgöz, "Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti", *Bilgi*, Sayı 47, Güz '08, s.7.

⁴⁹ *Düstur*, III. Tertip, Cilt 13, s.1231; Manley O. Hudson, "Admission of Turkey to Membership in the League of Nations, *The American Journal of International Law*, Vol. 26, No. 4 (Oct. 1932), s. 813-814; Soysal, *age.*, s.407; Estonya, Milletler Cemiyeti'ne 22 Eylül 1921'de üye olmuştu. Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.267.

⁵⁰ "Estonia-Latvia-Lithuania: Treaty of Understanding and Collaboration", *The American Journal of International Law*, Vol. 30, No. 4 (Oct. 1936), s. 174-177.

birçok tedbire dayalı organizasyon küresel güç olma çabasında olan devletlerin politikalarından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵¹

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı, Estonya başta olmak üzere Baltık ülkelerinde derin üzüntüye neden oldu. Türkiye'nin Tallin Büyükelçisi Nuri Batu, 23 Kasım 1938'de Dışişleri Bakanlığına Baltık ülkelerinin üzüntüsünü özetle aşağıdaki yazıyla bildirecekti:

Atatürk'ün vefatı haberi, telgraf ajanslarının Paris ve Londra'dan bildirmesi üzerine iki saat içinde bütün Baltık memleketlerinde bilinmiş ve büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Öğleden evvel Estonya Cumhurbaşkanı K. Pats namına başyaveri, Hariciye Bakanı Selter namına Protokol Şefi ve Ordu Başkumandanı General Laidoner, Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı namına yaverleri elçiliğe gelerek açılan defteri imzaladıkları gibi yabancı elçiler ve diplomasi heyeti azası, Hariciye Bakanlığı çalışanları, memleketimizin ve elçiliğin sevenleri bizzat defteri imzalamak suretiyle taziyet ve üzüntülerini bildirmişlerdir. Aynı zamanda Letonya, Estonya ve Litvanya çevresinden birçok kişi taziye telgraf ve mektupları göndermişlerdir ki bu meyanda Riga'daki Belçika ve Amerika sefirleri, Tartu Üniversitesi profesörleri, yazar ve gazeteci gibi kimseler bulunmaktadır. Bütün Baltık matbuatı Türkiye'nin ve medeniyet aleminin uğradığı bu kayıp dolayısıyla pek teessür ve heyecanlı makaleler neşretmişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasiminin gerçekleştirildiği 21 Kasım 1938 günü Estonya Cumhurbaşkanı Eston bayrağını yarım çektiği gibi bütün resmî kuruluşlar ve yabancı elçilikler bayraklarını yarıya indirerek matemimize iştirak etmişlerdir.⁵²

Uns Eesti gazetesi, Atatürk'ün vefatını 11 Kasım 1938'de okuyucularına "Türkiye Cumhurbaşkanı vefat etti" başlığıyla duyurmuştur. *Paevaleht* ise 22 Kasım 1938 tarihli sayısında "Atatürk emsalsiz görkemli bir törenle defnedildi" başlığı altında Türkiye'nin hüznü duyduğu olayı okuyucusuyla paylaşıyordu.⁵³

Atatürk'ün vefatından sonra da Baltık ülkelerinde Türkiye'yi Tallin Büyükelçisi Nuri Batu temsil etmiştir. Sovyet kıtalarının Baltık Cumhuriyetleri arazisine girmeye başlaması üzerine (17 Haziran 1940) izinli olan Nuri Batu Bey görevine dönememiştir.⁵⁴ Hitler, askerî birliklerini Baltık ülkelerine yönlendirdiğinden Estler, 1941-1944 yılları arasında Alman; 1944 yılından

⁵¹ David James Smith-Artis Pabriks-Aldis Purs-Thomas Lane, *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, Routledge, 2002, s.154.

⁵² Şimşir, *age.*, s.44-45; Atatürk'ün cenaze merasimine Estonya'nın Varşova Elçisi Hans Markus'un da katılacağı İstanbul'da Estonya Fahri Konsolosu Suat Karaosman tarafından Dışişleri Bakanlığına bildirilmiştir. Şimşir, s.44.

⁵³ *Türkiye 85-Estonya 90*, s.57.

⁵⁴ <http://www.tallin.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>; ayrıca Pusta, "Baltık'tan Boğaziçine Hürriyet Cephesi", s.189.

itibaren ise Sovyetler idaresinde yaşamak zorunda kalmıştır.⁵⁵ Türkiye, Baltık ülkelerinin 1944'te Sovyetler tarafından ilhakını tanımayarak mağdur duruma düşürülen ülkelere desteğini sembolik olsa da gösterme ihtiyacı hissetmiştir.⁵⁶

Ekonomik İlişkiler

Türk ve Eston Hükûmetleri arasında siyasî ilişkilerin kurulmasından sonra ekonomik ilişkileri düzenleme konusunda çalışmalar başladı. İki taraf “Mün'akit Ticaret ve Seyrüsefain Mukavelenâmesini” 12 Mart 1928'de Ankara'da imzaladı. Devletler arasında dostluk bağlarını takviye etmek ve ticarî ilişkileri geliştirmek arzusuyla bu hususta bir mukavele aktine karar verilmişti. Bu maksatla Türkiye Hariciye Vekâleti Müsteşarı Mehmed Enis Bey ile Estonya Cumhuriyeti'nin Varşova Elçisi Otto Strandman⁵⁷ mukavelenâmeyi imzalamıştır. Birinci Fasl “İkamet” başlıklı olup 10 maddeden oluşmaktadır. İkinci Fasl “Ticaret ve Seyrisefain” başlıklı olup 11. madde ile başlayıp 27. maddede sona erer. Bu sözleşme Türkiye tarafından 14 Eylül 1929 tarihinden itibaren hüküm ifade etmek üzere feshedilmiştir.⁵⁸

Aynı gün iki taraf arasında Gümrük, Ticaret, Ekonomik, Teknik İşbirliği ve Teknik Yardım alanlarını kapsayan “Geçici Ticaret Anlaşması”, Nota Teatisi yoluyla Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Estonya Parlamentosu'na onaylandığının bildirildiği tarih olan 30 Kasım 1929 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁹

⁵⁵ Pusta, “Estonya'nın Sovyetleştirilmesi”, s.174-175; A.Ö., “Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya, Doğu Almanya”, *Türk Kültürü*, Sayı: 13-24, Yıl: II, 1963-1964, s.136-137; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, I-II, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s.363.

⁵⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-estonya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>; Estonya'nın 20 Ağustos 1991 tarihinde yeniden bağımsızlığına kavuşması üzerine, 2 Ekim 1991 günü Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta imzalanan bir Ortak Bildiriyle Türkiye ile Estonya arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kurulduğu açıklanmıştır. Vilnius'ta 1992 yılında açılan Türk Büyükelçiliği Estonya'ya da akredite edilmiştir. Bilahare Tallin Büyükelçiliğini kurmakla görevlendirilen Büyükelçi Ömer Altuğ, 1 Kasım 2001'de Tallin'e gelip 6 Aralık 2001 tarihinde güven mektubunu sunarak görevine başlamış ve 15 Kasım 2005'te görevi sona ermiştir. Büyükelçi Altuğ'un yerine, 15 Aralık 2005 tarihinde güven mektubunu sunan Büyükelçi Şule Soysal atanmış ve 16 Nisan 2009 tarihinde görevi sona ermiştir. Büyükelçi Şule Soysal'ın yerine, 29 Ekim 2009 tarihinde güven mektubunu sunan Büyükelçi Aysenur Alpaslan atanmıştır. Estonya'nın Ankara Büyükelçiliği Şubat 2001'de İşgüder düzeyinde açılmıştır. Ankara'da mukim olacak şekilde atanan ilk Büyükelçi Mart Volmer 29 Temmuz 2004 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır. Volmer'in görevi Ağustos 2008'de bitmiş olup, yerine Siyasi Direktör Aivo Orav atanmıştır. <http://www.tallin.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx>.

⁵⁷ Estonya'nın Varşova Sefiri Strendman'a gerekli ilginin gösterilmesi yetkili makamlardan istenmiştir. BOA HR.İM 225/65, 09/2/1928.

⁵⁸ <http://ua.mfa.gov.tr/>; Türkiye ile Estonya Hükûmeti arasında hazırlanan ticaret ve seyrüsefain anlaşmasının imzası için heyetimize yetki verilmiştir. BCA 030.18.1.1.28.16.4, 11/3/1928.

⁵⁹ <http://ua.mfa.gov.tr/>

Türk Hükûmeti ile Eston Hükûmeti arasında “Mün'akit Ticaret ve Seyrüsefain” meselesini “Muahedenâme” biçiminde halletmek üzere Türkiye’yi temsilen Diyarbakır Mebusu Zekai (Apaydın) Bey ve Hariciye Vekâleti Müsteşarı Numan (Menemencioglu) Bey; Estonya’yı temsilen Ernst Weberman ikili görüşmelere Ankara’da başlamış; 16 Eylül 1929’da belge imzalanmıştır. Onay belgelerinin Ankara’da teati edildiği tarihten bir ay sonra 18 Mayıs 1931 tarihinde Muahedenâme yürürlüğe girmiştir. Türk-Eston iktisadî ilişkilerinin mukavalenâmeden muahadenâmeye dönüştürülmesi, memleketler arası dostluk bağlarını takviye etmiş ve geliştirilmesinde önem rol oynamıştır.⁶⁰

Türkiye ve Estonya Arasında “Ticaret ve Kliring Anlaşmaları” iki taraflı protokol tipinde Şükrü Saraçoğlu ve E. Virgo tarafından 6 Haziran 1937’de Ankara’da imzalanmıştır. Söz konusu protokolün içeriğini gümrük, ticaret, ekonomik, teknik işbirliği ve teknik yardımlar oluşturmaktadır. ⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti ile Estonya Cumhuriyeti, ticarî mübadelelerine yeni gelişmeler vermek arzusuyla 6 Haziran 1937 tarihli ticaret anlaşmasını değiştirmeyi kararlaştırmışlar ve iki taraf arasındaki Ticaret Anlaşması ve Kliring Anlaşmasını tamamlayan protokolü 29 Ağustos 1938’de imzalamışlardır. Bu durumun söz konusu dönemde iki ülke arasındaki iktisadî bağları kuvvetlendirdiği söylenebilir.⁶²

Kültürel İlişkiler

İbrahim Osman Bey ve Ernst Weberman’ın göreve başlaması, devrin söylemiyle “Turani kavimlerin” kültürel yaklaşmasını sağlama adına önemli bir adımdı. Bu tarz bir yaklaşmanın 1930’larda iki ülke ilişkilerinde belirginleşmesi, bir potansiyelin ürünüydü. 26 Eylül 1920’de gerçekleştirilen Kurucu Genel Kurul’la Macaristan Turan Birliği Macaristan’da kurulmuştu. 1921 yılı baharında Turan Haber Ajansı, Helsinki ve Tallin’de bürolar açmayı başarmış; Turan Birliği’nin Fin-Eston bölümünün yöneticisi Jozsef Fekete, 1921 yılında Helsinki’de toplanan I. Fin-Ugor Kongresi’ne katılmıştı. Ancak 1923

⁶⁰ <http://ua.mfa.gov.tr/>; BCA 030.18.1.2.5.46.20, 16/9/1929.

⁶¹ <http://ua.mfa.gov.tr/>; Kliring: İki yanlı ticaret anlaşmalarının yürütülme biçimlerinden birisi. Bu türden iki yanlı uluslararası ticarette, birbirlerine bazı ayrıcalıklar tanıyarak anlaşma yapan iki ülke söz konusudur. Bu tür bir anlaşmada döviz kullanılmaz, mal mal ile değiştirilir, başka deyişle takas ve mahsub yöntemi kullanılır. Aralarında kliring anlaşması bulunan iki ülke, ithalat ve ihracatı döviz kullanmadan kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirirler. Bu kurumlar merkez bankası ya da kliring ofisidir. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s.412.

⁶² Protokol hükümleri uyarınca, protokol 1 Ekim 1938 tarihinde yürürlüğe girmiştir. <http://ua.mfa.gov.tr/>

yılında Macaristan Turan Birliği tamamen dağılarak etkinliklerine son vermiştir.⁶³

Macaristan'da kurulan bir başka cemiyet ise Turan Cemiyeti'di. 1923 sonbaharında Macar Alajos Paikert ve Fin heykeltıraş Alpo Sailo'nun çabalarıyla cemiyetin Fin-Eston Enstitüsü kurulmuştur. Macar Hükûmeti de Fin-Eston Enstitüsü'nü, akraba halklarla kültürel ilişkilerin geliştirilmesi açısından yararlı görerek maddî açıdan desteklemiştir. Cemiyet dil ve edebiyatta, Türk dilinin ticaret akademilerinde okutulmasını; coğrafya alanında Finlandiya, Estonya, Türkiye, Bulgaristan ve Japonya üzerinde yoğunlaşılmasını, tarihte ise Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinin daha derinlemesine okutulmasını önermekteydi.⁶⁴

1928 yılına gelindiğinde toplam 425 üyesi olan Turan Cemiyeti'nin ilgisi özellikle Estonya ve Finlandiya üzerinde yoğunlaştı. Turan Cemiyeti'nin 1923 yılında oluşturduğu Fin-Eston Enstitüsü 1924 yılında II., 1927 yılında III. ve 1931 yılında IV. Fin-Ugor Kültür Kongrelerinin düzenlenmesinde etkin olarak yer aldı. Bu etkinliklerin amaçlarından biri Finlandiya ve Estonya'da Turan düşüncesine sempati uyandırmaktı. Bu iki ülkedeki Turancılık etkinlikleri üzerine yeterli bilgiye ulaşılammakla birlikte, Eston-Fin-Macar Birliği kurulduğu ve bu birliğin Tallin'de Turancılık konferansları düzenlediği bilinmektedir.⁶⁵

Eston-Fin-Macar Birliği Reisinin Estonya Cumhurbaşkanı Konstantin Pats olduğunu 18 Mart 1931 tarihinde Pats'ın Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği aşağıda özetini verdiğimiz telgraftan öğrenmekteyiz:

Turanî kavimler arasında kültürel yakınlaşmayı tesise gayret eden Est-Fin-Macar Birliği, aşağıdaki talepte bulunmaktadır: "Türkiye 1929 senesinde, Maslahatgüzarın ikametgâhı Riga'da olmak üzere üç Baltık memleketine mahsus müşterek bir Elçilik kurmuştur. Bu adım, Est milletine büyük bir sevinç hazırlamış bulunmaktadır. Gerçekten Estler, bunu Türkiye tarafından yapılmış dostâne bir hareket görmüşler ve bu hareket sayesinde **kendi milletleri ile kendilerinin akrabası bulunan Türk milleti arasında** kültürel yakınlaşmanın dahi teessüs edebileceğini hükmetmişlerdi⁶⁶. Halbuki ırk, dil ve kültür itibariyle birbirlerinden farklı

⁶³ Nizam Önen, *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.146-156.

⁶⁴ Önen, *age.*, s.160-161.

⁶⁵ aynı eser, s.168-169.

⁶⁶ Estonya'nın resmî dili Fin-Ugor ailesinden gelen ve Finceye çok benzer olan Estoncadır. Bkz. Taymas, *age.*, s.3; Karl Laantee, "The Beginning of the Reformation in Estonia", *American Society of Church History*, Vol. 22, No. 4 (Dec. 1953), s.269; Estonya'nın Ankara Büyükelçiliğinin resmî sitesi <http://www.estemb.org.tr/tur/estonya#top>; Eston dili ve Türkçe arasında benzerliklere ait örnekler: (Unustama-Unutma-; Kodu-Konut; Olema-Oлма; Kartma-Korkma; Meelike-Melike; Märt-Mert; Kaja-Kaya; Kadri-Kadri; Ulvi-Ulvi; Meelis-Melis; Selma-Selma; Eda-Eda); *Türkiye 85-Estonya 90*, s.51; mina: ben, sina:sen, minu:benim sinu:senin; Osman Karatay, *Hırvat Ulusunun Oluşumu: Erken Ortaçağ'da Türk-Hırvat İlişkileri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.15-16; Türkiye'nin Tallin Büyükelçiliği tarafından Estonya'nın

olan Baltık memleketlerinde kain Türk Elçiliğinin meşguliyetleri, halihazırdaki siyâsi ve iktisâdî zorluklar dolayısıyla o kadar büyük ve muhtelifdir ki, Mümessile (İbrahim Osman) Riga'dan Türkiye ile Estonya arasındaki kültürel yakınlaşma işine dahi kafî derecede dikkat atfetmesi güç gelmektedir. Bu sebeple muhakememize nazaran, Sefir'in ikametgâhı Tallin'de olmak suretiyle Estonya'ya mahsus müstakil bir Türkiye Elçiliğinin ihdası, son derece arzuya şayan görülmektedir. Şu kadar var ki, bu keyfiyet, muhtelif sebepler üzerine mümkün olmayacağı telakki edilirse, şimdiki Riga Elçiliğinin Tallin'e nakli, belki arzuya layık görülecektir ki, bu suretle, akraba milletlerimiz arasındaki kültürel ve lisanî yakınlaşma işi daha büyük güçle tesir edebilecektir. Baltık Devletleri nezdinde hâlâ maslahatgüzar bulunan İbrahim Osman Bey, bizce, filoloji ile kültür meselelerindeki yüksek ilmiyle herkesçe bilinen bir şahsiyet olduğundan ve Turan kavimlerinin kültürel yakınlaşması işine daima bir alaka gösterdiğinden; kendisini Tallin'de Türkiye Elçisi olarak selamlayabilmekle sevinçli olacağız. Est-Fin-Macar Birliği, yukarıdaki anılan meselelere Zatı Devletiniz tarafından dostâne bir nazar atfedileceği ümidini burada belirtir; en yüksek saygı göstermenin teminatını kabul buyurmanızı rica eder, Reis ve Gazi Hazretleri.⁶⁷

Türkiye ile yakınlaşma isteği, dış politikada barışçı ve birbirini destekleyici siyaset tarzı ve dönemin siyasî konjonktürü bu "Turanlıların" Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak istemesine zemin hazırladı. Gazi Mustafa Kemal, Turanî kavimler arasında kültürel yakınlığı tesise gayret eden Est-Fin-Macar Birliği Reisi tarafından belirtilen samimi hislerden pek duygulanmış olduklarından ve ilk imkân oluştuğunda arzu edildiği üzere bir Elçilik ihdasının hükûmetçe göz önünde bulundurulacağını Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Riga'daki Türk Maslahatgüzarlığına bildirdi ve daha önce bahsettiğimiz üzere 1935'de Tallin'de ilk Türk temsilciliği açıldı.⁶⁸

Sonuç

Atatürk döneminde Türk ve Eston yöneticileri kültürel ortaklıklarını da hesaba katarak kendi aralarında siyâsi, iktisâdî ve kültürel ilişkiler kurma ve

ünlü Malikânesi Palmse Manor'da 12 Mayıs 2007'de Türk Günü gerçekleştirilmiştir. Etkinliğe, çeşitli Türk yazarların eserlerini Estoncaya çeviren Eston yazar Ly Seppel Ehin katılarak, Türk Edebiyatı hakkında kısa bir sunum yapmıştır. Ly Seppel Ehin'in, Ural-Altay Dilleri ailesine mensup Türkçe ve Estonca arasındaki benzerlikleri anlattığı sunumu büyük ilgi toplamıştır. İki dil arasında görünen benzerlikler, sonsuza kadar sürecek paylaşımın ve dostluğun anahtarları olabilecektir. Bkz. <http://www.tallin.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=530>; Estonya'da Türkoloji çalışmaları Tallin Üniversitesi ile Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde yürütülmektedir. Türkoloji Merkezi, 1997 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından açılmıştır. Yurtdışında Türkçenin öğrenilmesine ve Türk kültürünün tanıtılmasına katkı sağlanmaktadır. <http://tallinnturkoloji.tr.gg/ana-sayfa.htm>.

⁶⁷ Telgrafın tam metni için Şimşir, *age.*, s.36-38.

⁶⁸ Şimşir, s.38.

geliştirme arzusuyla hareket etmişler ve bu konuda önemli adımlar atmışlardır. Hem Türkiye hem de Estonya aktif bir dış politika takip ederek içe kapalı ülke olmadıklarını göstermişler ve dünya barışına katkı için uluslararası temâyüllere ve organizasyonlara destek vermişlerdir.

Estonya'nın istikrarlı ve güçlü bir devlet olarak mevcudiyeti, genel manada Avrupa'nın; özel manada ise Baltık bölgesinin güvenliği açısından önem taşıyordu. Türkiye, Baltık bölgesinde barışın kalıcı olmasını ve tarihsel açıdan yakınlık duyduğu Estonların bağımsız bir devlet statüsünde yaşamasını arzuluyordu. Bu sebeple 1924 yılında Türk-Eston dostluk antlaşması imzalanmış; 1935 yılında ise Türkiye'nin Tallin'de ilk Türk temsilciliği açılmıştır.

Eston-Fin-Macar Birliği Reisi ve Estonya Cumhurbaşkanı Konstantin Pats'ın 18 Mart 1931'de Gazi Mustafa Kemal'e bir mektup yollayarak; iki tarafın dilleri arasındaki benzerliğe dikkat çekip Tallin merkezli bir elçilik açılmasını talep etmesi, iki devlet arasında ilişkilerin özellikle kültürel boyutta daha da gelişmesine katkıda bulunmuştur.

II. Dünya Savaşı, barış konusunda samimi devletlerin çabalarını boşa çıkardığı gibi bağımsızlığını kazanmak için kan ve gözyaşı döken Estonya'nın yeniden işgaller ülkesi konumuna girmesine zemin hazırlamıştır. Estonya'nın 1944 yılında Sovyetler tarafından ilhak edilmesi Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Atatürk döneminde Türk-Eston ilişkilerinin temellerinin dostâne ve samimi şekilde atılması, Türkiye'nin bu şekilde hareket etmesinde önemli rol oynamıştır.

Kaynaklar

- A.Ö. (1963-1964) Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya, Doğu Almanya, *Türk Kültürü*, Yıl II, Sayı 13-24, 133-141, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- ARAS Tefik Rüştü (2003) *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ARMAOĞLU Fahir (1997) *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ARMAOĞLU Fahir (2005) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, I-II*, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* [BCA, Ankara]
Bakanlar Kurulu Kararları [Fon. Kod. 030.18] 030.18.1.1.11.45.8; 030.18.1.1.12.75.5; 030.18.1.2.12.44.13; 030.18.1.2.57.67.5; 030.18.1.1.28.16.4; 030.18.1.2.5.46.20.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi* [BOA, İstanbul]
 HR.HMŞ.İŞO (*Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası*), 123/14.
 HR.İM. (*Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaşgî*), 158/3; 225/65; 230/22; 232/22.

- CAHEN Leon–RONZE Raymond–FOLINAIS Emile (1939) *1919'dan 1937 Yılına Kadar Dünya Tarihi*, Çev. Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- DİLEK Mehmet Sait (2005) Türkiye Finlandiya Siyasi İlişkilerinin Başlaması ve Finlandiya Cumhurbaşkanı Pehr Evind Svinhufvud İle Dışişleri Bakanı Yrjö Koskinen'e Göre Türkiye, *Atatürk Dergisi*, Cilt IV, Sayı 3, Atatürk Ü, Erzurum.
- Dr. İbrahim Talı Bey'in (Öğören) *Günlüğü* (2000) Haz. Erdal AYDOĞAN-Şaban ORTAK, Arba Yayınları, İstanbul.
- Düstur*, III. Tertip Cilt 5, 7, 8, 12, Ankara.
- ESMER Ahmet Şükrü (1953) *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Estonia-Latvia-Lithuania: Treaty of Understanding and Collaboration (1936) *The American Journal of International Law*, Vol. 30, No. 4, 174–177.
- GÖKGÖZ Saime Selenga (2008) Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti, *Biliş*, Sayı 47, 1-20.
- GÖNLÜBOL Mehmet (1979) *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- HUDSON Manley O. (1932) Admission of Turkey to Membership in the League of Nations, *The American Journal of International Law*, Vol. 26, No. 4, 813-814.
- TAHSİN İsmail (1339/1923) *Harb-i Umumiye'den Sonra Düvel-i Ecnebiye Teşkilâtı Kızıldoru Baltık Cumhuriyetleri (Estonya-Litvanya-Letonya) Orduları*, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, İstanbul.
- Kaja* gazetesi, 20 Haziran 1924.
- KAPLINSKY Jaan (1994) Estonya Folklorunda Türkiye ve Türkler, *Toplumsal Tarih*, Sayı 37.
- KARAL Enver Ziya (1981) *Atatürk'ten Düşünceler*, MEB Yayınları, İstanbul.
- KARATAY Osman (2000) *Hırvat Ulusunun Oluşumu: Erken Ortaçağ'da Türk-Hırvat İlişkileri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- KENNEDY Paul (2002) *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane KARANAKÇI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ Selami (1998) *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KIRAN Abdullah (2008) Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş, *Girne Amerikan Üniversitesi, Journal of Social & Applied Sciences*, 3(6): 19-36.
- Kızıl Ayarşini* [Ankara], Kutu No: 94 Belge No: 232.
- KURAT Akdes Nimet (1970) *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara.
- LAANTEE Karl (1953) The Beginning of the Reformation in Estonia, *American Society of Church History*, Vol. 22, No. 4, 269-278.
- Lehistan, Finlandiya, Estonya, Litvanya Orduları* (1341/1925), Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyâseti İstihbarat Dairesi, İstanbul.
- LOROT Pascal (1991) *Baltık Ülkeleri*, Çev.Hüsnü DİLLİ, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MILJAN Toivo (2004) *Historical Dictionary of Estonia*, USA, Scarecrow Press.
- Milliyet Gazetesi* (1952) 20 Kasım.

- OSMAN İbrahim (1933) *Dilbilgisi Bölümleri*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.
- Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu* (1994) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Ankara.
- ÖKE Mim Kemal (1995) *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖNEN Nizam (2003) *İki Turan Macaristan ve Türkiye’de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEN Neşe (2009) A Few Notes on the Comparative History of Estonia, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 21, s.1-11.
- PARROT Friedrich (1846) *Journey To Ararat*, Tr. W.D.COOLEY, New York.
- Postimees (Tartu) Gazetesi* (1935) 20 Eylül, (1937) 10 Ocak.
- PUSTA Kaarel Robert (1953) Baltık’tan Boğaziçi’ne Hürriyet Cephesi, Çev.Dr. İlhan LÜTEM, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Ankara, 182-193.
- PUSTA Kaarel Robert (1953) Estonya’nın Sovyetleştirilmesi, Çev.Dr. İlhan LÜTEM, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Ankara, 169-181.
- RAHVUSARHIIV *The National Archives of Estonia, Filmiarhiiv*
EFA. 0-145278; EFA. 685.0-194267; EFA. 0-163448; EFA. 4-3501; EFA.5-118; EFA.0-27845p
- RAUN Toivo U. (2001) *Estonia and The Estonians*, Hoover Press Publication.
- SIAROFF Alan (1999) Democratic Breakdown and Democratic Stability: A Comparison of Interwar Estonia and Finland, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 32, No. 1, 103-124.
- SMITH David J. (2001) *Estonia Independence and European Integration*, New York.
- SMITH David James-PABRIKS, Artis-PURS, Aldis – LANE, Thomas (2002) *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, Routledge.
- SOYSAL İsmail (2000) *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları I (1920-1945)*, TTK, Ankara.
- ŞİMSİR Bilal (2001) *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları II*, TTK, Ankara.
- ŞİMSİR Bilal (1975) *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) II, Nisan-Aralık 1920*, TTK, Ankara.
- TAYLOR Neil (2010) *Estonia*, The Globe Pequot Press Inc.
- TAYMAS Abdullah Battal (1927) *Rusya’dan Ayrılan Milletler (Estonlar, Latifler, Litvanyalılar, Finler ve Lehler)*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara.
- TEMEL Mehmet (1998) 1918 Brest-Litovsk Antlaşması Sonrası Bağımsız Litvanya, Letonya ve Estonya Osmanlı’nın Baltık Cumhuriyetlerine İlişkin Politikası, *Topluşsal Tarih*, Sayı 58, 45-49.
- TİLGAR Tanno (2008) Eston Basınında Kütahya-Eskisehir ve Sakarya Muharebeleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 27, Sayı 43, 159-179.
- Time*, 28 Aralık 1925.
- TUULİK Heikki (1991) Ernst Webermann Ja Eesti-Türgi Suhted Aastatel 1929-1932, *Tartu Ülikool, Teaduslik-Populaarne Ajalo Almanahh*, 46-49.
- TÜRKDOĞAN Orhan (1977) *Çağdaş Türk Sosyolojisi Araştırma, Yöntem ve Teknikler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Türkiye 85- Estonya 90: Tarih Boyunca Dostluk Başlıklı Serginin Kataloğu (2009) Türkiye Cumhuriyeti Tallin Büyükelçiliği Yayını.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü (2005) Der. Faruk SÖNMEZOĞLU, Haz. Ülke ARİBOĞAN-Gülden AYMAN-Beril DEDEOĞLU, Der Yayınları, İstanbul.

Uns Eesti gazetesi (1935) 20 Eylül.

<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm> (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı resmi sayfası) (İnternet kaynaklarına son erişim tarihi 25 Ocak 2011)

<http://www.estemb.org.tr/tur/estonya#top>; Estonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği resmî sayfası.

http://www.estemb.org.tr/tur/estonya_ve_turkiye; Estonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği resmî sayfası.

http://www.estemb.pl/est/saatkond/saatkonna_ajalugu; Estonya Cumhuriyeti Varşova Büyükelçiliği resmî sayfası.

http://www.estemb.ru/eng/estonia_and_russia; Estonya Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği resmî sayfası.

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12104452&p=2>

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=153526>

<http://riga.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=911>; T.C. Riga Büyükelçiliği resmî sayfası.

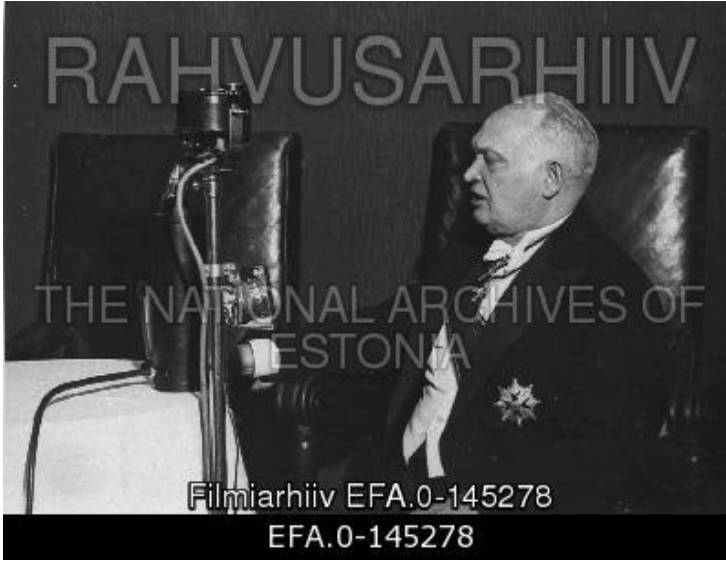
<http://tallin.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=527>; T.C. Tallin Büyükelçiliği resmî sayfası.

<http://tallinnturkoloji.tr.gg/ana-sayfa.htm>

<http://ua.mfa.gov.tr/>; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmî sayfası.

<http://www.tff.org/Default.aspx?pageID=29&macID=2827>; Türkiye Futbol Federasyonu resmî sayfası.

Ekler

Estonya Cumhurbaşkanı Konstantin Pats (1874-1956)

Estonyalı General Johan Laidoner (1884-1953)

Estonyalı Diplomat Aleksander Hellat (1881-1943)

Eston Siyaset Adamı Kaarel Robert Pusta (1883-1964)

Nuri Batu Bey'in Konstantin Pats Ziyareti (1935)

Nuri Batu Bey

Türki president Atatürk suri.

Uueks presidendiks saab kindral Ismet Inonu? — Valimised toimuvad täna.

STN. Jätkendul, 11. nov.
(Neutr.) Muutisid teatatakse, et
Türgi wabariigi president Kemal Atatürk
on surnud. Ta suri seljapäraku kell 9.00
Kemal Atatürk oli 1923. aastani joni-
nuu Türgi wabariigi presidentiks.

[illegible]

Kogu Türgi leinab.

EIN. Istanbul, 10. novemberil.
 (Denter.) Söge Türki İsmah sını prezidentli.
 Tiki İsmah son postel maddis in maderen son tal-
 meli tehanatlar palamentin. Türgi İsmah İsmah
 İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah
 İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah
 İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah İsmah

Atatürk maetakse Ankarasse.

OTN. İstanbul, 11. novembril.
(TAN.) Rohe pārsā pēdējais Haisūrfi
Ierna tēstamafēlāamīti eustafis Jstānbuli
clonifid mūlīfēile ja plarībēle. Pēgmaru

inimwool lifins äle Galata jilla ja pifi Bos-
porus presidentipalee Tolma Dagirhe jure.
Sina toqunurud rohwahult onos tundide
laupa ankarililud waitaies lõnneuid paleet.
Peaminister Celal Bayar on eritunniga te-
gasi lõnneud Ankarasjt. Seal peab praegu nõu

Kemal Atatürk.

Remal Mäntart jümbis 1880. aastal Toloni-
fia vaele ametiühis peana. Ta polnud veel
tööleilane, kui ta ise luti ja ema lasti ta
mööle kaunistele juur, lina tal rubei polnud
möömaluul püki eel hoolitseda. Naaq läis tu-
lema Türgi rühmisse leria ja ta oleks
mööbi talupoja isandusi, kui ema maaüksel
poletis loomud natuke roba, mis müümalas
pejal teeli emada. Teal peitisi ta mureti

Varianeti sõltub sellest, kas on 11, et see
liba ei ole üldse.

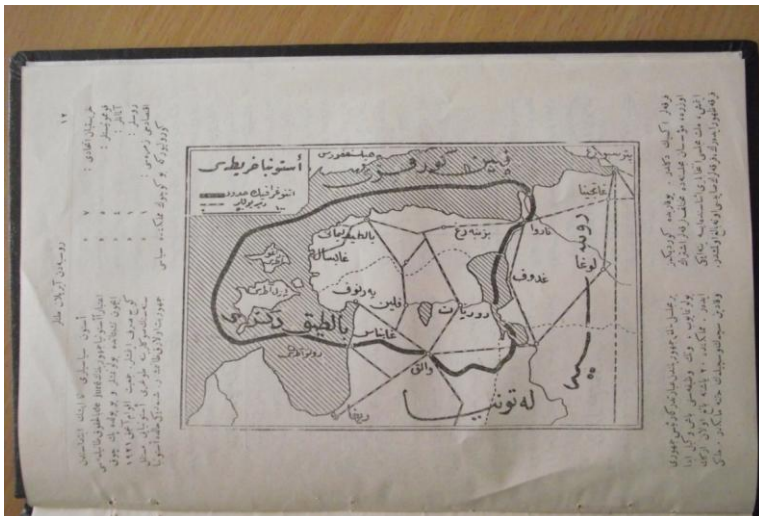
una embreionă fiind în stă în spăciunilor săi
foc, frăe și altele sunt perlele noastre. Rădă-
lele, lăcărle, lăcărle Rămă, mii și altele fetele și
sunt în Rămă, mii și altele fetele și

Tärgimaa kaotale järele ihuise Riimale tah: muuistis maenupann, fufundes 1919. a. juulil kofit erilise rahmuafogu. Siis astub in laas: inna ihuafale eitefale, ei mahafafata Tärgi: maah muuafaleit maimufale.

[illegible]

Kui välismaaolane oli mõeldust, algas
Hämarat ümber hirmuõõde rüüremine isoo-
tamis. Ja lastes kühilada, mitteraialigib-
misi, tehti ja loori fannimisi, andis uniolele
kõik fobanika õuand, aitas foole, wienia ra-
musele ladina tühuseita. Eemaga — ta lõi
maabla Türgimaa, küfisele Americala Kõrre-
Kõlga lühemad.

11 Kasım 1938 tarihli *Uus Esti* gazetesinde Atatürk'ün Vefatı Haberi

Estonya Haritası (Kaynak: Taymas 1927)

İngiliz Ajanı Binbaşı Noel'in Nusaybin Raporu

Serdar SAKİN

Erciyes Üniversitesi

SAKİN, Serdar, İngiliz Ajanı Binbaşı Noel'in Nusaybin Raporu. CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 31-50.

Nusaybin, ticarî ve jeostratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Musul ve Bağdat'ın Suriye'ye ve Güneydoğu Anadolu'ya bağlanmasını sağlar. Tarım ve hayvancılık açısından çok verimli topraklara sahiptir. Ayrıca etnik olarak da Kürtlerin yoğunlukta olduğu bir ilçedir. Bu özellikler İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'da girişeceği kışkırtma politikaları için yeterli olmuştur. Nitekim İngiltere, siyasî ajanlarından Binbaşı Noel'i Kürtleri bağımsızlık vaadiyle kışkırtmak amacıyla Güneydoğu Anadolu'ya görevlendirmiştir. Bu görev üzerine Binbaşı Noel, ilk olarak Nusaybin'e gelmiş ve incelemelerine başlamıştır. Binbaşı Noel, Nusaybin'deki gözlemlerini notlar ve raporlar halinde İngiltere'ye bildirmiştir. Bu raporlarda Nusaybin'deki Kürtler, Hristiyanlar, siyasî ve ekonomik durum, haberleşme ağı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Her şeyden önce bu raporlar İngiltere'nin Kürt politikası ve Güneydoğu Anadolu hakkındaki planlarının nüvesini teşkil etmesi açısından önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Nusaybin, Binbaşı E.Noel, Kürtler, İngiltere'nin Kürt Siyaseti.

SAKİN, Serdar, Nisibin Report of British Agent Major Noel. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 31-50.

Nisibin has an important location in terms of its commercial and geostrategic status. It provides the connection of Mosul and Baghdad to Syria and south-eastern Anatolia. It has very productive grounds for agriculture and animal breeding. Nisibin was also a town where there were alot of Kurdish population.. These characteristics were quite enough for the provoking policy of Britain that will embark in the south-eastern Anatolia. In fact the Great Britain charged Major E.Noel, who was a diplomatic agent of Britain, to provoke Kurds with promise of liberation. Upon this mission Major Noel came Nisibin at first and then he started to his observations. Major Noel submitted his observations through notes and reports to the Great Britain. In these reports he gave detailed informations about Kurds, Christians, and also communication network, economic conditions of Nisibin. Above all, these reports were important because they provide the basis for Britain's Kurdish policy and plans for south-eastern Anatolia.

Key words: Nisibin, Major E.Noel, Kurds, Britain's Kurdish Policy.

Giriş

Nusaybin, Basra Körfezi üzerinden gelen yolların hiçbir doğal engelle karşılaşmadan ulaştığı, buradan itibaren ikiye ayrılıp Dicle-Fırat havzasını Anadolu'nun batısına, Suriye limanlarına ve Diyarbakır havzasıyla Anadolu'nun başka noktalarına bağlayan bir mevkide yer almaktadır.¹

İdarî olarak Nusaybin, Diyarbakır ve çevresi Osmanlı devleti sınırlarına dâhil olduktan sonra yapılan tahrirlerde, Diyarbakır eyâletinin Mardin sancağına bağlı bir nahiye idi. 1518, 1523 ve 1530 tahrirlerinde nahiye olan Nusaybin, 1540 yılında Mardin'e bağlı bir kaza yapılmıştır. Bununla birlikte 18. yüzyılda Mardin'in Bağdat'a bağlanması üzerine Nusaybin de merkez olarak Bağdat'a bağlanmıştır². Nusaybin, fizik coğrafyasında dağlık kısmının güney kenarında ve Musul'u Suriye'ye bağlayan yol üzerinde bulunmasından dolayı ticarî ve jeostratejik açıdan önem arz etmiştir.³ Musul'a giden yol üzerinde bulunması Nusaybin'i kilit duruma getirmiştir. Ayrıca İngiltere'nin 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı, nihayet Millî Mücadele esnasında Anadolu'nun güneydoğusuna yönelik girişimleri bilinirse; esasta Kürdistan projesi açısından Nusaybin ön plana çıkmıştır.

İngiltere öncelikle Nusaybin olmak üzere Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunu dolaşarak gözlemler yapması için İngiliz Hariciyesi'nin Hindistan Dairesi Siyasî Şube subaylarından Süleymaniye siyasî temsilcisi Ajan Binbaşı Edward William Charles Noel'i bölgeye göndermiştir⁴. Binbaşı Noel de bu görevi doğrultusunda bölgeyi dolaşmış, ayrıntılı raporlar hazırlayarak

¹ Metin Tuncel, "Nusaybin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA), Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 269.

² Ahmet Kankal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Nusaybin (Salnâmelere Göre)", *Makalelerle Mardin Tarih-Coğrafya*, Cilt I, Hazırlayan: İbrahim Özcoşar, İstanbul, 2007, s. 479-480. 1870-1871 yıllarında Nusaybin kazasına bağlı müdürlükler Nusaybin, Çalçoğa, İlyan, Bunesri, Pınar-ı Ali, Eznavur, Hasenan ve Hums iken 1871-1872 yıllarında yapılan değişiklikle Nusaybin, Bunesri, Mızıklı, Eznavur, Hasenan-ı Bâlâ ve Abbasan şekline dönüşmüştür. Kankal, agm., s. 483-484.

³ E. Honigman, "Nasibin", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9 (Naba'-Rüzzik), MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 102.

⁴ Binbaşı Noel, Güneydoğu Anadolu'ya gönderilmeden önce kuvvetleriyle İran'da İngiltere lehine faaliyetleri örgütlemekle görevli bulunmaktaydı. Güneydoğu Anadolu'da işlerin ters gittiğini fark eden İngilizler gelişmeleri kendi lehlerine çevirebilmek için Noel'i Nusaybin'e yollamaya karar vermişlerdir. Noel, hem bölgeyi tanınması hem de bu özel görevin üzerinden hakkıyla kalkabilecek kapasiteyi haiz olması düşüncesiyle görevlendirilmiştir. Nitekim Mim Kemal Öke'nin bu konuda "ileride Kürt isyanlarının arkasındaki motor rolünü oynayacak bu adam" şeklindeki nitelendirmesi Noel'in neden özel kılındığını açıklamaktadır. Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajansı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)*, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 26-27. Kısacası Noel, bir Kürt devleti kurulması düşüncesini hayata geçirme noktasında her şeyi yapabilecek biriydi. Binbaşı Noel'in yayınlanmış bir anı eseri bulunmamaktadır. Ancak İngiliz Arşivlerinde Güneydoğu Anadolu misyonu sırasında tuttuğu günlükleri vardır. Bu makale de bu günlüklerde yer alan raporlar doğrultusunda kaleme alınmıştır. *Diary of Major E. Noel on Special Duty*. Bkz. Ek.

gözlemlerini Londra'ya aktarmıştır. Onun Nusaybin hakkında yazdığı Rapor da bu çerçevenin içindedir. Nusaybin Raporu'nda bu kaza-nahiyenin siyasi, ekonomik, etnik ve haberleşme bilgileri ayrıntılı ve çarpıcı olarak gözlemlenmiştir.

Binbaşısı Noel'in yazdığı bu raporlar İngiliz Ulusal Arşivi'nde (British National Archives) bulunmaktadır. M. Kemal Öke, *İngiliz Ajamı Binbaşısı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)* isimli eserinde Noel'in bölgeye dair rapor ve günlüklerine kısaca değinmişse de ancak özet bilgiler vermiştir. *La Question De Mossoul De La Signature du Traité d'Armistice de Moudros (30 Octobre 1918 au 1er Mars 1925)*⁵ adlı belge kitabında da Noel'in Nusaybin'deki çalışmaları iki paragrafa sığdırılmıştır. Yine son dönem ve yeni tarih araştırmalarından İhsan Şerif Kaymaz'ın yazdığı *Musul Sorunu* başlıklı çalışmada ilgili raporlara ve Nusaybin'e ayrıntılı olarak yer verilmemiştir. Söz konusu bu eksikliklerden yola çıkılarak makalede Binbaşısı Noel'in tuttuğu seyahat notlarından ve gönderdiği rapor telgraflardan oluşan günlüğünde yer alan ve İngiltere'nin Kürt politikasında yön verme amacını güden Nusaybin hakkında yazdığı raporlar incelenmiştir.

Binbaşısı Noel'in Görevlendirilmesi ve Nusaybin'e Gelişi

Irak'taki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı ve Bağdat'taki İngiliz Mülkî Komiseri (civil commissioner) Arnold Talbot Wilson (1918-1920), 1918 Kasım'ında, Musul vilâyetinin kuzeyindeki Kürtlerin İngiltere himayesi altında bir Kürt Devleti kurulması yönündeki eğilimlerini belirlemek üzere Binbaşısı Noel'i⁶ bölgeye gönderme tasansını Londra'ya bildirmiştir. Görevlendirmeye ilgili olarak Wilson'un Londra'ya bildirdiği gerekçeler, bölge hakkında Paris'te yapılacak Barış Konferansı için, İngiliz hükûmetinin önerilerine dayanak oluşturacak bilgilerin toplanması, koşulların yerinde saptanması ve Türklerle Kürtler arasındaki ilişkinin niteliğinin belirlenmesidir⁷. Wilson aynı şekilde İstanbul'da Güneydoğu Anadolu'nun bağımsızlığı için başında Şura-yı Devlet Reisi Şeyh Abdülkadir, Dr. Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in bulunduğu

⁵ *La Question de Mossoul de la Signature du Traité d'Armistice de Moudros (30 Octobre 1918 au 1er Mars 1925)*, Yay. Haz. Ahmed İhsan, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Vekâleti, İstanbul, 1925. Dışişleri Vekâleti 1925 yılında *La Question de Mossoul* adında kırmızı bir kitap bastırmıştır. Bu kitap, 30 Ekim 1918'den 1 Mart 1925 yılına kadar Musul Meselesine ait resmî belgeleri ihtiva etmektedir. Bunlar Fransızca yazılmış veya Fransızcaya tercüme edilmiştir. Türkçe asıllarını bulamadım.. Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş*, Cilt 1, Baha Matbaası, İstanbul, 1965, s. 92.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk, Noel'i, "Mr. Noel gibi milletimiz ve vatanımız için zararlı olan yabancılar" diyerek nitelemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 91.

⁷ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihî ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 112-113.

güçlü bir hareket ortaya çıktığını ve bu hareketin liderlerinin bölgede etkili olduğunu Hindistan Bakanlığı'na bildirmiştir. Nitekim İstanbul'daki siyasi Kürtçülük genelde Hristiyan ve özelde de İngiliz düşmanıydı. Bölge içinde ve dışında özellikle Halep ve Musul'a kadar İngiliz karşıtı faaliyetlere girişmişlerdi. Bu sebeple İngiltere, İngiliz karşıtı Kürtçülerin güçleneceği ve Musul'da İngilizleri zor durumda bırakacağı gerekçesiyle, İstanbul'daki örgütün etkisiz kılınması ve liderlerinin İstanbul'dan sürülmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda Güneydoğu Anadolu'nun önemli olaylara gebe olduğunu düşünen İngilizler, gelişmeleri kendi lehine çevirmek⁸, barış ve düzeni yeniden kurmak amacıyla Kürt aşiret önderleriyle görüşmek⁹ ve Kürtler üzerinde İngiliz etkisini yaymak için Bağdat'taki ajanlarından Binbaşı Noel'i Nusaybin'e göndermeye karar vermiştir.¹⁰ Bu görevlendirme ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere Amerikan hükûmetinin gönderdiği heyetin başkanı General Harbord ile görüşmesi sonrasında 24 Eylül 1919'da bir bildiri kaleme almıştır. Bu bildiri "İngilizlerin, Türklerle bir kardeş kavgası başlatmak amacı ile Binbaşı Noel'in yardımıyla Kürtleri kışkırtarak İngiliz koruyuculuğu altında bağımsız bir Kürdistan kurmak, böylece Osmanlı ülkesini parçalamak düşüncesi ile Binbaşı Noel'in Güney Anadolu'ya görevlendirildiğini ifade etmiştir."¹¹

Kısacası İngiltere, Musul ve Hindistan sömürgelerini güvende tutabilmek için Türkiye'nin güneydoğusuna yönelik askerî işgallere başlayarak bölgedeki Kürt unsuru kışkırtmayı ve kendi güdümünde bir tampon devlet kurmayı planlamıştır. ¹² Bununla birlikte Kürtleri kazanamadığı takdirde bölgede tutunamayacağını bilen İngilizler, bölge dâhilindeki Kürt aşiretleri yanına çekmek, Türk idaresi ile ahali arasında güvensizlik yaratmak amacıyla Binbaşı Noel'i güneydoğuya göndermiştir.¹³

Görevlendirme üzerine Binbaşı Noel, 7 Nisan 1919'da, Nusaybin'e gitmek için Musul'dan ayrılmış, 5 gün sonra 12 Nisan'da Nusaybin sınırlarına girmiştir.

⁸ İsmet Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s. 330.

⁹ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstibbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 32. Büyük olasılıkla, Wilson'un asıl amacı, hiçbir konuda uyuşmadığı bu Kürt fanatığını, bir görev yaratıp, başından savmaktır. Kaymaz, *age*, s. 112-113.

¹⁰ Sonyel, *age*, s. 12.

¹¹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 160.

¹² Serdar Sakin, "İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri", *Erişyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, 2009/2, s. 266.

¹³ Selçuk Ural, "Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin Irak Cephesi'nde Gerçekleştirdiği İşgaller", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ağustos 2004, s. 44-45.

Geliş amacını Nusaybin'in yetkili makamlarına söylemeyen Binbaşı Noel'in yanında iki tercüman, iki çavuş ve Musul'un iki eski jandarması bulunmaktaydı.¹⁴ Noel, Nusaybin sınırlarına girdikten sonra her şeyi gözlemleyerek notlarını almıştır.

Örneğin Binbaşı Noel'in anlattıklarına göre “Türk askerlerinin Nusaybin ve çevresini terk etmesinden dolayı bölgede artan bir güvensizlik hissi görülmüştür. Yollar, özellikle yolun kuzeyindeki tepelerde yaşayan Ali Batı liderliğindeki Kürt aşiretleri nedeniyle güvenli değildir. Zira güvensizlik Türk zaptiye kontrol noktasının geri çekilmesiyle daha da artmıştır. Öyle ki Nusaybin'den 18 mil (28.96 km) uzaklıktaki Dağır'de sadece bir düzine jandarmanın bulunduğu bir karakol kalmıştır. Üstelik bu birlikte hiç kimse beş aydır maaş almamış ancak disiplinlerinin her zamanki gibi iyi olduğu görülmüştür.”¹⁵

Yine 14 Nisan'da Nusaybin'den 8 mil (12.87 km) uzaklıktaki son Türk istasyonu olan Nimitli'yi geçen Binbaşı Noel, buranın 7 Türk subayına emanet edildiğini görmüştür. Burada ayrıca bir Alman havaalanı bulunduğunu ifade etmiştir. Ertesi sabah Nusaybin'e ulaşmıştır. Ulaşım özellikle de trenlerin geliş ve gidişi hakkında bilgiler veren Noel'e göre ayda üç dört kere Tel Abyad-Nusaybin arasında trenler gelip gitmekteydi. Bununla birlikte sırayla çalışan iki lokomotif ve 50-60 adet de vagon olduğunu, Nusaybin'den Resulayn'a giden yolun da molozla kaplı ve önem verilmediği için kötü durumda bulunduğunu bildirmiş, ulaşım ile ilgili tespitlerine devam ederek, 18 Nisan'da sevk edilmeyi bekleyen Mardin'de 400, Resulayn'da 200 terhis olmuş askerin bulunduğunu, bunların gitmesiyle de Türklerin bölgeden ayrılma işlemlerinin biteceğini belirtmiştir.¹⁶ Binbaşı Noel, sağlık açısından Nusaybin'de sağlıklı yaz iklimi ve sıtmanın olduğunu belirtmiştir. Bu arada 4 bitişik müstakil binadan oluşan Alman hastane binasının hükûmet işleri için kullanıldığını bildirmiştir.¹⁷

Binbaşı Noel, 17 Nisan'da Nusaybin'in ileri gelenlerini ziyaret etmiştir. Ziyaretinde Nusaybin pazarının malî, tarım ve ticarî durumundan endişelendiğini kaydetmiştir. Kabilelerin sayılarını ve isimlerini sorarak not almıştır. Ardından tümen binasını ziyaret etmiş, savaştan önce ve normal koşullardaki hasat ile ilgili bilgileri sormuştur. Resmî olarak da devlet işlerine müdahale amacıyla malî konuların işleyişi, yani vergilerin nasıl toplandığı, bunların ne kadarının merkez bütçesine gönderildiği, ne kadarının kazada kullanıldığı gibi konularda bilgilendirilmesini istemiştir. Bu durum, hangi görevle

¹⁴ *La Question de Mossoul*, Belge No. 50.

¹⁵ FO 141/806/2; *Diary of Major E. Noel on Special Duty*. Bkz. Ek.

¹⁶ FO 141/806/2.

¹⁷ FO 141/806/2.

geldiği bilinmeyen bu adamın seyahat amacını ortaya çıkartmıştır. Vali, bu bilgileri ona vermemiştir.¹⁸

Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın ardından tamamlanabilen Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun 1917'de Nusaybin'e ulaşan işletmesini¹⁹ 17 Nisan'da gezerek hakkında bilgiler toplamıştır. Buna göre "Alman Demiryolu yönetim yerleşkesi oavadan 300 m. yükseklikte ve kasabanın 3 mil (4.82 km) kuzeyindeki tepelerde kurulmuştur". Bu yerleşkeyi gezen Noel, gözlemlerini şu şekilde anlatmıştır: "Mevcut binalar birinci sınıf ve bir İngiliz piyade taburu için barınabilecek çok güzel ve huzurlu bir yerdir."²⁰ "Su nehirden buharlı bir pompayla 5 inçlik bir boruyla suyun temizlendiği bir sarnıca aktarılmaktadır. Burayı Almanlar terk ettikten sonra belli bir süre Türk askerleri kullanmışlar ve biraz zarar vermişlerdir. Fakat hâli hazırda birkaç jandarma ve Kürt lider Hama Ağa Mehe'nin birkaç adamı bulunmaktadır."²¹ Bu aktarılan bilgiler, Binbaşı Noel'in günlüklerine yansıyan genel notlar olarak göze çarpmaktadır. Ancak verilen bilgilerde dikkati çeken husus genel konuların dahi bir ciddiyet içerisinde ve en küçük bir ayrıntıyı atlamadan, gözden kaçırmayarak not etme ve gözlemleme dakikliğine dayanmasıdır.

Binbaşı Noel'in Kürtler Hakkındaki Gözlem ve Düşünceleri

Binbaşı Noel'in en önemli notları Kürtler üzerine olanlarıdır. Çünkü Noel'in görevlendirilme gerekçelerinden biri de Kürdistan Devleti kurulmasına yöneliktir. Bu açıdan Noel, Kürtlerin toplum olarak niteliğini, siyasi bakımdan hangi devlete daha yakın olduğunu, bunun sebeplerini ve Kürtlerdeki milliyetçilik duygusunun derecesini en ince ayrıntıyı kaçırmadan not etmeye çalışmıştır. Bu sayede bölgedeki İngiliz aleyhtarı durumu kendi lehlerine çevirmek için gerekli planların alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Noel'in aktardıklarını şu şekilde ifade edebiliriz:

Buradaki Kürt kabileleri yağmacılık içgüdüleriyle gelişmiş çok vahşi bir topluluk. Bununla birlikte halk, İngiltere'ye karşıdır. Bunun sebebi ise Kürtlerin Amerikalılara ve İngilizlere karşı korkutulmasıdır. Nitekim Türkler ve millî Kürt partisi propagandalarında başarılı olmuşlar ve Hristiyan katliamından dolayı İngilizlerin kendilerine korkunç boyutlarda ceza vereceğini söyleyerek korkutmuşlar. Propagandanın başarısı sadece bu korku faktörüne bağlı ve bu sebeple de geçici olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Süleymaniye'den farklı olarak kabilelerde ya hiç ya da çok az millilik duygusu var ve zor kullanarak ve ardından genel af ilân

¹⁸ *La Question de Mossoul*, Belge No: 51.

¹⁹ Tuncel, agm., s. 270.

²⁰ FO 141/806/2.

²¹ FO 141/806/2.

edilerek sağlanabilecek herhangi bir yönetim şeklini kabul etmeye hazırlar. Şu andaki duruma bakarak silahlı bir karşılık gelebileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira dün gece (11 Nisan) yanlarında kaldığım aşiretin reisi, açık bir şekilde İngilizlere karşı hazırlık yaptığını söyledi. Fakat “İngiliz” ve “Ermeni” kelimelerinin aynı olmadığı anlatıldığında kararında değişiklikler oldu.²²

Çünkü aşiretler yabancı tahakkümünden çekinmektedirler ve onların gözünde Ermeni ile İngiliz–Hristiyanlıktan ötürü- eşanlamlıdır. ²³ Noel, gözlemlerini aktarırken tespit ve önerilerini iç içe yapmıştır. Örneğin korkutma ve kıskırtma işinin yapay olduğunu tespit etmiş, bunu tersine çevirmek için de Kürtler hakkında genel bir af ilanının çıkarılmasının yeterli olduğu önerisini teklif etmiştir. Noel, teklifini sonlandırırken “bu af ilanının İngiltere açısından siyaseten zararlı olduğu düşünülüyorsa bunu şifahen yapmak için kendisinin de görevlendirilebileceğini” ²⁴ söylemiştir.

Noel, “Kürtlerin yaptığı hareketlere karşı bir misilleme politikasının, bölge halkının dini duygularını ve ırkçılığını kıskırtacağı, Müslümanları İngilizlere karşı birleştireceği, bu durumda da İngiltere’yi çok büyük askeri sorumluluk altında bırakacağı sebebiyle yanlış olacağını” ifade etmiştir. Üstelik “bu durumun aşiretlerin merhametinde olan ve İngiltere’nin çeşitli yardımlarına ihtiyaç duyabilecek pek çok Hristiyan’ı tehlikeye sokabileceğini” söylemiştir.²⁵

Yine Noel’e göre “Kürt bağımsızlık hareketi doğal halinde seyretmemektedir. Bu bölgedeki Kürt aşiretlerini, Süleymaniye ve Revanduz Kürtlerinden ayrı tutmak gerekir. Zira bu Kürtler Araplarla uzun süre birlikte yaşadıkları için milliyetçilik duygularını yitirmişlerdir. Arap kültürüne, Arap giyinişine ve bazı yerlerde Arap diline uyum sağlamışlardır. Ayrıca bu bölgedeki Kürtler Araplarla karıştırılmalarına da pek aldırmaz etmemektedirler. Kısacası Nusaybin’deki Kürtler, kültür olarak Araplaşmışlardır. Ancak Kürdistan’ın diğer bölgelerinde Araplara karşı belirgin bir antipati mevcuttur. Bu durum özdeyişlerde kendini göstermektedir: “Araplara çok yüz verme yoksa gelip elbisene ederler.” Ya da “Araplar sineklere benzer ne kadar kovalarsan o kadar yapışırlar.”²⁶

Binbaşı Noel, 16 Nisan’da Nusaybin’in önde gelenlerine bazı telgraflar geldiğini belirtmiştir. Bu telgraflar hakkında şunları ifade etmiştir: “Türk hâkimiyeti altında bağımsız bir Kürdistan hareketini destekleyen önemli şahıslardan biri olan İstanbullu Şeyh Abdülkadir’den Hristiyanları Kürtlere

²² FO 141/806/2.

²³ Öke, *age.*, s. 29.

²⁴ FO 141/806/2.

²⁵ FO 141/806/2.

²⁶ FO 141/806/2.

öldürten milliyetçilere zarar vermememiz için gönderilen telgraf Nusaybin'in önde gelenlerine ulaştı. Bedir Han Berk'in oğlu Kürt lider Emin Ali'den de Türk hükûmeti tarafından Diyarbakır Valiliğine atandığını ve kısa zamanda görevine başlamak için ayrılacağını bildiren başka bir telgraf aldık". Binbaşı Noel, bu durumu 17 Nisan'da yazdığı bir rapor ile Londra'ya bildirmiştir.²⁷ Bu raporda belirtilen "Hristiyanları Kürtlere öldürten" ibaresinin siyasî bir amaç taşıdığı görülebilir. Çünkü İngiltere'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak bölgeye doğrudan müdahalesi için yeterli bir sebep teşkil edebileceği düşüncesi doğrultusunda söylenmiş olabilir. Yine amacın, bir Hristiyan katliamı yapılmış, bu işi Kürtler, Türkler tarafından zorlanarak gerçekleştirmişlerdir sözünü Kürtlerin, zaten var olmayan, yapılmamış bir katliam için Türkler tarafından zorlandıkları söylenerek İngiltere tarafına çekilmesi ve Güneydoğu Anadolu'yu rahatça işgal etme arzusu olduğu görülebilir.

Noel ayrıca raporuna bölgede yaşayan aşiretlerin adı, aile sayısı, köy sayısı, silah sayısı, önemli liderleri ve benzeri bilgileri içeren bir ek koymuştur. "Nusaybin Kazasındaki Aşiretler" başlığını taşıyan bu ekte²⁸ şu bilgiler yer almıştır:

Aşiretin Adı	Aile Sayısı	Köy Sayısı	Silah sayısı (modern)	Önemli Liderler
Alyan (Kürt)	1000	60	300	Şeyh Muhammedi Maran; Esmail-i Hafse Barahat
Sarhan (Kürt) Solkan Havairki Comar	1500	30	500	Ali Batı
Eznavur (Kürt)	2000	30	200	Ahmet Yusuf
Dakuri (Kürt) Tamini	300	6	200	Hama Ağa Mehe
Tay (Arap)	3000	35	1500	Şeyh Muhammed
Herhangi bir şeyle uğraşmayan Kürtler	2000	40	100	Her köyün bir muhtarı var

Tablo 1: Nusaybin Kazasındaki Aşiretler

Bu bilgilerle birlikte Noel raporunda, aşiretler ile ilgili bazı gözlemlerine de yer vermiştir. Bu gözlemlerinde özellikle aşiretlerin liderlerinin kim olduğunu, yaşadıkları bölgeyi, aşiretler arasındaki durumu yani birbirlerine düşman olup olmadıklarını, ayrıca İngiltere'ye karşı nasıl bir tutum içerisinde bulunduklarını ortaya koymuştur. Yine aşiretlerin karakterlerini başka bir ifade ile bir plan

²⁷ FO 141/806/2.

²⁸ FO 141/806/2. Bkz. Ek-2.

doğrultusunda İngiltere lehine örgütlenebilir olup olmadıklarını ya da bu plana karşı koyma güç ve derecelerini (örgütlülük) belirtmeye çalışmıştır. Buna göre:

Alyan Kürtleri: Şeyh Muhammedi Maran ve adamları bir ovada 20 köyün birleşiminden oluşmuştur. Esmail-i Hafse Barahat ve adamları Cezire Nusaybin yolunun kuzeyindeki tepelerde yaşamaktadır. Aşiret Nusaybin'in 30 mil (48.28 km) dışında yerleşmiştir. 60 köyden 30'u ise boşaltılmıştır.

Ali Batı liderliğindeki Kürt Aşiretler: Bu aşiretler Ali Batı'nın kumandasında bir hırsızlar birliği oluşturmuş sıradan bir çete izlenimini vermektedir. Nusaybin'in kuzey doğusundaki Habak nahiyesi olarak bilinen tepelerde yaşamaktadırlar.²⁹

Eznavur Kürtleri: Sessiz ve itaatkârdırlar.

Dakuri ve Tamini Kürtleri: Nusaybin'in birkaç mil kuzeyinde Gargar vadisi boyunca yaşamaktaydılar. Alman demiryolu yerleşkesini korumakta ve Hristiyanlara her zaman iyi davranmaktadırlar. Liderlerinin biraz İngiliz yanlısı olduğuna inanılmaktadır. Ali Batı ile düşman bir aşirettir.

Tay Arapları: Nusaybin'in güneyinde yaşamaktaydılar. Azıllar ve her hangi bir Kürt kabilesinden farkları yoktur. 12 boyu mevcuttur. Hepsisi bir lidere sadakatle bağlıdır ve hiçbir Kürt aşiretine ya da Kürt aşiret birliklerine benzemezler. Bu kazada sürekli yerleşik olan tek Arap aşiretidir.

Herhangi bir şeyle uğraşmayan Kürtler: Aralarında herhangi bir uyum söz konusu değildir. Planlı bir eylem yapma ihtimalleri de çok nadir gözükmektedir. Nusaybin'in etrafındaki köylerde yaşayan bu Kürtler bazen Pınar Ali Kürdü olarak bilinmektedir.

Aşiret liderlerinin en etkili olanları Ali Batı ile Hama Ağa Mehe'dir. Bu iki lider birbirine düşmandır.³⁰

Cizre'nin kuzeyindeki yol boyunca yaşayan neredeyse bütün Kürtler 50 ya da daha fazla seneden beri Şamar aşiretine haraç ödemektedirler. Verilen bu haraç, sürülerini gütmek, tarlalarını ekip biçmek için Arap göçebelerinden gelecek orta seviyede bir tehlike şantajı içindir. Haracın miktarı mevkiye göre değişmekle birlikte ortalama bir koyun şeklindedir.³¹

²⁹ FO 141/806/2. İsmet Üzen, Ali Batı Olayı ile ilgili olarak yazdığı makalesinde Binbaşısı Noel'in günlüğüne atıfta bulunarak, günlükte Ali Batı ile bir görüşme olduğuna dair bir bilginin yer almadığını söylemiştir. Devamlı günlükte, Ali Batı ile ilgili kayda değer bilgiyi, Noel'in Habasbanî aşireti reisi İzzettin'i ziyareti sırasında ikisinin birbirine düşman olduğunu öğrenmesi olarak ifade etmiştir. Bunun dışında, Ali Batı'nın İngilizlerle ilişkisini ve İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerini gösteren çok az bilgi mevcuttur cümlesiyle konuyu sonlandırmıştır. Üzen, agm., s. 333. Burada dikkati çeken husus Üzen'in dipnot veya kaynakçasında Binbaşısı Noel'in günlüğüne dair bir kaydın olmamasıdır. Öke'nin *İngiliz Ajamı Binbaşısı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)* eserinde yer alan bilgilere göre Noel-Ali Batı ilişkisini değerlendirmiştir. Yani Noel'in günlüğünü bizzat görmemiştir. Hâlbuki yukarıda yer alan kısa bilgiler ve tabloda verilen hususlar, Ali Batı hakkında genel bir bilgiyi ortaya koymaktadır. Zira Ali Batı liderliğindeki aşiretleri hırsızlar birliği olan sıradan bir çete diye tanımlayan Noel'in bu tasvirini Üzen, makalesinin sonucunda arkasında kimsenin olmadığı, 1908'den beri eşkıyalık yapan biri şeklindeki tanımlamasıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Kısacası bu durum da Noel'in günlüğüne yeterince değinilmediği konusunda çalışmamızın Giriş kısmında ifade ettiğimiz tezi doğrulamaktadır.

³⁰ FO 141/806/2.

³¹ FO 141/806/2.

Ayrıca bölgenin batısından doğusuna hangi aşiretin kime haraç verdiğini not eden Noel, bunları şöyle belirtmiştir. "Cebel Sincar Yezidileri Mishel ve Ferhat'a; Miran aşireti Dokiş ve Garbi'ye; Arap aşireti Cibur Asi'ye; Alyan aşireti Kürt Samit'e; Eznavur aşireti Mishel'e; Dakuri aşireti Ali Abdürrezak'a; Kiki aşireti Mara Amr'a ve Milli aşireti ise Muhammed İbni Abdülkerim'e haraç vermektedirler."³² Noel, Tay Araplarının haraç vermeyen tek aşiret olduğunu sözlerine eklemiştir.³³

Binbaşı Noel, 19 Nisan'da Dakuri Kürtleri tarafından ele geçirilmiş olan Amuda köyünde kalmıştır. Köyün liderleri Ferhat ve Şükrü Ağa'yı görmeye gittiğinde haracını almak için köye gelen Şamar aşireti şeyhi Ali Abdürrezzak'ı da görmüştür. Noel'e göre "Abdürrezzak sevimsiz, sert ve İngiliz karşıtı bir adamdır". Abdürrezzak Ağa, Noel'e bu karşılaşmalarında bütün İngilizlerin Ermeniler gibi yok edilmesini söylemiştir³⁴. Noel, Ferhat Ağa'yı da "aptal ve geri zekâlı" olarak tanımlamıştır³⁵. Binbaşı Noel, aşiretler arasında sistemli ve yoğun bir şekilde düşmanlık propagandası yapıldığına dair hiçbir şüphesi olmadığını, bu durumun büyük bir alanda yayıldığının fark edildiğini belirtmiştir.³⁶

Nusaybin-Mardin arası yol güzergâhı hakkında da notlar tutan Noel, bu notlarında aşiretler ve kaldıkları köyler konusunda şunları söylemiştir: "Hodo köyü, Şaika Kürtlerinin olup bu köyde 20 evleri vardır. Sada köyü Pınar Ali Kürtlerinin ve 40 evleri vardır. Olçay köyünde (?) Mirsiri Kürtlerinin 30 evi vardır. Dakuri Kürtlerinin yaşadığı Hasi köyünde 25 evleri, Amuda köyünde de 200 evleri vardır. Bu köyde Hristiyanların da 1 evi bulunmaktadır. Gurguri köyünde ise 20 evi olan Kalenderin Kürtleri mevcuttur."³⁷

Binbaşı Noel, aşiretlerin silahlı mücadele fikrine alıştığını, silah ve mühimmat satın aldıklarını belirtmiştir. Buna rağmen "aşiretler arasında hâlihazırda planlı bir isyan ve karşı koyma fikri olduğunu düşünmediğini ancak mevcut İngiliz aleyhtarı propagandaya karşı bir şey yapılmaz ise İngiltere adına bazı olumsuz olayların meydana gelebileceğini ve bu durumun da karşı güçleri yani Türk hükûmetini önemli hâle getirebileceğini" bildirmiştir.³⁸

Noel, Kürtlerin tavrını, Türk hükûmetine veya İngiltere'ye karşı tutumlarının ne olabileceğini anlamıştır. Mevcut hâlde birbirinden bağımsız hareket eden

³² FO 141/806/2.

³³ FO 141/806/2.

³⁴ FO 141/806/2.

³⁵ FO 141/806/2.

³⁶ FO 141/806/2.

³⁷ FO 141/806/2. Kabile-aşiret yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Türkoğlu, *Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006, 37-145.

³⁸ FO 141/806/2.

aşiretler arasında Kürdistan devleti olgusuna rastlamamıştır. Ancak bu plan doğrultusunda yapılması gerekenleri hükûmetine bildirirken Kürtlere karşı hafif sert bir tavırla yaklaşılmasını salık vermiştir. Özellikle Kürt bağımsızlık hareketinin doğal hâlinde seyretmemesini söylemesi Kürt milliyetçiliği ve Kürdistan Devleti söylemlerinin altında İngiltere'nin olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Binbaşı Noel'e Göre Nusaybin'deki Hristiyanların Durumu

Binbaşı Noel, 15 Nisan'da Nusaybin'deki Hristiyanlar konusunda Londra'ya bir rapor göndermiştir. Bu raporunda, Nusaybin'deki Hristiyanların, toplumun önde gelenlerine göre Hristiyan katliamı tehlikesinin olmadığını ancak durumun çok değişken olduğunu söylemiştir. Noel, Türk hükûmetinin yardımsever tavırları sayesinde Hristiyanların iyi bir durumda olduklarını, yine Türk hükûmeti tarafından Hristiyanları daha iyi duruma getirmek için doğru girişimlerin yapıldığının da bir gerçek olduğunu belirtmiştir. Nitekim Türk hükûmetinin yardımseverliği ve Hristiyanların Türklere bakışı Noel'in verdiği bir örnekte açıkça görülmüştür. Buna göre 1-15 Nisan arasında Kaymakamın emriyle 200 ile 250 arasındaki köle Hristiyan serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte Hristiyan bir kız, Hristiyanların bütün ikna edici konuşmalarına rağmen beraber yaşadığı Müslüman aileyi bırakmak istememiştir. Üstelik İslâm dinini kabul eden Hristiyanlar da mevcuttur. Fakat sayıları fazla değildir.³⁹

Ayrıca Nusaybin'de Müslüman ailelerin yanında 50 Hristiyan köle mevcuttur. Çoğunluğu gitmek istedikleri herhangi bir yere gitmekte serbesttir. Fakat zengin ve etkili bir ailenin malı olan birinin kalmasını Türk kaymakamı tehdit ederek sağlamıştır. Noel'e göre bunların serbest kalmasını sağlayacak tek olay yabancı bir temsilcinin getirilmesidir.⁴⁰

Binbaşı Noel burada çelişkilidir. Zira bir tarafta Hristiyanların zorlamasına rağmen Müslüman aileyi seçen Hristiyan kızı, diğer tarafta da gitmek isteyen fakat Türk kaymakamın baskısıyla gidemeyen biri vardır. Bu tekil örneklerle dayanarak Hristiyanlara yönelik baskı ve kötü davranışların olduğu herhâlde söylenemez. Aksine Binbaşı Noel'in Türk hükûmetinin yardımsever davranışlarından bahsiyle Hristiyanların gayet iyi durumda olduklarını ifade edebiliriz.

Binbaşı Noel, raporunda Hristiyanların nüfusuna yönelik bilgiler de vermiştir. Buna göre Nusaybin'de savaştan önce 120 Hristiyan evi olup bu sayı 10'a düşmüştür. Noel'in bulunduğu sırada Nusaybin'de Türkiye'nin değişik yerlerinden gelmiş 60 kadar Hristiyan mülteci aile vardır. Nüfus olarak ifade

³⁹ FO 141/806/2.

⁴⁰ FO 141/806/2.

etmek gerekirse savaştan önce 1500 Hristiyan varken bu sayı 400'e düşmüştür. Bunların 150'si Nusaybin'in kuzeyindeki 7 köyde yaşamaktadır. Kalan 250 kişi ise durumları kölelerden biraz daha iyi olmak üzere çeşitli aşiretlerin arasına yayılmış durumdadırlar. Ayrıca Nusaybin'in kuzeyinde Habak nahiyesinde 7 Hristiyan köyü yer almaktadır. Nusaybin kazasındaki aşiretlerden Şeyh Muhammed kontrolündeki Tay Arapları ve Hama Ağa Mehe kontrolündeki Tahsur ve Tamiki Kürtleri Hristiyanları sürekli kollayıp arkadaşça davranmaktadırlar. Binbaşı Noel, raporunda ayrıca Yahudilere atıfla onların "hiçbir şekilde muzdarip olmadıklarını" özellikle ifade etmiştir.⁴¹

Türkiye'deki gayrimüslimleri bahane ederek kendi menfaatlerini gerçekleştirmeye çalışan İngiltere'nin, Noel'in raporundaki bilgiler karşısında bölgedeki Hristiyanlara yönelik bir girişimde bulunamayacağı görülmüştür. Üstelik Noel, Türk hükûmetinin yardımsever davranışlarından bahisle Türkiye'nin Hristiyanlara karşı müsamahalı ve iyi niyetli olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. Zira raporda "Türk standartlarına göre pek çok Hristiyan'ı daha iyi duruma getirmek için doğru girişimlerin yapıldığı da bir gerçektir" ifadesi bunu göstermiştir. Rapora bakıldığında Hristiyanların herhangi bir sınıflamaya tâbi tutulmadığını görmekteyiz. Daha çok mezhepsel olarak Hristiyan ve Yahudi olarak adlandırıldığı görülmektedir. Sadece Müslümanlar için (bu dahi İngilizlerin Paris Barış Konferansı ve Sevr Andlaşmasında nihayet Lozan'da dahi) "milliyet" prensibini Türkiye'deki "Müslümanlar" için siyasetinin bir parçası hâline getireceğinin ön işaretidir) Kürt, Arap, Türk sınıflaması yapılmıştır.

Raporda Nusaybin'in Ekonomik Durumu üzerine Tespitler

Binbaşı Noel, Nusaybin'in ekonomik durumuyla da ilgili çarpıcı bilgiler vermiştir. Bu minvalde bölgenin 50.000 kişinin yaşadığı, nüfusunun yarı göçebe olduğu ve 2200 mil kareden (3540.55 kilometre kare) oluştuğunu, bunun da 1800 mil karesinin (2896.81 kilometre kare) işlenebilir alanlardan meydana geldiğini belirtmiştir. Nusaybin'in tarımsal gelişiminin müthiş imkânları sayesinde zengin bir yer olduğunu söylemiştir. Nitekim ilçede su bol miktarda mevcuttur. Toprak öylesine verimlidir ki iyi bir sene olursa bire yirmi-otuz verebilir.⁴² Bu noktada Nusaybin'in jeostratejik konumuna bir de çok bereketli tarım alanları olduğu gerçeği eklenebilir.

Bunlara rağmen Noel, Şamar aşiretinin korkusundan tarım alanlarının çok az ekilip biçildiğini, ayrıca savaştan dolayı genel üretimin yüzde 45 azaldığını bildirmiştir. Bununla birlikte 1919 yılı hasadının 27.000 ton buğday, 18000 ton

⁴¹ FO 141/806/2.

⁴² FO 141/806/2.

arpa, 600 ton darı, 200 ton pirinç, 10 ton pamuk, 15 ton tütün şeklinde olacağının tahmin edildiğini yazmıştır. Yine savaştan önce eşit oranda 3500 çift saban sığırı, katır ve öküz olduğunun söylendiğini, fakat bu sayının 1500'e düştüğünü, bir çift öküzü 20-30 lira, bir çift katıra da 60-100 lira arasında değer biçildiğini rapor etmiştir. Noel, Nusaybin'de Hazine-i Hassa'ya ait arazi ve mülk olmadığını da eklemiştir.⁴³

Musul-Nusaybin Telgraf Hattı Raporu

Musul ve Nusaybin arasındaki iletişim hatlarını da oldukça ayrıntılı bir şekilde inceleyen ve not alan Noel, bunu da ayrı bir rapor hâlinde Londra'ya göndermiştir. Bu raporda yer alan önemli bilgiler şu şekildedir: Bütün araç yolu boyunca demir direklerde iyi izole edilmiş çift hatlı bir telgraf haberleşme ağı mevcuttur. Üstelik bu hat bütün yol boyunca aynı tip ve aynı durumdadır. İngiliz işgal kuvvetlerinin ilk telgraf merkezi Ugnah'tan Musul'a (37 mil= 59.54 km) telgraf haberleşmesi zaten mevcuttur. Nitekim demiryolu telgraf hattı (demir direkler üzerinde çift hat) Nusaybin'den Ugnah'a kadar uzanmakta ve çok az zarar görmüş gözükmektedir. Bu bakımdan iletişim kolaylıkla yeniden kurulabilir.⁴⁴ Ancak yine de bazı tamirleri gerektirmektedir. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Yerleşim Birimi	Mil (km)	Telgraf Hattı Koridoru 80 yardsda (73.15 m) 1	Yalıtımlar	Direkler
Ugnah'tan Avenat'a	15	10	11	5
Avenat'tan Tel İsmail'e	16	27	24	7
Tel İsmail'den Demir Kapı'ya	23	Hat kontrol edilemedi.	Ancak zarar diğer bölümlerdekiyle aşağı yukarı aynıdır	
Demir Kapı'dan Dağır'e	20	2	6	2
Dağır'den Nusaybin'e	18		Hat Türkler tarafından kullanılmaktadır.	
	Toplam	39	41	14

Tablo 2: Rapora göre Haberleşme Bilgileri

⁴³ FO 141/806/2.

⁴⁴ FO 141/806/2.

Gerekli tamirat için yeterli malzeme Avenat, Tel İsmail ve Demir Kapı'daki telgraf istasyonlarında mevcuttur.⁴⁵ Binbaşı Noel, böyle bir rapor hazırlamakla aslında istihbarat yollarından birisi olan casusluk vazifesini en iyi şekilde yaptığını göstermiştir. Zira haberlerin ulaştırılmasında kullanılan teknik cihazların başında telgraf hatları gelmektedir. Noel böylece Nusaybin-Musul arasındaki haberleşme olanaklarını ortaya koymuş olmaktadır. Bunun sebebi ne olabilir sorusu düşünüldüğünde; akla İngiltere'nin Orta Doğu'da sürekli ve birleşik bir istihbarat sistemi kurmayı tasarlaması gelebilir. Noel de istihbarat subayı olarak Güneydoğu Anadolu'daki vazifesine Nusaybin'den başladığına göre ilk adımın buradan atılması gayet doğal görülebilir. Nitekim İngiltere'nin kendi kurumları arasında yapılan yazışmalarda özellikle General Milne'nin komutası altında bulunan İstanbul daha doğrusu Anadolu bölgesinin istihbarat sisteminin diğer bölgelerle yetersiz bir bağlantısının olması sorunu gündeme getirilmiştir.⁴⁶ Bu sebeple Noel, haberleşme ağının sağlam ve çalışan noktaları, zarar gören, tamire muhtaç kısımları dâhil en ince ayrıntılarını içeren bir rapor tutmuştur.

Binbaşı Noel'in Nusaybin Gözlemlerinin Yansımaları

Binbaşı Noel, yaptığı seyahat sonrasında edindiği izlenimlerini kendi yorumlarıyla dile getirmektedir. Buna göre “nüfusun büyük bir kesimi İngiliz adaletine güvenmekte ve maddî yararlarını dört gözle beklemektedir.”⁴⁷ Nitekim Güney Anadolu'da bir Kürt devletinin kurulması ve yaşaması ancak önemli bir dış gücün yardımı ile sağlanabilirdi.⁴⁸ Bununla birlikte bu durumu İngiltere'nin aleyhine çevirmeye çalışan kişiler de vardır. Noel bu kişileri maddeler hâlinde şu şekilde belirtmiştir:

1. Yükselişimizi bastırmayı dileyen ve bu intikamla motive olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Comittee of Union and Progress-CUP) mensupları,
2. Katliamdan fayda sağlayan, bu sebeple İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu aldığı anda cezalandırılmaktan korkan yerel Müslümanlar,
3. Şerif taraftarlığı için çalışan Şerif Hüseyin'in adamları,
4. Türkiye'nin hâkimiyetinde otonom bir Kürdistan'ı yönetmek isteyen İstanbul'da bulunan belli Kürt önderleri ve maceracıları.⁴⁹

⁴⁵ FO 141/806/2.

⁴⁶ Sonyel, *Savaş Günlerinde*, s. 23-25.

⁴⁷ FO 141/806/2.

⁴⁸ Cezmi Eraslan, “Irak'ın Sömürgeleştirilmesine Bir Bakış (1915-1922)”, *Irak Dosyası*, Cilt I, Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 430-431.

⁴⁹ FO 141/806/2.

Binbaşı Noel, bu kişilerin faaliyetleri konusunda da şunları ifade etmiştir: “Türkiye’nin hâkimiyetinde otonom bir Kürdistan’ı yönetmek isteyen kişiler, Mardin ve Nusaybin bölgesinde bir başarı sağlayamamıştır. Fakat bu gayret Diyarbakır ve Cizre’de meyvelerini vermeye başlamıştır. Genel olarak bu grupların hepsi huzur ortamından faydalanarak propaganda ve merhamet duygularını kullanarak kendileri için uygun bir devlet oluşturmaya çalışmışlardır. Üstelik bunlar İngilizleri düşman olarak görme noktasında birleşmişlerdir. Her biri yöre halkının duygularını İngiltere aleyhine döndürmeye çalışmışlardır. Ermeni-İngiliz yönetimi yanlısı düşmanlığıyla savaşmaktadırlar.”⁵⁰

Binbaşı Noel, İngiltere aleyhine yönelen propaganda karşısında yapılması gerekenleri de raporlarında belirtmiştir. Bu doğrultuda “İngiltere’nin yapacağı işgallerin kanun ve emirler doğrultusunda olması gerektiğini, hâli hazırdaki sivil idarelerin desteklenmesini ve savaş sırasında işlenen suçlar için o bölge halkına ve aşiret mensuplarına karşı herhangi bir cezaî işlem yapılmamasını ya da düşmanca bir tavır sergilenmemesini” önemle vurgulamıştır. Bunlar yapılırken “kanuna saygılı kalan vatandaşların ve İngiltere’nin onayladığı hâli hazırdaki sivil idarelere teslim olanların”, dolayısıyla İngiltere’nin işgallerine kolaylık sağlayan herkesin “İngiliz güçleri tarafından işgal edilen yerlerde güvenle kalmalarının garanti edilmesini” önermiştir.⁵¹

Hindistan Bakanlığı’nda Binbaşı Noel’in ayrıntılı raporlarını değerlendiren yetkililer, bir siyasal ünite olarak Kürdistan’ın mevcut olmadığını, fakat zamanla gerekli zeminin yaratılarak Güney Anadolu’da millî bilincin oluşturulabileceğine inandıklarını kaydetmişlerdir.⁵²

Bu arada Binbaşı Noel, 24 ve 27 Nisan 1919’da Mardin ve Tel Abyad’dan Bağdat’taki İngiliz Mülkî Komiserine gönderdiği şifreli telgraflarda, Şerif Hüseyin’in ajanları sayesinde Kürt aşiretleri arasında Türk yandaşı akımın bir evreye dek başarı sağladığını, bu ajanların yerel Müslümanların tutucu içgüdülerini ve Avrupa müdahalesine karşı olan korkularını kamçıldığını bildirmiştir. Ardından İngiliz yönetiminin Kürtlere karşı uygulanacak politikayı açıklamasını istemiştir.⁵³ Bunun üzerine İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Kürt sorunu konusunda İngiliz Hariciyesine, tutumunun ne olacağını sormuştur. İngiliz Hariciyesi de o sırada Paris’te bulunan Dışişleri Bakanı Balfour ile temasa geçerek, ondan 5 Mayıs 1919’da şu öneriyi almıştır: “Kürtlere rahat oturmaları ve her türlü kışkırtma hareketinden kaçınarak Paris Barış Konferansı’nın kararlarını beklemeleri salık verilmelidir”. Ayrıca Amiral Calthorpe’a gönderilen bir telgrafla da “intikam alıcı bir politika

⁵⁰ FO 141/806/2.

⁵¹ FO 141/806/2.

⁵² Öke, *age.*, s. 38.

⁵³ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde*, s. 11.

uygulanmayacağına ve Kürt çıkarlarının Konferans'ta ihmal edilmediğine dair Binbaşı Noel'in Kürtlere güvence vermesini istemesi" emredilmiştir.⁵⁴

Ancak Temmuz 1919'dan başlayarak, Londra'ya, Noel fanatizminin Türkleri tahrik edeceği ve İngiltere'nin bölgesel politikasına zarar verebileceği yönünde, çeşitli kaynaklardan yakınmalar gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda ilk uyarı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği siyasî memuru Tom Hohler'den gelmiştir. Hohler, öncelikle İngiliz hükûmetinin hedefinin Türkleri olabildiğince zayıflatmak olduğu takdirde onları Kürtlerden ayırmanın bu hedefe ulaşmak açısından daha doğru bir plan olduğunu belirtmiştir. Ancak bu işin dikkat ve sabırla çok ölçülü bir biçimde yürütülecek bir politikayı gerektirdiğini, buna karşı Noel gibi kişilerin bu işin altından kalkamayacaklarını bildirmiştir.⁵⁵ Zira Hohler'e göre Binbaşı Noel, "bir fanatik ve onun, Kürtlerin Lawrence'i hâline gelmesinden korkuluyordu."⁵⁶ Akdeniz'deki İngiliz donanmasının Komutanı Amiral Sir F. de Robeck'ten Lord Curzon'a gönderilen 9 Aralık 1919 tarihli yazıda da İngiltere'nin bu konuya ilgisi görülebilmekteydi: "...Mr. Hohler, Kürt meselesi hakkında, Kürt lideri olan Şeyh Sait Abdülkadir Paşa ile görüştü. Kürtler bütün ümitlerini İngiliz hükûmetine bağlamış durumdalar. Bu ara Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli olmaya başlıyor. İngiliz kuvvetleri, Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanmak için her parayı ödemeye hazırdır."⁵⁷

Yine Kahire'deki İngiliz askerî temsilcisi, istihbaratçı Albay Richard H. Meinertzhagen'e göre Noel, "diğer birçok havariler gibi tehlikeli bir adamdı. Tek amacı, kendi yol göstericiliği altında Kürtlere bağımsızlık sağlamaktı. Bunun getireceği sonuçlar onu ilgilendirmiyordu."⁵⁸

Görüldüğü üzere Anadolu'nun güneyinde bir Kürt devletinin kurulabileceği İngiltere tarafından kabul görmüştür. Bununla birlikte Kürtler arasında propaganda yapacak kişi hakkında bazı kaygıların olduğu göze çarpmaktadır. Kısacası Noel ismi üzerinde görüş ayrılıkları başlamış, onun propaganda işi konusunda doğru isim olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır.

Sonuç

Nusaybin, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'ya yönelik işgal planlarının ve bölgede kendi hâkimiyetinde kurmayı düşündüğü otonom bir Kürdistan devletine yönelik propaganda

⁵⁴ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, s. 28-29.

⁵⁵ Kaymaz, *age.*, s. 113.

⁵⁶ Sonyel, *age.*, s. 28.

⁵⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919- 1926)*, AÜ SBFY, Ankara, 1978, s. 68.

⁵⁸ Sonyel, s. 28. İncelemelerinin sonuçlarını aktardığı telgraflar, onun, nesnellikten bütünüyle uzak bir anlayış içinde, Kürt halkının self determinasyon uygulamasına yatkın olduğu biçimindeki kişisel önyargısını haklı çıkarma güdüsüyle hareket ettiğini ortaya koymuştur. Kaymaz, *age.*, s. 113.

faaliyetlerinin başlangıç noktası olarak düşünülmüş bir ilçedir. Nitekim İngiltere, Kürdistan devleti planı doğrultusunda özel görevli sıfatıyla Binbaşısı Noel'i gözlemler yapması ve bölgenin Kürt unsuruna bu fikri benimsetmesi amacıyla güneydoğu Anadolu'ya göndermiştir. Noel de bu plan doğrultusunda ilk olarak Nusaybin'e gelmiştir.

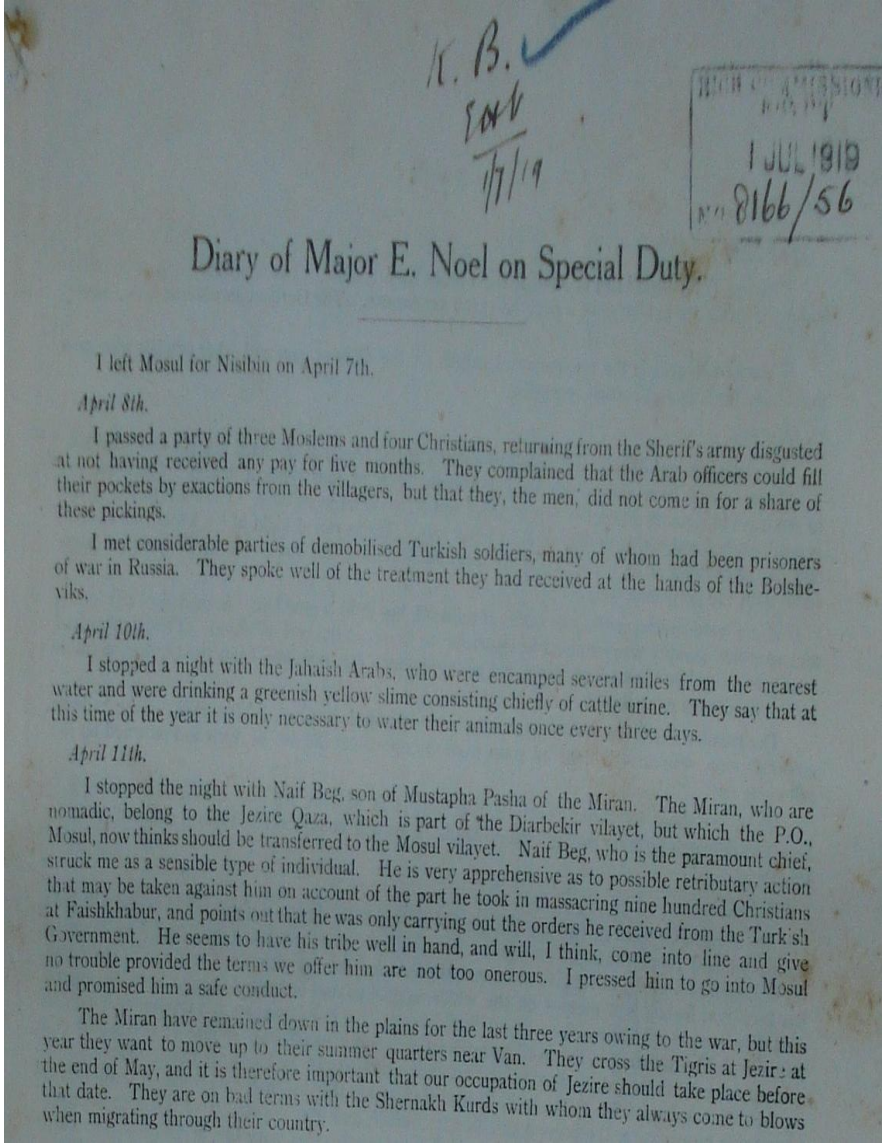
Ancak Noel, yaptığı gözlemler sonucunda Nusaybin'de beklediği ortamı bulamamış, Kürt milliyetçiliği ve Kürdistan devleti fikrinin olgunlaşmamış bulunduğunu görmüştür. Vaziyetin bu şekle gelmesinde Türkiye'nin ve İstanbul'daki Kürt önderlerin çalışmalarının olduğunu görmüştür. Ancak Noel, Kürt unsuru istedikleri yöne çekilebileceğini, bunun için bazı çalışmaların gerekli olduğunu belirterek önerilerini İngiliz hükûmetine bildirmiştir. İngiltere'nin Binbaşısı Noel vasıtasıyla giriştiği bu hareket ve Noel'in raporları, bağımsız ya da otonom bir Kürdistan devleti konusunda etnik ve siyasî bir oluşumun varlığını da ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- British National Archives, Foreign Office* (FO) 141.806.2; *Diary of Major E. Noel on Special Duty*. (Makalede Nusaybin Raporu olarak adlandırılmıştır.)
- La Question de Mossoul De La Signature du Traité d'Armistice de Moudros (30 Octobre 1918 au 1er Mars 1925)* (1925) Yay. Haz. Ahmed İHSAN, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Vekâleti, İstanbul.
- ATATÜRK Mustafa Kemal (2000) *Nutuk*, Yay. Haz. Zeynep KORKMAZ, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- BAYAR Celal (1965) *Ben de Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş*, Cilt 1, Baha Matbaası, İstanbul.
- ÖKE Mim Kemal (1992) *İngiliz Ajamı Binbaşısı E. W. C. Noel'in Kürdistan Mısyonu (1919)*, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN Cezmi (2003) Irak'ın Sömürgeleştirilmesine Bir Bakış (1915-1922), *Irak Dosyası*, Cilt I, Yay. Haz. Ali AHMETBEYOĞLU, Hayrullah CENGİZ, Yahya BAŞKAN, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 419-445.
- HONIGMAN Ernst (1997) Nasibin, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, MEB Yayınları, Eskişehir, 99-103.
- KANKAL Ahmet (2007) XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Nusaybin (Salnâmelere Göre), *Makalelerle Mardin Tarih-Coğrafya*, Cilt I, Haz. İbrahim ÖZCOŞAR, İstanbul, 479-495.
- KAYMAZ İhsan Şerif (2003) *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer (1978) *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

- SAKİN Serdar (2009) İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27 (2), 265-277.
- SONYEL Salahi Ramadan (1995) *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstibbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SONYEL Salahi Ramadan (1995) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TUNCEL Metin (2007) Nusaybin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33 (Nesih-Osmanlılar), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN Orhan (2006) *Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı*, IQ Yayınları, İstanbul.
- URAL Selçuk (2004) Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin Irak Cephesi'nde Gerçekleştirdiği İşgaller, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ağustos, 31-46.
- ÜZEN İsmet (2006) Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18Ağustos 1919), *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım, 329-345.

Ekler: Binbaşı E. Noel'in Nusaybin Raporu (*Diary of Major E. Noel on Special Duty*, Kaynak: FO 141/806/2.)

Note on Strength of Tribes in Nisibin Qaza.

Name of Tribe.	No. of families.	No. of villages.	No. of sowers.	Total number of tribes (Modern).	Paramount Chiefs.	REMARKS.
Alian	1,000	60	50	300	(a) Shaik Mohomed-i-Maran (b) Esma'i-i-Hafse Barahit	(a) Owns allegiance of 20 villages in the plain—(b)'s followers lived in hills N. of Jezire Nisibin road. The tribe is situated 30 miles off Nisibin. Thirty of the sixty villages are deserted.
Sarhan	1,500	30	40	500	* Ali Batti	These tribes form a robber confederation under Ali Batti, a typical brigand. They live in hills N.E. of Nisibin in the nahya known as Habak.
Solkhan	2,000	30	50	200	Almad Yussif	Quiet and obedient.
Hawarik	300	6	20	200	* Hanna Ahmed Mchê	Situated a few miles N. of Nisibin along valley of Gargar. Have guarded German railway settlement, and always treated Christians well. Their chief is believed to be mildly anglophile. At enmity with Ali Batti.
Chomar	3,000	35	600	1,500	Shaik Mohomed	South of Nisibin. Turbulent and more than a match for any Kurdish tribe. Twelve sub-sections.
Azmaour	2,000	40	...	100	Each village has a Mukhtar	No collusion. There would scarcely seem to be a possibility of concerted action. These Kurds inhabit villages round Nisibin and are sometimes known as the Pinar Ali Kurds.
Dakhuri	...	...	...	...	...	...
Tamini	...	...	...	...	...	...
Tai	...	...	...	...	...	...
Arub	...	...	...	...	...	...
Sedentary Kurds who have lost their tribal organization.	2,000	...	...	...	...	...

* These two chiefs, who are at enmity with each other, are the most influential. The other tribes follow their lead. Rifles are Turkish Mauser "Koolin" type. 300 rounds of ammunition available per rifle. The figures in column 4 represent the number of men who would normally turn out. In case of grave popular excitement these figures might be increased by 50 per cent. The excess would be armed with old pattern rifles.

Nisibin.
17th April, 1919.

E. NOEL, Major.
On Special duty.

Türk Çocuk Dergilerinde Tarih 1918-1931

Makbule SARIKAYA

İnönü Üniversitesi

SARIKAYA, Makbule, 'Türk Çocuk Dergilerinde Tarih 1918-1931. CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 51-83.

Tarih bilimi, insanın geçmişe duyduğu ilginin bilimsel yöntemlerle incelenmesi sonucunda günümüzdeki metodolojisine kavuştu. Bilimsel ölçüt ve özelliklere bağlı kalmak zorunluluğunu dikkate alan aynı zamanda geçmişten aldıkları cesaret ve dersler ile bugünü ve geleceği planlamaya çalışan milletler, yetiştirdikleri nesle devralınan milli ve evrensel hafızayı aktarmak zorunluluğundadırlar. Benzer kaygılar içinde olan Türkiye Cumhuriyeti, Türk milletinin birlik ve beraberliğini sağlayacak ve geleceğini inşa edecek milli bilinci oluşturmak için kendi milli tarihini olduğu kadar dünya tarihini de dikkate almıştı. Çalışmada, tarih bilgisiyse, ulus devlet fikrinin kökleşmesinde temel unsur olan ümmetten millete geçişte ve çağdaşlaşma yolundaki engellerin aşılmasında yeni nesle tarihsel bilincin verilmesi incelenmiştir. Özellikle tarihsel birikimi yeni kuşaklara aktarmak için ders kitaplarının ötesinde onların öğrenme ve eğitim seviyelerine uygun, ilgilerini çekecek süreli yayınlar hazırlamak gerekliydi. Eğitsel açıdan önemli bir rol üstlenen süreli yayınlar dönemin gelişmeleri ve ihtiyaçlarına bağlı şekillenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki çocuk dergilerinde ulusal tarih bilincinin gelişmesine yönelik bilimsel yaklaşımlar çok yeterli olmamakla birlikte, 1920'lerin sonlarında Atatürk öncülüğünde Türk Tarihine ilişkin çalışmalara başlanmıştı. Dolayısıyla ulusal tarih bilinci, 1930'larda Atatürk tarafından Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasıyla bilimsel bir içerik ve ulusal ve uluslar arası ölçütler kazanmıştır. Çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk dergilerinin ele aldığı tarih konuları, milli bayramlar, özellikle yakın tarihe ait bilgiler ve etkinlikleri incelenmiştir. Bu çalışmada 1930'lardan önce yayınlanmış olan *Serimli Mecmua*, *Bizim Mecmua*, *Gürbüz Türk Çocuğu*, *Yeni Yol*, *Çıtı Pıtı*, *Çocuk Dünyası* ve *Resimli Dünya* gibi dönemin çocuk dergilerinde tarih ve tarih konusuna nasıl yer verildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemdeki çocuk dergilerindeki makale, şiir, piyes, hikaye ve resimler hem ulusal hem de dünya tarihi açısından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dergicilik, Türk çocuk dergileri, Çocuklar için Tarih ve Türk tarihi

SARIKAYA, Makbule, History in Turkish Child Magazines 1918-1931. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 51-83.

History reached its contemporary methodologies at the end of analyzing past events in terms of scientific methods. Nations who try to decide their nowadays and their future by their courage that they attained from their previous experiences also

consider being obedient to scientific criteria and features. Meanwhile, they have to transfer national and universal memory to the generation they educate. Holding similar anxieties, Turkish Republic considered national as well as world history in order to form national consciousness that will maintain the unity and cooperation of the Turkish nation. In this study, giving historical consciousness to the new generation is analyzed in order to go beyond the obstacles in modernization and to obtain the passage from *ümmet* to nation in the process of forming the idea of nation state by historical knowledge. Especially, in order to transfer historical knowledge to new generations, it was necessary to prepare periodicals that were proper for their levels and their interests. Periodicals that played a significant role changed according to the improvements and the necessities of that time. In the dawn of the Republic, scientific approaches regarding the improvement of national historical consciousness were inadequate in the children's journals and, then, Turkish history studies began in the leadership of Atatürk at the end of the 1920s. Thus, national history consciousness attributed a scientific content and a national and international criteria by the establishment of the Institution of Turkish History in the 1930s. In this article, historical subjects and national feasts that took place in children's journals, and especially data and activities related to the recent history are analyzed. This study also analyzes how some children's journals such as *Sevimli Mecmua*, *Bizim Mecmua*, *Gürbüz Türk Çocuğu*, *Yeni Yol*, *Çıtı Patı*, *Çocuk Dünyası* ve *Resimli Dünya*, published before the 1930s, dealt with history and historical subjects. The articles, poems, plays, short stories and pictures taken from the children's journals in this period were analyzed in accordance to both national and world history.

Key Words: Journalism, Turkish Child Magazines 1918-1931, National History and Child, History for Turkish Child.

Giriş

İnsanın geçmişe duyduğu ilginin bilimsel yöntemlerle incelenmesi sonucunda ortaya çıkan tarih bilimi, 19. yüzyıldan itibaren profesyonelleşmeye başlayarak¹ 20. yüzyılda günümüzdeki niteliklerine kavuştu. Öte yandan 18. yüzyılda tarihin aydınlanmayı sağlayan bir araç olma işlevinin yanında 19. yüzyılda realizm ve romantizm yorumlarının da eklenmesiyle, insan anlayışı ve onun atalarının yaptıklarını anlama arayışı yeni bakış açılarıyla zenginleştirilerek yeniden ele alınmış ve tarih bilimi pragmatik özellikleriyle de önem kazanmıştı.² İnsanlar ve ülkeler için kayda değer faydalar sunan tarih, milletlerin niteliklerini; "...dili, tarihi, edebiyatı, sanatı uzun tarihinin ortalama olayları alınarak

¹ Georg G. Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.18.

² Kamuran Birand, "18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihçiliği ve Modern Tarihçilik Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V(1) 1956, s.93, 95.

siyasetinin incelenmesiyle anlaşılabilir.”³ hâle getirmişti. Bu bağlamda bilimsel ölçüt ve özelliklere bağlı kalmak ilkesini dikkate alan aynı zamanda tarihten aldığı cesaret ve derslerle o günü ve geleceği planlamaya çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti, yetiştirdiği nesle devralınan millî ve evrensel hafızayı aktarmak gayretiyle tarih biliminden faydalanmıştı.

1920’li yılların başında tarih biliminin Türkiye’de henüz ileri ülkelerdeki gibi kurumsallaşmamasına rağmen, Türk milletinin birlik ve beraberliğini sağlayacak, gelecek tasarılarının güçlenmesine zemin hazırlayacak zinde bir millî şuurun yaratılması önemsenmiştir. Bu yönüyle 1920’li ve 1930’lu yıllar Türk milletine benliğini kazandırma ve bilinçlendirme dönemi olup, Tanzimat’tan beri yaşanan kültür buhranına çözüm getirecek Türk millî kültürünü halka anlatma, millete geçmişini öğrenerek cesaret kazandırma ve aynı zamanda çağı yakalama ve cehaletle mücadele yolunda yapılan devrimleri hayata geçirme açısından tarih önemli bir birleşen, harç olarak görülmüştür.⁴

Tüm değerleriyle yeniden yaratılan Cumhuriyet Türkiye’sinde, tarih bilinciyle öncelikle ulus-devlet fikrinin kökleşmesi ve ümmetten millete geçiş sağlanması için Türklük kimliğinin oluşumu önemli görülmüştür. Bundan dolayı gerek kendi ulusuna gerekse tüm dünyaya Anadolu, Orta Asya ve Avrupa’da büyük devletler kuran Türk uygarlığının unutulmuş devirlerinin tarih biliminin verileriyle ortaya konulması, binlerce yıllık tarihsel süreçte Türklüğün yerinin yeniden belirlenmesi⁵ ihtiyacıyla, 1930’lardan itibaren modern bilimsel tarih çalışmaları başlatıldı. 3 Ekim 1935’de Türk Tarih Kurumu adını alan “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti”nin 15 Nisan 1931’de kurulması ile Genel Türk tarihi ve Türkiye tarihiyle ilgili konular incelenmiş, bilimsel yöntemlerle ispatlanan sonuçlar, konferans, seminer, kongrelerle dünyaya duyurulmuş, dergiler ve kitaplar yayınlanmış ve kazılar yapılmıştır.⁶

Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasında önce 1920’li yıllarda ulus olma yolunda önemli adımlar atılırken tarih bilgisinin halka özellikle yetişen yeni nesle nasıl aktarıldığı sorunu, bu aktarımda tarih bilincinin oluşturulma çalışmalarının anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada 1920’li yıllardaki çocuk dergileri incelenerek kurumsal tarih çalışmaları başlamadan önce Cumhuriyet Türkiye’si’nin çocuk dergilerine yansıyan tarih anlayışı belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Cumhuriyet’in kuruluşu ve ilk yıllarında yaşanan önemli gelişmelere ve kazanımlara yer veren bu dergiler, güncel

³ Haldun Eroğlu, "Mustafa Kemal Atatürk’ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler", *Atatürk Yolu*, Cilt XXIX-XXX, Mayıs-Kasım 2002, s.80.

⁴ Ekrem Akurgal “Tarih İlmi ve Atatürk”, *TÜBA Bülteni Günce*, 24, Nisan 2004, TÜBA Yayınları, Ankara, s.4.

⁵ Eroğlu, agm., s.81.

⁶ Uluğ İğdemir, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s.30-32.

konularla millî hafızada canlı tutulan anları, nihayet bütün olarak yaklaşıldığında bir hafıza tasarımı olarak, ulusça düzenlenen törenleri ve millî bayram kutlamalarındaki algılamaları yansıtan, günümüz tarih çalışmalarına ışık tutan kaynak değerindedir.

Türk Çocuk Dergiciliği Üzerine

Sürelî yayınlar belirli bir zaman diliminde meydana gelen olayları, o dönemin düşünce ve yaklaşımını, temel sorunlarını ve ideallerini yansıtabilecek en önemli yazılı kaynaklardır.⁷ Toplumun çeşitli katmanlarına veya tümüne ulaşmayı hedefleyen; meslek, ilgi, yaş ve cinsiyet farklılıklarına yönelik hazırlanan iletişim araçlarından sürelî yayınlar, eğitim aracı olarak günlük sorunların çözümünden bir mesleğin çeşitli yönlerine yönelik tamamlayıcı, eğitsel, öğretici hatta eğlendirici bilgi vermeyi amaçlayabilir.⁸

Her toplumun önemli bir kesimi olan ve geleceği temsil eden çocuklar için yayınlanan ilk sürelî yayın örnekleri 18. yüzyıl Avrupa'sında görülmüştür.⁹ Batı'daki gelişmeleri gecikse de takip eden Osmanlı'da çocuk dergiciliği yüzyıllık bir farkla 1860'ların sonunda başlamıştır. Sıtkı Efendi tarafından 1869'da yayınlanan *MümeYYiz* ilk çocuk dergisidir. Çocuk eğitimi üzerine "terbiyevî" bilgiye ağırlık veren bu dergiyi¹⁰ 1920'ye kadar *Hazîne-i Etfâl*, *Sadakat*, *Etfâl*, *Ayine*, *Arkadaş*, *Bahçe*, *Çocuklara Arkadaş*, *Çocuklara Kıraat*, *Çocuklara Talim*, *Çocuklara Mahsus Gazete*, *Çocuklara Rehber*, *Musavver Küçük Osmanlı*, *Çocuk Dünyası*, *Mektepli*, *Talebe Defteri*, *Çocuk Duygusu*, *Türk Yavrusu*, *Kırlangıç*, *Çocuk*

⁷ Hüseyin Şimşek, *Tanzimat ve Mutlakîyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2002, s.2.

⁸ Kayıhan İçel, *Kitle Haberleşme Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 79.

⁹ Batı'da çocuklara yönelik 1722'de yayınlanan *Leipziger Wochenblatt für Kinder* ve *Nidergaschisches Wochenblatt für Kinder* çocuk dergiciliğinin ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir. Seniha Şahinbaş, *Yazılı Alman Basını İçinde Gençlik Basını*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1991, s.77. Aynı şekilde İngiltere'de 1788'de yayımlanan ilk çocuk dergisi *Juvenile Magazine* ile 1799'daki *The Children's Magazine* uzun ömürlü olmamıştır. *Children's Friends*, *Infant's Magazine*, *The Charm*'ın birkaç yıllık yayın hayatının aksine *The Boy's Own Magazine* (1855-1874) ve 1824'de çıkmaya başlayan *The Child's Companion* bir yüzyıl kadar varlığını sürdürmüştür. Aynı yıllarda ABD'de 1826'da *The Juvenile Miscellany*, 1829'da *The Children's Magazine* adlı dergiler, Fransa'da burjuva Katolik ailesine hitap eden ve klasiklerin ilk baskılarının feytonlar olarak yayınlayan *Le Musée des Familles* (1833-1900) ve *Magazine d'Education et de Recreation* (1864) sayılmalıdır. Bu ilk çocuk dergilerinde ahlâkî değerler, ebeveyn ve çocuklara yönelik bir içerik hükmeder. Ferhan Oğuzkan, "Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, Gökyüzü Yayınları, İstanbul, 1987, s. 26.

¹⁰ Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitapevi, İstanbul, 1999, s.33-35.

Dostu, Mini Mini, Küçükler Gazetesi, Hür Çocuk, Lâne ve Hacıyatmaz dergileri takip etmiştir.¹¹

Tanzimat'tan sonra hızla gelişen dergicilik çalışmalarında çocuklara yönelik Osmanlılık fikrinin yanında, İttihat ve Terakki döneminde özellikle uzun süren savaşların da etkisiyle vatanperverlik ve millî duyguların ön planda olduğu bir terbiye ve bilincin verilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹² 1918-1922 arasındaki dönemde ülkedeki tüm yayınların merkezi olan İstanbul'un işgali çocuk dergiciliğin niteliğini ve içeriğini etkilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde örgütlenen ve zaferle neticelenen Millî Mücadele'nin ardından, Saltanat'ın tasfiyesiyle Türk ulus-devleti Türkiye Cumhuriyeti devleti adıyla kurulmuş, siyasal devrimle beraber toplumsal devrim ve millî kültür temelinde yeniden yapılanmayla Osmanlı döneminden devreden tecrübeyle de Türk çocuk dergiciliği yeni bir evreye girmiştir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Anlayışı

Toplumsal (ve millî) kimlik ve ilgili toplumun gelecek tasarısında kolektif bir bellek olan Tarih ve onun bilimi; ortak acılar, başarılar ve deneyimler ile oluşturulmuş işlevsel nitelikleriyle, toplumsal faydalar sağlar. Çağdaş insanın dünya tarihini öğrenmesinin yanında toplumsal bilinç ve barış için "millî tarihi"ni de özümsemesi gereklidir. Çünkü kendi toplumunu tanımak, insanlığın geçirdiği evreleri bilmek, çok yönlü sebep sonuçlara ulaşmak şimdiki ve gelecek

¹¹ Okay, *age.*, "İçindekiler", Çocuk dergileri üzerindeki akademik çalışmalar ağırlıklı olarak edebiyat bölümlerinin bilim uzmanlığı düzeyindeki transkripsiyon çevirileri veya edebiyat ağırlıklı konu tarama ve incelemelerinden oluşmaktadır. Çocuk dergileriyle ilgili yapılan çalışmalar arasında; İsmet Kür, *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991; Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitapevi, İstanbul, 1999; Çeşitli üniversitelerde yapılan bilim uzmanlığı tezlerinden Öztürk Emiroğlu, *Tanzimattan 1928'e Kadar Yayımlanan Çocuk Gazete ve Dergileri Üzerine Bir İnceleme*, Arife Erdoğan, *Çocuklara Arkadaş Dergisi Metin İnceleme*, Ahmet Balcı, *Çocuklara Rehber Dergisi'nin Çocuk Eğitime Katkısı Açısından İncelenmesi*; Mehmet Azim, *Çocuk Babçesi Dergilerinin İncelenmesi*; Nihat Bayat, *Eski Harfli Çocuk Dergilerinin (Çocuk Babçesi, Çocuk Dünyası) Çocuk Eğitimindeki İşlevleri*; Başak Özdemir, *Çocuk Dünyası Dergisinde Yer Alan Çeviri Metinlerin İndeksi Ve Değerlendirilmesi*; Fatma Devrim, *Çocuk Duygusu Dergisi'nin İncelenmesi*; Elif Konar, *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi'nin İncelenmesi*; Nilüfer Ögüt, *Eski Harfli Çocuk Dergilerinden Yeni Yol Dergisinin Çocuk Eğitimindeki İşlevi*; Murat Kaya, *Yeni Yol İncelemesi*; Halit Yanar, *Bizim Mecmua Dergilerinin İncelenmesi*, Tuğba Barutçu, *Çocuklara Kıraat (1881) ve Sevimli Mecmua (1925) Dergilerindeki Çeviri Metinler ve Dış Dünya Üzerine Bir İnceleme*; Kübra Esmer, *Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında (1923-1928) Yayımlanan Çocuk Dergilerindeki Tabkeli Metinlerin Çocuklara Değer Aktarımı Açısından Değerlendirilmesi*; Elvan Başaran Taş, *Türkiye'de Çocuk Dergilerinin Çocuk Eğitime Katkısı ve Milliyet Kardeş Dergisi*; Hüseyin Şimşek, *Tanzimat ve Mutlakiyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*; Mustafa Doğu, *Tek Parti Döneminde (1930-1950) Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması* gibi tezler bulunmakla birlikte tarih konusu ayrıca irdelenmemiştir.

¹² Ali Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt XL, 2007, s.68.

zamanı algılamada uluslara yeni olanaklar sağlamaktadır.¹³ Milletlerin bilimsel ölçüt ve özelliklere bağlı kalmak koşuluyla geçmişi inceleme ve geleceği planlamadaki başarıları, yetiştirdikleri nesle devralınan millî ve evrensel hafızayı aktarmasıyla ve millî değerleri vermesiyle¹⁴ yakından ilişkilidir.

Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarih algılamasını değerlendirirken Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarih anlayışı hakkında da fikir yürütmek yararlı olacaktır. Aydınlanma dönemiyle birlikte Batı'da başlayan bilimsel tarih anlayışı ve tarih yazıcılığının takip edilmediği Osmanlı'da 18. yüzyıldan beri tarih çalışmaları *vakanüvislik* kurumunca sürdürülmüş olup, modern tarihçilikten ziyade Ortaçağ Avrupa'sındakine benzer geleneksel yapıya daha uygundu.¹⁵ Bununla birlikte 19. yüzyılda devletin kurucusu ailenin, boy-soyun, hanedanın tarihini esas alan ve Osmanlılık fikrini tarih yazımında yaklaşımın merkezine yerleştiren¹⁶ tarih anlayışı; II. Meşrutiyet'ten sonra başlayan bilimsel tarih araştırma ve inceleme arayışıyla yeni boyutlar kazanmaya çalışırken, savaşlar ve imparatorluğun çeşitli milliyetlerinin millî-ihtilâlcî ve bağımsızlıkçı hareketleriyle istenilen (her bir zira kendi "millî tarihi"ni yazacaktı) noktaya ulaşamamış¹⁷ ve Batı'daki gibi kurumsallaşamamıştır. İslâmcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük fikirlerinin aynı ortamda var olmakla birlikte Osmanlıcılık fikri resmî söylemde öne çıkmış, 1909'da Tarih-i Osmanî Encümeni, 1915'de Encümen-i Tetkik gibi öncü kurumsal çabalar hayata geçirilmiştir.¹⁸ Aynı dönemde Türkçülük fikrinin tarihsel ilgiyi umum Türk tarihine (Osmanlı Türkleri dışındaki Türkler ve onlarla bir bütünlüklü tarih) yoğunlaştırmasıyla Türk Ocakları, Türk Derneği gibi kurumlar kurulmuş ve yeni araştırmalar, Türk Yurdu gibi dergilerin etrafında tarih konusunda yeni arayış ve anlayışlar biçimlenmeye başlamıştır.¹⁹ Ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği toplumsal yıkım, milliyetçilik fikirlerinin etkisiyle yaşanan ayrışmalar ve İstanbul'un işgali gibi olumsuzluklar mevcut gelişmeleri engellemiştir.

1918-1923 yılları arasında Kurtuluş Savaşı'nın askerî ve siyasî yönlerini tamamlayarak ulus-devlete geçme aşamasındaki Cumhuriyet Türkiye'si, ilk

¹³ İlhan Tekeli, *Tarih Bilinci ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.18.

¹⁴ Turhan Feyzoğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1987, 44-45.

¹⁵ Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIII, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 271.

¹⁶ Arzu Yüzer, *Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006, s.13.

¹⁷ Yüzer, *age.*, s.16.

¹⁸ Mustafa Oral, *İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye'de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2002, s. IX.

¹⁹ Yüzer, *age.*, s.17-18.

yıllarından itibaren yeni bir ulusun inşasında ve çağı yakalamada önemli adımlar atmak zorundaydı. Çünkü Atatürk'ün 1923'de belirttiği gibi; "Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, evvela bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fıkren, fiilen bütün ef'âl (davranış) ve harekâtımızla gösterelim, bilelim ki millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikâridir"²⁰ gerçeğinden hareketle genç Türkiye Cumhuriyeti, Türk milletinin birlik ve beraberliğini sağlayacak, geleceğini inşa edecek millî bilinci oluşturmak ve dünya devletleri arasında saygın bir yer edinmek için tarihe önem vermiştir. Böylece tarih bilincinin oluşturulması mesaiinde amaçlanan ulus-devlet fikrinin kökleşmesi, çağdaşlaşma yolundaki önemli engellerin Türk tarihine de referansla aşılmasıydı. Bu yönüyle yetiştirilen yeni nesle verilecek tarih perspektifi eskisinden farklı olarak Osmanlılık merkezinden çıkarılarak "Türk"ü tanımlayıp merkeze yerleştiren, bu merkezde de siyasî referansla Turancı olmayan, dolayısıyla siyasî sınırlarını Misak-ı Millî ile çizen ve fakat bu sınırların dışındaki Türklüğün de (*Turquia* ile ilişkisi kurularak) geçmişinin çok disiplinli bilimsel bilgisinin kurulması ve öğrenilip öğretilmesi esas alınacaktı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk kalarak çağdaşlaşmanın ve Türk kültürünü muasır medeniyetler seviyesine çıkarmanın ancak Türk tarihinin bilimsel kanıtlarla ulusa ve dünyaya tanıtılmasıyla gerçekleştirileceği fark edilmiş ve tarih alanında kurumsallaşma sorunu ele alınmış; 1924'de Türkiyat Enstitüsü ardından 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştu.²¹ Türklerce kendi tarihlerinin unutulduğu ve dünya tarafından yanlış değerlendirilen veya aşağılanan Türklerin tarihinin tümünün bilimsel tarih araştırmalarıyla aydınlatılması, devleti olduğu kadar toplumu da ilgilendiren bir sorundu. Bu sorunların çözülmesinde kullanılacak tarihî bilgi, yurttaşın ulusal bilinçlenmesini sağlayarak toplumsal bütünleşme ve yeniliklerin benimsenmesinde etkin bir araç olacaktı.²² Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin temsilcisi çocuklara tarih ve milliyet bilincinin kazandırılması için ders kitaplarının yanında,²³ tıpkı yetişkinler gibi onların gelişimlerine katkıda bulunan, seviyelerine uygun ve ilgilerini çekecek şekilde hazırlanan dergilerde de tarih bilgisi sunulmaya

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 147.

²¹ Oral, *age.*, s. IX.

²² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Cilt III, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.89.

²³ 1926 tarihli "İlk Mektepler Müfredat Programı"nda tarih dersinin hedefleri; çocuklara Türk Milletinin mazisi hakkında bilgi vererek millî şuur oluşturmak, büyük şahısların hayat ve çalışmalarını anlatmak, o günün medeniyetinin uzun geçmişin ürünü olduğunu anlatmak olarak belirtilmektedir. Sonraki yıllarda da tarih derslerinin hedefi, bireye vatan ve millet sevgisi kazandırmak, Türk İnkılâbının nimetlerini anlatmak, çocuğun sosyal ve ulusal hayata uyumunu sağlamak olarak ifade edilmiştir. Sevcan İşçimen, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlkokullarda Okutulan Tarih Ders Kitapları (1923-1931)*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2007, s.33-34.

çalışılmıştır. Uzun zamanlara ayrılan tarihsel birikiminin geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılmasında etkin unsurlardan biri olan süreli yayınlarla çocuklara, yakın tarih bilgisi verilerek, inkılâp ve cumhuriyet değerlerini benimsetme, millî eğitim politikasının hedeflerine ulaşma, yeni toplumsal yapıya çağdaş bir yön verecek siyaseten bilinçli vatandaşlardan oluşan toplum yetiştirmede çocuk dergileri millî kültür birliğini sağlama rolü üstlenmiştir.²⁴

Türk Çocuk Dergileri

Çalışmada Türk çocuk dergilerinin yayımlarının tarihlendirmesinde sınır şu olmuştur: Ağırlık 1920 sonrasına verilmiş olsa da, Osmanlı devletinin çöküş belgelerinden Mondros Mütarekesi'nin yılını da başlangıç olarak esas aldık. Bundaki espi bu yılın ve sonrasının Anadolu Türklüğü için yeni bir tarihsel evreyi temsil etmesinden de ileri geldi. Merkez ne yalnızca İstanbul ne de Ankara oldu, İzmir, Bursa, Anadolu taşrası idi. Dergilerin taramasında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu, Nisan 1931 tarihi ise son kabul edildi. Belirlenen dergilerde yine yayım sırası esas alınmış, tanıtımları yapılmış ve ardında bu bunların Tarihe, tarih konularına ne ölçüde yer ayırdıkları ve ne şekilde bu yer verdiklere bahisleri çocuklara aktarıp yansıttıklarının tartışması yapılmıştır.

Çok uzun ömürlü olmayan ve Mondros Mütarekesi'nden birkaç ay önce yani Mayıs 1918'de yayın hayatına başlayan çocuk dergilerinden *Küçükler Gazetesi*, sadece sekiz sayı yayımlanmış, eğitim ve terbiye amaçlı yazılarla din, edebiyat, iktisat, spor, sağlık ve eğlence konularına yer vermiş, tarih konusu yeterince ele alınmamıştır. Yine Mayıs 1918'de yayın hayatına başlayan *Hür Çocuk*, çıkan 3 sayısında genel olarak *şahî ve terbiyevî* konulara değinmiştir. Her iki derginin yayın hayatı Mondros Mütarekesi'nden önce bitmiştir.²⁵ Mondros Mütarekesi'nden aylar sonra çıkan ve Cumhuriyet öncesi döneme dahil edilen kısa ömürlü *Haftalık Çocuk Gazetesi*, *Lâne* ve *Hacıyatmaz* gibi çocuk dergileri az da olsa tarih konusuna yer vermişlerdir. Bunlardan 31 Temmuz 1919'da Bursa'da çıkmaya başlayan *Haftalık Çocuk Gazetesi*, 8 sayı yayımlanmış olup günlük olaylardan tercüme eserlere, Bursa'nın tanıtımından eğitimcilerin yazılarına kadar çeşitli konuları ve "Tarihimizi Bilelim" başlıklı bir köşede tarihle ilgili konuları gündeme getirmiş,²⁶ ayrıca dönemin sosyo-kültürel olaylarını da aksettirme gayretinde olmuştur. 18 Kanun-ı evvel 1335/18 Aralık 1919

²⁴ Seyhan Kübra Esmer, *Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında (1923/1928) Yayımlanan Çocuk Dergilerindeki Tabkiyeli Metinlerin Çocuklara Değer Aktarımı Açısından Değerlendirilmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007, s.245.

²⁵ *Küçükler Gazetesi*, İstanbul, 9 Mayıs 1918-27 Haziran 1918; 3 sayı olarak yayınlanan *Hür Çocuk* ise Mayıs 1918 yayım hayatına başlamış ve aynı ay içinde sonlandırmış haftalık gazetedir. *Hür Çocuk*, 16 Mayıs 1334-30 Mayıs 1334.

²⁶ *Haftalık Çocuk Gazetesi*, III, 14 Ağustos 1919.

tarihinde ilk sayısı çıkan *Lâne*, 3 sayı yayımlanmış, çocuklara "ilmî, fennî ve terbiyevî" bilginin yanında millî konulara²⁷ ait bir hikâyelere yer vermiştir. 1920'de sadece bir sayı yayımlanan *Hacıyatmaz*'da ise daha ağırlıklı eğlenceli konular işlenmiştir.²⁸

Türk matbuatı fikir olgunluğunu, teknik üstünlüğünü, medenî dünyada varlık gösteren millî heyecan ve şuurunu 1923'den sonra idrak ettiğinden bu dönemde gazete ve mecmuaların sayısı kadar niteliği de artmıştır.²⁹ Basın yoluyla yeni yetişen genç kuşakların istenilen niteliklerle yetiştirilmesine yönelik toplumsal ve eğitsel amaç Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlanan çocuk dergilerinde de görülmüştür. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk yıllarında yayınlanan çocuk dergileri arasında; *Bizim Mecmua* (1922), *Yeni yol* (1923), *Musavver Çocuk Postası* (1923), *Çıtı Pıtı* (1923), *Resimli Dünya* (1924), *Haftalık Resimli Gazetemiz* (1924), *Sevimli Mecmua* (1925), *Mektepliler Alemi* (1925), *Gürbüz Türk Çocuğu* (1926), *Çocuk Dünyası* (1926), *Çocuk Yıldızı* (1927)³⁰ sayılabilir.

Bu çocuk dergilerinin mevcut sayıları incelendiğinde, bilimsel tarih anlayışının henüz tam olarak kurumsallaşmadığı 1920'li yıllarda bu dergilerin tarih konusuna sayfalarında ayırdığı yerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Yazar kadrosu daha çok gazeteci veya öğretmen olan bu dergiler, tarihsel konuları çocuklara bilimsel tarih anlayışından ziyade eğitici (didaktik-pedagojik) bir maksatla ve kronolojik kaygıdan uzak sunmuşlardır. Bu dergilerin genel özellikleri ve tarihi ne şekilde ele alıp yer verdikleri ana hatlarıyla şöyledir:

Çıtı Pıtı: Cumhuriyet'in ilânından hemen önce ilk sayısı 17 Eylül 339/1923'de (5 Sâfer 1242) yayınlanan ve sadece 4 sayı devam eden dergi, haftada bir cumartesi günleri "Türk yavrularının fikren yükselmelerine çalışır edebî, fennî, mizahî mecmua" ibaresiyle çıkmıştır. Sorumlu Müdürü İbnülhilmî Vasfî'dir. Çocukların yazı yazmaya teşvik edildikleri dergide tarih konuları da yer bulmuştur.

²⁷ "Büyük Hisler", *Lâne*, III, 15 Kanun-u Sâni 1336.

²⁸ Okay, *age.*, s.163-169.

²⁹ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar*, Başvekâlet Matbuat Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1941, s.III.

³⁰ Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu belki bir milât olarak alınırsa, Tarih Tezi bağlamında da bu tarihten sonra yayınlanan çocuk dergileri ayrı bir inceleme sorunu oluşturabilir. 1950'yi, Demokrat Parti iktidarının başlangıcını bu zaman dizgesinde bir son olarak ele alabiliriz. Yüzyılın son elli yılı için, çocuk dergiciliğinin incelenmesinde herhâlde başka kıstaslar almak da mümkündür; fakat bu devri önceleyen devirlerden devralınan miras ile terk edilenler arasında nedensellik kurmak, "yenilik" olarak sunulan eşyanın ve fikrin, dünya görüşlerinin görünüm ve yansımalarının çocuk gerçeğinde de takibi ve karşılaştırılması bilimsel olarak beklemektedir: 1931-50 arasında neşredilen *Şen Çocuk* (1932), *Çalışkan Çocuk* (1934), *Çocuk* (THEC) (1935), *Olgun Çocuk* (1935), *Çocuk Dünyası* (1937), *Sağlam Çocuk* (1940), *Çocuk Dünyası* (1940), *Çocuk Alemi* (1947), *Ümit Çocuk* (1949) sayılabilir.

Yeni Yol: İlk sayısı 1 Şubat 1339/1923’de çıkan ve on beş günde bir yayınlanan derginin sorumlu müdürü İhsan Altay Bey’dir. Derginin sahibi ve yazarlarından Nedim Tuğrul Bey gibi öğretmen olan Tahsin, Kemal, İbrahim Zihni, Reşit Süleyman Bey’ler dönemin en uzun soluklu bu çocuk dergisinin yazı kadrosunu oluşturmuşlardır. 113 sayı çıkan ve dönemdeki diğer çocuk dergileriyle kıyaslandığında tarihî bilgileri en fazla çocuk okura sunan dergidir. Sonraki yıllarda haftalık (cumartesi günleri) çıkan resimli çocuk gazetesinde Cumhuriyet tarihine ilişkin birçok konuya yer verilmiştir. Dergi, 1926’nın sonlarına kadar varlığını sürdürmüş, özel sayıların dışında birbiriyle bağlantılı konularla ve yaklaşık 20 sayfa olarak yayınlanmıştır.³¹ Muallim Tuğrul ve Tahsin Beylerce hazırlanan dergide eğitimciler tarafından yazılan edebî, coğrafi ve tarihî bilgilerin hacmi geniş bir yer tutar. “Turhan ile Doğan’ın Seyahatleri” ve “Silivri Seyahatı” gibi birçok sayıda devam eden yazı dizileriyle ve “Yeni Yol’un Dünya Havadisleri” başlığı ile çocukların genel kültürüne katkıda bulunulmuş ve güncel gelişmeleri de içine alan geniş bir alanda bilgi verilmiştir. İlk sayısından itibaren Cumhuriyet tarihinin askerî ve siyasî yönlerini ve Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere önemli şahısları çocuklara tanıtan dergi, toplumsal tarih konularına da değinmiştir. Dergi, tarih ve coğrafya bilgisi ve bilincini çocuklara “ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizsiniz. Cumhuriyeti biz tesis ettik, onu koruyacak sizlersiniz”³² öğüdüyle vermiştir.

Musavver Çocuk Postası: “Türk yavrularının bilgilerini yükseltmeğe çalışır haftalık gazete” olarak 3 Eylül 1339/1923 tarihinde yayın hayatına başlayan derginin sorumlu müdürü Süleyman Tefvîk’tir. 18 sayı yayınlanan derginin son sayısı 31 Kanun-u Evvel 339/31 Aralık 1923 tarihlidir. Dergi, Cumhuriyet’in ilân tarihinin yaşandığı süreçte çıkmasına rağmen Cumhuriyet ve yeni rejimle ilgili net tutum belirleyememiş,³³ az sayıdaki tarih konularını soru, bilmece ve fıkra şeklinde okura sunmuştur. Atasözleri, hikâye ve masal gibi edebî türlere yer veren dergi, okul çocuklarının fotoğraflarına, ilk okul, eğitim, terbiye, hayvan sevgisi ve temizlik gibi meselelere önem vermiş, tarih için özel bir bölüm ayırmamıştır.

Resimli Dünya: “Haftalık fennî, edebî, terbiyevî ve mizahî” içeriğe sahip çocuk dergisinin ilk sayısı 4 Kanun-u Evvel 1340/ 4 Aralık 1924’de çıkmıştır. Sorumlu müdürü, Orhan Seyfi Bey³⁴ olup 21 sayı yayınlanan dergide Selim Sırrı, Dr. Hafız Cemal Beylerin makalelerinde sağlık, eğitim, genel kültür ve coğrafya konularına yer verilmiş, tarih konusu pek işlenmemiştir.

³¹ Nilüfer Öğüt, *Eski Harfli Çocuk Dergilerinden Yeni Yol Dergisinin Çocuk Eğitimindeki İşleri*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, s.4.

³² Öğüt, *age.*, s.7-8.

³³ Okay, *age.*, s. 179.

³⁴ *Resimli Dünya*, I, 4 Kanun-u Evvel 1340, s.1.

Haftalık Resimli Gazetemiz: İlk sayısı 13 Teşrin-i Sâni 1340/13 Kasım 1924’de haftalık çıkan derginin sorumlu müdürü, Tahsin Demiray’dır. Çocuklar için hikâye, fıkra, dünyadan haberler bulunmaktadır. Sadece 7 sayı yayınlanabilmiştir.³⁵

Sevimli Mecmua: 15 günde bir çıkan derginin ilk sayısı 1 Kanun-ı Sâni 1341/1 Ocak 1925 tarihli dir. Başyazarı Sabiha Zekeriya olan, başka ülkelerdeki gibi Türkiye’de de çocukların faydalanabileceği bir içeriğe ulaşmayı hedefleyen³⁶ dergi, 13 sayı yayınlanmış; haber, öğretici yazı, oyun, hikâye, resim, piyes ve karikatürlere yer vermiştir.³⁷ Cumhuriyet tarihine ilişkin kutlama, tören ve yıldönümlerinde dahi tarihî konulara hiç değinmemiştir. .

Mektepliler Alemi: Kendisini “haftalık terbiyevî, ilmî, mizahî çocuk mecmuası” olarak tanımlayan derginin Sorumlu Müdürü Hüsnü Osman’dır. İzmir’de yayınlanan derginin ilk sayısı 24 Şubat 1341/1925’dir. 6 sayı yayınlanan dergide, öğretmen Hüsnü Bey, gelecek neslin büyük adamının iyi eğitim alması ve kendini bilgili, terbiyeli ve cesur yetiştirmesi için derginin ona rehberlik edeceğini vurgulamıştır.³⁸ Dönemin tarihsel gelişmelerine ilgi göstermiş, sık sık resim kullanımıyla Cumhuriyet tarihinin önemli şahsiyetlerini de tanıtmıştır.

Çocuk Dünyası: İlk sayısını Mart 1913’de yayınlayan dergi Balkan Savaşları’nın ve Türkçülük fikrinin yoğun olduğu bir dönemde Aka Gündüz, Ziya Gökalp, Mehmet Emin, İsmail Hakkı gibi yazarlarca yayınlanmıştır. İlk dönemi Kasım 1914’de 79 sayı ile biten *Çocuk Dünyası*, Mayıs 1918’den Ocak 1919’a kadar 15 sayı yayınlanmış ve uzun bir zaman sonra 1926’da yayın hayatına yeniden başlayarak 30 sayı çıkmıştır. Haziran 1927’de tekrar yayınına ara veren dergi, 1940-1943 yılları arasında ve en son 1954’de 25 sayı yayınlanmıştır.³⁹ 2 Kanun-u evvel 1342/Aralık 1926’da ilk sayısını “çocuklar için çalışır” ifadesiyle haftalık yayınlanan mecmuanın sahibi ve müdürü, Muallim Ahmed Halid’dir. *Çocuk Dünyası*, Cumhuriyet Türkiye’sinin normlarıyla paralel içeriğe sahip, Yaşar Nabi, Yusuf Ziya, Necdet Rüştü, Halide Nusret, Abdullah Ziya gibi kişileri yazar kadrosunda bulundurmıştır.⁴⁰ Mevcut 30 sayısında resimli hikâye, oyun, piyes, bulmacalar ve şiirler yayınlamış, edebî eserlere özellikle tercümelere oldukça geniş yer ayırmış, dönemin tarihî şahsiyet ve Cumhuriyet tarihindeki özel gün ve bayramlara az da olsa yer vermiştir.

³⁵ Okay, *age.*, s.189-190.

³⁶ *Sevimli Mecmua*, I, Kanun-u Sâni 1341, s.1.

³⁷ *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 187-188.

³⁸ Okay, *age.*, s.199-200.

³⁹ Başak Özdemir, *Çocuk Dünyası Dergisinde Yer Alan Çeviri Metinlerin İndeksi ve Değerlendirilmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Sakarya Üniversitesi, İzmit, 2008, s.17.

⁴⁰ Okay, s.207-209.

Gürbüz Türk Çocuğu: Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de çocuk davasını üstlenen Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin yayın organı olarak Ekim 1926'da ilk sayısını çıkaran dergi amacını; "Türk Çocuğu'nu gürbüz yetiştirmek ve Gürbüz Türk çocuklarından kuvvetli, sağlam bir millet vücuda getirmek..."⁴¹ olarak belirtmiştir. *Gürbüz Türk Çocuğu*, hedeflenen gelecek neslin ihtiyacı olan eğitim, kültür ve sağlık konularında anne-baba ve çocuğa gerekli bilgi ve desteği verir nitelikte olup tam olarak bir çocuk dergisi sayılmasa da çocukların da okuyabileceği bölümlere yer vermiştir. Tarihî gün, şahsiyet ve olaylara özel önem veren dergi, millî bayramlarda özellikle çocuk bayramlarında fevkalade nüshalar yayınlarak günümüz için etkin ve çok kapsamlı bir arşiv oluşturmıştır. Çok sayıda doktor ve eğitimcinin yazılarının bulunduğu dergi, Harf devriminden sonra da yayınlanarak 108 sayıya ulaşmış, 1936'da ismini *Çocuk* olarak değiştirmiş ve tamamen çocuklara yönelik bir nitelik kazanmıştır.

Bizim Mecmua: İlk sayısı 5 Nisan 1922'de çıkıp haftalık olarak İstanbul'da yayınlanan derginin Sorumlu Müdürü Hulusi Bey'dir. Çocukların edebî yönünü geliştirmek isteğindeki dergi şiir, hikâye, masal ve bilmece türünde yazılara yer vermiştir. Kendini çocuklara mahsus resimli mecmua olarak tanımlayan derginin 28 sayısından sonra 3 yıl ara vermiştir. Bu yayın arası Mart 1925'de bitmiş ancak 37. sayısından sonra yayına yine ara verilmiştir. 1927'de "yeni seri" kaydıyla 37 sayı daha çıkıp toplam 74'e ulaşan⁴² *Bizim Mecmua*, eğlenceli ve zevkli bir okuma sağlamak, yabancı dil öğrenimini desteklemek için Fransızca-Türkçe sütunu, oyuncak modelleri ve el işleri örneklerinin verildiği köşeler hazırlamıştır. Dergi amacını, "...bilimsel konularda açıklamalar yapacak... fayda sağlayacak tarih, coğrafya ve fen alanında bilgiler verilecektir."⁴³ şeklinde tanımlamakla birlikte, tarih konusuna pek yer ayırmamıştır.

Çocuk Yıldızı: İlk sayısı 1927'de İzmir'de yayımlanan derginin sahibi ve müdürü, Hocaoglu Salim'dir. 10 sayı yayınlanan dergi "birinci hafta", "ikinci hafta" gibi tarihlendirmeler kullanan "iptidâî bir tarzdadır."⁴⁴ Çok sayıda hikâye, şiir ve resmin bulunduğu *Çocuk Yıldızı*, yoğun olmamakla birlikte tarih konularına yer vermiştir.

İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete: Çocuklar için ve Harf devriminden hemen sonra 3 Ocak 1929'da yayına başlayan dergi 1929 süresince yayınlamıştır.⁴⁵

⁴¹ "Gürbüz Türk Çocuğu Niçin İntişar Ediyor", *Gürbüz Türk Çocuğu*, I, Teşrin-i Evvel 1926, s.1.

⁴² Okay, *age*, s.172

⁴³ *Bizim Mecmua*, I, 5 Nisan 1925, s.1.

⁴⁴ Okay, s.212.

⁴⁵ 1 Ekim 1928'de yayın hayatına başlayan gazete Latin esaslı Türk alfabesine geçişte Türkiye'de önemli bir rol üstlenerek harf inkılâbıyla ilgili çalışmaları gündeme taşımış ve 24 Aralık 1928'den itibaren 25 sayı çıkarmıştır. Adını *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete* olarak değiştirmiş ve 3 Ocak 1929 tarihli ilk sayısından sonra tamamen çocuklara yönelik yayınlamıştır. Makbule

Başyazarı Sabiha Zekeriya olan gazete kendisini; “yeni harflerle ilk çocuk mecmuası”⁴⁶ olarak tanımlamış ve yeni harfleri herkesten önce öğrenen çocukların ihtiyacını karşılayacak içerikle haftalık 8 sayfa olarak çıkmıştır. Dünya tarihi açısından önemli edebiyat, müzik ve tiyatro şahsiyetlerinin tanıtıldığı mecmuada ağırlık yeni harfler ve dilbilgisi konuları olduğu için tarih konusuna yer verilmemiştir.

Cumhuriyet’in ilânından Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin kurulduğu döneme kadar (1923-1931) yayınlanan çocuk dergilerinde, farklı yoğunlukta işlenen tarih konularıyla Cumhuriyet Türkiye’sinin sosyal, kültürel ve eğitsel yenilikleri yansıtılmış, yetişen nesle ulusal tarih bilgisi ve bilinci kazandırılmaya çalışılmıştır. Günümüz tarih çalışmalarında, çocuk incelemelerinde tarihsel kaynak değeri taşıyan bu çocuk dergilerinin o dönem Türkiye’deki genel dergicilikteki oranı 1923’de %8, 1933’de %16 idi.⁴⁷

Türk Çocuk Dergilerinde Tarih Konularının İşlenişi

Geleceğin inşasında faal bir rol üstlenecek günün çocuğunun tarih aracılığıyla geçmişini tekrar kurgulamasını sağlamak için kullanılan bu süreli yayınlar ders materyallerini zenginleştirmeli ve onlardan farklı olmalıdır. Eğlenerek öğrenmeyi sağlayacak bu materyallerde tarih, çocuklara atalarının neler yaptığı, yurtlarını nasıl savundukları, kahramanlıklarını olduğu kadar hatalarını da gösteren bir içerikle sunulmalıdır. Böylece millî ve evrensel tarih anlayışını kazanan çocuğun atasını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendisinde bulabileceği cesaret arttırılabilecektir. Çocukların anlayabileceği nitelikte hazırlanan tarih konuları, genellikle yakın ve güncel tarihten seçilmiş ve dergilerde yer alan diğer konularla karşılaştırıldığında daha az miktarda yer bulmuştur. Bu yönüyle Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de çocuk dergiciliğinin hedeflerinde, Avrupa’da ilk yıllardaki çocuk dergilerine benzerlik kurulursa, iyi ahlâklı yurttaşların yetiştirilmesi için eğitimin, spor ve edebiyat sevgisinin kazandırılması, sağlıklı ve ahlâkî terbiyeyi öne çıkarılmıştır.⁴⁸

Genel olarak bu dergilerde, meselâ *Mektepliler Alemi*’ndeki “Küçük Mekteplilerden” istenilenlere göz atılırsa “çalışkan mektepli, genç Türkiye’nin yarınki büyük adamı sensin!.. vatan senin omuzlarında yükselecek. Onu yükseltmek ve mesut etmek için bilgili, terbiyeli, cesur olacaksın.”⁴⁹ vurguları

Sarıkaya, “Türkiye’de Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde “Türkçe Gazete”, *Atatürk Dergisi*, III/4, Temmuz 2003, s.247.

⁴⁶ *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, I, 3 Ocak 1929, s.8.

⁴⁷ *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler*, s.10.

⁴⁸ Mustafa Doğdu, *Tek Parti Döneminde (1930-1950) Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Bilim Uzmanlığı Tezi, İzmir, 2007, s.14.

⁴⁹ “Küçük Mekteplilerden İstediklerimiz”, *Mektepliler Alemi*, 24 Şubat 1341, s.2.

yeni nesilden beklentiği özetler nitelikteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk dergileriyle, çocuklara millî ve ahlâkî değerler, vatan ve millet sevgisi aşılamak, Cumhuriyet'in anlamı, önemi ve kazanımlarını kavratmak, Cumhuriyet Bayramı ve 23 Nisan Çocuk Bayramı gibi etkinliklerin yarattığı millî bilinci güçlendirmek istenmiştir.⁵⁰

Çocukların eğlenerek öğrenmesine yönelik hazırlanan bu dergilerde sanat, edebiyat, coğrafya, iktisat, din, yarışma, bulmaca ve spor gibi birçok konu arasında tarih konusuna da yer verilmiştir. Özellikle çocukların aktif katıldıkları 23 Nisan ve Cumhuriyet Bayramları gibi millî bayramlar sırasında günün tarihî anlam ve önemini anlatıldığı yazı, resim ve şiirlerin konusu yakın tarihle ilişkili olmakla birlikte tarih biliminin konusu içinde yer alan biyografi, gezi, anı, antropoloji, kültür, bilim tarihi ve dünya tarihi gibi birçok alt başlıkta tarihe ait bakış ve algılayışın örnekleri bulunmaktadır. 1920'lerin başında genel Türk tarihi ve Anadolu tarihine ilişkin bilimsel-kurumsal tarih çalışmaları henüz başlatılmadığından ağırlık kültür tarihine verilmiştir. Dönemin çocuk dergilerinde tarih konuları arasında 5 ana başlık tespit edilmiştir: Genel Türk tarihi, Osmanlı Tarihi, Anadolu Medeniyetleri ve dünya tarihine yer verilmekle birlikte en geniş bilgi Cumhuriyet tarihine aittir. İncelenen çocuk dergilerinde bu tematik tasnif izlenmiştir.

Genel Türk Tarihi

Bu başlık altında Türklerin ilk anayurdu, Orta Asya, ilkçağlardan itibaren Asya kıtası ve çevresinde kurulan Türk devletleri (Asya ve Avrupa Hun devletleri, I. ve II. Göktürk devletleri, Uygur devleti ve Karluk, Kırgız, Türkesler vd.) Selçuklu ve Anadolu beylikleri dönemine ait konular yer almıştır. Dönemin çocuk dergilerinde Anadolu-Türkiye haricindeki Türklük coğrafyalarını (hem siyasî hem de kültürel geniş anlamıyla) içine alacak şekilde bir "Türk dünyası" kavramlaştırması, buna bağlı olarak ayrı bir başlık-konu bulunmamakla birlikte- bu coğrafyaları "Dünya" içinde kabul ederek-bkz koyu vurgu- Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşı bulunan Türk toplumları hakkında bilgi verildiği ancak bunların yakın tarihî geçmişlerine pek değinilmediği görülmektedir. Örneğin, *Sevimli Mecmua*'nın "Resimle **Dünya Etrafında** Seyahat" köşesinde "Türkistan'da Taşkent sokaklarında" çocuk fotoğraflarından sosyal hayatta kadınlara kadar⁵¹ çeşitli konulara değinilmiş ise de ortak geçmiş üzerine vurgu yapılmamıştır. Benzer şekilde Azerbaycan Türk çocukları fotoğraflar eşliğinde günlük yaşamı, oyunları, okulları, kıyafetleri tanıtılarak

⁵⁰ Seyhan Kübra Esmer, *Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında (1923-1928) Yayımlanan Çocuk Dergilerindeki Tabaklı Metinlerin Çocuklara Değer Aktarımı Açısından Değerlendirilmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007, s.246-248.

⁵¹ *Sevimli Mecmua*, III, 29 Kanun-u Sâni 1341, s.12.

hayatları hakkında bilgi verilmiş⁵² ve çocuklara gündelik yaşama ilişkin kıyaslamalar yapma imkânı sunulmuş, ancak tarihsel geçmiş konu edinilmemiştir. Fakat bu dahi önemlidir; Anadolu Türk coğrafyası ile tarihsel ve hâldeki Türk coğrafyaları arasında ilgi-ilişki (dolayısıyla ilk bilginin görselliği: orada da Türk çocukları var, akranların var..) çocuk belleğinde fotoğraflarla kurulmak istenmiştir ("Azerbaycan", "Türkistan-Taşkent" diyerek). Bu toplumlar artık SSCB'nin yönetimindedir, SSCB'yi oluşturan ayrı "kurucu" cumhuriyetlerin aslî nüfusudurlar.-cumhuriyete ad veren. Fakat *Sevimli Mecmua*'da bir taraftan da SSCB'nin bu Türk bölgelerini adlandırma tasarrufu hem Çarlık-Sovyet doğubiliminde hem de Batı doğubilim geleneklerinde "bilimsel-politik olarak" tedavüle sunulan 'Orta Asya' (*Middle Asia*), 'İç Asya' (*Inner Asia*), ya da Arminius Vambéry zamanından bizde de tercüme yoluyla 'Asya-i Vusta' zorlamasına itibar edilmeyerek önceki aslî kullanımı "Türkistan" olarak çağrılır. Yine bu Türk toplumları Osmanlı emperyal kalıtları olarak terkedilen Rumeli-Balkanlardaki; Bulgaristan'da, Yunanistan'da, Yugoslavya'da vs. azınlık statütünde olabilirler.

Cumhuriyetin ilk yıllarında unutulmaya yüz tutan geçmişle önemli bağlantı unsurları arasında görülen eski gelenek ve kültürel değerlerin yaşatılması amacıyla 1930'lara doğru Karagöz gölge oyunu,⁵³ Nasreddin Hoca fıkraları ve Keloğlan masalları⁵⁴ bazı dergilerde yer almaya başlamıştır. 1930 başlarında Türk tarihi konusundaki öncü faaliyetlerin etkisiyle,⁵⁵ tarihî çok eski Türk sporları⁵⁶ ve oyunları⁵⁷ hatta eskiden beri Türklerce içilen kırmızı⁵⁸ çocuklara tanıtılarak Orta Asya'ya kadar uzanılan bir genel kültür ve tarih köprüsü kurulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Tarihi

Dönemin çocuk dergilerinde Osmanlı tarihine ilişkin konulara ayrı bir başlıkta yer verilmemekle birlikte Cumhuriyet'in değerlerinin ve kazanımlarının

⁵² "Resimle Dünya Etrafında Bir Seyahat", *Sevimli Mecmua*, I, 1 Kanun- u Sâni 1341, s.12-13.

⁵³ A.D. "Ölen Bir Çocuk Eğlencesi-Karagöz: Zavallı Karagöz", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XVI, Ocak 1928, s.8-19; "Karagöz", *Sevimli Mecmua*, VII, 26 Mart 1341, s.109.

⁵⁴ Kazım Nami, "Keloğlan", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XLII, Mart 1930, s.19-20 ve *Gürbüz Türk Çocuğu*, XLIV, Mayıs 1930, s. 22-23.

⁵⁵ 23 Nisan 1930'da 6. Türk Ocakları Kurultayı'nın toplantısında Türk Tarih Kurumunun kuruluşunun ilk temeli atılmış, 16 kişiden oluşan "Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti" oluşturulmuş, 1930 yılı sonlarına doğru *Türk Tarihinin Ana Hatları* eseri hazırlanarak Türk Tarih Tezi ortaya çıkmaya başlamıştır. İğdemir, *age.*, s.3-5.

⁵⁶ "Eski Bir Türk Spor-Polo", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel 1930, s.34-36.

⁵⁷ "Bütün Dünya İzçilerinin Toplanması", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XXXVII, Ekim 1929, s.12-13; "İzçiler ve Faaliyetleri", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel 1930, s.26-27; "Beynelmîl Yat Yarışları", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel 1930, s.28-31; "Zencilerin Grup Dansı", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel 1930, s.37-39.

⁵⁸ "Kımız Nedir", *Resimli Dünya*, XVIII, 2 Nisan 1341, s.4.

berraklık kazandırmak ve yetişen neslin yenilikleri idrak edebilmesi için eski-yeni kıyaslamasının yapıldığı örneklerde değinilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı'dan ayrı nitelikleri benimseme yolundaki Türk toplumuna, sosyal hayat, musiki, sanat, adli sistem, ulaşım, mimari, eğitim, ziraat, kadın hakları alanlarında yeni Türkiye'nin kazanımları zengin görseller/fotoğraflarla sunulmuştur. Örneğin *Gürbüz Türk Çocuğu*'nda Neşet Halil imzasıyla yeni Türkiye'nin kazanımlardan biri olan müzecilik bağlamında "Cumhuriyet müzesi" hâline getirilen Topkapı Sarayı'na ilişkin ayrıntılı bilgi verilirken; bu sarayın saltanat süren halifeye ait olduğu ve Türk milletinin asırlarca burayı göremediği, artık halka açıldığı dolayısıyla artık "halka mâl edildiği" anlatılmak istenmiştir.⁵⁹ Osmanogulları saltanatının biterek her yönüyle yepyeni bir devletin doğduğu belirtilmiş, saray idaresi, içoğlanı, ibrikçi, kapıcı, vezirlik makamları ve harem-i hümayun gibi bölümler fotoğraflarla tanıtılmış, Sarayın inşa tarihi hakkında ansiklopedik bilgi verilmiştir. *Yeni Yol*'da da Nedim Tuğrul'un "Tarih Sahifeleri" başlıklı yazı dizilerinde Osmanlı tarihine ilişkin bilgilerde Osmanlı hanedanı ve saltanatının; yöneticilerinin "olumsuzlukları" üzerinde durulmuş ve sultanların keyfi, zalim ve Türklüğe hiç değer vermeyen anlayış ve yaşayışı kötü bir örnek olarak sunulmuştur.⁶⁰ Yine *Yeni Yol*'da aynı yazar tarafından "Tarih Dersleri" başlıklarıyla Osmanlı Sultanları,⁶¹ "Tarihî Tefrika" başlığı altında Ankara Muharebesi⁶² (Bu bir yenilgidir: Timur-Yıldırım Bayezid, Fetret devrini başlatır; Osmanlı hanedanında taht mücadelesi. Dolayısıyla yine bir "olumsuz" imgelem yaratma.) gibi savaşlar ve geçmişte kahramanlık yapanlar⁶³ örnek verilmiştir. *Çıttı Pıttı* dergisinde ise "Tarihî Tettebbular" başlığı altında Mehmet Çelebi Sultan Zamanı⁶⁴ gibi konularla geçmiş ile güncel arasında ilişki kurulmuş, "Eski Tarihi Boğan Yeni Günler" yazısı örneğinde olduğu gibi çocuklara geçmişten hareketle yeni Türkiye hakkında mesajlar aktarılmıştır.⁶⁵

Anadolu Medeniyetlerinin Tarihi

Türkiye'de arkeolojik çalışmaların 1930'ların ortasında başladığı düşünüldüğünde, bu konuyla ilgili dergilerde geniş bir bilgi birikiminin olmaması doğal sayılabilir. Ancak diğer dergilerden farklı olarak 1930'lara doğru

⁵⁹ Neşet Halil, "Topkapı Sarayı", *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIXL, Temmuz 1930, s.1-9.

⁶⁰ Nedim Tuğrul, "Tarih Sahifeleri", *Yeni Yol*, XXXIV, 26 Nisan 1340, s.158-159.

⁶¹ Nedim Tuğrul, "Osmanlı Sultanları", *Yeni Yol*, XXXIV, 26 Nisan 1340, s.160.

⁶² Nedim Tuğrul tarafından hazırlanan ve "Musahabe" başlığı ile yayınlanan sütunlarda çeşitli konularda çocuklara tarihi bilgi verilmiştir. *Yeni Yol*, XXIX, 22 Mart 1340; *Yeni Yol*, XXXI, 5 Nisan 1340; *Yeni Yol*, XXXII, 12 Nisan 1340.

⁶³ "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", *Yeni Yol*, XXXII, 12 Nisan 340, s.126-127.

⁶⁴ "Tarihî Tettebbular", *Çıttı Pıttı*, I, 17 Eylül 1339, s.6; "Tarihî Tettebbular", *Çıttı Pıttı*, II, 22 Eylül 1339, s.4-5; "Tettebbuat Tarihinden", *Çıttı Pıttı*, IV, 6 Teşrin-i Evvel 1339, s.3-4.

⁶⁵ Muallim Süleyman Edib, "Eski Tarihi Boğan Yeni Günler", *Yeni Yol*, XXX, 29 Mart 1340 s.82.

Gürbüz Türk Çocuğu’nda Anadolu ve çevresinin arkeolojik ve antropolojik tarihiyle⁶⁶ ilgili bilgilere yer verilmiştir. Arkeolojiyle ilgili olmamakla birlikte Türkiye’nin zenginlikleri ve güzelliklerinin tanıtıldığı, il ve ilçelerin yakın tarihine değinen dergiler⁶⁷ Anadolu kültür tarihini konu edinmekle birlikte sorunlarını da dile getirmişlerdir.⁶⁸

Dünya Tarihi

Dönemin dergilerinde dünya tarihine ilişkin konular arasında yeni arkeolojik keşifler ve önemli şahsiyetlerin biyografileri ön plandadır. 1920’lerin ortasında Eski Mısır medeniyetine ilişkin keşifler, firavun Tuthankamon ve onun 1926’da bulunan mezarı,⁶⁹ Yunan medeniyeti⁷⁰ ele alınarak güncel tarihi bulguların haberleri takip edilmiş, arkeoloji ve eskiçağ tarihi de çocukların ilgisine sunulmuştur. Örneğin Amerika tanıtılıp,⁷¹ yeni keşiflerden söz edilmiş;⁷² Goethe,⁷³ Schiller,⁷⁴ Bach,⁷⁵ Molière,⁷⁶ Garibaldi,⁷⁷ Marko Polo,⁷⁸ Jeanne D’Arc,⁷⁹ Markoni,⁸⁰ Newton⁸¹ gibi bilim, edebiyat ve müzik tarihinde öne çıkan kişiler; gezi yazılarıyla “Devr-i Alem Seyahat”leri resimli yazılarla çeşitli ülkeler;⁸²

⁶⁶ “Dünya Medeniyetinin Doğup Büyüdüğü Yerlerden, Eski Anadolu Medeniyetleri”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, XII, Teşrin-i Evvel 1930, s. 20-25; “Anadolu Medeniyet”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, L, İkinci Teşrin 1930, s.8-9.

⁶⁷ “Güzel Vatanımızın Yeşil ve Zümrüt Parçası Ayvalık”, *Yeni Yol*, XXVI, 17 Mayıs 1340, s.198.

⁶⁸ Nedim Tuğrul, “Anadolu’nun Yaralarını Saralım”, *Yeni Yol*, VI, 15 Mayıs 1339, s.83-84.

⁶⁹ “Mısır Medeniyetinden Yeni İntibalar”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, L, 2. Teşrin 1930, s.6-7.

⁷⁰ “Eski Mısır ve Yunan Medeniyetinden İntibalar”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, XII, Teşrin-i Evvel 1930, s.18-19; “Himalaya’ya Ait Yeni Keşifler”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, L, İkinci Teşrin 1930, s.5.

⁷¹ “Avrupayı Amerikalılar mı Keşfetmiş”, *Yeni Yol*, XIX, Eylül 1340, s.557-558.

⁷² “Kristof Kolomb”, *Resimli Dünya*, XVIII, 2 Nisan 1341, s.3.

⁷³ Nahit Sırrı, “Büyük Adamlar: Göte”, *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, III, 17 Ocak 1929, s.3.

⁷⁴ Nahit Sırrı, “Büyük Adamlar: Şiller”, *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, IV, 24 Ocak 1929, s.4.

⁷⁵ “Büyük Adamlar: Musikişinas Bach’ın Hayatı”, *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, V, 31 Ocak 1929, s.4.

⁷⁶ “Büyük Adamlar: Molyer”, *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, VI, 1 Şubat 1929, s.6.

⁷⁷ “İtalya’yı Esaretten Kurtaran Garibaldi’nin Sergüzeştı, 1849’da İtalya’yı Birleştiren ve Cumhuriyeti İlân Eden Kahraman”, *Sevimli Mecmua*, XI, 28 Mayıs 1341, s.161-162.

⁷⁸ “Büyük Adamlar: Marko Polo”, *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, VIII, 21 Şubat 1929, s.5.

⁷⁹ “Jan Dark” Vatani İçin Diri Diri Yanarak Feda Olmuştur”, *Sevimli Mecmua*, XII, 11 Haziran 1341, s.181-182.

⁸⁰ “Markoni Bahçede Bir Teneke İle Oynarken Telsiz Telgrafı Nasıl Bulmuştur?”, *Sevimli Mecmua*, VI, 12 Şubat 1341, s.60.

⁸¹ “Dünyanın En Büyük Adamları”, *Yeni Yol*, XXVII, 15 Mart 1340, s.50.

⁸² “Efruz Bey’in Devr-i Alem Seyahati”, *Resimli Dünya*, I, 4 Kanun-u Evvel 1340, s.16. (her sayıda devam ediyor)

çeşitli hikâye,⁸³ gezi yazısı⁸⁴ hatta reklamlarla⁸⁵ dünya kültürleri ve kurumlar⁸⁶ çocuklara tanıtılmıştır.

Cumhuriyet Tarihi

Dönemin çocuk dergilerinde tarihle ilgili yayınlanan konuların büyük bir kısmı, en yakın geçmiş: bellek üzerine inşa edileni olmuştur. Esir edilmek, hürriyeti ve istikâli elinden alınmak istenen milletin "yavrularına" Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasî, askerî, toplumsal ve kültürel gelişmeler aktarılmıştır. Özellikle millî bayramlarda tarihsel içeriğin artırıldığı dergilerde, bu bayramların ve Kurtuluş Savaşı'nın amaç ve önemi anlatılmış, Cumhuriyet'in değerlerinin algılanmasıyla millî karakterin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Ancak tarih konusuna bütün çocuk dergileri aynı şiddette ve nitelikte yer ayırmamışlardır. Örneğin; *Gürbüz Türk Çocuğu*, millî bayramların tarihsel gelişim, önemi, bu bayramların nasıl kutlandığı, neler yapıldığı, hangi eğlencelerin ve yarışmaların düzenlendiği gibi tüm faaliyetlere geniş yer verip hatta özel sayılar çıkarırken⁸⁷ *Sevimli Mecmua*'nın⁸⁸ bu tarihi günlere ilişkin tek satır ayırmadığı görülmektedir.

Yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da kutlanan millî bayramların hissiyatını⁸⁹ yansıtan, "yeni bir vatan ve yeni bir tarih yaratıp bırakan mübarek

⁸³ "Bir Kanada Hikâyesi, Firiski ile Kızıl Derililer", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XXXVI, Eylül 1929, s.30-31.

⁸⁴ "Tarihi şehirler", *Gürbüz Türk Çocuğu*, LIII, Şubat 1930, s.19; Neşet Halil, "Topkapı Sarayı", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XLVI, Temmuz 1930, s. 1-9.

⁸⁵ *Gürbüz Türk Çocuğu*, XXXI, Nisan 1929, Türk Yılı (reklam) s. 24.

⁸⁶ Hikmet Şevki, "Kıymetli Bir Tarihçe", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XXI, Haziran 1928, s.12-13.

⁸⁷ *Gürbüz Türk Çocuğu*, 23 Nisan 1927'de "Çocuk Gününe Mahsus Fevkalade Nüsha" başlığı ile yayımlanmıştır.

⁸⁸ Örneğin "23 Nisan 1341 Perşembe tarihli sayısında "Ali'nin Bayramı" başlığı altında Ali adlı dilenci bir çocuğun anılarına yer vererek bu günün öneminden söz edilmemiştir. "Ali'nin Bayramı", *Sevimli Mecmua*, IX, 23 Nisan 1341, s.129-130. Benzer başka bir örnek ise devam etmeyen bir piyestir. "İstiklâl Harbi", *Sevimli Mecmua*, XII, s.186; *Sevimli Mecmua*'da Türk tarihi veya millî bayramlar konusunun işlenmemesi, İsmet Kür tarafından "...sahiplerinin hükümetle araları iyi olmadığı için olacak, ne 23 Nisanlardan söz ediliyor, ne Cumhuriyet Bayramlarından... hatta Kurtuluş Savaşı'na ait tek kelimeye rastlanmıyor dergide..." şeklinde yorumlanmıştır. İsmet Kür, *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s.483. Sabiha Zekeriyâ Sertel'in *Roman Gibi* adlı hatıratında ABD'den döndükten sonra 1923'de Anadolu'da yapmak istediği "Sosyal İnceleme Projesi"nin Atatürk'ün eşi Latife Hanım tarafından engellendiği ve Çankaya'nın kendine tavrı aldığı düşüncesiyle Ankara'dan ayrıldığı belirtilmektedir. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.72-74. Hatıraları okunduğunda, Ankara'dan ayrıldıktan sonra eşiyle İstanbul'da gazeteciliğe başlayan Sertel'lerin çeşitli dergi ve gazeteler çıkardığı, sosyalist düşüncesi benimselerinden ve yazılardan dolayı birkaç kez uyarı ve kapatılma cezaları aldığı, yeni rejimi yeterince demokratik olmamakla eleştirdikleri bilinmektedir.

⁸⁹ Örneğin; "23 Nisan Çocuk Bayramı intibaları" ile başlayan bu nüsha, toplam 51 sayfa ile yirmi dört sayı içindeki en çok sayfa sayısına sahiptir. Fevkalade Nüsha, 23 Nisan'ın anlamını ve önemini ifade eden pek çok yazı, şiir, hatıra ve haberin yanında, yurt içi ve yurt dışında yapılan faaliyetleri içeren geniş bir fotoğraf arşivi niteliğindedir.

şehitlerle fedakâr gazilere...”⁹⁰ karşı millî sorumlulukları hatırlatmada rol üstlenen bu dergiler, güzel bir geleceğin yaratılabilmesinde tarihsel günlerin önemini anlatmaktan geri durmamışlardır. Yazılarda; “Bilhassa hürriyet ve cumhuriyet tarihinde hususî bir kıymeti olan”⁹¹ bugünlerde “...bütün millet efradına, analık babalık muhabbeti duyanlar, millî şuuru olup...”⁹² milletin şehitlerine bir vatan ve vicdan borcu taşıyanların⁹³ ruhlarının “... coşku ve manayı daha derin bir ehemmiyetle kavratacak, sevecek bir kabiliyet aldığı”⁹⁴ belirtilmiştir. Bu ibarelerin yazarları sıradan değildir; Ahmed Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Süleyman Nazif, Ruşen Eşref, hepsi de "milliyet" gerçeğinin çocuklarıdır. Bu gerçekliğin referans siyasî sözcük dağarcığından "hürriyet", "cumhuriyet", "millet efradı", "vatan" sözcüklerinin büyümesine kapılarak, referans değerini kendi milletleri için hayata geçirirken kalemlerinin gücünü sakınmayan düşünce adamlarıdır. Yine üç devri görerek ve yaşayarak (istibdat, meşrutiyet, cumhuriyet) Türk ulus-devletine kendi senteziyle bağlanan Ahmed Rasim'in "23 Nisan" yazısındaki “...istikbâline sahip olmak isteyen ve bu yolda her türlü fedakârlığı göze alan milletlerdir ki asırların tarihiyle beraber yürürler, coğrafyalarında, haritalarında isbât-ı mevcudiyet etmeğe muktedir olurlar...”⁹⁵ gerçeğinden hareketle gelecek kuşaklara aktarılabilecek tarihsel mirasa ilişkin sorumluluklar da hatırlatılmıştır. Bu bağlamda dergilerde İstikbâl:Çocuk Davası'nın başarıya ulaştırılmasına,⁹⁶ Türk İnkılâbı'nın hakikî manasını anlayan,⁹⁷ vatan ve millet sevgisine sahip⁹⁸ devir-teslim mantığıyla hareket eden⁹⁹ kuşaklar yetiştirilmesine katkı sunulmak istenmiştir.

⁹⁰ *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, 23 Nisan 1927, s.10.

⁹¹ Ağaoğlu Ahmed, “Çocuk Günü”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.11.

⁹² Yusuf Akçura, “Millî Şuur ve İnsanî Vicdan Himâye-i Etfâl'e Yardımı Emreder”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.12-14.

⁹³ Süleyman Nazif, “Unutmayın...ve Verin!”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.22-23.

⁹⁴ Ruşen Eşref, “23 Nisan ve Himaye-i Etfal”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.27-28.

⁹⁵ Ahmed Rasim, “23 Nisan”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.10.

⁹⁶ “İstikbâl Davası”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.30; Alparslan Zekerîya, “İstikbâlî Düşünürken”, *Yeni Yol*, XXX, 29 Mart 1340, s.95-96.

⁹⁷ Halil Nihad, “İnkılâbın Manası ve Bu Günkü Neslin Vazifesi”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.35; “Cumhuriyet Gençlerindir”, *Gülbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel 1930, s.1; Server Rifat, “Gazi ve Mektepliler”, *Gülbüz Türk Çocuğu*, XXXIX, Aralık 1929, s.2.

⁹⁸ “Ey Türk Oğlu”, *Çocuk Yıldızı*, I, Birinci Teşrin 1927, s.1. (şür); “İstikbâlin Çocuğu”, *Çocuk Dünyası*, VII, 13 Kanun-u Sâni 1927, s.7. (şür)

⁹⁹ Aka Gündüz, “Birkaç Çocukluk Hatırası”, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan 1927, s.48-50.

Millî bayramlardan Cumhuriyet Bayramı¹⁰⁰ ve 23 Nisan, çocuk dergilerinde millî bayram coşkusunun en fazla yansıtıldığı, birçok teşekkür ve tebrik yazısının¹⁰¹ bulunduğu hatta bazı dergilerin özel sayılar çıkardığı tarihlerdir. 23 Nisan özel sayısı çıkaran dergiler arasında öncü sırayı *Gürbüz Türk Çocuğu* almakla birlikte, resimli çocuk gazetesi olan *Yeni Yol* da 1924 yılında 23 Nisan fevkalade sayısı yayınlamış; bazı dergiler özel sayı ayırmasa bile 23 Nisan'a özel yer vermiş¹⁰² ve bu günlerde yaptıkları faaliyetleri duyurmuşlardır.¹⁰³

Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Paşa¹⁰⁴ başta olmak üzere Cumhuriyet tarihinin onunla beraber olan silah arkadaşları siyasî ve askerî şahsiyetleri, devlet adamları, İsmet Paşa, Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa'nın hayatı ve eserlerinin anlatıldığı biyografik yazılara,¹⁰⁵ şiir¹⁰⁶ ve fotoğraflara¹⁰⁷ yer

¹⁰⁰“Cumhuriyet Bayramınız Kutlu ve Mübarek Olsun”, *Çocuk Yıldızı*, III, Birinci Teşrin 1927, s.1; “Cumhuriyet Yıl Dönümünün Ankara'daki Tesit Merasimine Ait İntibaat”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel 1930; Muallim Faik Doğan, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Yeni Yol*, XXXII, 12 Nisan 340, s.118; “Cumhuriyet Fazilettir”, *Bizim Mecmua*, XXXII, 26 Nisan 1928, s.498-500.

¹⁰¹ *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinin muhtelif sayılarında yayınlanan tebrik ve teşekkür örnekleri: *Tebrikler*: Cumhuriyet Bayramını bütün karilerimize tebrik ederiz, II, s.2; 23 Nisan Milli Bayramımızla bugüne mahsus olan çocuk bayramını bütün karilerimize tebrik ederiz, VIII, s.Kapak; 29 Teşrin-i Evvel Cumhuriyet Bayramı bütün aziz milletimizle aziz karilerimize mübarek olsun, XIV,s. Kapak. *Teşekkürler*: Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle şubelerimizden tebrik telgrafları gelmiş ve cümlesine bilmukabele tebrik ve teşekkür edilmiştir., II, s.13; İntişarımızı tebrik etmek lütfunda bulunan dahil ve hariçteki bütün meslektaşlarımıza arz-ı teşekkür ederiz, II, s.32; Ali Rıza Bey'e Teşekkür, III, s.27; Bulancak ve Ahlat kazalarına teşekkür, III, s.37; Muğlalı Tevfik Bey'e Teşekkür, IV, s.32; Muhterem Muallimlerimize Teşekkür, V, s.31; Salihli Şubemize Teşekkür, V, s.40; Kemal Bey'e Teşekkür, VI, s.42; Çocuk balosu azamî muvaffakiyetle verildi. Bu muvaffakiyet Bahriye Vekilimiz İhsan Efendinin refika-i muhteremeleri Nuriye Hanım Efendinin rıyasatlerindeki hanımlar heyet-i tertibyesinin eseridir. Gerek kendilerine gerek fevkalade ibraz-ı faaliyet eden muhterem sefirelere arz-ı teşekkür olunur. Çocuk günü cemiyetimizin gaye ve mesaiyesi hakkında umumî Türkiye matbaasının ibzal ettiği mezahiratlara yazı yazmak ve göndermek lütfunda bulunan muhterem muharrir, edip ve şairlerimize arz-ı şükran ederiz. VIII, s.23; Muhterem Muallimlerimize Teşekkür, VIII, s.39; Matbuatımıza Teşekkür, XVII, s.3.

¹⁰² “23 Nisan Ne”, *Çocuk Dünyası*, XXI, 21 Nisan 1927, s.1; Mehmet, “23 Nisan”, *Çocuk Dünyası*, XXI, 21 Nisan 1927, s.1. (şiir)

¹⁰³ Müsamere başlığı ile “23 Nisan istiklâl günü akşamı Menemen Numune Mektebinde çocuklar tarafından Kazım Karabekir Paşa'nın “Hâlâ Bu Mektep/mektep” piyesi temsil edilecektir. Müsamerenin neticesini ayrıca yazacağız. Küçük yavrularımıza muvaffakiyetler dileriz.” cümleleri 23 Nisan etkinliklerinin nasıl ve nerelerde kutlandığını ortaya koymaktadır. *Yeni Yol*, XXVI, Hâlâ bu mektep (mektep temsili) Kazım Karabekir paşa hazretleri, 1 Mart 1340, Bu temsil daha önceki tarihlerde de dergide çocuklara sunulmuştur *Yeni Yol*, XXXIV (23 Nisan Fevkalade Nüshası), 26 Nisan 1340, s. 162.

¹⁰⁴ *Yeni Yol*, XXXIV, (23 Nisan Fevkalade Nüshası), 26 Nisan 1340. s. 145-156; “Büyük Dahimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri”, *Mektepliler Alemi*, I, 24 Şubat 1341, s.2-3

¹⁰⁵ “Mektepler ve yetimler babası muhterem kumandan”, kapak fotoğrafı, *Çıttı Pıttı*, II, 22 Eylül 1339; *Yeni Yol*, XXXIV, 26 Nisan 1340, s. 149-151; “Tevfik Fikret”, *Bizim Mecmua*, XX, 17 Ağustos 1922, s.305.

¹⁰⁶ “Gazinin Başı”, *Çocuk Dünyası*, I, 2 Kanun-ı Evvel 1926, s.1.

verilmiştir. Dönemin çocuk dergilerinde millî bayramların yanında Cumhuriyet döneminin önemli olay ve tarihlerine ilişkin özel sayılar çıkarıldığı veya bölümler ayrıldığı da görülmektedir. Örneğin Lozan Antlaşması'nın yıldönümü¹⁰⁸ ele alınırken sadece Lozan Antlaşması'nın siyasî ve tarihî önemi değerlendirilmemiş, aynı zamanda okullar, sosyal hayat, musiki, sanat, adli sistem, ulaşım, mimari, ziraat, eğitim ve kadın hakları alanlarında Yeni Türkiye'nin bu artık "Lozan Türkiye'si'nin" kazanımları olarak zengin fotoğraflarla eski ve yeni kıyaslaması yapılarak sunulmuştur. Şubat 1923'de toplanan İzmir İktisat Kongresi ve "millî iktisadiyatı"n gelişmesinin önemi,¹⁰⁹ Menemen Hadisesi ve Kubilay'ın şehit edilmesi,¹¹⁰ Mehmetçik,¹¹¹ Çanakkale,¹¹² Türklük¹¹³ gibi konular gündeme getirilmiş, çocuklara Atatürk sevgisi ve inkılâpların önemi,¹¹⁴ Cumhuriyet'in kazanımları,¹¹⁵ vatan ve bayrak sevgisi¹¹⁶ verilmiştir. Kurtuluş savaşına ilişkin Ali Çavuş'un hikâyesi,¹¹⁷ toprağını işleyen bahçıvanın öyküsü¹¹⁸ gibi tanıtımlarla verilen bilgilerin yanında Türk Sancağı¹¹⁹ gibi tiyatro eseri, şiir, fıkra¹²⁰ hatta

¹⁰⁷ Kapakta: "Büyük halaskar, nur dide-i millet Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri ve Hariciye vekili muhterememiz rehakanımız İsmet Paşa hazretleri. Hoş geldiniz, sevgili askerlerimiz başlıklı yazıda; halaskar ve münci millet kumandanlarımızla muzaffer ordumuzun İstanbul'a teşriflerini bütün samimiyet-i kalbimizle selamlar ve kemal-i minnet ve hürmetle beyan hoş ümidi eyleriz." yazılıdır. *Çıttı Pttı*, IV, 6 Teşrin-i Evvel 1339.

¹⁰⁸ "Bu sayı Lozan Sulhunun Yıl Dönümünü Teside Tahsis Edilmiştir" (kapak) Falih Rıfkı, "Lozan Türkiye'si", *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos 1930. 2-3; Neşet Halil, "Lozan'ın Yıldönümü", *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos 1930. 4-6; Cemal Hüsnü, "Lozanın En Büyük Randımanı", *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos 1930, s.7-9.

¹⁰⁹ "Küçük Şakirtler Sahifesi", *Çıttı Pttı*, II, 22 Eylül 1339.

¹¹⁰ Neşet Halil, "Kubilayın Ölümü", *Gürbüz Türk Çocuğu*, LI, Kanun-u Sâni 1930, s.1-2.

¹¹¹ "Mehmetçik", *Çocuk Yıldızı*, IX, Birinci Kanun 1928, s.5.

¹¹² "Çanakkale'de Bir Casus", *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, X, 7 Mart 1929, s.2.

¹¹³ İsmail Sefa, "Tarihte Türk Çocuğu", *Gürbüz Türk Çocuğu*, XXXII, Mayıs 1929, s. 6.

¹¹⁴ Ceyhun Atuf Bey, "Gaziye Niçin Seviyorum", *Türk Çocuğu*, I, s.5.

¹¹⁵ S.R., "Eski Mektep Yeni Mektep", *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos 1930, S.10-11.

¹¹⁶ "Bayrağım", *Yeni Yol*, XXXI, 5 Nisan 340, s.104. Ancak "Türk Uşağı" gibi içeriği tarihle ilgili olmayan tiyatro eseri örnekleri de vardı. *Bizim Mecmua*, III, 20 Nisan 922, s.42-45.

¹¹⁷ "Hikâye: Ali Çavuş", *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, I, 3 Ocak 1929, s.2.

¹¹⁸ Hasan Nejat, "Güzel Türkiye İçin", *Çocuk Yıldızı*, VII, İkinci Teşrin 1927, s.4-7.

¹¹⁹ "Çocuk Sineması: Türk Sancağı", *Çocuk Yıldızı*, IV, İkinci Teşrin 1927, s.16-18.

¹²⁰ Örneğin "Tarihî Sualler ve Bilmeceler" başlığı ile İstanbul'un fethinden önce kaç kez fetih için savaşıldığı sorulmuş (*Musavver Çocuk Postası*, VI, 8 Teşrin-i Evvel 1339, s.8); tarihle ilgili fıkra örneği; "Küçük Fıkralar" başlıklı bölümde "kahraman kumandan, kahraman şehid açıkgöz Nuri, Harb-i Umumî'de Suriye cephesinde düşmanın sıkı bir tecavüzü karşısında tahliyeye düşmüştü. Düşman kumandanı bu müdafii zabite teslim olması için haber gönderdi ve imzalatmak üzere bir de mukavele yolladı. Kahraman zabıt ise şu cevabı verdi: kumandanınıza söyleyiniz. Gönderdiği mukaveleyi imzalamak isterdim fakat maalesef yanıma kalem almayı unutmuştum. Yalnız kılıcımı almışım." *Musavver Çocuk Postası*, X, 5 Teşrin-i Sâni, 1339.

şarkı ¹²¹ gibi örneklerle milli duygular ve tarihsel unsurlar çocuklara benimsetilmeye çalışılmıştır.

Dönemin çocuk dergilerinde yakın tarih ile ilgili olan o dönemin güncel meseleleri gençler, çocuklar ve "şakirtler" sayfası gibi bölümlerle çocukların bilgisine sunulmuştur. Bu sütunlarda dil meselesi ve imlâ konusu gündeme getirilmiş, Türkçe kelimelerin imlâlarına ait cetvel verilmiştir. ¹²² Okul çocuklarına yapılan çağrı ile yazı yazmaya yönlendirilmiş ¹²³ yazma cesaretleri arttırılmak istenmiştir.

Çocuk dergilerinde yer alan ve diziler hâlinde yayınlanan gezi-gözlem notları ve fotoğraflar, çocukların ülkenin birçok yerini tanımalarına olanak sağlayarak yurt bilgisini arttırmış, ¹²⁴ "Mekteplerde Seyahat" başlığıyla kalabalık öğrenci ve öğretmen fotoğraflarıyla bazı okullar ¹²⁵ tanıtılmış, doğrudan olmasa da dolaylı olarak müze anlayışı çocukların gündemine taşınmıştır. ¹²⁶

Sonuç

Türkiye'de tarih alanında etkin bir kurumsallaşmanın yaşandığı 1930'lara kadar tarih bilgi ve bilincinin süreli yayınlarda özellikle çocuk dergilerinde nasıl yer bulduğu incelendiğinde; Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha çok yakın tarih konularına ve döneme ilişkin güncel tarihe yer verildiği görülmektedir. Bunun nedenleri arasında; 1920'lerin başlarında Türkiye'de tarih biliminin henüz verilerini üretmemiş olmasının etkisi olduğu kadar, yeni kurulan ve Osmanlı'dan tamamen farklı, modern bir devletin ulusal bilinç ve birliği sağlamada güncel hafızayı canlı ve sağlam tutması gereği de bulunmaktadır. Tarih aracılığıyla yaratılan milliyet hissi, aynı dili konuşan, aynı maziyle iftihar eden, gelecek için aynı duygularla birbirine bağlı ¹²⁷ bir yeni nesli şekillendirmede kullanılmıştır.

¹²¹ "Ankara Kız Lisesi", *Bizim Mecmua*, XII, 26 Mayıs 1927, s.189.

¹²² Resulzâde Hüseyin Hüsnü, "Lisan Meselesi, İmlâ Bahsi", *Çıttı Pttı*, II, 22 Eylül 1339, s.2-3; Resulzade Hüseyin Hüsnü, Gençler Sayfası "Lisân Meselesi, İmlâ Bahsi 2", *Çıttı Pttı*, II, 29 Eylül 1339, s.2-3; Resulzâde Hüseyin Hüsnü, Gençler Sayfası "Lisân Meselesi, İmlâ Bahsi 3", *Çıttı Pttı*, IV, 6 Teşrin-i Evvel 1339, s.2-3.

¹²³ "Küçük Şakirtler Sayfası", *Çıttı Pttı*, II, 22 Eylül 1339, s.6.; "Küçük Şakirtler Sayfası", *Çıttı Pttı*, III, 29 Eylül 1339, s.5; "Küçük Şakirtler Sayfası", *Çıttı Pttı*, IV, 6 Teşrin-i Evvel 1339, s.3-4.

¹²⁴ Muallim Tuğrul, "Seyahat Mektupları", *Yeni Yol*, XXV- XXVII, 1, 8, 15 Mart 1340, s.20-21, 27, 42-44.

¹²⁵ *Çocuk Dünyası*, 1927, Okulların tanıtımı, onuncu sayıdan itibaren sürekli devam etmiştir.

¹²⁶ *Resimli Dünya*, IX, 29 Kanun-u Sâni 1341, s.3. "Amerika müzelerinde neler var" denilerek dinazor maketleri, dünyanın en mükemmel fen müzelerinden birinin Amerika'da olduğu ve hayvanların bütün gerçekliği ile dinazorlar ise maketlerle tanıtılmıştır.

¹²⁷ Ceren Arkman, *The Launching Of The Turkish Thesis Of History: A Close Textual Analysis*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2006, s.8.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren okullaşmanın artması, ilköğretimin zorunlu olması, Harf devrimi çocuk dergiciliğinde bazı yenilikleri gündeme getirmiş ve çocuk dergileri okul eğitiminin bir parçası olarak düşünülmüştür. Bu dönem yayınlanan çocuk dergileri ders dışı faaliyetleri önemseyip resim, boyama, bulmaca, karikatür ve fıkra gibi eğlenceli konularla okumayı arttırmayı ve okul derslerini desteklemeyi hedeflemiştir.¹²⁸ Eğitsel yönünün dışında günceli haber verme aracı olan haftalık, 15 günlük ve aylık sürelerle yayınlanan çocuk dergileri, çocuğun eğitiminde önemli olup onlara olayları takip etme bir bakıma kronoloji bilinci kazandırma yönünden teşvik edici unsurlar sayılmaktadır. Öte yandan milli kültürün ışığında evrensel değerlerle donanmış ideal insanı yaratmak, sorgulayan, araştıran, karşılaştıran ve eleştirme becerisine sahip çocukların tarih bilincinin geliştirilmesinde dergilerdeki güncel tarih bilgisini alması önemsenmiştir. Bu yönüyle çocuk dergilerinde çocukların anlayabileceği bir şekilde sunulan tarih konularıyla, Cumhuriyet'in önemi, kazanımları, yeni Türkiye'nin kuruluşundaki tarihsel evreler, yakın tarihin güncel hafızada tutulması gereken olay ve gelişmeleri, milli bayramlar ve millet olmanın nitelikleri, yurttaşlık bilinci ve bağımsızlık duygusu gibi birçok unsur yazılı ve görsel materyaller ile sunulmuştur. Dönemin dergilerinde bayram günlerinde artan milli coşku ve kıvancı yansıtan yüzlerce fotoğraf, haber ve makale, tarihsel bilinç ve toplumsal dayanışmanın tüm yurda başıyla yayıldığını göstermektedir.

Çağdaşlaşma sürecinde millî ve evrensel unsurlarla kendi kimliğini oluşturmaya çalışan¹²⁹ Türkiye, tarih bilinci kazanan, hak ve sorumluluklarını bilen yurttaşlar yetiştirerek¹³⁰ üyesi olduğu toplumda görevler yüklenen bireyin günü algılanması için geçmişin yorumu ve gelecek beklentisi arasındaki yakın ilişkiyi başarılı bir şekilde kurmasını hedeflemiştir.¹³¹ Tarihin konusu büyük ölçüde geçmiş zaman olmakla birlikte, şimdi ve gelecek zamanı kavramada insanlara geçen süreçteki değişimleri göstermektedir.¹³² Dönemin çocuk dergilerinde yer alan tarih bilgisiyle çocuklara, insan ve vatandaş hakları ve ahlaki değerleri kazanıp içselleştirebilme, geçmişini zihninde canlandırıp yeniden kurgulayarak geçmişle günceli anlama ve geleceği tasarlama becerileri geliştirebilme, milli gelenek ve değerlerini tanıma, tarihi eserlere ve geçmişe değer verme duyarlılığı kazanabilme nitelikleri verilmek istenmiştir.

¹²⁸ Tuğba Barutçu, *Çocuklara Kıraat (1881) ve Sevimli Mecmua (1925) Dergilerindeki Çeviri Metinler ve Dış Dünya Üzerine Bir İnceleme*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010, s.15

¹²⁹ Barutçu, *age.*, s.13.

¹³⁰ İlhan Tekeli, *Tarih Bilinci ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.15.

¹³¹ Tekeli, *age.*, s.30.

¹³² aynı yazar, s.18.

19. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan çocuk yazınıyla¹³³ çocukların eğlenerek, merak ederek ve keşfederek öğrendikleri bilgilerinin daha kalıcı olduğu gerçeği önem kazanmasına rağmen bunun 1920'lerde Türkiye'de yeterince etkin kullanılmadığı görülür. Çünkü çocuklar için hazırlanan eğitsel araçların çocuk psikologları, grafikerler ve çocuk edebiyatı uzmanlarınca oluşturulması, özellikle çocuğa göre ürünler olup olmadığının irdelenmesi, çocuğa sunulan resim, şiir ve bulmaca gibi her etkinliğinin biçim ve içerik yönünden çocuğa katkı sağlayabilirliği irdelenmelidir.¹³⁴ Bu bağlamda tarih konularının eğlenceli oyun, bulmaca, şiir ve kompozisyon yarışmalarıyla yeterince etkin sunulmadığı, tarihi günlerin öneminin çocuğa kavratılması etkinliklerinin bazı dergilerde sadece birkaç şiir ve yazı gönderimiyle sınırlı kalmasından anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk yıllarında, çocuğun yaparak yaşayarak öğrenmesini sağlayan özellikle tarihi günler ve bayramlarda çocuklarca hazırlanan şiir, resim ve yazıların ön plana çıktığı dergiler bulunmakla birlikte; dönemin dergilerinin yazar, yayın ve denetim kadrosunda genellikle gazeteci veya öğretmenler olduğu, dergilerde kullanılan görsellerin yabancı dergilerden alıntı veya benzetilen resimlerden oluştuğu¹³⁵ görülmektedir. Ayrıca dergilerde tarih konularında ağırlıklı konu Cumhuriyet tarihi olmasına karşın bazı dergilerin Cumhuriyet tarihine ilişkin önemli gün ve bayramlarda özel sayılar yayınlarken, bazılarının bu konulara hiç değinmedikleri görülmektedir. Bu durum dönemin dergilerinde siyasal baskı veya yönlendirmenin olmadığını ortaya koymaktadır.

Tarih sadece geçmişini bilmek değil aynı zamanda geleceği inşa etmede de önemli bir miras aktarım unsurudur. Bu yönüyle dönemin dergileri doğrudan doğruya tarihsel malzeme veya arşiv oluşturma kaygısı ile yayınlanmamış olsalar bile günümüzde bu niteliğe uygun tarihsel malzemelerdir. Dolayısıyla 1920'li yılların dergilerinde yer alan güncel her görsel ve yazınsal unsur, Cumhuriyet Türkiye'sinin çağdaşlaşma serüvenini, yepyeni değerlerle gelecek planlamasını ve Türk ulusunun tarih anlayışının gelişimini çeşitli yönleriyle ortaya koymaktadır. Öte yandan bu dergiler, dönemin sosyo-kültürel ve siyasî çerçevesi hakkında güçlü bilgiler verdiğinden¹³⁶ eğitsel, kültürel, edebi, sıhhi, terbiyevi, sanatsal nitelikleriyle zengin bir millî kültür kaynağı sayılmaktadır. Örneğin çocuk dergilerinden yapılabilecek güncel dönem takibiyle; dönemin okulları, eğitsel konuları, çocukların gündemleri, yaşam koşulları, sorunları, sahip oldukları hakkında bazı sonuçlara varılabilmektedir. Ayrıca bu dergilerden siyasî tarih, basın tarihi ve çocukluğun tarihi incelenebilir; dergilerin yayın içerikleri, yayıncı

¹³³ Ferhan Oğuzkan, *Çocuk Edebiyatı*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1983, s.284.

¹³⁴ Alemdar Yalçın, Gıyasettin Aytas, *Çocuk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 236.

¹³⁵ Yalçın, Aytas, *age.*, s.241.

¹³⁶ Iggers, *age.*, s.19.

ve yazarlarının hayatları, bu dergilerin ülkenin nerelerine ulaştığı, ne kadar satıldığı ve çevresinde nasıl bir sosyal, eğitsel ve kültürel etki yarattığı ayrı birer çalışma konusu olabilir.

Kaynaklar

- 23 Nisan Ne (1927) *Çocuk Dünyası*, XXI, 21 Nisan, 1.
- Alî'nin Bayramı (1341) *Sevimli Mecmua*, IX, 23 Nisan, 129-130.
- Anadolu Medeniyet (1930) *Gülbüz Türk Çocuğu*, I, İkinci Teşrin, 8-9.
- Ankara Kız Lisesi (1927) *Bişim Mecmua*, XII, 26 Mayıs, 189.
- Avrupayı Amerikalılar mı Fethetmiş (1340) *Yeni Yol*, XIXL, Eylül, 557-558.
- Bayrağım, *Yeni Yol*, XXXI, 5 Nisan 340, s.104.
- Beynelmilel Yat Yarışları (1930) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XIXL, Teşrin-i Evvel, 28-31.
- Bir Kanada Hikâyesi, Firiski ile Kızıl Derililer (1929) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XXXVI, Eylül, 30-31.
- Bütün Dünya İzcilerinin Toplanması (1929) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XXXVII, Ekim, 12-13.
- Büyük Adamlar: Marko Polo (1929) *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, VIII, 21 Şubat, 5.
- Büyük Adamlar: Molyer (1929) *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, VI, 1 Şubat, 6.
- Büyük Adamlar: Musikişinas Bach'ın Hayatı (1929) *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, V, 31 Ocak, 4.
- Büyük Dahimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (1341) *Mektepliler Alemi*, I, 24 Şubat, 2-3.
- Cezayirli Gazi Hasan Paşa (1340) *Yeni Yol*, XXXII, 12 Nisan, 126-127.
- Cumhuriyet Bayramınız Kutlu ve Mübarek Olsun (1927) *Çocuk Yıldızı*, III, Birinci Teşrin, 1.
- Cumhuriyet Fazilettir (1928) *Bişim Mecmua*, XXXII, 26 Nisan, 498-500.
- Cumhuriyet gençlerindir (1930) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XIXL, Teşrin-i Evvel, 1.
- Cumhuriyet Yıl Dönümünün Ankara'daki Tesit Merasimine Ait İntibaat (1930) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XIXL, Teşrin-i Evvel.
- Çanakkale'de Bir Casus (1929) *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, X, 7 Mart, 2.
- Çocuk Sineması: Türk Sancağı (1927) *Çocuk Yıldızı*, IV, İkinci Teşrin, 16-18.
- Dünya Medeniyetinin Doğup Büyüdüğü Yerlerden, Eski Anadolu Medeniyetleri (1930) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XII, Teşrin-i Evvel, 20-25.
- Dünyanın En Büyük Adamları (1340) *Yeni Yol*, XXVII, 15 Mart, 50.
- Efruz Bey'in Devr-i Alem Seyahatı (1340) *Resimli Dünya*, I, 4 Kanun-u Evvel, 16.
- Eski Bir Türk Spor- Polo (1930) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XIXL, Teşrin-i Evvel, 34-36.
- Eski Mısır ve Yunan Medeniyetinden İntibalar (1930) *Gülbüz Türk Çocuğu*, XII, Teşrin-i Evvel, 18-19.
- Ey Türk Oğlu (1927) *Çocuk Yıldızı*, I, Birinci Teşrin, 1.
- Gazinin Başı (1926) *Çocuk Dünyası*, I, 2 Kanun-u Evvel, 1.

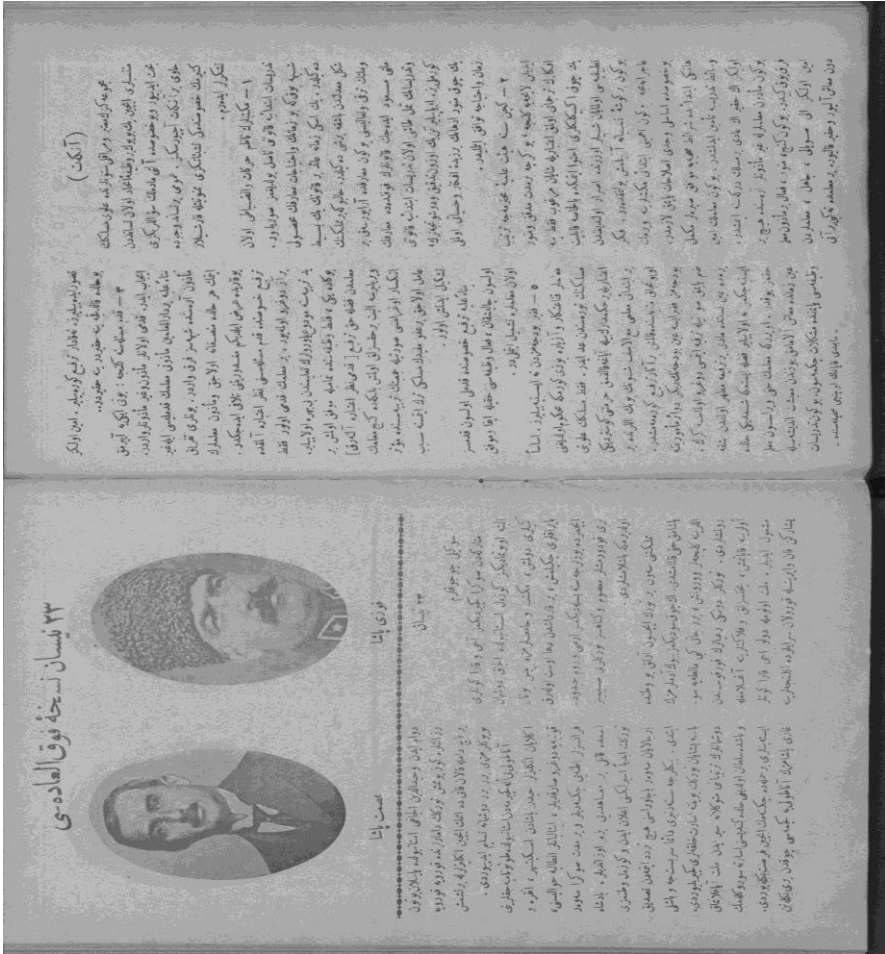
- Gürbüz 'Türk Çocuğu Niçin İntişar Ediyor (1926) *Gürbüz Türk Çocuğu*, I, Teşrin-i Evvel, 1.
- Güzel Vatanımızın Yeşil ve Zümrüt Parçası Ayvalık (1340) *Yeni Yol*, XXVI, 17 Mayıs, 198.
- Hikâye: Ali Çavuş (1929) *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, I, 3 Ocak, 2.
- Himara'ya Ait Yeni Keşifler (1930) *Gürbüz Türk Çocuğu*, L, İkinci Teşrin, 5.
- İstikbal Davası (1927) *Gürbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan, 30.
- İstikbâlin Çocuğu (1927) *Çocuk Dünyası*, VII, 13 Kanun-u Sâni, 7.
- İstiklâl Harbi (1341), *Sevimli Mecmua*, XII, Haziran, 186.
- İtalya'yı Esaretten Kurtaran Garibaldi'nin Sergüzeşti, 1849'da İtalyayı Birleştiren ve "Cumhuriyeti İlân Eden Kahraman" (1341) *Sevimli Mecmua*, XI, 28 Mayıs, 161-162.
- İzciler ve Faaliyetleri (1930) *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel, 26-27.
- "Jan Dark" Vatanı İçin Diri Diri Yanarak Feda Olmuştur (1341) *Sevimli Mecmua*, XII, 11 Haziran, 181-182.
- Karagöz (1341) *Sevimli Mecmua*, VII, 26 Mart, 109.
- Kımız Nedir (1341) *Resimli Dünya*, XVIII, 2 Nisan, 4.
- Kristof Kolomb (1341) *Resimli Dünya*, XVIII, 2 Nisan, 3.
- Küçük Mekteplilerden İstediklerimiz (1341) *Mektepliler Alemi*, 24 Şubat, 2.
- Küçük Şakirtler Sahifesi (1339) *Çıttı Pıttı*, II, 22 Eylül.
- Küçük Şakirtler Sayfası (1339) *Çıttı Pıttı*, II, 22 Eylül, 6.
- Küçük Şakirtler Sayfası (1339) *Çıttı Pıttı*, IV, 6 Teşrin-i Evvel, 3-4.
- Markoni Bahçede Bir Teneke İle Oynarken Telsiz Telgrafı Nasıl Bulmuştur? (1341) *Sevimli Mecmua*, VI, 12 Şubat, 60.
- Mehmetçik (1928) *Çocuk Yıldızı*, IX, Birinci Kanun, 5.
- Mektepler ve yetimler babası muhterem kumandan (1339) *Çıttı Pıttı*, II, 22 Eylül.
- Mısır Medeniyetinden Yeni İntibalar (1930) *Gürbüz Türk Çocuğu*, L, İkinci Teşrin, 6-7.
- Resimle Dünya Etrafında Bir Seyahat (1341) *Sevimli Mecmua*, I, 1 Kanun-u Sâni, 12-13.
- Tarihî Sualler ve Bilmeceler (1339) *Musarver Çocuk Postası*, VI, 8 Teşrin-i Evvel, 8; *Musarver Çocuk Postası*, X, 5 Teşrin-i Sâni, 339.
- Tarihî Şehirler (1930) *Gürbüz Türk Çocuğu*, LIII, Şubat, 19.
- Tarihî Tettebbular (1339) *Çıttı Pıttı*, I, 17 Eylül, 6.
- Tarihî Tettebbular (1339) *Çıttı Pıttı*, II, 22 Eylül, 4-5.
- Tettebbuat Tarihinden (1339) *Çıttı Pıttı*, IV, 6 Teşrin-i Evvel, 3-4.
- Tevfik Fikret (1922) *Bizim Mecmua*, XX, 17 Ağustos, 305.
- Zencilerin Grup Dansı (1930) *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIX, Teşrin-i Evvel, 37-39.
- Küçük Şakirtler Sayfası (1339) *Çıttı Pıttı*, III, 29 Eylül, 5.
- A.D. (1928) Ölen Bir Çocuk Eğlencesi –Karagöz.. Zavallı Karagöz, *Gürbüz Türk Çocuğu*, XVI, 18-19.
- Ağaoğlu Ahmed (1927) Çocuk Günü, *Gürbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan, 11.
- Ahmed Rasim (1927) 23 Nisan, *Gürbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan, 10.

- Aka Gündüz (1927) Birkaç Çocukluk Hatırası, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan.
- Alparslan Zekeriya (1340) İstikbâli Düşünürken, *Yeni Yol*, XXX, 29 Mart, 95-96.
- Bizim Mecmua*, I, 5 Nisan 1925, 1.
- Cemal Hüsnü (1930) Lozanın En Büyük Randımanı, *Gülbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos, 7-9.
- Ceyhun Atuf Bey (1926) “Gaziye Niçin Seviyorum”, *Türk Çocuğu*, I, s.5.
- Falih Rıfkı (1930) Lozan Türkiyesi, *Gülbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos, 2-3.
- Gülbüz Türk Çocuğu* (1929) XXXI, Nisan, Türk Yılı (reklam), 24.
- Haftalık Çocuk Gazetesi* (1919) III, 14 Ağustos.
- Hâlâ Bu Mektep (Mektep Temsili) Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri (1340) *Yeni Yol*, XXXIV, (23 Nisan Fevkalade Nüshası), 26 Nisan, 162.
- Halil Nihad (1927) İnkılâbın Manası ve Bu Günkü Neslin Vazifesi, *Gülbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan, 35.
- Hasan Nejat (1927) Güzel Türkiye İçin, *Çocuk Yıldızı*, VII, İkinci Teşrin, 4-7.
- Hikmet Şevki (1928) Kıymetli Bir Tarihçe, *Gülbüz Türk Çocuğu*, XXI, Haziran, 12-13.
- İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete* (1929) I, 3 Ocak, 8.
- İsmail Sefa (1929) Tarihte Türk Çocuğu, *Gülbüz Türk Çocuğu*, XXXII, Mayıs, 6.
- Kazım Nami (1930) Keloğlan, *Gülbüz Türk Çocuğu*, XLII, Mart, 19-20; *Gülbüz Türk Çocuğu*, XLIV, Mayıs, 22-23.
- Lâne* (1336) III, 15 Kanun-u Sâni.
- Mehmet (1927) 23 Nisan, *Çocuk Dünyası*, XXI, 21 Nisan, 1.
- Muallim Faik Doğan (1340) Türkiye Cumhuriyeti, *Yeni Yol*, XXXII, 12 Nisan, 118.
- Muallim Süleyman Edib (1340) Eski Tarihi Boğan Yeni Günler, *Yeni Yol*, XXX, 29 Mart, 82.
- Muallim Tuğrul (1340) Seyahat Mektupları, *Yeni Yol*, XXV- XXVII, 1, 8, 15 Mart 20-21, 27, 42-44.
- Nahit Sırrı (1929) Büyük Adamlar: Göte, *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, III, 17 Ocak, 3.
- Nahit Sırrı (1929) Büyük Adamlar: Şiller, *İlk Çocuk Gazetesi Türkçe Gazete*, IV, 24 Ocak, 4.
- Nedim Tuğrul (1339) Anadolu’nun Yaralarını Saralım, *Yeni Yol*, VI, 15 Mayıs, 83-84.
- Nedim Tuğrul (1340) Musahabe, *Yeni Yol*, XXIX, 22 Mart, 1340; *Yeni Yol*, XXXI, 5 Nisan; *Yeni Yol*, XXXII, 12 Nisan.
- Nedim Tuğrul (1340) Osmanlı Sultanları, *Yeni Yol*, XXXIV, 26 Nisan, 160.
- Nedim Tuğrul (1340) Tarih Saifeleri, *Yeni Yol*, XXXIV, 26 Nisan, 158-159.
- Neşet Halil (1930) Kubilayın Ölümü, *Gülbüz Türk Çocuğu*, LI, Kanun, 1-2.
- Neşet Halil (1930) Lozan’ın Yıldönümü, *Gülbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos, 4-6.
- Neşet Halil (1930) Topkapı Sarayı, *Gülbüz Türk Çocuğu*, XLVI, Temmuz, 1-9.
- Resimli Dünya* (1340) I, 4 Kanun-u Evvel.
- Resimli Dünya* (1341) IX, 29 Kanun-u Sâni, 3.
- Resulzâde Hüseyin Hüsnü (1339) Lisân Meselesi, İmlâ Bahsi, *Çıttı Pıttı*, II, 22 Eylül, 2-3.

- Resulzâde Hüseyin Hüsnü (1339) Gençler Sayfası, Lisân Meselesi, İmlâ Bahsi 2, *Çıttı Pıtı*, II, 29 Eylül, 2-3.
- Resulzâde Hüseyin Hüsnü (1339) Gençler Sayfası, Lisân Meselesi, İmlâ Bahsi 3, *Çıttı Pıtı*, IV, 6 Teşrin-i Evvel, 2-3.
- Ruşen Eşref (1927) 23 Nisan ve Himâye-i Etfâl, *Gürbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan, 27-28.
- S.R (1930) Eski Mektep Yeni Mektep, *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIIIXL, Ağustos, 10-11.
- Server Rifat (1929) Gazi ve Mektepliler, *Gürbüz Türk Çocuğu*, XXXIX, Aralık, 2.
- Sevimli Mecmua* (1341) I, Kanun-u Sâni, 1.
- Sevimli Mecmua* (1341) III, 29 Kanun-u Sâni, 12.
- Süleyman Nazif (1927) Unutmayın... ve Verin!, *Gürbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan, 22-23.
- Şen Çocuk* (1932) XII, 1 Kanun-u Evvel, 12.
- Yeni Yol* (1340) XXXIV, (23 Nisan Fevkalade Nüshası), 26 Nisan, 145-156.
- Yusuf Akçura (1927) Millî Şuur ve İnsani Vıddan, Himâye-i Etfâl'e Yardımı Emreder, *Gürbüz Türk Çocuğu Fevkalade Nüshası*, Nisan, 12-14.
- AKURGAL Ekrem (2004) Tarih İlmi ve Atatürk, *TÜBA Bülteni Gönce*, Tüba Yayınları, Ankara, 2-7.
- ARKMAN Ceren (2006) *The Launching Of The Turkish Thesis Of History: A Close Textual Analysis*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Sabancı Ü, İstanbul.
- BARUTÇU Tuğba (2010) *Çocuklara Kıraat (1881) ve Sevimli Mecmua (1925) Dergilerindeki Çeviri Metinler ve Dış Dünya Üzerine Bir İnceleme*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Selçuk Ü, Konya.
- ÖZDEMİR Başak (2008) *Çocuk Dünyası Dergisinde Yer Alan Çeviri Metinlerin İndeksi ve Değerlendirilmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Sakarya Ü, İzmit.
- BİRAND Kamuran (1956) 18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihçiliği ve Modern Tarihçilik Karşısındaki Durumu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (1), 87-99.
- EROĞLU Haldun (2002) Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler, *Atatürk Yolu Dergisi*, XXIX-XXX, Mayıs -Kasım, 75-85.
- ESMER Seyhan Kübra (2007) *Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında (1923/1928) Yayımlanan Çocuk Dergilerindeki Tabkîyeli Metinlerin Çocuklara Değer Aktarım Açısından Değerlendirilmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Gazi Ü, Ankara.
- FEYZOĞLU Turhan (1987) *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- GURBETOĞLU Ali (2007) II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt XL, Sayı 2, 63-92.
- IGGERS, Georg G. (2000) *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İĞDEMİR Uluğ (1973) *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İŞÇİMEN Sevcane (2007) *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlkokullarda Okutulan Tarih Ders Kitapları (1923-1931)*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Mersin Ü, Mersin.

- İÇEL Kayıhan (1977) *Kitle Haberleşme Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- KÜR İsmet (1991) *Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- KÜTÜKOĞLU Bekir (1986) Vekayinüvis, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XIII, MEB Yayınları, İstanbul.
- DOĞDU Mustafa (2007) *Tek Parti Döneminde (1930-1950) Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Dokuz Eylül Ü, İzmir.
- ATATÜRK Mustafa Kemal (1997) *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- OĞUZKAN Ferhan (1987) Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, Gökyüzü Yayınları, İstanbul.
- OĞUZKAN Ferhan (1983) *Çocuk Edebiyatı*, Emel Matbaacılık, Ankara.
- OKAY Cüneyd (1999) *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitapevi, İstanbul.
- ORAL Mustafa (2002) *İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye’de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, Doktora Tezi, Ankara Ü, Ankara.
- ÖĞÜT Nilüfer (2006) *Eski Harfli Çocuk Dergilerinden Yeni Yol Dergisinin Çocuk Eğitimindeki İşlevi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Dokuz Eylül Ü, İzmir.
- SARIKAYA Makbule (2003) Türkiye’de Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde “Türkçe Gazete”, *Atatürk Dergisi*, III/4 (Temmuz), 237-249.
- SERTEL Sabiha (1987) *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİNBAŞ Seniha (1991) *Yazılı Alman Basımı İçinde Gençlik Basımı*, Doktora Tezi, Marmara Ü, İstanbul.
- ŞİMŞEK Hüseyin (2002) *Tanzimat ve Mutlakîyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara Ü, Ankara.
- TEKELİ İlhan (1998) *Tarih Bilinci ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TURAN Şerafettin (1996) *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu, (1923-1938)* III, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TÜLBENTÇİ Feridun Fazıl (1941) *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar*, Başvekalet Matbuat Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)* (1984), Gelişim Yayıncılık, İstanbul.
- YALÇIN Alemdar, Gıyasettin AYTAŞ (2003) *Çocuk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YÜZER Arzu (2006) *Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Marmara Ü, İstanbul.

Ekler

Cumhuriyet'in önderlerinden bazıları tanıtılmış (İsmet Paşa ve Fevzi Paşa) *Yeni Yol*, XXXIV, 26 Nisan 1340.

کامل فریدریش

کامل فریدریش (کامل فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

کامل پاشا

کامل پاشا (کامل فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

کامل فریدریش (کامل فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

کامل پاشا (کامل فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

رافٹ پاشا

رافٹ پاشا (رافٹ فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

رافٹ پاشا

رافٹ پاشا (رافٹ فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

رافٹ پاشا (رافٹ فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

رافٹ پاشا (رافٹ فہم پاشا) ایک اعلیٰ درجے کے عسکر تھے۔ ان کی زندگی بھر وہ عسکری خدمات انجام دیں۔ ان کی شہریت آسٹریائی تھی۔

Cumhuriyet'in önderlerinden bazıları tanıtılmış (Kazım Karabekir, Kazım Paşa, Refet Paşa, Rauf Bey) *Yeni Yol*, XXXIV, 26 Nisan 1340.

Gürbüz Türk Çocuğu, XIX, Nisan 1928.

Çocuk Dünyası, X, 3 Şubat 1927, Mekteplerde Seyahat, s.8.

Çocuk Dünyası, XI, 10 Şubat 1927, Mekteplerde Seyahat, s.16

Çocuk Yıldızı, IV, İkinci teşrin, s.12

II. Meşrutiyet Döneminde Rıza Tevfik ve Felsefî Yaklaşımları

Turhan ADA

Rize Üniversitesi

ADA, Turhan, II. Meşrutiyet Döneminde Rıza Tevfik ve Felsefî Yaklaşımları. CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 85-97.

Rıza Tevfik, II. Meşrutiyet döneminde, sosyo-kültürel açıdan etkin bir portre çizmiştir. Bu portrenin kendi ressamı olurken arkadaşları Ahmed Şuayb ve Cavid Beylerle birlikte çıkardığı *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* aracılığı ile hem Pozitivist/Materyalist fikirlerin yayılmasını sağlamış hem de liberalizme dayalı hukukî, politik ve iktisadî yaklaşımlara destek vermeye çalışmıştır. 1908 sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ve onun temsil ettiği düşünceden kopmasına rağmen hareketin karakterini yansıtan ve daha çok Abdullah Cevdet tarafından temsil edilen bu dünya görüşünden vazgeçmediği gibi gençlik döneminde sempati duymaya başladığı Bektaşî Ekolüne de ciddi biçimde yönelmiştir. 1909 yılında Talat Paşa'nın başkanlığı ettiği bir parlamento heyetiyle Londra giden Rıza Tevfik kentin önde gelen ilim ve fikir adamlarıyla ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Rıza Tevfik'in içindeki geleneksel Osmanlı kültür çizgisinden tam anlamıyla kopamadığı belirtilebilir. Düşünsel altyapısını bu şekilde şekillendiren Rıza Tevfik'in yer yer farklı izler taşıyan felsefî yönüne bütünsel açıdan yaklaşıldığında yine benzeri yönelişler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Kant, Spencer, Hegel, Darwin ve Bacon gibi Pozitivist/Materyalist feylesoflarının fikirlerini ülke gündemine taşıyan Rıza Tevfik'in, çok daha başarılı olduğu edebî yönünü bile ikinci plana attığı ve Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret ve Salih Zeki gibi isimlerle birlikte hareket ettiği görülmektedir. Kendisini böyle bir yöneliş içine çeken nedenlerin başında, hiç şüphesiz metafizik olguları bağnaz ve statükocu kavramlar manzumesi olarak gören temel felsefî yaklaşımı yer almaktadır. Nitekim, Fransız Devrimi'nden sonra güç kazanan Batı felsefesinin köklerine kadar inerek Osmanlı aydınları arasında hızla derinleşen Pozitivist/Materyalist dünya görüşünü yükselen değer konumuna çıkaran Rıza Tevfik, *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'ndaki yazıları, hazırladığı *İstılahat-ı Fırkhiye Kamusu* ve kaleme aldığı

makaleleriyle, hep bu amaç doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak ortaya koyduğu bu ciddi emeğe karşın sağlıklı bir tümevarıma ulaşamadığı gibi özgün bir ekole de imza atamadığı da vurgulanması gereken bir realitedir.

Anahtar Sözcükler: Rıza Tevfik, Pozitivizm, Materyalizm, II. Meşrutiyet'te Felsefe Akımları, Modern Türk Felsefesi, Abdullah Cevdet.

ADA, Turhan, Philosophical Approaches of Rıza Tevfik in IInd Constitutional Era. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 85-97.

During the Second Constitutional Monarchy, Rıza Tevfik was an effective figure in a socio-cultural way. By *Journal of Sciences of Economics and Society (Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası)* which he published with Ahmed Şuayb and Cavid Bey, he helped positivist and materialistic ideas to outspread; and he also tried to support and develop juridical, political and economical approaches and ideas of western liberal thinking. After 1908, although he got away from Committee of Union and Progress, he did not give up on this view, which reflected the character of this movement and which was mostly represented by Abdullah Cevdet, and furthermore he seriously got inclined to the Bektashi School, to which he took a liking during his adolescence. In 1909, Rıza Tevfik, who went to London with a parliamentary committee presided by Talat Pasha, had bilateral contacts and discussions with leading scholars and intellectuals, but in spite of all these activities and approaches, he could not completely get away from traditional Ottoman culture that had been inside of him all the time. On the other hand, having become known with his authoritative character, bringing positivist and materialist philosophical ideas of such as Kant, Spencer, Hegel, Darwin and Bacon into the his country's intellectual agenda during Hamidian era, Rıza Tevfik was an ideal man who consistently gave priority to his own ideas. Because of this approach, he even pushed his accomplished literary aspect into the background and together with Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret and Salih Zeki, he adopted wholeheartedly the line leaded by the mentioned philosophers. One of the main reason for his drift into this was undoubtedly the philosophical approach that perceives metaphysical phenomenon as the poetry of bigoted and status-quoist concepts. In this sense, with activities that he put forward, Rıza Tevfik, through deepening into Western Philosophy which had gained power after French Revolution, brought the Positivist/Materialist world view into the position of rising values he had articles in his *Journal of Sciences of Economics and Society*, he also prepared *İstılahat-ı Fıkhiye Kamusu* (Dictionary of Canonical Terms) together with many more articles in newspapers and magazines, sharing same views with him. No matter how he always worked for this purpose, he neither got an ordered induction nor could he create a genuine cult.

Key words: Rıza Tevfik, Positivism, Materialism, Philosophy in IInd Constitutional Era, Modern Turkish Philosophy, Party of Union and Progress, Abdullah Cevdet.

Giriş

II. Meşrutiyet döneminde şekillenen felsefî yaklaşımları açısından analiz etmeye çalıştığımız Rıza Tevfik, yakın dönem Türk düşünce tarihinde yalnızca şair, fikir adamı, felsefeci olarak değil siyaset adamı kimliği ile etkin olan ender

şahsiyetlerdendir. 1868 yılında, eski Edirne vilâyetinin bugün Bulgaristan'da kalan Cesirmustafapaşa kazasında doğmuştur. Mülkiye memuru olan babası tarafından yazdırıldığı Musevî Mektebinde, kuvvetli hafızası sayesinde iki yıl içinde İspanyolca ve Fransızca öğrenmiştir. Rüştîyeyi babasının kaymakam olduğu Gelibolu'da bitirmiştir. 1890'da girdiği Tıbbiye'de taşkın mizacı yüzünden barınamamış ve ilk cezaevi tecrübesini yaşamıştır. Böylesine hareketli geçen bir öğrenim döneminden sonra, ancak 1899'da Tıbbiye'yi bitirse de, hekimliğe yönelmeyerek, 1907'de üye olduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) çatısı altında politikaya atılmıştır.

Bir yıl sonra Edirne Mebusu sıfatıyla I. Meclis-i Mebusân'a giren Rıza Tevfik, gerek cemiyetin baskıcı politikası ve gerekse çabuk parlayan mizâcıyla, çok geçmeden İttihatçılardan ayrılarak muhalefete geçmiştir. Sorumluluğunu İTC'ye yüklediği Balkan ve I. Dünya harpleri dolayısıyla, İttihatçılara duyduğu muhalefeti kendisinde bir saplantı hâline gelmiş ve eski arkadaşlarıyla mücadele edebilmek için Hürriyet ve İtilâf Partisine destek vermiştir. Bu sırada, vaktiyle sert biçimde eleştirdiği Sultan II. Abdülhâmid'i öven şiirler de yazmıştır.

Mütareke döneminde, Şûra-yı Devlet reisliği, Darülfünun müderrisliği ve son Osmanlı kabinesinde Maarif Nâzırlığı yapan Rıza Tevfik, Osmanlı delegesi olarak, Sevr Antlaşması'na imza koyan devlet adamları arasına katılarak hayatının en büyük siyasî hatasına imza atmıştır. Anadolu direnişini İTC ile özdeşleştirmesinden kaynaklanan bu hatasını devam eden süreçte de sürdürerek Kuvâ-yı Milliye hareketine karşı çıkmış ve sonuçta TBMM tarafından vatandaşlıktan çıkarılan yüz elli kişi ile birlikte 1922'de ayrılmak durumunda kaldığı Türkiye'ye uzun zaman dönememiştir. 21 yıllık ömrünü, vatan hasretinin sızlanışları içinde Beyrut ve Amman gibi yerlerde geçiren Rıza Tevfik, 1943'te vedalaşmak için döndüğü İstanbul'da 31 Aralık 1949'da ölmüştür. Kabri Zincirlikuyu Asrî Mezarlığı'ndadır.

Rıza Tevfik, düzensiz ve uzun süren okul tahsiline rağmen şaşılacak kadar geniş bilgi sahibiydi. Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Latince, İspanyolca, Arapça ve Farsça gibi sekiz lisanı okur, yazar ve konuşurdu. Tarih bilgisi, hafızası ve zekâsı kendisini tanıyanlarca övülür, çok yönlü bu karakteriyle dikkat çekerdî.¹

Bizi bu çalışmaya sevk eden nedenlerin başında böylesine karizmatik bir kişiliğe sahip olan önemli bir düşünce figürünün yakın siyasî ve siyasî düşünce tarihimiz açısından taşıdığı önemi irdeleyen kapsamlı bir monografi-biyografinin bulunmayışı gelmektedir. Şüphesiz vefatının ardından kaleme alınan çeşitli çalışmaları ya da eserlerinin (makale ve yazılarının) yeniden basımını bu çerçevede ele almıyoruz. Birkaç yıldan beri telâfi etmeye çalıştığımız bu eksikliğin ardında yatan sebep Rıza Tevfik'i düşünce tarihimiz içinde

¹ *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Cilt IX, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 4760.

yerleştirirken, onu siyasetten de yalıtmanın imkânsızlığıdır. Bu ise iki devrin de (Meşrutiyet ve Cumhuriyet) siyaset ve düşünce sahnesinin, sahne arkasının da çok yönlü bilgisini gerektirecektir. Bu eksiklikte ya da ihmalde etkili olan bir bahis de belki onun bir de "muhalif" bir portre oluşu, ismi üzerinde yorum yapmanın neden olabileceği sakıncalardır..

Rıza Tevfik'in Fikir Dünyası

II. Meşrutiyet dönemindeki etkinlikleri bağlamında ilk olarak “Hüsün ve Mahiyeti” başlıklı makaleler dizisi ve bununla eşzamanlı olarak yürüttüğü felsefî çalışmaları ile gündeme gelen Rıza Tevfik,² iki önemli süreli yayına öncülük etmişti. Bunlardan biri, Ahmed Şuayb ve Mehmed Cavid ile birlikte temelini attığı *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'ydı.³ Bu mecmua, o dönemde Pozitivist/Materyalist isimlerin birleştiği zeminlerdendi; İTC çizgisini takip eden kadrolara dünya görüşleri ile örtüşen fikirleri cömertçe sunmaktaydı. Tabi devrin şartları gereği böyle bir yönelişin perde arkasında cereyan etmesi uygun görülümüşse de, Rıza Tevfik benzerlerinden farklı olarak, biraz da meydan okuyan bir üslupla dünya görüşünü açıkça ortaya koymuştu.⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu yıllar sonra kaleme aldığı bir makalesinde, *tatbikî felsefe* alanındaki en güçlü yayın organlarından biri olarak nitelendirdiği bu mecmuanın işaret ettiğimiz özelliklerinden bahsederek, Rıza Tevfik'in 'hususî bir değeri haiz', liberalizme dayanan, hukukî, politik ve iktisadî çalışmalarından bir seçki sunduğunu ve başta hukukçular ve ekonomistler olmak üzere geniş bir aydın topluluğu üzerinde yönlendirici olduğunu ifade edecekti. Bu yorum, aynı zamanda, Ziya Gökalp'in ilk Türk sosyoloğu olduğunu tezini de çürütmekte ve ezberleri bozan bir realiteye işaret etmekteydi.⁵

Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'ndaki kalemyle Rıza Tevfik, felsefî dünya görüşünün gereği, Batı kültürünü hayranlık duyacak kadar benimsemişti. O dönemde oldukça *radikal* olarak nitelendirilebilecek bu çizgiyi, İTC'nin

² Ramazan Gökalp Arkin, *Rıza Tevfik, Hayatı-Şiirleri*, Arkin Kitabevi, İstanbul 1934, s. 166.

³ Kânun-ı Evvel 1324-Ağustos 1326 tarihleri arasında aylık dergi olarak 24 sayısı yayınlanan dergi, adından da anlaşılacağı gibi bilimsel içeriğe sahip iktisadî, sosyolojik ve felsefî makalelere yer vermektedir. Bkz. Ekrem Işın, “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul, 1985, s. 360. Ayrıca bkz. Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 16; Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 331, 3. dipnot; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 418.

⁴ Akşin, *age.*, s. 370.

⁵ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp Esatlı, Sinan Matbaası, İstanbul, 1952, s. 72'den naklen, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Darülfünun Hayaatından Bir Hatıra ve Feylesofun Türk İlimindeki Şahsiyeti”. Fındıkoğlu, makalesinde İstanbul Üniversitesi tarafından basılan *Türkiye'de İktisadi Tedrisat Tarihçesi* isimli eserinde, Rıza Tevfik'in Ziya Gökalp'e göre daha kıdemli bir sosyolog olduğu konusuna özellikle temas ettiğini ifade ediyor.

temelini atan beş Askerî Tıbbiye talebesinden biri olan *İctihad* dergisi sahibi Abdullah Cevdet temsil etmekteydi. Meşrutiyet dönemi aydınlarının büyük çoğunluğu tarafından elzem bulunan “Garplılaşma” olgusu, yine meseleye Mannheim’in perspektifinden yaklaşan Abdullah Cevdet tarafından sistematize edilmişti. Çünkü Cevdet, toplumun, özellikle düşünce alanında Batılılaşmasını, bütün siyasal tercihlerin ötesinde bir gereklilik olarak görmekte, yayınladığı *İctihad* isimli dergiyle, etkin bir propagandayı başarıyla idare etmekteydi.⁶ Ancak, Latin alfabesini savunan, İstanbul’un en işlek caddesinde başında şapkaıyla dolaşan ve hatta *Türk ırkının tasaffisi* için İngiliz erkeklerinin kullanılmasını bile tavsiye eden bir fikir adamı olarak kendisine tam olarak iştirak etmeseler de daha çok Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı ve Ali Kami gibi figürlerle birlikte hareket etmek zorunda kaldığı da bir gerçektir.⁷

Bu sırada benzeri yönelişler içinde olan Rıza Tevfik ise, Abdullah Cevdet ile aynı kadro içinde yer almasına rağmen, kişisel tercihleri itibarıyla daha özgün bir konumda yer almaktaydı.⁸ Rıza Tevfik’in öncülüğünde kurulan ikinci süreli yayın ise Hacıbeyzâde Muhtar Bey’in imtiyaz sahibi olduğu Bektaşî edebiyatının ünlü gazetesi *Muhibbân* idi. Birlikte hareket etmeyi şiar edindiği arkadaşlarından Vahit (Salcı) Bey ile birlikte çıkardığı bu derginin başyazarlığını bizzat kendisi üstlenmişti. Okurları tarafından oldukça “aydın” bulunan bu dergi, daha ilk sayısında, Türkiye’de ilk kez olmak üzere bir Bektaşî nefesi ve bestesine yer vermişti: “Ezelden aşığım ben Muhammed Mustafa’ya (sav)/ Feda olsun hayatım bütün al-abaya.” diye başlayan ve Rıza Tevfik tarafından çok beğenilen bu nefes Samih Rifat Bey tarafından bestelenmişti.⁹

Bugünlerde Rıza Tevfik, Çamlıca, Rumelihisarı ve Karaağaç Bektaşî tekkelerine giderek bunlarla yakından ilgilenen Prevezeli Şah Edib Harabî ile sık sık görüşmekte, nefesleriyle ünlü diğer Bektaşî büyüklerinin zaviyelerini aynı gün içinde birkaç kez ziyaret etmekteydi. Bu tarzdaki çalışmaları henüz basına

⁶ Abdullah Cevdet’in “Batılılaşma” olgusu ile ilgili fikir ve ekinlikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet: Celal Nuri Bey’in Geçen Nüşhadaki “Şime-i Husumet” Makalesine Cevap”, *İctihad*, No: 89, 16 Kanun-ı Sâni 1329, s. 1979-1984; Abdullah Cevdet, “Dilimle İkrar, Kalbimle Tasdik Ederim”, *İctihad*, No: 82, 28 Teşrin-i Sani 1329, s. 1809-1810; Abdullah Cevdet, “Mutmain Değilim”, *İctihad*, No: 52, 31 Kanun-ı Sâni 1328, s. 1175-1176.

⁷ Bu ve benzeri ihtilâflar yüzünden Abdullah Cevdet *İctihad* dergisini tek başına yürütmek zorunda kalacaktı. “İslâm Aleyhine Neşriyat”, *Sebilü’l-Reşad*, Aded: 386, 6 Rebiü’l-Ahir 1337 (9 Kanun-ı Sâni 1335), s. 396.

⁸ Akşin, s. 371. Abdullah Cevdet, kaleme aldığı bir makalesinde görüşlerini açıklarken söz konusu yaklaşımıyla ilgili şu çarpıcı yorumuyla dikkat çekecekti: “Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir; bunu gülü ile, diken ile isticlas (adapte) etmek mecburîdir.” Abdullah Cevdet, “Medeniyet”, *İctihad*, No: 69, 1329 (1913), s. 1508.

⁹ *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, Ed. Hilmi Yücebaş, 5. Baskı, Milliyet Dağıtım, İstanbul, 1978, s. 317-318’den naklen, Vahit Lutfi Salcı tarafından 1950’de kaleme alınan, “Rıza Tevfik ve Muhibban Gazetesi” isimli makale.

tam olarak intikal etmediğinden, sevenleri, kendisiyle temas kurabilmek için arkadaşı Vahit Lütfi Bey'in aracılığına başvurmak durumunda kalıyorlardı.

Devrin İstanbul basını, renkli ve çelişkili karakteri ile bu ünlü, önemli bir cazibe merkezi olarak kendisini, “hem filozof, hem şair, hem konferansçı, hem dindar, hem dinsiz, hem siyasi, hem Bektaşî, hem mebus, hem kalender” olarak nitelendirmekteydi.¹⁰ Teatral kabiliyetini özellikle dost meclislerinde sergilemekte olduğundan bu yönüyle pek gündeme gelmemekte söz konusu yönüyle, ancak dar bir çevre içinde dikkat çekmekteydi.¹¹

Bu zamanların Rıza Tevfik'i siyâsî açıdan son derece gerilimli günler geçirmektedir. 1909 yılında, Edirne mebusu sıfatıyla Talat Paşa'nın başkanlık ettiği Parlamentolararası Dostluk Grubu'na mensup 18-19 genç mebusan biri olarak, İngiliz Parlamentosunun daveti üzerine Londra'yı ziyaret etti. Konuyla ilgili etkinliklerine özel bir önem vererek kentteki İngiliz politikacı ve bilim adamlarıyla görüştü. Böylece, bir yandan ufkunu genişletti, bir yandan da toplumsal yönünü daha da kuvvetlendirdi.¹² Sözü edilen isimler arasında İngiltere Dışişleri Bakanı Viscount Grey, Viscount Cecil,¹³ Cambridge Üniversitesi'nin tanınmış oryantalist profesörü E. G. Browne, onun sayesinde tanıştığı Albay T.E. Lawrance ('Arabistanlı Lawrance'), Harry St John Bridger Philby ('Şeyh Abdullah Philby' yahut 'Arabistanlı Philby')¹⁴ ve Mr. P. Ryan (?)

¹⁰ *age.*, s. 137'den naklen, Ahmet Hamdi Tanyeli, “Geçmiş Günlerden Anılar”.

¹¹ “Ben, bu devirleri bilmiyorum. Çok küçüktüm. Fakat, senelerden sonra Rıza Tevfik'i ilk defa Kartal'daki köşküme gördüm... Babamın birçok dostları da vardı. Arkadaşça bir orta oyunu tertipletiler... Rıza Tevfik muhacir taklidi yaptı. Yaşımın küçüklüğünden orta oyununun inceliğini, esprilerini anlamadığım halde Rıza Tevfik'in taklidi beni kınır geçirmişti.” *age.*, s. 149'dan naklen, Münir Süleyman Çapanoğlu, “Çapanoğlu ve Rıza Tevfik”. “Ben o senelerde Rıza Tevfik'i bir kere, avukat merhum Tırnakcızade Baha Bey'in Salacak'taki yalısında görmüşüm. Orada bana büsbütün başka bir çehre ile göründü. Doktor Rıza Tevfik'i orada en güzel taklitler yapan bir sanatkar olarak tanıdım, hayret ettim. Orta oyununa ve taklide meraklı olduğum için Doktor Rıza Tevfik'in bu vadiyedeki kudretini iyice takdir edemiyordum. Türkiye'de gelmiş ve gelecek bu kabil sanatkarlar arasında merhumun kendi bu branşta vardığı kemale ancak merhum İsmet Efendi, merhum Kadıköylü Refik Bey'den başkası varamamıştır.” *age.*, s. 28-29'dan naklen, Burhan Felek, “Merhum Filozofu Nasıl Tanımıştım?”. Çapanoğlu, işaret ettiğimiz bu makalesinde, II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde henüz küçük bir çocukken tanıdığı Rıza Tevfik'i daha sonra siyâsî hayatta ve çeşitli gazetelerin matbaalarında da gördüğünü ve ne zaman kendisiyle karşılaşsa “Gel bakalım, eski dostumun torunu” şeklindeki bir hitabını işittiğini ifade ediyor.

¹² Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz da Ben Konuşayım*, Ed. Abdullah Uçman, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 194, 239; Rıza Tevfik Bölükbaşı, “80 Yılda Neler Gördüm? (22)”, *Yeni Sabah*, No: 3447, 31 Ekim 1948; Rıza Tevfik Bölükbaşı, “Ali Kemal Nasıl Kaçındı (15)”, *Yeni Sabah*, No: 3472, 25 Kasım 1948; *The Times*, 7 July 1909; Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri*, s. 15. Rıza Tevfik bu referansta işaret ettiğimiz anılarından İsmail Canbalut Bey'in mebus olmamasına rağmen İTC kökenli bir isim olduğu için heyete katıldığını ifade ediyor.

¹³ *Biraz da Ben Konuşayım*, s. 200.

¹⁴ Osmanlı hâkimiyetine karşı Arap İsyanını örgütleyen, İngiliz İstihbaratının bu seçkin Arabist (Yakın Şark uzmanı) subayları arasında tarihsel yerini alan John Philby, Rıza Tevfik'in tecrübesinde de resmedilir: “I. Dünya Savaşından önce gayr-i Müslimlerce girilmesi yasak olan bölgelere çöl üzerinden ve deve sırtında geçen meşakkatli yolculuklardan sonra ulaşarak Kuveyt'e

gibi önemli figürler de vardı.¹⁵ Heyet sözcüsü seçildiği bu pahalı seyahat esnasında¹⁶ tanıdığı en dikkat çekici kişi, Düyun-ı Umumiye eski müdürlerinden İngiliz devlet adamı Sir Adam Block tarafından “Filozof” lakabı ile takdim edildiği Lord Balfour oldu. Yaradılış felsefesi üzerine çalışmaları ve “İman Esasları” gibi konuyu açımlayan eserleriyle tanınan fakat Herbert Spencer ve Thomas Huxley gibi muhalif felsefe adamlarının şiddetli eleştirilerine hedef olan Lord Balfour, Türkiye’deki tek okuru olduğu için, Rıza Tevfik’in eseriyle ilgili görüşlerini ilgiyle dinledi.¹⁷ Ayrıldıktan sonra da imzalı bir kitabıyla iki mektup göndererek aralarındaki bağı güçlendirdi.¹⁸ Rıza Tevfik, bu bağlamda, objektif bakış açılarıyla bilinen tanınmış İngiliz ve Amerikan tarihçilerinden biri olan William T. Stead ile de temas kurmuştu. XIX. Yüzyıl siyasî tarihini tahlil eden çalışması ile adından söz ettiren ve aylık olarak bastırıldığı Londra merkezli *Review of Reviews* adlı liberal eğilimli dergisindeki yazılarıyla barış sürecine katkıda bulunmak isteyen bu İngiliz aydınıyla daha sonra da bir araya gelecekti.¹⁹

Tabip subay olarak görev yapan eski bir dostuna söylediğine göre bu ziyareti esnasında katıldığı bir mecliste, kusursuz İngilizcesiyle yaptığı felsefî, edebî ve sosyolojik içerikli konuşmalarından etkilenen Spencer, yalvaran gözlerle kendisine bakmış ve “Ne olur, siz burada, bizim memleketimizde kalınız.” demişti.²⁰

Rıza Tevfik İstanbul’a döndükten sonra felsefe araştırmalarına hız verdi ve Seyyid Nizam oğlu Seyyid Seyfullah’ın en tanınmış eseri olan *Vahdet-i Vücut*’un el yazması orijinal nüshasına ulaştı. Gelişmeyi basın yoluyla kamuoyuna

görüştüğü Melik İbnüssuud’u İngiltere’nin çok yönlü desteğini iletmek suret isyan ettirecekti. Sonunda Sultan II. Abdülhamid’in yakın dostlarından ve bugünkü Suudi Arabistan sınırlarının hemen hemen tamamında hüküm süren İbnürreşid yenilecek ancak İslamiyeti seçerek “Abdullah” adını alacak olan Mr. Philby bölgenin yeni hakimi olan İbnüssuud’un maiyetinde yaşamayı tercih edecekti.” *age*, s. 240-241.

¹⁵ *age*, s. 44.

¹⁶ “Londra’ya gittiğimiz zaman birçok ziyafetlerde bulunmuş ve resmi nutuklar dinlemiştim. O sırada bir de İngiltere parlamentosu bize, parlamento binasının alt katında ve Times Nehri rıhtımı üzerindeki lokantasında mükellef bir öğle yemeği vermişti...Ben Talat Bey’in yanında oturuyordum. Parlamentolar arasında hüsn-i münasebeti tesis edebilmek için parlamentolar arası her milletin mebuslarından mürekkep bir heyet-i mahsusa kurmak niyeti bahis mevzu olmuş ve...Lord Curney belîğ bir nutuk söylemişti. O vakit Talat Bey bana usulca -Aman birader, buna sen cevap ver, demişti. Ben de kalkmış, Fransızca cevap vermiş ve Lord’un söylediğini birçok vücuh ile tasdik ve teyid etmiştim.” *age*, 74, 75.

¹⁷ Rıza Tevfik Lord Balfour’u eleştirirken bilim ile dini uzlaştırmak istediği ve ancak nakil yoluyla anlaşılabilir konuları bilimle açıklamaya çalışmadığı için tepki aldığını ifade etmiştir. *age*, s. 75, 76. Rıza Tevfik’in açıklamaya çalıştığımız Londra Seyahatini başka bir açıdan ele alarak analiz eden bir çalışma mevcuttur. Bkz. Ömer Hakan Özalp, *Ulemadan Bir Jöntürk: Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul 2005, s. 164-183.

¹⁸ *Biraz da Ben Konuşayım*, s. 76.

¹⁹ *age*, s. 191-192.

²⁰ Zehra Celasun, “Rıza Tevfik’in Aile Hayatından Notlar”, *Kadın Gazetesi*, 20 Mart 1950.

aktardıktan ve kısa süre içinde bir açıklama yapacağını ifade ettikten sonra yakın dostu Ahmet Hamdi (Tanyeli) Beyin ilgili eserin matbu metni getirerek daha sağlıklı çalışma yapmasını sağlaması kendisini ziyadesiyle memnun etti.²¹ Çünkü felsefeye ve özellikle Pozitivist felsefeye ciddî biçimde inanmıştı. Nitekim, Sosyalist çizgi gibi İTC ile de bağlarını koparmış olmasına rağmen hâlâ cemiyetin pozitivist/materyalist yaklaşımlarının en büyük savunucularındandı.

Rıza Tevfik'in 1906'da başlayan ve 10 yıl kadar devam eden üstü örtülü fikir çilesi bu dönemde de devam etmekteydi. İnançsızlığın insan fitratına aykırı anaforsları ile nefse hoş gelen yaklaşımları arasında kaldığından palyatif bir çözüm olarak sempati duyduğu Bektaşiliği sorgular olmuş, 1906'dan beri etkisinde kaldığı Sünnî öğretinin bayrak isimlerine hızla temayül göstermeye başlamıştı. 10 Mayıs 1914'de Bursa'daki makamını ziyaret ettiği büyük İslâm mütefekkirî Yunus Emre'ye ithaf ettiği şu mısralar içinde bulunduğu ruh halinin en çarpıcı göstergesiydi:

Yunus'un toprağına
Vardım yüzüm sürmeğe
Sildim gönül pasını
Bunu ben aru geldim
...
Rıza Tevfik Allah'tan
Ayrılma ol dergahtan
Ben kurtuldum gınahtan
Eğriydim doğru geldim...²²

Temel Felsefî Yaklaşımlarıyla Rıza Tevfik

Oluşum süreci II. Meşrutiyet dönemine rastlayan felsefî yönünü bu temel üzerinde şekillendiren Rıza Tevfik, düşünsel açıdan tam bir dava adamı olarak tanınmaktaydı.²³ Sansürün yoğun olarak uygulandığı II. Abdülhâmid döneminde

²¹ *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri*, s. 137'den naklen, Tanyeli.

²² Rıza Tevfik Bölükbaşı, "Yunus Emre'ye Armağan", *Serub-ı Ömrüm*, Kenan Matbaası, İstanbul 1949, s. 292-293.

²³ Refî Cevat Ulunay, *Rıza Tevfik-Şiirleri ve Mektupları*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, s. 5; Enis Tahsin Til, "Rıza Tevfik Bey", *Akşam*, 6 Ocak 1950, s. 5. Enis Tahsin Til, makalesinde, bu iddiasını daha da ileri götürerek, Rıza Tevfik'in bu yönünü, edebî yönü kadar başarılı bulduğunu belirtiyor ve meclis kürsüsünden, gazete idarehanelerine kadar her zeminde olağanüstü bir performans gösterdiğini ifade ediyor. "Fakat bizler dinlesek de dinlemesek de mutlaka kafamıza bir şey sokar, bir şey öğretirdi. Derdi de bu idi zaten. Muhatabına bir şeyler öğretmek...Ona ciddi söz dinlemeyi öğretmek... "Zararı yok, herif benimle alay etse de dinledi ya!" derdi. Çalışmalarında bir başkalık vardı. Kimseye benzemezdi. Okurken konuşur, konuşurken okurdu. Ailece evimizin bahçelerinde hep beraber dolaşırken, güler oynarken yine o konuşurdu. Bin dereden su getirir, ortalığı velveyeye verir, ve fakat bir çare bulur, küme halinde hepimizi toplar yine bir şeyler anlatırdı. "Ölümlünden Sonra Rıza Tevfik", s. 54'den naklen, Semih Mümtaz Saitoğlu, "Elli Beş Senedir Tanırım". "Büyük adam kime derler diye bir sual sorulmuş olsaydı hiç tereddüt etmeden "umumi kültürünü maddi menfaat beklemeden muhtaçlara ikram etmesini bilendir" diye

bile, Selânik'te yayımlanan *Çocuk Bahçesi* isimli rejim karşıtı dergiyle temas kurarak, Kant, Spencer ve Hegel gibi Pozitivist filozofları gündeme taşımaktan çekinmemişti. Ancak, bir yandan da toplumun neredeyse tamamını, dünya gerçeklerinden habersiz bilgisiz yığınlar olarak görmek ve bu nedenle dinlemediği değil her zaman konuşmayı tercih eden bir fikir adamı portresi çizmekteydi.²⁴ Bu özelliği, Ali Naci Bey tarafından “aklı raks-ı desatire uğramış adam” diye nitelendirilmesine neden olmuştu.²⁵

Diğer taraftan en bariz vasfı, olağanüstü düzeydeki şairliği iken Alman ekolünden çok Fransız ekolüyle özdeşleştirdiği filozof kimliğini²⁶ önceler, imzalarını bile, “Bacon’un şakird-i marifeti” şeklinde atardı. Fakat, bilgi parçaları arasında sağlıklı bir sentez kuramaz, ele aldığı fikirleri ortak bir payda etrafında toplamaya zorlanırdı. Ancak, öğrencilik döneminde bile kendisini bilgili göstermeyi çok iyi becerdiği herkesçe bilinmekteydi.

Rıza Tevfik’in vurgulanması gereken diğer bir özelliği, hür ve isyankâr bir ruha sahip oluşuydu. İlk ciddi mücadelesini, skolastik ve sınırlayıcı bulduğu din merkezli dünya görüşünün²⁷ yıkılması için ortaya koymuştu. Bu amaçla, pozitif bilimleri bir dayanak noktası olarak görmüş, karşıtları tarafından kendisine yakıştırılan “Feylesof” lakabını, vefatına değin gururla kullanmıştı.

Kişiliğinin yapı taşları olan bütün bu yaklaşımlarının doğal yansıması olarak Darwinist çizgiden de etkilenmiş, klasik İslâm anlayışından farklı olarak, hayatı, işbirliği ve dayanışmaya değil, mücadeleye dayalı bir süreç olarak algılamıştı.²⁸ Ancak, “Ölüm ötesi hayat” düşüncesini yok sayan bu çizgi, sonunda, kendisini, ölümü olabildiğince ötelemeye ve “ebedî unutuş” şeklinde nitelendirmeye kadar götürmüştü.²⁹

Benimsediği bu paradigmalarda doğrultusunda Pozitivist/Materyalist fikirleriyle bilinen Salih Zeki, Abdullah Cevdet, Ahmet Vefik Paşa ve Baha

cevap verirdim. Evet, şair filozof sorduklarımı ve hem de şahit olduğum soruları saatlerce günlerce cevaplandırır. Hatta bir kutu şeker bile beklemeden. Sohbetlerinden, ilminden nasibini alanlara ne mutlu. O büyük filozof: “İlmin hududu yoktur; ona kapılarını açan herkes onu misafir edebilir.” diyordu. Elbette ki bir insanın mihenk taşı yaptığı işler, verdiği eserler ve sarfettiği cümlelerdir.” *age.*, s. 58’den naklen, H. Cengiz Alpay, “Şair Filozofu Anarken”.

²⁴ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 54’den naklen, Saitoğlu..

²⁵ Ali Naci “Doktor Rıza Tevfik”, *Davul*, 2 Kanun-ı Evvel 1324 (1908), s. 5. Bu makalenin yanındaki sahifede Rıza Tevfik, büyük kafalı, küçük vücutlu ve yanında iki yüz kilo ağırlığında bir el halteri olan eli şakağında düşünceli bir fikir adamı olarak karikatürize edilmiştir.

²⁶ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 37’den naklen Salih Zeki Aktay, “Bütün Şahsiyetlerle Rıza Tevfik”

²⁷ Bu konuda ön plana çıkan İbn-i Sina, çok daha farklı bir tez ileri sürmüş dinin ilimle çatışmadığı gerçeğine vurgu yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Burhan Ulutan, *İbn-i Sina Felsefesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 123.

²⁸ Rıza Tevfik’in 1910 yılında bir anketörün sorularına verdiği cevaplardan, *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1957.

²⁹ aynı gazete.

Tevfik ile aynı çizgide hareket eden Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'i rehber bilmiş ve diğerlerinden çok daha güç bir sahada mücadele etmesine rağmen oldukça etkili olmuştu. O dönemde klasik İslâm geleneğini sürdüren ve Mehmed Akif (Ersoy) ve Eşref Edip (Fergan) gibi isimlerce yayınlanan *Sebilürreşad*, *Sırat-ı Müstakim* ve *Ceride-i İlmiye* gibi dergilerle, yukarıdaki isimlerin başını çektiği *İctihad*, *Felsefe ve Zeka* gibi dergiler arasında düşmanlığa kadar giden bir ihtilaf vardı.³⁰

Zamanla kökleştirdiği bu yönelişi nedeniyle, babasının Mekteb-i Tıbbiye'den sınıf arkadaşı olan Rıza Tevfik'i, "Geniş bilgisi, hoşsohbetliği, şairliği ile sistemci filozoflara, kuru alimlere hiç benzemeyen ve tarih edebiyat ve şiir vadilerinde dolaştığı halde daima filozofluğu benimseyen..." bir aydın olarak nitelendiren Himi Ziya Ülken'e³¹ göre Rıza Tevfik, eleştirel bir gözle Batı medeniyetinin köklerine nüfuz ederek Avrupa'ya pencere açan, gazete ve dergilerdeki yazılarıyla, bilimsel ruh, mantık ve tarih bilinci gibi alanlardaki derin bilgisi sayesinde skolastik bulduğu medrese eğitimi sarsan ve "İnsanlık tarihinde fikir çıgırları aşmış...son yarım asırlık fikir tarihinin mühim bir dönüm noktasını, çok önemli bir ihtiyacını temsil eden..." filozoflardan biri idi. Çünkü, kendisinden önce hiçbir ismin ulaşamadığı bu başarıya, "skolastik medrese alimlerini ve onların fesli halifelerini" basın yolu ile mağlup ederek ulaşmıştı. Elde ettiği bu başarının formülü de gizli değildi: Rıza Tevfik, pozitif bilimlere ve Batı edebiyatını kuşatan derin bilgisi sayesinde, hem İslâm felsefesini, hem de Batı'da gelişen yeni felsefi çizgiyi özümsemiş, objektif bir gözle mukayese ettiği her iki görüşe dayanarak, pozitif bilgilere dayanan özgün bir felsefi anlayış tesis etmişti.³² Gerekçeleri ise oldukça açıktı: Alışık olunmayan Batı medeniyet konseptine ancak bu şekilde, yani İslâm medeniyetinin verilerinden faydalanmak suretiyle girilebilirdi. Sonuçta, Türkiye'de, medrese eğitiminin statükocu baskısı gibi Batılı çevirilerin soğuk ve sıkı bakış açısı da safdışı edilmiş ve kendine mahsus terimleri ve özgün karakteri ile belirginleşen felsefi bir anlayış serpilmeğe başlamıştı. Ülken, böylece, medrese kökenli olmalarına rağmen,

³⁰ Hilmi Ziya Ülken, "Filozof ve Şair Rıza Tevfik", *Yeni Sabah*, 25 Eylül 1956, s. 5.

³¹ Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) sosyolog ve İslâm felsefecisidir. "Umûmî İçtimaiyyât" ve "Türk Tefekkürü Tarihi" adlı çalışmalarının Atatürk'ün dikkatini çekmesi üzerine 1934'de devlet hesabına araştırmalar yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiş, ertesi sene İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Tefekkür Tarihi Kürsüsü'ne doçent olarak atanmıştır. 1940'da felsefe profesörlüğüne, 1942'de sosyoloji profesörlüğüne, 1944'de de sanat tarihi profesörlüğüne getirilmiş, 1957'de ise ordinaryüs profesör olmuştur. 1960'da, 147 arkadaşıyla birlikte Edebiyat Fakültesi'ndeki görevinden alınan fakat Ankara İlahiyat Fakültesi'ndeki ek görevine devam eden Ülken, bir daha eski kadrosuna dönmemiş ve 1973'de başlayan emeklilik dönemine kadar İlahiyat Fakültesi'ndeki hizmetine devam etmiştir. "Sosyal Bilimlerin Ahmet Mithat Efendisi" olarak tanımlanmasına neden olan Pozitivist yaklaşımı, İsmail Hakkı İzmirli'den esinlenerek oluşturduğu "dinde reform" yanlısı görüşleri ve kaleme aldığı elliye yakın kitabı ile günümüzde de etkinliğini korumaktadır. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. VI, s. 3187, 3188.

³² "Rıza Tevfik'in bu memlekette umumî felsefe malumatı, bilhassa garp felsefesiyle şark tasavvufunu karşılaştırmak hususunda gayretleri olduğunu inkar edenlerden değilim." Adnan Adıvar, "Feylesof", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1950, s. 5.

pozitivist felsefeyi, yalnızca yetersiz tercüme ve adaptasyonlarla takviye etmeye çalışan fikir adamlarını eleştirmekte, bir diğer yorumuyla da Batılı filozofları, bizzat kaleme aldıkları eserleri okuyarak değerlendiren Rıza Tevfik örneğini, Salih Zeki, Ahmet Vefik Paşa ve Abdullah Cevdet ile özdeşleştirmekteydi. Makalesinde devamla, Rıza Tevfik'in, bu ve benzeri nitelikleriyle, Batılılaşma yolunda yürüten Türkiye için en ciddî katkısı sağladığını ifade eden Ülken, gerekçesini de şu şekilde ortaya koymaktaydı: Rıza Tevfik, ülkenin toparlanabilmesi için, öncelikle Fransız devriminin ideolojik yönü üzerinde yoğunlaşmak veya sosyolojik teorileri tatbika yönelmek yerine, Batı felsefesinin köklerine inmişti. Ahmed Şuayb ile Prens Sabahaddin'in *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye*'deki yazılarıyla başlayan ve 1912'den itibaren Le Play ile Durkheim'in, "Cemiyet ilmi" ve "Sosyoloji"lerine dayanan bir önceki yöneliş, her ne kadar gerekli ve pratik olsa da, Batı'yı anlamak adına son derece yetersizdi. Rıza Tevfik, genel kültürü, şairliği ve söz konusu yönü ile birlikte düşünüldüğünde, romantik Alman felsefesini İngiltere'ye sokmak için yaptığı çok cepheli çalışmalarıyla, şair, edip ve filozof Coleridge'ye benzemekteydi. Nitekim, gençlik döneminde örnek aldığı, yeni Servet-i Fünun dergisini çıkaran Edebiyat-ı Cedide hareketi mensupları, takip ettikleri sanatsal anlayışlarını düşünsel açıdan temellendirebilmek için Hyppolite Taine'nin pozitivistime dayanan sanat anlayışından ilham almışlar ve bu nedenle, Avrupa'daki ilk Pozitivistler, felsefecilerin değil edebiyatçıların arasından çıkmıştı. Bu bağlamda kanıt olarak sunulabilecek eserler de ortadaydı. Rıza Tevfik'ten önce bilgi teorisi, metafizik ve felsefe tarihi gibi alanlarda, Batı düşüncesinin hiçbir meselesi ayrıntılı biçimde analiz edilmemiş, Türkiye'nin ilk felsefe hocası olarak Rehber-i İttihad Mektebi'nde verdiği derslerin notlarından oluşan *Mebhas-ı Marifet* (1914) isimli eseri ile konuya ilk kez ve ciddî biçimde, o temas etmişti.

Rıza Tevfik, teolojik alanda dahi metodolojik sorunların yaşandığı ve iş bölümünün mevcut olmadığı bu süreçteki çalışmaları ile, Batı felsefesinin Türkiye'ye nüfuzunda oldukça etkili olmuş, Avrupa'da hızla serpilen Pozitivist/Materyalist ekole kanallar açarak, Türkiye'yi o zaman oldukça yabancı olduğu felsefî mülahazalara alıştırmaya yolunda Emrullah Efendi ile aynı misyonu paylaşmıştı.³³ Rıza Tevfik'in söz konusu gerçeği açımmlarken imza attığı etkinlikler oldukça dikkat çekiciydi: *Ulum-ı İctimaiye ve İktisadiye Mecmuası*'nda, Bacon ve Hegel'in bilimsel tasnifini ayrıntılı biçimde anlatarak Türk entelijansiyasını sarsmış, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda, Celal Nuri (İleri) birlikte, Spencer'in evrim teorisine ilişkin iddialarını mercek altına almış ve *Agnostisme* hakkındaki görüşlerini yayınlamıştı. Ayrıca, *Bilgi Mecmuası*'nda devam ettirdiği bu yazılarını, İslâm ve Batı felsefelerinin karşılaştırmalı tetkiklerine dayanan ve çağdaşı diğer felsefeciler hakkında ayrıntılı bilgilere yer veren

³³ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 71-72'den naklen Fındıkoğlu.

İstılabat-ı Felsefe Kamusu ile pekiştirmiş; mütareke yıllarında da hem Darülfünun'da Metafizik dersleri vermiş, hem de Henri Bergson'un *Bilincin Doğrudan Verileri* (*Essai sur les données immédiates de la conscience*, 1899) isimli çalışmasını Türkçeye çevirerek, Türk felsefe dünyasına *Abdülhâk Hâmid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi* gibi göz dolduran bir eser hediye etmişti. Rıza Tevfik, hayatının son devresinde de bu çizgisini devam ettirerek Sabah ve İkdam gazetelerinde felsefe konulu makaleler yazacak ve çeşitli platformlarda aynı maksatla konferanslar verecekti.³⁴

Bu etkinlikleri esnasında geliştirdiği bilimsel araştırma metodolojisi ile Türk Felsefe ekolünün geleceğine ışık tutması ise Rıza Tevfik'in bu süreçteki gayretlerini taçlandırmış ve bazı isimlere göre milli kültürün gelişmesi yolunda en ciddi katkı olmuştur.³⁵ Konuyla ilgili bir makalesinde: "Bütün felsefe eserlerini ve makalelerini bir araya getirmek, bugün dahi mütehassısı olduğumuz felsefi atmosferi memlekette yaratmak maksadıyla onu bugünkü gençliğe tanıtmak, bir "Türk Felsefe Cemiyeti"'nin vazifeleri arasına girse yeridir." diyerek geleceğe dönük eseri hakkında projeksiyonlarda bulunan Pozitivist felsefeci Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu bunlardan biri idi.³⁶ Ancak, Rıza Tevfik, bizzat kendisi tarafından da ifade edilen bu gerçeğe³⁷ ve XVIII. Yüzyılın başlarında skolastik Hristiyanlıkla mücadele eden Voltaire ile özdeşleştirilecek kadar felsefi birikime sahip olmasına rağmen ne belli bir felsefi ekolü izlemiş ne de kendisine mahsus bir tarz geliştirmişti. Yani, bir "epiktet" olmaktan ziyade "epiküryen" tarafıyla dikkat çekmekteydi.³⁸ "Felsefe semasında büyük bir yıldız değildi. Fakat oralara tırmananların elleri daima ellerinde idi."³⁹ Bu bağlamda Halide Edip, Rıza Tevfik'i, felsefe alanındaki tek ciddi icraatı ile doğru felsefesinin mistik yönlerini Batı'ya tanıtan ve Spencer ile Huxley tarafından

³⁴ Ülken'in konuyla ilgili iki makalesinin bileşkesinden oluşan bu yorumları hakkında bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Filozof Rıza Tevfik", *Yeni Sabah*, 9 Ocak 1950, s. 5; aynı yazar, "Filozof ve Şair Rıza Tevfik". Midhat Cemal Kuntay bu hususla ilgili bir yorumunda Cenab Şahabeddin'in "Rıza Tevfik'in makalelerini okudukça kendi makalelerimden utaniyorum." dediğini iddia ediyor. *Ölümünden sonra Rıza Tevfik*, s. 32'den naklen, Midhat Cemal Kuntay, "Porteci Rıza Tevfik".

³⁵ *age.*, s. 38'den naklen, Reşad Feyzi Yüzüncü, "Rıza Tevfik'e Dair Hatıralar".

³⁶ *age.*, s. 73'den naklen Fındıkoğlu.

³⁷ "Bütün dostlarım bilirler ki, Türkiye'de ve bilhassa İstanbul'da en evvel bazı muasır filozofları tanıttıran, onların eserlerinden uzun uzadıya bahseden ben olmuştum. Herbert Spencer, Darwin, John Stuart Mill ve daha birçok emsali gibi adamların fikirlerini ve eserlerini sansürün bütün şiddetine rağmen ara sıra matbuat aleminde, sokakta ve meclislerde, her yerde nakil ve izah, şerh ve tenkit etmekten hiç geri kalmamıştım." Feridun Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul, 1943, s. 111.

³⁸ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 37'den naklen Eyüp Sencer Aktay, "Rıza Tevfik'in Şahsiyeti", *Aylık Ansiklopedi*, Şubat 1950, s. 5. Aktay makalesinde yorumunu açıklarken: "Felsefi bir doktrin ve sistem sahibi değil fakat kadim ve muasır bütün dünya felsefe, sistem ve mekteplerini bütün manasıyla, derinlikleri ve genişlikleriyle temessül etmiş bir mütebahhirdi." şeklinde yorumuyla abartılı yaklaşımının yeni bir örneğini veriyor.

³⁹ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 22'den naklen Münir Süleyman Çapanoğlu, "Rıza Tevfik".

temsil edilen Pozitivist ekolü ülkesine getiren bir mütefekkir olarak tanımlanmış, ⁴⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, felsefeyi, yalnızca yazıları ve konuşmalarıyla gündeme getiren ancak ortaya felsefi bir sentez koyamadığı gibi, Spencer'i ülkesine tanıtmaktan başka bir misyonu da olmayan, basit bir fikir adamı olarak nitelendirmiş,⁴¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da, sistem ve çıkar sahibi olamadığı hâlde, felsefeye, felsefi çalışmaya, tüm benliği ile kendisini vakfeden bir figür olarak kabul etmişti.⁴²

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde şekillenen temel felsefi yaklaşımları açısından analiz etmeye çalıştığımız Rıza Tevfik, bahsi geçen dönemde sempati duyduğu Jön-Türk hareketinin de etkisiyle, baskıcı bulduğu yerleşik inanç sistemine koşut olarak, o gün için “yükselen” değer konumundaki Pozitivist/Materyalist fikir çizgisine sempati duymuştu. Tam manasıyla bir “dava adamı” olması nedeniyle de daha ilk gençlik günlerinden başlayarak bu çizgide yayın yapan dergi ve gazetelerdeki yazılarıyla görüşlerini geniş toplum kesimleriyle paylaşmak istemiş ve deyim yerindeyse bir propagandist olarak sivrilmişti. Henüz adının bile duyulmadığı günlerde Kant, Spinoza, Hegel ve hayranı olduğu Spencer gibi düşün adamlarını gündeme getiren yazıları, bu gerçeğin tüm berraklığı ile ortaya koymaktaydı.

Meşrutiyet sonrası takındığı baskıcı tutumu nedeniyle yollarını ayırdığı İTC'ye rağmen tüm benliği ile sahip çıktığı bu çizgisini daha sonra da aynı azim ve kararlılıkla devam ettiren Rıza Tevfik, zamanla ciddi bir tatminsizlik içine düşerek klasik İslam öğretisiyle örtüşen bir eğilim içine girmiş ise de, bu öğretiyi esas alan Sünni ekolün disiplinine uyum sağlayamadığı için palyatif bir çözüm olarak gördüğü Bektaşilikte karar kılmıştı.

Gerçekleştirdiği bilimsel amaçlı Londra seyahatinde Cambridge Üniversitesi oryantalist profesörlerinden E.G. Browne ve 'Abdullah Philby' gibi insanlarla da tanışmasına neden olan felsefi yaklaşımlarının ilk örneklerini “Hüsün ve Mahiyeti” başlıklı makaleler dizisi ile ortaya koymuş olan Rıza Tevfik, devam eden süreçte, Cavit Bey ve Ahmed Şuayb ile birlikte çıkardığı, *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaye Mecmuası*, *İstılabat-ı Felsefe Kamusu*, *Abdülhak Hamid ve Mülabaizat-ı Felsefîyesi* gibi eserleri ve Bergson'dan yaptığı *Bilincin Doğrudan Verileri* isimli çevirisiyle kendisinden söz ettirmişti.

⁴⁰ Halide Edip Adıvar, “Serab-ı Ömrüm”, *Akşam*, 1 Ocak 1950, s. 5. Halide Edip, bu makalesinde Rıza Tevfik'in yazdığı şiirleri bazı açılardan tutarlı bir sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde analiz edememiş.

⁴¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Rıza Tevfik Baba”, *Yeni Adam*, 19 Ocak 1950, s. 5.

⁴² *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 71-72'den naklen Fındıkoğlu.

Kurucuları arasında yer aldığı Bektaşî edebiyatının ünlü dergisi *Muhibban*'daki yazılarıyla pekiştirdiği bu yönelişi sonucunda liberalizme dayanan hukukî, politik ve felsefî çalışmalarıyla dönemin aydınlarını etkileyen Rıza Tevfik, Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet gibi dava arkadaşlarıyla birlikte, Batı uygarlığını köklerine inmek suretiyle Fransız Devrimi sonrasında oluşan Batı Felsefesinin çeşitli akımlarını Türkiye'ye tanıtan, bildiren öncülerinden biri olarak temayüz etmişti. Ancak, tüm bu etkinliklerine rağmen Hilmi Ziya Ülken gibi kendisini takdir eden felsefecilerin de vurguladığı gibi, özgün bir felsefî bir sistem imza atmadığı da göz ardı edilemeyecek bir realiteydi.

Kaynaklar

- ADIVAR Adnan (1950) Feylesof, *Cumhuriyet*, 11 Şubat.
- ADIVAR Halide Edip (1950) Serab-ı Ömrüm, *Akşam*, 1 Ocak.
- AKŞİN Sina (2009) *Jön Türkler ve İttihad ve Terakki*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- AKTAY Salih Zeki (1952) Bütün Şahsiyetlerle Rıza Tevfik, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp ESATLI, Sinan Matbaası, İstanbul.
- ALİ NACİ (1324/1908) Doktor Rıza Tevfik, *Davul*, 2 Kanun-ı Evvel.
- ALPAY Cengiz (1952) Şair Filozofu Anarken, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp ESATLI, Sinan Matbaası, İstanbul.
- ARKIN Ramazan Gökâlp (1934) *Rıza Tevfik, Hayatı-Şiirleri*, Arkin Kitabevi, İstanbul.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı (1950), Rıza Tevfik Baba, *Yeni Adam*, 19 Ocak.
- BÖLÜKBAŞI Rıza Tevfik (2008) *Biraz da Ben Konuşayım*, Ed. Abdullah UÇMAN, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BÖLÜKBAŞI Rıza Tevfik (1948) 80 Yılda Neler Gördüm (22), *Yeni Sabah*, 31 Ekim, No: 3447.
- BÖLÜKBAŞI Rıza Tevfik (1948) Ali Kemal Nasıl Kaçırıldı (15), *Yeni Sabah*, 25 Kasım, No. 3472.
- BÖLÜKBAŞI Rıza Tevfik (1949) Yunus Emre'ye Armağan, *Serab-ı Ömrüm*, Kenan Matbaası, İstanbul.
- CELASUN Zehra (20 Mart 1950) Rıza Tevfik'in Aile Hayatından Notlar, *Kadın Gazetesi*.
- Cumhuriyet* (1957) 7 Mayıs.
- ÇAPANOĞLU Münir Süleyman (1978) Çapanoğlu ve Rıza Tevfik, *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, Ed. Hilmi YÜCEBAŞ, 5. Baskı, Milliyet, İstanbul.
- ÇAPANOĞLU Münir Süleyman (1950) Rıza Tevfik, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp ESATLI, Sinan Matbaası, İstanbul.
- ABDULLAH CEVDET (1328) Mutmain Değilim, *İttihad*, 31 Kanun-ı Sâni, No. 52.
- ABDULLAH CEVDET (1329/1913) Medeniyet, *İttihad*, No. 69.
- ABDULLAH CEVDET (1329) Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim, *İttihad*, 28 Teşrin-i Sâni, No. 82.

- ABDULLAH CEVDET (1329) Şime-i Muhabbet: Celal Nuri Bey'in Geçen Nüşadaki "Şime-i Husumet Makalesine Cevap, *İctihad*, 16 Kanun-ı Sâni, No. 89.
- FELEK Burhan (1978) Merhum Filozofu Nasıl Tanımıştım, *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, Ed. Hilmi YÜCEBAŞ, 5. Baskı, Milliyet, İstanbul.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri (1952) Darülfünun Hayatından Bir Hatıra ve Feylesofun Türk İlimindeki Şahsiyeti, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp ESATLI, Sinan Matbaası, İstanbul.
- İŞİN Ekrem (1985) Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II, İletişim Yay., İstanbul.
- KANDEMİR Feridun (1943) *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KUNTAY Midhat Cemal (1952) Porteci Rıza Tevfik, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp ESATLI, Sinan Matbaası, İstanbul.
- ÖZALP Ömer Hakan (2005) *Ulemeden Bir Jön Türk: Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul.
- SAİTOĞLU Semih Mümtaz (1952) Elli Beş Senedir Tanırım, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp ESATLI, Sinan Matbaası, İstanbul.
- SALCI Vahit Lütfi (1978) Rıza Tevfik ve Muhibban Gazetesi, *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, Ed. Hilmi YÜCEBAŞ, 5. Baskı, Milliyet, İstanbul.
- SENCER, Eyüp (1950) Rıza Tevfik'in Şahsiyeti, *Aylık Ansiklopedi*, Şubat.
- TANYELİ Ahmet Hamdi (1978) Geçmiş Günlerden Anılar, *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, Ed. Hilmi YÜCEBAŞ, 5. Baskı, Milliyet, İstanbul.
- TİL Enis Tahsin (1950), Rıza Tevfik Bey, *Akşam*, 6 Ocak.
- TUNAYA Tarık Zafer (1989) *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi* (1983) Cilt VI, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.
- UÇMAN Abdullah (2004) *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul.
- ULUNAY Refi' Cevat Rıza Tevfik-Şiirleri ve Mektupları, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.
- ULUTAN Burhan (2000) *İbn-i Sina Felsefesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1950) Filozof Rıza Tevfik, *Yeni Sabah*, 9 Ocak.
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1956) Filozof ve Şair Rıza Tevfik, *Yeni Sabah*, 25 Eylül.
- YÜZÜNCÜ Reşad Feyzi (1952) Rıza Tevfik'e Dair Hatıralar, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Der. Mustafa Ragıp ESATLI, Sinan Matbaası, İstanbul.

Eskişehir Halkevi ve Halk Evi Dergisi

Mesut ERŞAN

Osmangazi Üniversitesi

ERŞAN, Mesut, Eskişehir Halkevi ve *Halk Evi* Dergisi. CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 101-124.

Halkevleri Cumhuriyet döneminin en önemli kültür ve aksiyon kurumlarından birisidir. Cumhuriyetin ve inkılapların halka benimsetilmesi konusunda büyük bir görev üstlenen bu kurumlar aynı zamanda Türk kültürünün araştırılıp kayıt altına alınması ve halkın kültür düzeyinin yükseltilmesinde büyük rol oynamışlardır. 14 Şubat 1932 yılında açılan Eskişehir Halkevi de faaliyetini sürdürdüğü yıllarda, çevresinin çok önemli bir kültür merkezi olma özelliğini kazanmış, yörenin tarihine, coğrafyasına, folkloruna ve sosyo-ekonomik yapısına ışık tutacak çok değerli çalışmalar ortaya koymuştur. Bu makalede ilk açılan Halkevlerinden birisi olan Eskişehir Halkevi'nin faaliyetleri tanıtılıp, Cumhuriyet döneminde oluşturulan toplumsal ve kurumsal yapının güçlendirilmesi konusundaki çalışmalar yerel ölçekte irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eskişehir Halkevi, *Halk Evi* dergisi, Eskişehir Halkevi'nin Faaliyetleri, Eskişehir Halkodaları.

ERŞAN, Mesut, Eskişehir People's House and *Halk Evi* Journal. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 101-124.

The People's Houses are among the leading cultural institutions with an active mission in the Republican Era. Assigned with the responsibility of easing the process whereby the people would adopt the Republic and the revolutionary reforms, they were also influential in the attempts of exploring and recording the Turkish culture and the elevation of the cultural level of people. Eskişehir People's House, opened on 14th February 1932, became a cultural center in its surroundings when it was still active. It also served many researches that have brought the lights in historic, geographical, folkloric and socio-economic characters of the region. In this article the activities of the People's House of Eskişehir, one of the earliest institutions of its kind, has been described and the attempts aimed at strengthening the social and institutional structure of the early republican era, have been tried to analyzed.

Key words: Eskişehir People's House, *Halk Evi*, Activities of Eskişehir People's House, People's Rooms in Eskişehir.

Giriş

İnkılâplar seferber edebildikleri halk kitleleri sayesinde yaşar ve başarıya ulaşırlar. Halkın inkılâplara bağlılığını sağlamak ise ancak güçlü bir propaganda ile mümkündür. Türkiye’de Serbest Fırka deneyimi ile yaşanan inkılâp karşıtı gelişmeler karşısında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı başta eğitim alanında olmak üzere güçlü bir ideolojik propagandaya girişti ki özellikle toplumsal ve ekonomik yönden ihmal edilen halk katmanları üzerinde bu propaganda hareketinin en önemli aracı Halkevleri ve bu halkevlerinin neşrettikleri kendi dergileri oldu. Halkevleri Cumhuriyet Halk Partisi’nin Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkeleri içinde çalışan¹, toplum hayatının hiçbir parçasının parti denetimi dışında kalmaması ve toplumsal davranışların siyasal davranışlarla dengeli yürütülebilmesi için oluşturulmasına karar verilen kurumlardı.² Devrimlerin sürekliliğini ve kalıcılığını sağlamaya dönük işlevinin yanında yurdun her köşesinin tarihini, coğrafyasını, etnografya ve folklorunu tanımaya-bilmeye ve tanıtmaya, toplama ve derlemeye yönelik önemli bir faaliyet icra eden Halkevleri belirlenen amaçlar doğrultusunda³, 1932 yılından kapatıldığı 1951⁴ yılına kadar 19 yıl Cumhuriyet döneminin en önemli kültür kurumu olma özelliğini taşıdı. Bu yönüyle Halkevleri ulusal birlik ve beraberliği güçlendirecek kültür öğelerinin ortaya konulup geliştirilmesinde büyük bir rol oynadı.

Öte yandan Halkevleri Türk Ocakları’nın yerine kurulan ve bu Ocakların manevî mirasçısı olan kurumlardı.⁵ Nitekim Türk Ocakları 10 Nisan 1931’de olağanüstü bir kurultayla kendisini feshederek bütün taşınmazları Cumhuriyet

¹ *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, 1935, s.11.

² Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, İstanbul, 2009, s.21.

³ Cumhuriyetin "Yeni Adamı"nın mimarlarından pedagog ve inkılâpçı İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Halkevleri tarafından yerine getirilmesi gereken beş temel amaç tespit etmiştir. Bunlar: 1-Türkiye’nin bütün gençlerine toplu hayat yaşatmak; 2-Müşterek mesuliyet duygusu aşılatmak; 3-Kolektif neşeyi tattırmak; 4-Türk rejimi istikametinde bir moral vermek; 5-Yürüyüş, musiki, tiyatro, edebiyat zevklerini vermek. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, Ankara, 1950, s.30.

⁴ Tek parti rejiminin doğal sonucu olarak Halkevleri CHP’nin yan kuruluşuydu. 1945’ten itibaren çok partili döneme geçilince halkevlerinin statüsü, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti arasında siyasî bir sorun olmuştur. Nitekim 1950’deki seçimleri kazanan Demokrat Parti milletvekilleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne “Halkevlerinin ve Bazı Halk Partisi Gayrimenkullerinin Hazineye İadesi Hakkındaki Kanun Lâyihası” 9 Ağustos 1951 tarihinde açık oylamaya sunulmuş ve lâyiha, mecliste bulunan 365 milletvekilinden 362’sinin olumlu oyuyla yasalaşmış ve 11 Ağustos 1951 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun için *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 7882, 11.08.1951, Kanun No: 5830 ve *TBMM Kanunlar Dergisi*, TBMM Basımevi, Ankara, 1951, 9. Dönem, Cilt 33, s.937-939.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, s.578.

Halk Fırkası'na devretmiştir.⁶ 10-18 Mayıs 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkasının Üçüncü Büyük Kongresi'nde CHP tüzüğü ele alınıp gözden geçirilmiş ve yeni baştan düzenlenerek halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir⁷. 19 Şubat 1932 tarihinde de başkentte yapılan törenle birlikte tüm Türkiye'de 14 halkevi şubesi açılmıştır⁸.

Eskişehir Halkevi

19 Şubat 1932 tarihinde 13 il merkeziyle birlikte açılan Eskişehir Halkevi, Eskişehir Türk Ocağı'nın maddî ve manevî mirasını devralmıştı. Eskişehir Halkevi'nin kurucu ve ilk mensupları da doğal olarak Türk Ocağı mensuplarıydı.⁹ Halkevi'nin neşredeceği yayın organı *Halk Evi*'nde "Evimiz" yazısında Halkevi'nin kimin evi olduğuna, nasıl bir "ev" tasarlandığına dair niteleyiciler ("ülkü evi, fikir evi, kültür evi") Evi sahiplenilenlerin ve sahiplenilmesini istedikleri kitlede oluşturmak istedikleri amaçlar bağlamında temel görüşlerini dile getirerek coşku ve heyecan doludur:

Evimiz ülkü evi, fikir evi, kültür evidir. Oraya bir inanış ve bir sevgi ile kendilerini öz yurdun büyük varlığına bağışlamış olan şahsiyetler toplanır. Bu evin kapıları halka ve hakikate açıktır. Çok ince ve derin araştırmalar ve çalışmalarla kurulmuş olan Halkevi, Türk milletini medeni dünyada, en layık olduğu yere yükseltmek heyecanı ile açılmıştır. Her Türk vatandaşı, bu ılık ve temiz yuvada insanî ve medenî tekâmülünün malzemesini bulabilir. Çünkü Halkevi, içtimâî, ilmî ve hayatî bütün icapların sürüklediği yollarda yürüyen bir fikir varlığıdır.¹⁰

Bu anlayışla açılan Eskişehir Halkevi önce sekiz şubeyle faaliyete başlamış¹¹, 1944 yılında Müze ve Sergi Şubesinin faaliyete geçmesiyle diğer halkevlerinde

⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Füsün Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1997, ss. 358-384.

⁷ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. Zeki Ankan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*, VI/23 (1999), ss. 261-281.

⁸ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul, 2000, s.100. 19 Şubat 1932 günü açılan Halkevi şubeleri şunlardır: Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya, Samsun. "Vilayetlerde Halkevi", *Hakimiyeti Milliye*, 23 Şubat 1932..

⁹ Halkevinin en faal üyelerinden olan Faruk Şükrü Bey, Türk Ocağı Eskişehir şubesinin son başkanı idi. *Eskişehir, Ticarî, Zirai, Coğrafi, Tarihî Malumat ve Halk Bilgileri*, Haz. Faruk Şükrü, Eskişehir, 1934, s.83.

¹⁰ *Halkevi Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Ferkalâde Nüshası*, 29 Teşrin-i Evvel 1933, No.13-15, s.158.

¹¹ *Ülkü*, Şubat 1936, Sayı 36, s.460, Bunlar İçtimâî Yardım, Dil-Tarih- Edebiyat, Köycüler, Kütüphane ve Neşriyat, Temsil (Gösterit), Halk Dershaneleri, Spor, Güzel Sanatlar (Ar) şubeleridir.

olduğu gibi dokuz şube ile bu faaliyetlerini sürdürmüştür.¹² Eskişehir Halkevi'nin ilk yılında üye sayısı 288'i bulmuştur. Bunun 58'i Dil, Tarih Edebiyat, 13'ü Güzel Sanatlar, 26'sı Temsil, 82'si Spor, 52'si İçtimâî Yardım, 14'ü Halk Dershaneleri, 21'i Kütüphane ve Neşriyat, 22'si de Köycüler Şubelerine mensuptur. Üyeler içinde 2 avukat, 13 doktor, 93 öğretmen, 15 tüccar, 3 çiftçi, 21 işçi, 150 diğer meslek erbâbı vardır. Üyelerin 267'si erkek 21'i kadındır.¹³ İlk başkanlığını Osman (Işın) Beyin (1932-1937)¹⁴ yaptığı Eskişehir Halkevi'nde başkanlık görevini üstlenen diğer kişiler ise Dr. İhsan Oyman (1937-1941), Diş Tabibi Nazif Bartu (1941-1945), Numan Kırac (1945-1948) ve Avukat Yaşar Eğin'dir (1948-1951).

Halkevi ilk önce bugün Süleyman Çakır Lisesi'nin bulunduğu yerdeki bir binada faaliyete başlamış, 1 Ocak 1936 tarihinde¹⁵, Eskişehir Belediyesi Fen İşleri Şefi Mimar İzzet (Baysal) Bey tarafından planı çizilen, konferans salonu ve dükkânlarıyla bir kompleks hâlindeki 250 kişilik yeni binasına taşınmış¹⁶ ve faaliyetlerini bu binada sürdürmüştür. Özel idareye ait bu bina da 1949 yılı Aralık ayında satılığa çıkarılmış¹⁷, binanın bir kısmı 1950 yılı Şubat ayında 218 bin liraya İş Bankası'na satılmıştır¹⁸.

Bu arada Eskişehir'deki halkevi ve halkodası yalnızca merkezle sınırlı değildi. İlçe ve köylerde de halkevi ve halkodası açılmış, bunlar da 1951 yılına kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir. 1945 yılında Eskişehir'de merkez Halkevi'yle birlikte Mahmudiye ve Sivrihisar Halkevleri; Eskişehir merkeze bağlı Alpu, İsmetpaşa, Taşkopru, Abbashalimpaşa, Bozan, Çifteler, Gündüzler, Kadıkuyusu, Karapazar, Kızılınler, Küplü, Mecidiye, Muttalıp, Osmaniye, Sankavak, Satılmışoğlu, Uludere; Mihalicçık ilçelerinin merkez ile Beylikahır, Domya, Gürleyik, Kayı, Kavak, Sorgun; Seyitgazi ilçelerinin Kırka, Arabören, Bardakçı, Değişviran, Hamidiye, Kümbet; Sivrihisar İlçesinin, Kaymaz, Kozagacı, Dümrek, Geremli, Holanta, Hortu köylerinde halkodaları olmak

¹² *Eskişehir 15 Yılın Kitabı*, İstanbul, 1938, s.115.

¹³ *Halkevi Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalâde Nüshası*, Ekim 1933, s.159.

¹⁴ T.B.M.M. 5. Dönem Eskişehir milletvekili, *Halkevi*, 29 Birinci Teşrin 1936, Sayı 36, s.457.

¹⁵ *Halkevi*, 29 Birinci Teşrin 1936, Sayı 36, s.464.

¹⁶ *Sakarya*, 23 Birinci Teşrin 1934; Diğer Halkevlerinde olmayan “ticari bir mekâna” Eskişehir Halkevinde rastlanır. Alt kat tamamı gelir amaçlı olarak yapılan dükkânlardan ibaretir. Üst kattaki temsil salonu da “kumpanyalara kiralanabilecek” şekilde ayrı bir merdivenle tasarlanmıştır. Ayşe Durukan-Türkan Uraz, *İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*, Cilt 7, Sayı 1, Mart 2008, 38-49. Binanın mimari özellikleri ile ilgili olarak bkz. Leyla Alpogut, “1930’larda Bir Mimar, İzzet Baysal”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, Haziran 2009. Eskişehir’in Köprübaşı semtindeki bu bina bugün İş Bankası hizmet binası olarak kullanılmaktadır.

¹⁷ Bina 450 bin liralık muhammen bedelle satılığa çıkarılmış, bu para ile vilâyet binası yanında yeni bir Halkevi binası ile bir ilkokul binası yapılması kararlaştırılmıştı. *Sesizlik*, 18 Aralık 1949.

¹⁸ *Sesizlik*, 10 Şubat 1950.

üzere 3 merkezde halkevi, 37 merkezde de halkodası mevcuttu.¹⁹ 1948 yılında ise bu sayı 4 halkevi, 62 de halkodası olmak üzere 66'ya ulaşmış idi.²⁰

Eskişehir Halkevinin Faaliyetleri

Halkevi dergisinin *Cumhuriyetin 10. Yılı Fevkalade Nüshası*'ndan anlaşıldığına göre açılışını Giresun mebusu olması bir tarafa, meşhur gazeteci, nâşir ve matbuat adamı Hakkı Tarık (Us) Beyin yaptığı Eskişehir Halkevi²¹ ilk iki yıllık süre içinde yoğun bir faaliyet göstererek 9 genel toplantı, bir açılış ve bir de yıl dönümü kutlaması yapmıştır.²²

Halkevi, açılış ve yıldönümü törenleri dışında oldukça aktif bir faaliyet programı uygulamaya başlamıştır. Öncelikle halkın irşat ve aydınlanmasına büyük önem veren Eskişehir Halkevi'nin bu konudaki en önemli faaliyeti konferanslar olmuştur. Konferans ve konuşmalar genelde yerel yönetici ve öğretmenler tarafından verilmiş, bunun yanında, tanınmış bilim adamları ve uzmanlar da davet edilmiştir. Değişik zamanlarda İçtimâî Yardım Şubesi Reisi Doktor Nazmi Bey, Darülfünun Anatomi müderrislerinden Hamdi Suat Bey, Müderris Mustafa Hakkı Bey'in sağlıkla ilgili konferansları yanında Alman bilim adamlarından Profesör Her Osten "Alişan Harabeleri ve Hitit Medeniyeti" ; Hukuk doktoru Cemil Sait Bey "Avrupa'nın Bugünkü İktisadî Manzarası ve Türkiye"; Orman Yüksek Mektebi Rektörü Şefik Bey "Ormancılık" ; Mühendis Ömer Lütfü Bey "Millî Tasarruf"; Tarık Bey, "Türk Şimendiferciliği ve Ergani Madeni" hakkında konferanslar vermişlerdir. Yine bu süre zarfında 25 konferans verilmiştir.²³ Öte yandan çeşitli tarihlerde halkevinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından tertip edilen konferanslarda Haldun Terem "Harbin Doğurduğu İhtiyaçlar, Sunî Maddeler"; Fuat Sirmen ve Yavuz Abadan "Yeni Dünya Nizamı Karşısında Türkiye'nin Vaziyeti"; Hikmet Birand "Çiçekler Böcekler"; Nüzhet Gökdoğan "Astronomi" konularını işlemişlerdir²⁴. Bu isimler dışında Eskişehir Halkevi'nde konferans veren ünlüler ve konuları şöyleydi: Maarif Vekâleti Başmüfettişi Hilmi Yolaç "Aile İktisadiyatında Kadının

¹⁹ *CHP Halkevi ve Halkodalarının Yurt İçinde Dağılımları*, Ankara, 1945, s.30.

²⁰ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevi 1932-1951*, İstanbul, 2002, s.251; *CHP XVI.Yıldönümünde Halkevi ve Halkodaları*, Ankara, 1948, s.25.

²¹ Eskişehir Halkevi'nin ilk açılış töreni Asrî Sinema'sında gerçekleştirilmişti. *Halkevi Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalade Nüshası*, s.159.

²² Halkevi'nin açılışının I. yıldönümünde hitabeler, nutuklar söylenmiş, halk şarkıları okunmuş, bütün seyircilerin katılımıyla Bozkurt ve İstiklâl marşları söylenmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Halkevi Reisi Osman Bey, Halkevi'nin maksat ve gayesini anlatan bir konuşma yapmıştır.

²³ *Halkevi Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalade Nüshası*, s.160.

²⁴ *Halkevi*, Mayıs 1941, Sayı 51, s.808.

Rolü²⁵”; H. Rahmi Apak “Dünya Hadiseleri Hakkında Hükûmetin Tuttuğu Yol”; Prof. Cahit Oğuzoğlu “Bâtıl Evlenmeler”; Prof. Kemalettin Birsan “Medenî Kanunumuza Göre Hısımlar ve Mirastaki Hisseleri”; Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden Nevzat Tüzdil “Paraziter Hastalıkların İntişar ve Önemi”; İstanbul Üniversitesi'nden Doç. Refii Şükrü Suvala “Bugünkü Avrupa Harbinin Türkiye Ekonomisindeki Akisleri”; Tıp Fakültesi doçentlerinden Dr.Sadi Irmak “Suç İşlemenin Amilleri”; Doç. Sabri Esad Siyavuşgil “Çocuk ve Mantık”; Prof. Sadri Maksudi Arsal “Selçukîlerin Cihan ve Türk Tarihindeki Rolü”; Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar “Millî Bir Edebiyata Doğru”; Kasım Gülek “İnkılâp ve İstiklâl.”²⁶ Ayrıca II. Dünya Savaşı ve Savaşın genel seyri üzerine hem şehir merkezinde hem de Sivrihisar, Seyitgazi Çifteler, Mihaliççık ve Beylikahır'da konferanslar düzenlenmiştir.²⁷ Bu konferanslar halkın genel kültür ve bilgisinin artmasına cumhuriyet ve inkılap (daha sonra parti) prensiplerinin kökleşmesine yurt sevgisi ve yurttaşlık bilincinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Konferansları verenler ülkenin önde gelen bilim adamları, şairleri ve yazarlarıdır. Konferans konuları ise daha çok güncel konulardır. Bu suretle halkın Halkevlerine ilgisi da artırılmak amaçlanmıştır ki bunda da büyük bir başarı sağlandığı, halkın bu konferanslara büyük teveccühle yaklaştığı görülmektedir.

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi'nde belirtildiği üzere belirli gün ve haftalarda anma törenleri düzenlemek ve konferanslar vermek suretiyle halk, devrimler konusunda aydınlatılmaya çalışılmıştır. Anma günlerinin konularıysa Halkevleri açılış ve yıldönümü kutlamaları, İkinci İnönü, 23 Nisan, 19 Mayıs Gençlik Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, Lozan, 30 Ağustos, Toprak Bayramı, Dil Bayramı, Atatürk'ün ve Mimar Sinan'ın vefat yıldönümü vb. günler sayılmalıdır. Ayrıca Ali Suavi, Mehmet Emin Yurdakul, Namık Kemal için de özel geceler

²⁵ *Halkevi*, Ağustos 1942, Sayı 53, s.31.

²⁶ BCA 490.1.0.0.1009.895.3, 19.02.1936, Bu konferansla ilgili olarak *Halkevi* dergisi “Bugün Cumhuriyet Halk Partisi'nin devrim ve istiklal konuları üzerine tertip edilen konferanslarına Halkevi salonunda başlandı. Ankara'dan gelen Bay Kasım evde (:Halkevinde) üst üste iki konferans verdi. İki konferansa 1000 yurttaş geldi” şeklinde verirken Köycüler şubesinin köylerden çağırıldığı Ocak başkanları ile muhtarlar, parti, halkevi, inkılap ve medeni bilgiler konularında ders vermeye başladığını da belirtir. *Halkevi*, 29 Birinci Teşrin 1936, Sayı 36, s.468. Öte yandan Sivrihisar Halkevinin CHP Genel merkezine gönderdiği şu yazı bu konferansların verilmiş amacı ve etkisi hakkında bir fikir vermektedir: “CHP Genel sekreterliğimiz tarafından tertip edilip Profesör ve Doçentlerin Halkevlerimizde vermekte oldukları konferansa mefkurelerin inkişafında büyük bir tezahür göstermektedir. Bize pek yakın olan Eskişehir halkevine müteaddid kıymetli zevat gönderilmekte olduğu haber alınmıştır. Bunların serpecekleri nura göğüs açan Sivrihisar muhitimize kadar gelmeleri temin buyrulduğu takdirde birçok vilayet merkezlerinden daha fazla alaka ile karşılanacaklarını temin ederiz. Muhitimiz Milli şefimizin işaret buyurduğu hedefe ilme bütün mevcudiyet ve heyecanı ile bağlıdır. Bize daima ışık ve rehberlik gösteren şeflerimizi candan sevgi ve saygı.” BCA 490.1.0.0.1009.895.3, 24.5.1940.

²⁷ BCA 490.1.0.0.1009.895.3, 08.04.1936

tertip edilmiştir. Adlarına anma günü düzenlenen şair ve yazarların özellikle vatan, millet, hürriyet konularında önde gelen isimler olmasına dikkat edilmiştir.

Eskişehir Halkevi'nin 1945 yılında yaptığı altı aylık programda, genel olarak yapılacaklar şöyle sıralanmıştır: Haftada iki gün Salı ve Cumartesi günleri Halkevlilere mahsus çaylı “saat beş” toplantıları yapmak, her ay Halkevliler için aile toplantıları yapmak, çeşitli meslek ve sanat mensuplarına ve partililere ait toplantı geceleri ayırarak bir taraftan kendilerine faydalı bilgiler vermek, her hafta Cumartesi günleri gençlik toplantıları yapmak, Halkevi toplantı salonlarını düğün, nişan vs. gibi ihtiyaçlara tahsis etmek, ayrıca Halkevi salonlarını hayır cemiyetlerine kongre ve toplantılarına açmak, Eskişehir dışından davet edilecek uzmanlara konferanslar verdirmek, çeşitli meslek sanat ve seviyedeki halk topluluklarına mahallî konular üzerinde Eskişehir'den temin edilecek kişilere konferans verdirmek, Halkevi'nde verilen bütün söylevlerin aslını ve özetlerini bir dosyada toplamak, halk dilinde yaşayan Türkçe söz ve tabirlerle folklor mahsullerini toplamak, eski Türkçe ve mahallî şivelerin gramerine ait araştırma ve etütleri yapacak kişileri bularak bunlara bir para karşılığı bunu yaptırmak, Halkevlilerin konuşma ve selamlaşmada kullanacakları öz Türkçe sözleri bulmak ve yaymak, edebiyat sahasında yeni istidatları seçmek maksadıyla haftalık gençlik toplantıları yaparak halkevine canlılık getirmek, yeni yeteneklere yayın yoluyla imkânlar vermek, her hafta kitap okuyanlar ve edebî zevki olanlar için toplantılar yapmak, plana alınmış olan büyüklerin (ölüm) yıldönümlerinde şereflerine lâyık şekilde toplantılar yapmak, Halkevi dergisini her ay düzenli olarak çıkarmak.²⁸ Nitekim Eskişehir Halkevi burada konu edilen ve daha sistemli hâle getirilen faaliyetlerin büyük bir kısmını aşağıda görüleceği üzere ilk *Halkevleri Teşkilât, İdare ve Mesai Talimâtname*sini²⁹ de dikkate alarak oluşturulan şubeleri vasıtasıyla 1932 yılından çok partili hayatın başlangıcı olan 1946 yılına kadar³⁰ aktif olarak gerçekleştirmiştir.

İçtimaî Yardım Şubesi

Halkevlerinin en büyük amaçlarından biri toplumsal dayanışmanın sağlanması idi. Bu maksatla halkevleri çevrede yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, sakatlar, düşkün ihtiyar ve hastalarla ilgilenmek; mevcut hayır cemiyetlerinin faaliyetlerinde çalışmak; kreş, öğrenci yurtları, işçi tedavi yurtları

²⁸ *Halkevi*, Mart- Nisan 1945, Sayı 83-84, s.14.

²⁹ C.H.F. *Halkevleri Talimâtname*sı, Ankara, 1932, s.5-21.

³⁰ Eskişehir Halkevi çok partili hayata geçişle birlikte dinamik yapısını kaybederek, sıradan bir kurum hâline gelmiş, Halkevi'nin yayın organı *Halkevi* dergisi bile çıkarılamaz olmuştur. Öte yandan halkevinin önemli müdâvimlerinden ve *Halkevi* dergisinin yazarlarından bir kısmı muhalif dergi ve gazeteler çıkartarak Halkevi'nin zayıflamasına yol açmışlardır. Örneğin Recep Bilginer, 1946 yılından itibaren onbeş günlük siyâsî *Düşünce* dergisini çıkartarak Demokrat Parti'nin fikirlerini savunmaya başlamıştır.

gibi sosyal yardım (*ic̣timaî yardım*) kurumlarının çalışmalarını hızlandırmak; hapisanelerde bulunan muhtaçları gözetmek; fakir öğrencilerin elbise, yemek ve barınmalarıyla ilgilenmek; tedaviye muhtaç hastaların tedavilerini sağlamak; köylerden gelen fakirleri şehir ve kasabalarda barındırmak; hasta olanların tedavilerini sağlamak ve işsizlerin iş bulmalarına aracılık etmek gibi bir çok faaliyeti gerçekleştirmiştir. Eskişehir Halkevi'nin İc̣timaî Yardım Şubesi de bu çerçevede sağlığı yerinde, okur-yazar vatandaşlara iş bulmuş, bulaşıcı hastalıklar ortaya çıktığında nakden ve fiilen yardım yapmış, bilhassa yine iki devlet kurumu olan Hilâl-i Ahmer ve Himâye-i Etfâl Cemiyetleri (bu iki kurumun isimleri dilde sadeleşme hareketinin, dilde devrimin de bir yansıması olarak değiştirilip Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu adını alacaklardır) ile işbirliğine giderek, Halkevi-Himâye-i Etfâl Bakımevi'ni kurmuştur. Bu şube 1932 yılı Kasım ayından 1933 yılı Aralık ayına kadar halktan muhtaç olanlara maddî yardım yapmış, Himâye-i Etfâl Cemiyeti ile ortaklaşa açılan Dispanser çalışmaları kapsamında 1045 hasta tedavi ettirilip 750 reçetenin bedelleri ödenerek ilaçlarının ücretsiz verilmesi sağlanmıştır.³¹ 1935 yılında ise Parti'nin yardımlarıyla mahallelerde birer yardım komitesi teşkil ederek yüzlerce yoksula odun ve kömür dağıtmış ayrıca okula giden, iş arayan veya tedavi vs. gibi masraflar yüzünden başvuran yoksullara 144 lira sarfetmiştir.³² 1937 yılında özellikle fakir öğrencilere yemek vermek gibi önemli bir sosyal yardım faaliyetini gerçekleştirmiştir.³³ 1938 yılında da bu faaliyet devam etmiş ve 2000 çocuğa sıcak yemek temin edilmiştir.³⁴ 1939 yılında ise yine Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Fakirlere Yardım Kurumu ile birlikte bir çok fakir öğrenciye giyecek yardımı yapılmış, bu işlere harcanmak üzere 300 lira yardımda bulunulmuştur.³⁵ Bu şubenin 1942 ve 1943 yıllarındaki faaliyetlerine bakıldığında yoksul ve kimsesizlere yapılan nakdî ve aynî yardımların yanında cezaevlerindeki mahkumların ihtiyacı olan kitap ve defterlerin temin edildiği, tífüs mücadelesine katkı sağlandığı, özel anlaşmalı doktorlara 42 hastanın tedavi ettirildiği ve ilaçlarının temin edildiği görülmektedir.³⁶

Köycülük Şubesi

Halkevlerinin faaliyetlerini sürdürdüğü dönemde Türkiye nüfusunun dörtte üçünden fazlası köylerde oturmaktaydı.³⁷ Dolayısıyla köycülük çalışmaları ve

³¹ *Halkevi*, Teşrin-i Sâni 1933, Sayı 16.

³² *Halkevi*, 29 Şubat 1936, Sayı 34, s. 362.

³³ *Halkevi*, Ağustos 1937, Sayı 37, s.519.

³⁴ *Halkevi*, Şubat 1938, Sayı 39, s.584.

³⁵ *Porsuk*, Eylül 1939, Sayı 41, s.632.

³⁶ *Halkevi*, II. Kanun-Şubat 1944, Sayı 69-70, s.25.

³⁷ XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ankara, 1948, s.22.

köye dönük faaliyetler tüm halkevlerinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Nitekim köylünün "sıhhî, medenî, bedî" gelişme ve ilerlemesine, köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve bağlılık duygularının kuvvetlenmesine çalışmak, çevre köylere geziler düzenlemek, köylüyü okutmaya çalışmak, hasta köylülerin şehir sağlık merkezlerinde muayene ve tedavilerini sağlamak, harp malulü köylülerle şehit köylülerin aile ve yetimlerini koruma ve bunların kasabadaki resmî işlerini kolaylaştırmak bu şubelerin aslî görevleri arasında sayılmıştır.³⁸ Eskişehir Halkevi'nin Köycülük şubesi mensupları bu çerçevede faaliyete başlayarak ilk iki yıl zarfında Kızılcaören, Keskin, Söğütözü, Karacaşehir, Mamuca, Osmaniye, Karapazar, Gündüzler, Kayı, Mutalıp, Mollaoglu ve Taşköprü köylerini ziyaret ederek incelemelerde bulunmuşlardır. Ayrıca Gündüzler Köyü, Köycülük şubesinde örnek köy seçilmiştir. Bu köylerden açıkgoz ve yeniliği kolaylıkla hazmedebilecek gençler seçilerek Köycülük şubesine kaydedilmiş ve bu şubenin 20 şehirli üyesine karşılık 80 köylü üyesi olmuştur. Halkevi tarafından eğitilen bu gençlerin, bağcılık, pancar üreticiliği, tohumculuk, fennî arıcılık ve hayvan bakımı konularında köylülere rehberlik etmeleri sağlanmıştır.³⁹ Ayrıca köylü kadınların da çağın gereklerine göre eğitilmesi konusunda karar alınmıştır. 1935 yılı içinde köy gezilerine devam edilmiş, çok sayıda köylü kuru ziraat ve tohum ıslah istasyonlarına götürülerek eğitilmiş, köylülerin bayramlara olan ilgisini artırmak amacıyla 300 atlı köylü Cumhuriyet bayramında şehre davet edilmiş, kendileriyle yakından ilgilenilmiştir. Ayrıca köy okuma odalarına gazete, dergi ve kitaplar gönderilmiş, 90 köyün posta kutuları düzenlenerek mektup ve gazetelerin köylere düzenli ulaşması sağlanmıştır. Öte yandan Salı akşamları köylüler CHP binasında toplanarak kendilerine öğütler verilmiştir.⁴⁰ 1936 ve 1937 yıllarında bu faaliyetlere ilâve olarak Eskişehir Halkevi sağlıklı bir köylü nesil yetiştirmek gayesiyle 1000'e yakın hastayı tedavi ettirmiştir.⁴¹ Yine Eskişehir'in çarşı-pazar günü olan Çarşamba günlerinde köylülerin hükûmet nezdinde olan işlerini başarmak, kimsesiz yetimler ve asker ailelerinin işlerini takip, mektuplarını yazmak ve her ne suretle olursa olsun akıl danışmak gibi işlerini görmek üzere Halkevinde bir müracaat ofisi açılmıştır.⁴²

Köycülük şubesi, bir defa Cumhuriyet Halk Fırkası salonunda bir defa da Park Sineması'nda köylülere iki konferans vermiştir. Köycülük şubesinin bir önemli faaliyeti de ağaçlandırma işleriydi ki bu şube Zincirlikuyu,

³⁸ *Halkenleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, s.114.

³⁹ *Halkevi*, Mart 1933, Sayı 17-18, s.59.

⁴⁰ *Halkevi*, Şubat 1936, Sayı 34, s.366.

⁴¹ *Halkevi*, Ağustos 1937, Sayı 37, s.518.

⁴² *Halkevi*, Mart 1933 Sayı 17-18, s.58-59.

Aşağısöğütünü, Yukarısöğütünü, Satılmış köylerinde birer fidanlık tesis etmiştir.⁴³

Temsil (Gösterit) Şubesi

Temsil Şubesi, *Halkevi* dergisinin ifadesiyle “İnkılâp ve Cumhuriyet sevgisini halka aşılacak, yüksek devlet prensiplerinin icap ettirdiği bilgileri yapmak ve millî tarihimizin büyüklüğünden gelen müşterek hayat ve muâşeret heyecanlarını beslemek esaslarına göre temsiller vermeği birinci vazife tanımış, daima büyük piyesler hazırlamıştır”.⁴⁴

Bu şube Halkevi şubesinin açılma tarihi olan 19 Şubat'ta *Mefkure* piyesini sahneledikten sonra Eskişehir'in kurtuluş yıldönümü olan 2 Eylül 1932'de *Kurtuluş*, daha sonra *Mücrim*, *Tuzak*, *Uyanan Kör* piyeslerini sahneye koymuştur. Temsil şubesi 1933 senesinin Mart ayında *Sakarya Kızları* adlı piyesi iki kez sahnelemiştir.⁴⁵ 1935 yılı içinde *Sakarya Kızları*, *Dün ve Yarın*, *Boşluk*, *Son Altes*, *Akım*, *Mavi Yıldırım*⁴⁶, *Öz Yurt*, *Mete*⁴⁷ piyesleri temsil edilmiş, yine Halkevi'nin himayesi ve tertibi altında Süreyya Opereti'ne *Yayla Çocukları*; İstanbul Opereti'ne de *Sakarya Kızları* oynattırılmıştır.⁴⁸

Bu şube 1936 yılı içinde ikişer kez olmak üzere, *Mavi Yıldırım*, *Himmetin Oğlu*⁴⁹, *Akım*, *Canavar*, *Son Altes*, *Sakarya Kızları*, *Boşluk*, *Dün ve Yarın*, *Yaşayan Ölü*⁵⁰, *Üç Adam* piyeslerini oynamıştır.⁵¹ 1937 yılında ise *Ana*, *Kör*, *Mete*, *Yaşayan Ölü*, *Bir Azizlik* piyeslerini sahneleyen⁵² Temsil Şubesi her ay bir piyes sergileyerek faaliyetlerini sürdürmüştür. 1939 yılında lise öğrencileri tarafından Vasfi Mahir Kocatürk'ün *Yaman* piyesini sahneye koyan⁵³ Temsil şubesi Halkevi'nin en başarılı şubesi olarak 1941 yılına kadar 7000 kişinin izlediği 24

⁴³ *Halkevi*, 29 Şubat 1936, Sayı 34.s.366.

⁴⁴ *Halkevi*, Teşrin-i Sâni 1933, Sayı 16, s.8

⁴⁵ *Halkevi Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Ferkalâde Nüshası*, s.162.

⁴⁶ Aka Gündüz'ün yazdığı bu oyun, Kemalist öğretiyi yaygınlaştırmayı amaçlıyordu. Nurhan Karadağ, “Halkevleri Oyun Dağarcığı: 1932-1951”, *Erdem*, Cilt V, Sayı 13, Ocak 1989, s.82.

⁴⁷ Bu oyunda dış düşmanlar kadar iç düşmanların da bilinmesinin önemine değinilmektedir. Karadağ, agm., s.87.

⁴⁸ *Halkevi*, Şubat 1936, Sayı 34, s.361.

⁴⁹ Bu piyesde Eskişehir çevresinde bir köyden hukuk eğitimi için İstanbul'a giden bir gencin kendini sefahat alemine kaptırması ve beş parasız köyüne dönüşü canlandırılır. Nurhan Tekerek, “Halkevleri (1932-1951) Temsil Şubeleri ve Bir Örnek: Adana Halkevi Temsil Şubesi”, *Erdem*, Cilt XV, Sayı 43, Mayıs 2005, s.23.

⁵⁰ Ziya Boral'ın bu oyununda Türk devrimi ve devrimin ahlâkî esasları anlatılmaktadır. Karadağ, agm., s.87.

⁵¹ *Halkevi*, 29 Birinci Teşrin 1936, Sayı 36, s.460. Halkevlerinde oynanan oyunlarla ilgili genel bir değerlendirme için Karadağ, agm., ss.81-122.

⁵² *Halkevi*, Ağustos 1937, Sayı 37, s.518.

⁵³ *Porsuk*, Birinci Teşrin 1939, Sayı 42, s.649.

temsili sahneye koymuştur.⁵⁴ 1942 yılının ilk altı ayında ise, *Bir Yağmur Gecesi*, *İstiklâl*, *Kanun Adamı*, *Beyaz Kabraman* ve *Hasbahçe* piyesleri sahnelenmiştir.⁵⁵ 1944 yılında Kukla ve Karagöz gösterileri de sergileyen⁵⁶ Temsil şubesi 1945 yılı 2 Eylül’ünde *Hasbahçe* piyesini yeniden oynamıştır.⁵⁷

Hem yerel oyunları hem de merkezden önderilen oyunları sahneleyen Eskişehir Halkevi en çok oyun sergileyen Halkevleri arasında yer almaktadır.⁵⁸ 1933 yılından 1951 yılına kadar tüm halkevlerinde oynanan oyunların büyük bir kısmı Eskişehir Halkevi Temsil Şubesinde de temsil edilmiştir. Halkevi dergisinin ifadesiyle Temsil şubesi oynadığı piyeslerinde her zaman devrimin gereklerini göz önünde tutmuş, dün ile bugün arasındaki sosyal farklılıkları belirterek, neslin devrime karşı duyduğu sevgiyi pekiştirmeye çalışmıştır.⁵⁹

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

Halk Evi (bundan sonra bitişik) dergisi bu şube hakkında “Türk devriminin büyüklüğünü yayım hayatında kendisine bir gidiş ve yürüyüş aydınlığı tanıyan, devrimin propaganda ödevini hararetle yapmağı yadırgamamış, bilhassa 30 Ağustos, 23 Nisan, 29 birinciteşrin (ekim) gibi günlerde fevkalade ve resimli nüshalar çıkararak okuyucuların ilgisini çekmiştir”⁶⁰ ifadelerine yer veriyor.

Bu şube *Halkevi* dergisinin yayımından başka 1933 senesi içinde Cumhuriyetin 10. yıldönümü ile ilgili bir broşür çıkararak halka dağıtmış, bir sene içinde 18 komite toplantısı yapmış, Eskişehir’in Kurtuluş bayramlarını gerçekleştirmiş, Türk Ocaklarından devredilen kitapların önemli bir kısmını yeniden ciltleterek halkın istifadesine sunmuştur.⁶¹

1936 yılında 650 kitaplık bir kütüphane oluşturan bu şube kitap sayısını 1938 yılında 1500’e çıkarmış, kütüphaneden yararlananların sayısı ise 5000’i

⁵⁴ *Halkevi*, Şubat 1941, Sayı 50, s.764.

⁵⁵ *Halkevi*, Ağustos 1942, Sayı 53, s.32.

⁵⁶ *Halkevi*, I.-II. Teşrin, I. Kanun 1944, Sayı 78-79-80, s.48.

⁵⁷ *Halkevi*, Eylül-Ekim 1945, Sayı 89-90. s.23.

⁵⁸ Nurhan Karadağ, “Halkevleri ve Halkodaları Tiyatro Kolları Çalışmaları 1932-1951” Erdem, Cilt IV, Sayı 12, Eylül 1988, s.1082. İnkılap Temsilleriyle ilgili olarak Levent Boyacıoğlu’nun makaleleri: “Tek Parti Döneminde İnkılap Temsilleri-I”, *Tarih ve Toplum*, Haziran 1992, Cilt 17, Sayı 102, ss. 30-36; “1933: İnkılap Temsilleri’nin Altın Yılı-II”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1992, Cilt 18, Sayı 103, ss. 30-35; “İnkılap Temsilleri-III: “ Bayönder”, *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1992, Cilt 18, Sayı 104, ss. 26-33; “İnkılap Temsilleri-IV: Atatürk Çizmelerini Giyiyor”, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1992, Cilt 18, Sayı 105, ss. 13-24. Ayrıca Levent Çıkla, “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar”, *Turkish Studies*, Temmuz-Ağustos-Eylül 2006, Cilt 1, Sayı 1, ss.45-67.

⁵⁹ *Halkevi*, Ekim 1935, Sayı 30-32, s.230.

⁶⁰ *Halkevi*, 29 Şubat 1936, Sayı 34, s.364.

⁶¹ *Halkevi*, Teşrin-i Sâni 1933, Sayı 16, s.6-7.

bulmuştur.⁶² Yine bu şube hapishanedeki mahkumların okuma ihtiyacını karşılamak üzere kitap, gazete ve dergileri de sağlamaktaydı.⁶³ Halkevinin bu şubesinin bir önemli faaliyeti de radyo yayınıdır. Nitekim bu şube 1000 liraya satın aldığı hoparlörlü ve gramofonlu bir radyo ile yayın yaparak millî ve büyük günlerin heyecan ve ahengini şehre yaşatmaya çalışmıştır.⁶⁴

1942-1943 yıllarında bu şubenin gerçekleştirdiği faaliyetler şunlardır: Bir kitap sergisi açılmış, 610 kitap teşhir edilmiş, 4132 kişi bu sergiyi ziyaret etmiştir. Halkevlerinden gelmekte olan dergiler, ulusal günlük gazetelerden *Ulus* ile yerel gazetelerden *Kocatepe* ve *Eskişehir* gazeteleri okuyucuların istifadesine sunulmuştur.⁶⁵

Bu şube yeterli olmasa da kitap yayını faaliyetinde de bulunmuş, ilk olarak 1933 yılında *Eskişehir Halkevi Neler Yaptı: 1931-1933* adlı 16 sayfalık bir kitapçık yayınlamıştır.⁶⁶ Yine Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Fikret Hakkında* adlı kitabı 1941 yılında Halkevi yayını olarak İstanbul'da basılmıştır.⁶⁷ Halkevinin bu şubesi halkın okuma ihtiyacını karşılamak ve okuma sevgisi kazanmasını sağlamak için zaman zaman kitap sergileri de açmıştır.⁶⁸

Dil Edebiyat Tarih Şubesi

Ülke çapında yeni açılan ve faaliyetleri heyecanla yürütülen halkevlerinin üç yıllık gündemini ele alan *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı* kitapçığında İnkılâbın yılmaz faaliyet adamlarından, Üniversite Reformu'nun mimarı ve elbette halkevlerine esas kimliğini kazandıranların başında gelen Reşit Galip Bey (1893-1934) “..millî benliği oluşturan, millî ruhu şekillendiren ve kuvvetlendiren kültür unsurları içinde dil, edebiyat ve tarih şüphesiz ilk sıraya girer. Dil Edebiyat ve Tarih şubesi memleketin uzak ve yakın bütün köşelerinde bu sahalarda çalışanları birleştirmek maksadını güdecektir. Millî dilin millî edebiyatın millî tarihin sağlam temeller üzerinde yükselmesi için bu çalışma birliği ve onu temin edecek teşkilatlanma şarttır.”⁶⁹ diyecektir. Bu temel felsefeyle hareket eden Eskişehir Halkevi'nin bu şubesi çok önemli

⁶² *Halkevi*, Şubat 1938, Sayı 39, s.583. 1945 yılında Halkevi'nde mevcut kitap adedi 2578'e ulaşmıştır. *Halkevi*, Mart-Nisan 1945, Sayı 83-84, s.16.

⁶³ *Halkevi*, 29 Şubat 1936, Sayı 34, s.365.

⁶⁴ *Porsuk-Halkevi*, I. Teşrin 1938, Sayı 41, s.38

⁶⁵ *Halkevi*, II.Kanun-Şubat 1944, Sayı 69-70, s.28.

⁶⁶ C.H.P. *Halkevleri Yayınları Bibliyografyası 1932-1950*, Yay. Haz. Orhan Özacun, İstanbul, 2001, s.5.

⁶⁷ Nurcan Toksoy, *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Ankara, 2007, s.495.

⁶⁸ Örneğin 1941 yılında açılan Birinci Kitap Sergisi'nde CHP ve Halkevleri neşriyatından 134, son yayınlardan 150 kitap, Türkiye'de çıkmış ve çıkmakta olan gazete ve dergiler ile yararlı görülen diğer yayınlar sergilenmiştir. *Halkevi*, Haziran 1941, Sayı 52, s.829.

⁶⁹ *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, s.14.

çalışmalar gerçekleştirmiş, millî dil ve millî tarih konusundaki çalışmalarıyla takdir toplamıştır.

Öncelikle Eskişehir'in halkiyat ve millî ve mahallî kültür malzemelerini derlemeye girişen bu şube tetkik fişleri dağıtarak başta söz derlemelerine başlamıştır. Eskişehir'de Türk dilinin unutulmaya yüz tutmuş sözcüklerini ortaya çıkarmak amacıyla başlatılan bu çalışma sonunda, önce 5000'den fazla sözcük tespit edilmiş, daha sonra yapılan çalışmalarla 4500 fişte onbinden fazla sözcük derlenmiş, bunlardan öz Türkçe olduğuna inanılan 1642 sözcük Büyük Dil Kurultayı'na gönderilmiştir.⁷⁰ Yine bu şube tarafından köylere ve öğretmenlere dağıtılan fişlerle adetler, inanç ve görenekler, halk türküleri, mani ve masallar derlenerek kaydedilmiştir. Halkevi'nin bu konudaki çalışmaları “Eskişehir Halkevi gibi çevredeki 200 kadar muallimi Halkevlerinin tabii üyesi sayarak ve onları Halkevlerinin ülkü ve hizmeti uğrunda seferber ederek o muhitte toplanması mümkün değerli derleme ve folklorların hemen hepsini toplamağa muvaffak olmuş Halkevleri vardır.” denilerek parti yöneticileri tarafından takdir edilmiştir.⁷¹

Bu şube 1935 yılında da dil derlemesi faaliyetlerine devam etmiş, dil bayramını büyük bir törenle kutlamış, Türk dili, millî ekonomi, cumhuriyet ve rejim, tasarruf ve zehirli gazlar hakkında on yedi konferans gerçekleştirmiştir.⁷²

Bu şubenin önemli faaliyetlerinden birisi de Yunus Emre, Nasreddin Hoca gibi bölgede yetişen ulu kişileri anmak, eserlerini halka tanıtmak ayrıca Yunus Emre ve Şeyh Edebâli gibi Eskişehir tasavvuf ulularının mezar yerlerini tespit ederek anıt dikmek olmuştur. Özellikle Yunus Emre'nin mezarının tespiti için valiliğin maddî katkıları da sağlanarak önemli çalışmalar yapılmıştır.⁷³

Dil ve Edebiyat şubesi zaman zaman gençler arasında hikâye ve şiir yarışmaları düzenleyerek gençleri yazı yazmaya teşvik ediyordu. Örneğin 1945 yılında açılan böyle bir müsabakada “Diplomat” adlı hikâyesiyle Cemil Uras birinci, “Mahalle Kahvesi” adlı hikâyesiyle de Mehmet Emin ikinciliği almıştı.⁷⁴ Aynı yıl şiir dalında düzenlenen yarışmada birinciliği Recep Bilginer kazanmıştı.⁷⁵

⁷⁰ *Sakarya*, 2 Birinci Teşrin 1934, s.1.

⁷¹ *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, s.11.

⁷² *Halkevi*, Şubat 1936, Sayı 34, s.359.

⁷³ *Halkevi*, Haziran-Temmuz 1944, Sayı 74-75, s.23.

⁷⁴ *Halkevi*, Kasım-Aralık 1945, Sayı 91-92, s.1.

⁷⁵ *Halkevi*, Mart-Nisan 1945, Sayı 83-84, s.19. Recep Bilginer 1922 yılında Adana'da doğdu. Mesleğe 1945 yılında *Eskişehir* gazetesinde başladı. *Söz Milletini*, *Ses*, *Işık*, İstanbul'da *Ekspress*, *Şehir*, *Son Havadis* gazetelerinde yazdı. Eskişehir'de *Politika Gazetesi*'ni çıkardı. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkan Vekilliği ve Tiyatro Yazarları Derneği Genel Sekreterliği yaptı. Roman ve Tiyatro türünde çeşitli eserleri bulunuyor. Rıdvan Uysal, *1908'den Günümüze Eskişehir'de Basın*, Eskişehir tarihsiz, s.101; Ayrıca Recep Bilginer hakkında yazılmış bir makale için bkz. Sadık Tural,

Tarih alanında ise öncelikle bir Selçuklu eseri olan Alâeddin Camiinin müzeye dönüştürülmesi çerçevesinde burada sergilenecek malzemenin temini için çalışmalar başlatılmış ve sayısı birkaç yüzü bulan tarihî eser toplanmıştır.⁷⁶ Öte yandan edebiyat ve tarih öğretmenlerinden oluşan bir grup, Eskişehir'in tarihî coğrafyası ve mekânları ile ilgili bir çalışma yapmışlardır.⁷⁷ Bu bağlamda Eskişehir Halkevi'nin Frigya eserleriyle eski Türk eseri olduğu bütün dünyaca kabul görmüş eserler arasındaki benzetmeleri Tarih tezinin mahallî delillerle kuvvetlenmesi olarak değerlendirilip Halk Fırkası Genel Merkezi'nce takdir edilmiştir.⁷⁸ Ayrıca Eskişehir Halkevi Tarih şubesi şehrin genel tarihini yazıp bitirmiştir.⁷⁹ Yine 1939 yılından itibaren derginin hazırlanıp yayımlanması da bu şubeye verilmiş ve derginin adı *Porsuk* olarak değiştirilmiştir.⁸⁰

Müze ve Sergi Şubesi

Başlangıçta Müze ve Sergi Şubesi olarak açılan bu şube daha sonra, Tarih ve Müze Şubesi adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür.⁸¹ Bu şubenin kuruluş amacı, tarihî eserlerin kıymetini bilmek, onların iyi korunmasına ve ortaya çıkarılmasına çalışmak, bu suretle Türk vatanının medeniyet izlerini göz önünde bulundurmaktır. Ne yazık ki Eskişehir Halkevi'nin bu şubesi ancak 1944 yılında açılabilmiş fakat kısa sürede önemli işler başarmıştır. Nitekim ilk olarak şehir içindeki tarihî eserlerin araştırılmasına önem verilmiş bu amaçla şehirdeki bütün cami, türbe ve kervansaraylar incelenmiş, fotoğraflarıyla birlikte basılmak üzere bir kitap hazırlanmış, Şeyh Edebâli meselesini araştırmak üzere de İburnu köyüne bir inceleme gezisi düzenlenmiştir.⁸² Şubenin verimli çalışabilmesi için şehirdeki tarih öğretmenleri bir araya getirilerek uzmanlık alanlarına göre broşürler hazırlanmıştır.⁸³ Öte yandan Halkevi Tarih ve Müze şubesi başkanı Niyazi Akşit tarafından, Seyitgazi'de bulunan Seyit Battal Gazi külliyesi hakkında hazırlanan bir rapor Türk Tarih Kurumu'na gönderilmiştir.⁸⁴

"Atatürkçü Yazar Recep Bilginer", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 61, Mart 2005.

⁷⁶ *Halkeni*, Mart 1934, Sayı 17-18, s.37.

⁷⁷ *Halkeni*, Haziran-Temmuz 1944, Sayı 74-75, s.24

⁷⁸ *Halkenleri 1932-1935 103 Halkeni Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, s.30

⁷⁹ aynı eser, s.29.

⁸⁰ *Porsuk*, I.Teşrin 1939, Sayı 42, s.649.

⁸¹ Müze ve Sergi şubesi, 1940 yılında, tarih çalışmalarıyla bağdaştırılarak "Tarih ve Müze Şubesi" olarak birleştirildiği için, bu tarihten sonra bu şube çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkenleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.187.

⁸² *Halkeni*, Haziran Temmuz 1944, Sayı 74-75, s.24.

⁸³ *Halkeni*, I.-II.Teşrin, I.Kanun 1944, Sayı 78-79-80, s.50.

⁸⁴ *Halkeni*, Haziran Temmuz 1944, Sayı 74-75, s.25.

Bu şubenin öncülüğünde 1944 yılında Ressam Sami Lim tarafından 49 tabloda oluşan bir resim sergisi açılmıştır.⁸⁵ Yine bu şube tarafından 1945 yılı içinde bir folklor sergisi açılmış, dört gün süren bu sergi halkın büyük ilgisini çekmiştir.⁸⁶

Spor Şubesi

Sporu memleketin kültür-fizik davası olarak ele almak, ulusal spor meselesini ortaya koymak, Türk gençliğinde ve Türk halkında spora ve beden hareketlerine sevgi ve ilgi uyandırmak, sporu gelenekselleştirmek ve kitle hareketi yapmak temel amaçlarıyla hareket eden bu şube, yerel koşullara uygun spor faaliyetleri, ata sporu olarak bilinen güreş turnuvaları, çeşitli jimnastik hareketleri, boks, eskrim⁸⁷, judo, basketbol, voleybol, avcılık, bisiklet yarışları, toplu kültür-fizik hareketleri gibi spor aktivitelerini organize etmiştir. Bu bağlamda Eskişehir Halkevi Spor şubesi de bir çok spor etkinliği düzenleyerek Eskişehir’de sporun gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu şube ilk bir yıllık süre içinde tenis kortunu tamamlayarak tenis oyunlarına başlamış, av mevsimleri düzenlenerek avcılık daha sistemli hâle getirilmiş, profesyonel güreşçilerin yaptıkları iki büyük güreş karşılaşması düzenlenmiş, Fenerbahçe, Galatasaray, Ankaragücü takımları Eskişehir’e getirilmiş, ve Eskişehir spor bölgesine 1200 lira maddî yardım yapılmıştır.⁸⁸

1935 yılı içinde Spor şubesi, sokak koşuları tertip etmek, Balıkesir ve Bursa güreşçileri ile Eskişehir güreşçileri arasında müsabakalar düzenlemek, Ankara Çankaya, Gençlerbirliği ve İstanbulspor takımlarıyla futbol maçları düzenlemek, bütün öğrencilere ve gençlere spor filmleri göstermek gibi faaliyetleri gerçekleştirmiştir.⁸⁹ 1941 yılına kadar sporun bütün dallarında faaliyet gösteren bu şube sadece şehir merkeziyle sınırlı kalmayarak, Mahmudiye, İsmet Paşa, Alpu ve Osmaniye köylerinde spor yuvaları açmış, gençliği bu merkezlerde toplamaya çalışmıştır.⁹⁰ Bu şubenin faaliyetleri bundan sonraki yıllarda da devam etmiştir.

⁸⁵ *Halkevi*, Haziran Temmuz 1944, Sayı 74-75, s.24.

⁸⁶ *Halkevi*, Mart-Nisan 1945, Sayı 83-83,s.18.

⁸⁷ Eskrim, Eskişehir’de 1938 yılında Aziz Zeytinoglu ile başlamış, halkın hiç bilmediği bu spor dalında önemli başarılar elde edilmiştir. Örneğin 1944 Türkiye Şampiyonasında bölge sporcusu Ziya Tümer birinci olmuştur. *Halkevi*, Mayıs-Haziran 1946, Sayı 97-98, s.26.

⁸⁸ *Halkevi*, Teşrin-i Sâni 1933, Sayı 16, s.7.

⁸⁹ *Halkevi*, 29 Şubat 1936, Sayı 34, s.364.

⁹⁰ *Halkevi*, Şubat 1941, Sayı 50, s.765.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Halkevlerinin Halk Dershaneleri ve Kurslar şubesinin halkın bilgi seviyesini yükseltecek her türlü okuma-yazma kursları açmak yabancı dil ve fen dersleri vermek, sanat ve pratik hayat bilgileri öğretmek gibi görevleri vardı.

Bu görevleri yerine getirmek üzere hummalı bir çalışma içine giren Eskişehir Halkevi öncelikle kent merkezinde ve köylerde okuma-yazma kursları açtı.⁹¹ Ayrıca bu şube tarafından 1935 yılında açılan Almanca, Fransızca, ticaret, dikiş-Nakış, şapkacılık, çiçekçilik kurslarına 266 kişi katılmıştır.⁹² Yine bu şubenin 1937 yılında açtığı el işleri kursunda bıçkı-dikiş, çiçekçilik, şapkacılık gibi sanatlar öğretilmiş, 118 kursiyerin katıldığı bu kursun sonunda 10 gün süren bir el işleri sergisi açılmıştır.⁹³ 1942 ve 1943 yıllarında açılan Ortaokulu bitirme, İngilizce ve yapma çiçek kurslarına da çok sayıda kursiyer katılmıştır.⁹⁴ Bu şubenin ilgi çekici faaliyetlerinden birisi de Orta Anadolu millî oyunlarını Eskişehir’de tanıtmak ve yaymak amacıyla Sivas halay ekibini Eskişehir’e getirtip bir haftalık kısa bir kurs açmasıdır. Bu kursa öğretmen ve öğrencilerden 80 kursiyer katılmıştır.⁹⁵

Ar (Güzel Sanatlar) Şubesi

Halkevleri Talimâtname’sinde bu şubenin görevleri şöyle saptanmıştır: Müzik, resim, heykel-heykeltıraşlık, mimarlık, ve süsleme sanatları gibi plastik sanatlarda sanatçı ve amatörleri bir araya toplamak, genç yetenekleri korumak ve gelişmelerini sağlamak, halkın müzik zevkini arttırmak ve yükseltmek, mümkün olan yerlerde güzel sanatlar kursu açmak, halkın millî marşları ve şarkıları öğrenmesine yardım etmek, millî bayramlarda bu marş ve türkülerin milletçe bir ağızdan söylenmesini temin etmek.⁹⁶ Eskişehir Halkevi’nin Güzel Sanatlar şubesi söz konusu faaliyetleri gerçekleştirmek üzere bir iş bölümü yapmış, Elişleri, Resim ve Müzik kollarına ayrılan şube, şehrin ihtiyacını göz önünde tutarak bir de şehir bandosu oluşturmuştur.⁹⁷ Halk müziğine de ilgi gösteren şube Halk Fırkası’nın salonunda 600 kişinin katıldığı iki konser vermiştir. 1935 yılı içinde bir resim kursu açan şube, heykel ve müzik çalışmalarına da devam

⁹¹ Örneğin merkeze bağlı Taşköprü köyünde açılan millet mektebinde 20 kadın 60 erkek kursiyer okuma yazma öğrenmişti. *Sakarya*, 17 Temmuz 1934, s.3.

⁹² *Halkevi*, 29 Şubat 1936, Sayı 34, s.362.

⁹³ *Halkevi*, Şubat 1938, Sayı 39, s.583.

⁹⁴ *Halkevi*, II.Kanun-Şubat 1944, Sayı 69-70, s.27-28.

⁹⁵ *Halkevi*, I.-II.Teşrin, I.Kanun 1944, Sayı 78-79-80, s.48

⁹⁶ *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, s.39.

⁹⁷ *Halkevi*, Mart 1934, Sayı 17-18, s.58.

etmiştir.⁹⁸ 1937 yılında ise resim, keman, mandolin, piyano ve viyolonsel kursları açan şube⁹⁹, zaman zaman konserler de vermiştir¹⁰⁰. Şubenin 1942 ve 1943 yıllarındaki faaliyetleri şunlardır: Halkevlerinin 10. yılı münasebetiyle bir balo düzenlenmiş, müzik derslerine devam edilmiş, Eskişehir'in özelliklerini ve manzaralarını içeren bir albüm için fotoğraf çekimleri yapılmış, beş kişiden oluşan caz ekibi çalışmalarına devam etmiş, yedi kişilik halk müziği ekibi millî günlerde konserler vermiştir.¹⁰¹ Ayrıca Halkevi folklor grubu Ankara radyosunda Eskişehir türkülerinden oluşan başarılı bir konser vermiştir.¹⁰²

Eskişehir *Halkevi* Dergisi

Halkevlerinin faaliyetlerinden birisini de, bulundukları yöre ile ilgili bilgilerin halka mâl edilmesinde yayın gücünü gösteren, aynı zamanda İnkılâbın ruh ve esaslarını duyuracak periyodik şube dergilerinin yayınlanması olmuştur. Halkevleri arasında ilk olarak çıkarılan¹⁰³ Eskişehir Halkevi'nin *Halkevi*¹⁰⁴ dergisi de bu genel amaç doğrultusunda 30 Ağustos 1932 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır.¹⁰⁵ *Halkevi* dergisi bir kaç defa hem yayına ara vermi hem de isim değişikliklerine uğramıştır. Dergi 36. sayısından itibaren yayımına bir süre ara vermek zorunda kalmış¹⁰⁶ 1937 yılı Ağustosundan itibaren 37.

⁹⁸ *Halkevi*, Şubat 1936, Sayı 34, s.360.

⁹⁹ *Halkevi*, Ağustos 1937, Sayı 37, s.519.

¹⁰⁰ *Halkevi*, Şubat 1938, Sayı 39, s.582.

¹⁰¹ *Halkevi*, II.Kanun-Şubat 1944, Sayı 69-70, s.23-24.

¹⁰² *Halkevi*, 19 Mayıs 1943, Sayı 51, s.28.

¹⁰³ *Ülkü*, Mayıs 1934, Sayı 15, s.225.

¹⁰⁴ E.Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kaynaklar*, Ankara, 2004, s.208. Derginin adının "Halkevi" olmasıyla ilgili Haziran 1938 tarihli *Halkevi* dergisinin 40.sayısında şöyle bir anekdot yer almaktadır: "Dergimizin "Halkevi" olarak neşredildiği sırada Atatürk şehrimize şeref vermişlerdi. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Evin çalışmaları hakkında bir çok sorular sorduktan sonra, dergiyi görmek istediler. Daha önce hazırlanan küçük bir koleksiyon kendilerine takdim edildi. Atatürk derginin üstündeki Halk Evi kelimesini görünce, o zaman genel sekreter vekili olan Saffet Arıkan'a dönerek: Siz çıkaracağınız mecmuaya nasıl bir isim buldunuz? diye sordular. Sayın ve kıymetli Saffet Arıkan, Halkevi isminin daha ziyade merkezde neşredilecek bir mecmuaya verilebileceğini fakat bu emrivakinin kendilerini tereddüde düşürdüğünü söyleyince Atatürk: Madem ki Eskişehirililer sizden önce davranmışlar ve mecmualarına Halkevi adını koymuşlardır. Onların bu müteşep haklarına riayet lazımdır, buyurdular. Bu suretle dergimizin ismi inkılâbın büyük yaratıcısı tarafından tensip ve tescil olundu."

¹⁰⁵ Nurettin Güz, *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları, Halkevleri Dergileri (1932-1950)*, Ankara, 1995, s.35.

¹⁰⁶ Dergilerin yayımının Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimince sıkı bir şekilde takip edildiği anlaşılmaktadır. Zira Halk Fırkası Genel Sekreterliği'nce 4 Eylül 1936 tarihiyle Eskişehir Halkevi başkanlığına gönderilen yazıda derginin 34.sayısından itibaren neden gönderilmediği soruluyordu. Halkevince verilen cevapta yaz mevsimi münasebetiyle yazı yazar bir çok kişinin şehirden ayrıldığı, Neşriyat Şubesi başkanının rahatsızlığı dolayısıyla bir gecikme olduğu, Ekim ayından itibaren derginin neşrine muntazaman devam edileceği bildiriliyordu. BCA 490.1.0.0.833.290.1, 09.09.1936.

sayısıyla yayımına devam etmiştir. Bu arada 29 Birinci Teşrin 1938 tarihli 41. sayısında isim değişikliğine gidilerek dergi *Porsuk Halkevi* adını almıştır.¹⁰⁷ Yayımına yeniden ara vermek zorunda kalınan dergi, Eylül 1939 tarihli mükerrer 41. sayıdan itibaren yeniden isim değişikliğine gidilerek, 49. sayısına kadar bu sefer yalnızca *Porsuk* adıyla yayımlanmaya devam etmiştir.¹⁰⁸ Ancak derginin yayımlanmasına, bazı sıkıntılardan dolayı yeniden beş aylık bir ara verilmiş¹⁰⁹ nihayet 23 Şubat 1941 tarihli 50. sayısından itibaren yine ilk adına dönerek *Halkevi* olarak yayımlanmıştır.¹¹⁰ Dergi Eskişehir’de Sakarya matbaasında basılmıştır.¹¹¹ Yaşanan aksaklıklar nedeniyle bazı sayıları zamanında çıkarılamayan derginin bazı sayıları da birkaç sayı birleştirilerek çıkarılmıştır. Derginin yayımına son vermesiyle ilgili de herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Mayıs–Haziran 1946 tarihli 97-98. sayısının derginin son sayısı olduğu anlaşılmaktadır.¹¹²

Yazı ve Neşriyat müdürlüğünü Faruk Şükrü¹¹³, İdare İşleri Müdürlüğünü Abdülkadir Ziya’nın yaptığı derginin ilk yazarları, Faruk Şükrü ve Abdülkadir Ziya ile birlikte Ali Numan (Kıraç)¹¹⁴, Doktor Nuri, Ahmet Şükrü, Doktor

¹⁰⁷ *Porsuk Halkevi*, 29 Birinci Teşrin 1938, Sayı 41, s.1.

¹⁰⁸ *Porsuk*, Eylül 1939, Sayı 41, s.621.

¹⁰⁹ Derginin yayımına bu kadar uzun süre ara vermesinin sebebi olarak yazı sıkıntısı çekilmesi gösterilmektedir. *Halkevi*, 23 Şubat 1941, Sayı 50, s.1.

¹¹⁰ *Halkevi*, 23 Şubat 1941, Sayı 50.

¹¹¹ Mahmut H. Şakiroğlu, “Halkevi Dergileri ve Neşriyatı”, *Kebikeç*, Yıl 2, Sayı 3, 1996, s.139.

¹¹² 1948 yılında İstanbul’da yayımlanan *Cumhuriyetin 25.Yılında Eskişehir’e Bakış* (İstanbul 1948) kitabında Halkevi tanıtılırken “Halkevinin geçen senelere kadar neşrettiği “Halkevi, Porsuk dergisi” ibaresinden anlaşıldığına göre 98.sayısıyla birlikte Halkevi dergisi yayımına son vermiştir. *age.*, s.57. Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1948 yılında yayımlanmış olan “XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları” adlı kitapçıkta Halkevi dergileri listesinde Eskişehir Halkevi dergisi yer almamaktadır. Öte yandan 14 Mart 1950 tarihli Sesizlik gazetesinde Halkevi dergisinin yeniden yayımlanmaya başlayacağını bildiren bir haber vardır. Ancak kaynaklarda yeniden yayımlandığına dair bir bilgi-belge mevcut değildir.

¹¹³ İsmail Okyay’ın hazırladığı *Elli Yıllık Eskişehir Basını* (Eskişehir 1958) eserinde ateşli bir Türk milliyetçisi, imanlı bir kemalist, samimi bir inkılâpçı, heyecanlı bir halk hatibi ve değerli bir gazeteci olarak tanıtılan Faruk Şükrü Yersel, Halkevi’nin en aktif elemanlarından birisidir. 1897 yılında Afyon’da doğan Faruk Şükrü Bey, ilk ve orta öğrenimini Afyon’da bitirmiş, İstanbul Feyziî Lisesi’nden mezun olduktan sonra askere alınmış, I. Dünya Savaşında esir olmuş, *Hindistan Esareti*, *Esirin Defteri* ve *Makedonya* adlı üç eserini bu esaret sırasında yazmıştır. Afyon’da 1923 yılında *İnkılap* isimli bir gazete çıkarmaya hazırlanırken Eskişehir’e gelerek, 1925 yılında Abdurrahman Ünügür’le birlikte *Sakarya* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. *Yayla Çocukları* ve *Mehmetçik* isimli iki kitabı bulunan Faruk Şükrü bey, *Pınar*, *Bizimköy*, *Porsuk*, *İnkılap*, *Karadayı*, *Hür Millet*, *Kocatepe* gazete ve dergilerini neşretmiştir. 14 Mayıs 1955’te vefat etmiştir. Okyay, *age.*, s.99-101.

¹¹⁴ Halkevi’nin en çalışkan elemanlarından olan aynı zamanda Halkevi başkanlığı da yapan ve Eskişehir tarımına çok önemli katkılar sağlayan Ali Numan (Kıraç) Bey 1897’de Bursa’da doğmuş, Afyon İdadisi ve Bursa Ziraat Mektebi’nden mezun olmuştur. Bursa Ziraat Mektebi’nde öğretmen olarak başlayan ziraatçılık serüveni, Ankara’da Gazi Çiftliği’nde devam etmiş ve eğitimini tamamlamak üzere Atatürk tarafından Amerika Birleşik Devletleri’ne gönderilen ilk

Şükrü, Doktor Nuri Mustafa , Osman Şeref, Kâzım, Ahmet Hâmit, en çok yazı yazarlar ise Necip Necati (Özeren), Cemal Duru¹¹⁵, Dr.Sırrı Alıçlı, Şahap Gürsel, Lütfü Oğuzcan¹¹⁶, Ümit Yaşar Oğuzcan¹¹⁷, Esad Serezli¹¹⁸, Azmi Gökmen, Niyazi Akşit¹¹⁹, Avukat Mehmet Türkmenoğulları, Cemal Oğuz Öcal, Ali Haydar Yeşilyurt, Rıza Ümit, Abdülkadir Gürol, Halim Sait Öztaş, Eşref Dere gibi yazarlardır. Dergide roman ve piyesler de tefrika edilmiştir ki bunlar Faruk Şükrü'nün *Mehmetçik*¹²⁰, *Ocakbaşında*, *Yayla Çocukları* ve *Çöküş*¹²¹ adlı eserleridir. Sayfa sayısı sürekli değişiklik gösteren, iyi bir baskı kalitesine sahip olan dergide fotoğraflara da oldukça fazla oranda yer verilmiştir.

Dergi yerel tarih bağlamında köy tetkiklerine de önem vermiş, Arapören, Kayı, Kuyucak, Yakakayı, İsmetpaşa ve Ballasar (Pessinus-Balıhisar) köyleri çeşitli sayılarda tanıtılmıştır.

Dergide 25. sayıdan itibaren dilde Türkçeleştirme çabalarına paralel olarak yeni sözcükler de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin bu sayıda kullanılan yeni sözcükler ve karşılıkları şöyledir: savlak (dava), törü (devlet), ürün (mahsül), siyasal (siyasî), kutlu (mübarek), güvende (kahpe), amaç (hedef), bayındır (mamur), ası (menfaat), yelen (ihtiras), yön (taraf, cihet), öykü (ihmal), yüküm (vazife), ulus (millet) özen (itina), ekonomi (iktisad) ulusal (millî), kurum

ziraatçı olmuştur. 1927-1931 yılları arasında Kansas Ziraat Koleji sonra Nebraska Üniversitesi'nden mezun olarak Türkiye'de dönmüş ve çalışmalarına Eskişehir'de devam etmiştir. "Kıraç" soyadı kendisine Atatürk tarafından verilmiştir. Ali Numan Bey ve eşi Semiha Hanım, on yıl oğulları Can ve İnan'la Eskişehir'in beş kilometre dışında Karacaşehir eteklerinde kurulan Drayfarming Deneme İstasyonu'nda yaşamışlardır. Ali Numan Kıraç, Türk tarımının gelişmesi için eleman yetiştirme, yeni metotlar ve ürünler geliştirme çalışmalarını 31 yıl sürdürmüştür. Türk tarımında kullanılan pek çok yeni tür tohumu geliştirmiştir. Tarım Bakanlığı Müsteşarlığı ve Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'nden emekli olarak İstanbul'a taşınmış ve 30 Haziran 1954 günü hayata veda etmiştir. <http://alinumankirac.org/alinumana.aspx>.

¹¹⁵ Eskişehir Lisesi Türkçe öğretmeni.

¹¹⁶ Ticaret Odası Başkâtibi, şair Ümit Yaşar Oğuzcan'ın babasıdır.

¹¹⁷ Cumhuriyet döneminin en önemli şairlerinden olan Ümit Yaşar Oğuzcan 22 Ağustos 1926 tarihinde Tarsus'ta doğdu. Eskişehir Ticaret Lisesi'ni bitirdi (1946); Türkiye İş Bankası'na girerek Adana, Ankara ve İstanbul'da çalıştı, otuz yılını doldurunca Halkla İlişkiler Müdür Yardımcısı görevinde iken, emekliliğe ayrıldı (Haziran 1977). İstanbul'da kendi adını taşıyan sanat galerisi kurdu. Şiire 1940'da Yedigün şairleri arasında başlayan; 1975'te 33 şiir, 4 düzyazı kitabı, 13 antoloji ve biyografik eser, toplam 50 kitap çıkarmış bulunan, şiir plakları, şarkı sözleri ve yergileriyle tanınan Oğuzcan, günümüzün en popüler şairidir. Genellikle Faruk Nafiz Çamlıbel duyarlılığında ve aşk, ayrılık, özlem temaları ekseninde çoğalttığı şiirini, 1973'te büyük oğlu Vedat'ın ölmesi üzerine, hayatın boşluğu, ölüm ve acı gibi derinliklere, öz ve biçim yoğunlaştırmalarına yöneltti. Şairlik başarısını, daha etkili, aruzla yazdığı rubailerinde gösterdi. 4 kasım 1984 tarihinde vefat etti. Bkz. Şükran Kurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul, 1999, s.460-461; Mahir Ünlü, Ömer Özcan, *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1991, ss.552-560; Mehmet Çetin, *Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1994, s.535.

¹¹⁸ Vakıflar Müdürü.

¹¹⁹ Lise Tarih Öğretmeni.

¹²⁰ Bu roman 1938 yılında İstanbul'da Suhulet Kitabevi tarafından basılmıştır.

¹²¹ İki perdelik piyes.

(cemiyet), oruç (heyecan), kurun (vakit), buyuruk (emir), güre (enerji), arıtmak (temizlemek), erdemlilik (fazilet), genel (umumî), kural (kaide), kamumuz (hepimiz), dirim (hayat).¹²² Bu bağlamda derginin yazarlarından Cemal Duru'nun önerdiği ay adları da ilgi çekicidir: Eylül=Döküm; Birinci Teşrin=Ekim; İkinci Teşrin=Katım; Birinci Kanun=Sonay; İkinci Kanun=İlkay; Şubat=Güdük-Döl; Mart=Çimen; Nisan=Çiçek; Mayıs=Çağla; Haziran=Başak; Temmuz=Harman; Ağustos=Savrum¹²³

Dergi zaman zaman özel sayılar da çıkarmıştır. Derginin İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1939 tarihli sayısı “Atatürk Özel Sayısı”¹²⁴; Temmuz 1940 tarihli 48. sayı “Kızılay Özel Sayısı”¹²⁵; Ağustos 1940 tarihli 49. sayısı “Lozan ve 30 Ağustos Özel Sayısı”¹²⁶; Mart 1944 tarihli 71. sayısı “İkinci İnönü Özel Sayısı”¹²⁷; Nisan-Mayıs 1944 tarihli 72-73.sayısı “Çocuk ve Gençlik Özel Sayısı”¹²⁸, Haziran 1945 tarihli 86. sayı “Toprak Bayramı Özel Sayısı”¹²⁹, Ocak-Şubat 1946 tarihli 93-94. sayılar ise “Halkevlerinin 14.yıldönümü Özel Sayısı” olarak çıkmıştır.¹³⁰ Diğer şubelerin çıkardıkları dergiler üzerinde bir çeşit denetleyicilik işlevini yerine getiren *Ülkü* dergisinin çeşitli sayılarında eleştirilere maruz kalsa da¹³¹ Eskişehir Halkevi Dergisi, Halkevi dergileri içinde şekil ve içerik bakımından oldukça düzeyli bir dergi özelliğine sahiptir.

Yaşayanların Belleğindeki Halkevi

Eskişehir Halkevi'nin faaliyetlerine tanıklık eden ve o günleri yaşayanların ifadesine göre Halkevi şehrin kültürel anlamda bir lokomotifidir. Bu bağlamda o günleri yaşayanlardan emekli fotoğrafçı Ramazan Özen şunları aktarmaktadır:

Ben küçük iken, zaten Halkevi civarında oturuyordum (Sakarya Caddesi'nin girişinde). Çok yakındım Halk Evi'ne... Orada biz çok şeyler gördük: Şiir günleri, tiyatrolar, konserler, sergiler, her 10 Kasım'da

¹²² *Halkevi*, 30 İkinci Teşrin 1934, Sayı 25, s.3-4.

¹²³ *Halkevi*, Ocak-Şubat 1945, Sayı 81-82.

¹²⁴ *Porsuk*, İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1939, Sayı 43-44.

¹²⁵ *Porsuk*, Temmuz 1940, Sayı 48.

¹²⁶ *Porsuk*, Ağustos 1940, Sayı 49.

¹²⁷ *Halkevi*, Mart 1944, Sayı 71.

¹²⁸ *Halkevi*, 11 Nisan-Mayıs 1944, Sayı 72-73.

¹²⁹ *Halkevi*, Haziran 1945, Sayı 86

¹³⁰ *Halkevi*, Ocak-Şubat 1946, Sayı 93-94.

¹³¹ *Ülkü*'nün Nisan 1935 tarihli 26. sayısında Eskişehir Halkevi dergisinde birinci yerin memleket araştırmaları olması istenmektedir. Yine *Ülkü*'nün Mayıs 1936 tarihli 39. sayısında “Eskişehir gibi tarih ve folklor bakımından pek zengin olan bir yerde bu mecmua daha olgun ve dolgun çıkabilir. Eskişehir'deki arkadaşların Freud'un Psikanaliz'ini bir tarafa bırakarak dürbünlerini uzaklara değil Eskişehir'e çevirmelerini bekleriz” denilerek, dergide yayınlanacak yazıların öncelikle millî meseleler hakkında ve halkın anlayabileceği düzeyde olması istenmektedir.

Günbaşı'na bakan köşesindeki o viraj, o münhani yerde “Atatürk Köşesi” yapıyorlardı. Bir kız öğrenci, bir erkek öğrenci nöbete dikeyorlardı orada; halk da Atatürk'e saygı duruşu yapıyordu. Her 10 Kasım'da öyle yapıyorlardı orada. Çok güzel oluyordu. Kültür hizmeti veriyordu Halk Evleri, o zaman. Ben orada çok tiyatro seyrettim; okulların tiyatroları orada sergileniyordu. Lisenin, Atatürk Lisesi'nin oynadığı oyunlar vardı. İstanbul'dan gelen tiyatrolar oynuyordu. Konuşmacılar gelip konuşmalar yapıyorlardı. Müzik dersleri veriliyordu; keman dersleri ve müzik aletleri dersleri veriliyordu meraklısına. Yani halka çok faydalı kültür hizmeti yapıyordu, Halk Evleri. Sonraları işte ben orayı çok iyi biliyorum. Demokrat Parti geldi 1950 senesinde, bir müddet sonra orayı bozdular; Halk Evi'ni Halk Evi olmaktan çıkardılar, orayı başka maksatlarla kullandılar: Aşağıda dükkanlar açıldı; sebze vardı, kasap vardı, meyhane vardı bir tane de... Biz o meyhaneye de gittik, rakıları içtik ama güldüğümeye bakmayın, orada meyhane var diye sevinmedim de söylüyorum; yani meyhane oldu, “o kültür merkezinin altında meyhane bile oldu” demek istiyorum yani. Çeşitli, küçük küçük yan yana dükkanlar sıraladılar Sivrihisar Caddesi'nin boyunca yani Halkevi boyunca dükkanlar yaptılar-velhasıl orası öylece yok oldu... Şimdiki görüntüsü de tabii görüntü önemli değil ama oradaki o kadar çok hizmet, şehrin en göbeğinde, yani ulaşımının kolay olduğu bir yerde veriliyordu. Onu yok etmeleri; beni ve benim gibi çok kişiyi üzdü o zaman, üzüldük yani... İyi olmadı hiç... Şimdi orada bir banka var; yani, yazık oldu bence Halkevi'nin o güzel binanın kaldırılması. Yalnız Eskişehir'de değil, bütün Türkiye'de yazık oldu; ben orayı yakından biliyorum, çok yakındaydım çünkü... Demokrat Parti geldikten bir müddet sonra orayı kapattılar Eskişehir'de ve bütün Türkiye'deki Halkevlerini - Halk Evi deyince Halk Parti'yi çağırıyor- diye herhalde kapattılar. Dolayısıyla bütün o kültür hizmetleri de yok oldu. Sonradan da benim gözümdeki o bina yok oldu, İş Bankası var o köşede şimdi.¹³²

Yine o günleri yaşayanlardan Avukat Hâlim Sait Kayılı da şunları hatırlıyordu:

Eskişehir de ilk defa Halkevi olarak kullanılan yer Süleyman Çakır Kız Lisesi'nin bulunduğu yerdi. Şimdiki planla kaldırılması istenen yerde yapılan bir bina Halkevi olarak kullanılmaya başladı. Ondandır burada bir öğretmen emeklisi müdür İbrahim Sivri isminde emekli Halkevi yöneticisi olarak çalıştı. Biz de öğrenciyken köycülük kolu olarak orada vazife yaptık, toplantılar yaptık.

O günlerin, Halkevi zamanlarının yaşayan tanıklarından esnaf Hayrettin Hepkul da hatırladıklarını şöyle ifade etmektedir:

1950 yılına kadar -yani Demokrat Parti iktidara gelinceye kadar- orası (halkevi binası) Halk Partisi olarak kullanılıyordu. Hatta biz orada kurs bile gördük, tâ 1950'de. Tabii, o Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, parselleyip sattı... Sonra değişti, değişti... O Halk Evi özelliğini kaybetti.

¹³² http://www.eskisehir-bld.gov.tr/oldarsivhaber_detay.php?haberid=129

Şimdi, tamamen iş yeri olarak kullanılıyor yani oraları... 1950 senesine kadar orası Halk Evi olarak kullanılıyordu; neticede Halk Evi binası tamamen kayboldu. Yani 1950 senesine kadar Halk Evi olarak kullanılan bina, Demokrat Parti iktidara geldikten sonra; parsellenerek esnafa satıldı. Satıldıktan sonra, her alan esnaf kendilerine göre işyerleri yaptılar.¹³³

Öyle anlaşıyor ki Eskişehir Halkevi o günleri yaşayanların gözünde her şeyden önce bir kültür ocağı idi. Bu yönüyle halkın büyük ilgisine mazhar olmuştu. Ancak değişen siyasi durumdan Halkevleri de nasibini aldı. Cumhuriyet Halk Partisinin arka bahçesi olarak değerlendirilen bu kurumlar Demokrat Parti iktidarıyla birlikte kapatıldı. Bu durum hiç şüphesiz Halkevi mensuplarını, bu kurumlarda kültürel faaliyetlere katılan, konferanslara, şiir günlerine, tiyatrolara giden insanları fazlasıyla üzmüştü.

Sonuç

Diğer Halkevleri gibi 8 Ağustos 1951 tarihli 5830 sayılı yasa ile sahip olduğu menkul ve gayrimenkul malvarlığı hazineye aktarılacak kapatılan Eskişehir Halkevi¹³⁴ faaliyette kaldığı on dokuz yıl içinde, Türk İnkılâbı'nın ulus-devlet temellerini vatandaşa benimsetmek hususunda çok önemli bir görevi yerine getirirken, gerçekleştirdiği toplumsal ve kültürel faaliyetlerle modern Türk toplumunun oluşumu yolunda olağanüstü bir çabanın içinde olmuştur. Eskişehir Halkevi'nin sairleriyle beraber kendi özümsemediği işlevi neşrettiği *Halkevi* dergisinin 30-32. sayısında şu cümlelerle açıklanıyor: “Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu güzel kurumu yurttan görülen her iyi hamlenin başındadır. Altı okun bir ulusa gösterdiği yolları, Halkevi yılmaz ve yıkılmaz bir yükselme aşkının hamleleri ile aşmakta ve her zaman, Türk kültürünün köklü kaynaklarından aldığı ışıqla yine bu kültürün kaynaklarına koşturmaktadır.”

Özellikle açtığı kurslar, yapmış olduğu yardımlar toplumun birlik beraberliğinin güçlendirilmesi, toplumsal dayanışma ve işbirliğinin geliştirilmesi açısından fevkalade önemi haizdir.¹³⁵ Bu faaliyetleri gerçekleştirirken de halkevlerinin genel prensipleri göz önünde tutulduğundan, faaliyetler diğer Halkevleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Öte yandan İnkılâbın ideolojisinin yayılmasının Eskişehir'de de daha çok tiyatro eserleri ve

¹³³ Aynı yer.

¹³⁴ Halkevlerinin kapatılması ile ilgili yasanın çıkmasıyla birlikte, maliye bakanlığı tarafından verilen emirle Halkevleri ve Halkodalarına polis ve jandarma marifetiyle müdahale edilerek eşyalara el konulmuştur. Örneğin 14 Ağustos 1951 günü akşamı Sivrihisar kaymakamlığı Halk partisi ve halkevi başkanına haber vermeden Halkevindeki eşyaları tespit etmiş ve kapı halkevi mühürü ile mühürlenerek, Halkevinin faaliyetlerine son verilmiştir. Bu durumu Halkevi başkanı Mustafa Uça Kaymakamlık nezdinde protesto etmiştir. *Sakarya*, 17 Ağustos 1951.

¹³⁵ *Halkevi*, 29.10.1935, Sayı 30-32, s.231.

konferanslar vasıtasıyla yürütüldüğü, yapılan sosyal çalışmalarla Halkevi'nin halk ile devlet arasında bir aracı vazifesi görmüştür.

Öte yandan Eskişehir Halkevi'nin çıkarmış olduğu *Halkevi* dergisi de yayında kaldığı yaklaşık on beş yılda hem Halkevi'nin sesi, hem de kentin tarihine belgesel olarak kaynaklık edecek önemli bir yayın organı olmuştur.

Kaynaklar

- ALPAGUT Leyla (2009) 1930'larda Bir Mimar, İzzet Baysal, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı1, Haziran.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı (1950) *Halkın Evi*, CHP Halkevleri Bürosu, Kılavuz Kitaplar, Ulus Basımevi, Ankara.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* [BCA, Ankara]
- Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı [Fon.Kod. 490.01]
- BOYACIOĞLU Levent (1992) Tek Parti Döneminde İnkılap Temsilleri-I, *Tarih ve Toplum*, Cilt 17, Sayı 102 (Haziran), 30-36.
- BOYACIOĞLU Levent (1992) 1933: İnkılap Temsilleri'nin Altın Yılı-II, *Tarih ve Toplum*, Cilt 18, Sayı 103 (Temmuz), 30-35.
- BOYACIOĞLU Levent (1992) İnkılap Temsilleri-III: Bayönder, *Tarih ve Toplum*, Cilt 18, Sayı 104 (Ağustos), 26-33.
- BOYACIOĞLU Levent (1992) İnkılap Temsilleri-IV: Atatürk Çizmelerini Giyiyor, *Tarih ve Toplum*, Cilt 18, Sayı 105 (Eylül), 13-24.
- CHP Halkevleri ve Halkodalarının Yurt İçinde Dağılımları (1945) Doğu Matbaası, Ankara.
- C.H.P. Halkevleri Yayınları Bibliyografyası 1932-1950 (2001) Yay. Haz. Orhan ÖZACUN, Kitap Matbaası, İstanbul.
- CHP XVI.Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları (1948) Ulus Basımevi, Ankara.
- Cumhuriyetin 25.Yılında Eskişehir'e Bakış* (1948) Bakış Müessesesi Yayınları, İstanbul.
- ÇEÇEN Anıl (2000) *Atatürk'ün Kültür Kurumu, Halkevleri*, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.
- ÇIKLA Levent (2006) Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Anısına Yapılan Edebî Yayınlar , *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı 1 (Temmuz-Ağustos-Eylül), 45-67.
- DURUKAN Ayşe-Türkan Uslu URAZ (2008) Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevi Binaları, *İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım* , Cilt 7, Sayı 1 (Mart), 38-49.
- Eskişehir 15 Yılın Kitabı* (1938) Kültür Matbaası, İstanbul.
- GOLOĞLU Mahmut (2009) *Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÜZ Nurettin (1995) *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri (1932-1950)*, Kariyer Matbaacılık, Ankara.
- Hakimiyeti Milliye* (1932) 23 Şubat.
- Halkevi-Halk Evi* (Eskişehir Halkevi Dergisi)

Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı (1935) Ankara.

<http://alinumankirac.org/alinuman.aspx>, 11.03.2010.

http://www.aruz.com/umit_yasar/u_yasar_asayfa.htm, 22.05.2010.

KARADAĞ Nurhan (1990) *Halkevleri Oyun Dağarcığı:1932-1951*, *Erdem*, Cilt V, Sayı 13 (Ocak), 81-122.

KARADAĞ Nurhan (1988) *Halkevleri ve Halkodaları Tiyatro Kolları Çalışmaları 1932-1951*, *Erdem*, Cilt IV, Sayı 12 (Eylül), 1063-1082.

KURDAKUL Şükran (1999) *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

OKYAY İsmail (1958) *Ellİ Yıllık Eskişehir Basını*, Yeni Matbaa, Eskişehir.

Porsuk (Eskişehir Halkevi Dergisi)

Porsuk Halkevi (Eskişehir Halkevi Dergisi)

Sakarya (1934) 23 I. Teşrin. (Gazete)

Sesizlik (1949) 18 Aralık, (1950) 10 Şubat. (Gazete)

ŞAKİROĞLU Mahmut H. (1996) *Halkevi Dergileri ve Neşriyatı, Kebikeç*, Yıl 2, Sayı 3, 131- 142.

ŞİMŞEK Sefa (2002) *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 7882, 11.08.1951 (Kanun No: 5830).

TBMM Kanunlar Dergisi (1951) Dönem 9, Cilt 33, TBMM Basımevi, Ankara.

TEKEREK Nurhan (2005) *Halkevleri (1932-1951) Temsil Şubeleri ve Bir Örnek: Adana Halkevi Temsil Şubesi*, *Erdem*, Cilt XV, Sayı 43 (Mayıs), 15-26.

TOKSOY Nurcan (2007) *Halkevleri, Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara.

Ülkü (Ankara Halkevi Dergisi)

ÜSTEL Füsün (1997) *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YALÇIN E.Semih (2004) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kaynaklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

*Türk Devriminin Politikaları ve Türkiye'de Kütüphane Kurumunun Gelişimine Etkileri**

Esin Sultan OĞUZ

Hacettepe Üniversitesi

OĞUZ, Esin Sultan, Türk Devriminin Kültür Politikaları ve Türkiye'de Kütüphane Kurumunun Gelişimine Etkileri. CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 125-152.

Atatürk Dönemi ve onu izleyen 1940'lı yıllara ait en belirleyici unsurun her alanda çağdaşlaşmayı hedefleyen *Türk Devriminin*, on beş yıllık bir süreçte milliyetçilik ve Batılılaşma ekseninde birbirini izlemesi ve ülkede radikal bir değişim sürecini başlatması olduğu belirtilmektedir. Kültürel yapının baştan inşa edilmesi olarak nitelenen bu Devrim, amaçları ve etkileri bakımından ülkemizin kültür politikası kapsamında değerlendirilmektedir. Bütünsel bir yaklaşımla uluslaşma ve Batılılaşma yönünde değişimi temsil eden siyasal ve toplumsal devrim topyekun kültürel değişim de demektir. Bu çalışmada Türk Devriminin kültür politikalarının Türkiye'de kütüphane kurumunun gelişimine olan etkileri ele alınmıştır. Anayasa ve yasal düzenlemeler kapsamında başlatılan politikaların yasallaştırılması ve bunun hayata geçirilmesi, Harf devrimi, Tevhid-i Tedrisat kanunu gibi ulusal eğitim ve kültürle ilgili önemli gelişmelerin kütüphane ve kültür olgularına etkileri değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuç bölümünde, kültür politikalarının türlü uygulamalarının kütüphanelere yansması üzerine tartışmaya da yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Atatürk Dönemi Kültür Politikası, Türk Devrimi, Kütüphanecilik, kütüphaneler, kültürel kalkınma.

OĞUZ, Esin Sultan, The Cultural Policies of Turkish Revolution and Its Impact on the Establishment of Turkish Librarianship. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 125-152.

The most distinctive element of the Atatürk era (1923-1938) is defined as the fact that Atatürk's reforms aiming modernization in every domain have alternated on the axis of nationalism and Occidentalism during a 15-year period and launched thus a radical process of transformation in the country. The reforms of Atatürk, qualified as the re-construction of the cultural structure, are considered within the scope of our country's cultural policy in terms of their objectives and impacts. The reforms toward nationalization and adoption of occidental practices that represent change in an integrated approach are explained as a total cultural transformation. In this study cultural policies of the Atatürk era and its impact on establishment of library

system in Turkey, will be studied. Those are, respectively, the legalization of policies launched within the framework of the Constitution and legal arrangements as well as their implementation; impacts of important developments relating to national education and culture such as meetings of the Scientific Committee, the National Education Councils, the alphabet reform, and the law on unification of education on the phenomena of library culture. The conclusion of the study will comprise arguments regarding the reflection of cultural policy practices that took place between 1923 and 1938 on libraries.

Key Words: Cultural policies of Atatürk's Era, Turkish librarianship, libraries, cultural development.

Giriş

Atatürk döneminin en belirleyici unsuru, her alanda çağdaşlaşmayı hedefleyen Atatürk devrimlerinin, on beş yıllık bir süreçte milliyetçilik ve batıcılık ekseninde birbirini izlemiş ve ülkede radikal bir değişim sürecini başlatmış olmasıdır.¹ Kültür hareketlerinin hedefine ulaşabilmesi için gerekli tedbirlerin devrimler aracılığıyla alınabileceğini düşünen Atatürk, ülkenin gelişmiş bir medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için geri kalmış kurumları ve gelişimi engelleyen unsurları ortadan kaldırmak, manevi gücün kaynaklarını ulusal tarihi barındıran uygarlık kurumlarına dayandırmak gerektiğini düşünmüş ve çağdaş bilim ve teknik bilgisine sahip bireylerin kültür hayatına yenilikler getireceğine inanmıştır.² Kültürel yapının baştan inşa edilmesi olarak nitelenen Atatürk devrimleri, amaçları ve etkileri bakımından ülkemizin kültür politikası kapsamında değerlendirilmelidir. Bütünsel bir yaklaşımla uluslaşma ve batılılaşma yönünde değişimi temsil eden bu devrimler topyekûn kültürel değişim olarak açıklanabilir.

Atatürk devrimlerinin ve laikliğin öngördüğü toplum modeli, bilimin temel alındığı rasyonel bir toplum modelidir. Bu açıdan dönemin en karakteristik özelliği olan pozitivizm dikkate değer görünmektedir. Atatürk'ün “dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir” sözü Türk devriminin ne denli pozitivizme dayalı olduğunu gösterir.³

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından desteklenmiştir.

¹ A. A. Yigit, *Atatürk dönemi eğitim ve kültür politikası (1923-1938)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, s.125.

² “Açış: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına”, “Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi”: *Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Semineri Tebliğleri: 9-11 Kasım 1967 Ankara*, Yay. Haz. Z. Süzgül Gezgün, Ankara, s.5

³ E. Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, 2.baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.48

Akçakayalıoğlu⁴ da Atatürk devriminin pozitivist olduğuna dikkati çekmekte pozitivist felsefenin ruhunda bilim, akıl ve deney olduğunun altını çizmektedir. Laikliğin ulusal iradeyi beraberinde getirecek olması ülkede kültürel yapının yeni baştan düzenlenmesini gerektirmiştir. Ümmet toplumundan ulus toplumuna geçiş duygusunun yerleştirildiği bu süreçte, kültür olarak yerleştirilen unsurun laiklik oluşu son derece önemlidir. Çünkü laikliğin yer bulacağı toplum, ulus toplumdur. Devlet tarafından belirlenen laiklik ilkesinin toplumsal düşüncede uyum süreci gerektirmesi nedeniyle Atatürk devrimleri kültürel yapının yenilenmesi sürecinde çok büyük önem taşır. Bu bağlamda laiklik ilkesi hem bir neden hem de bir sonuç olarak görülebilmektedir. Gerçekte, Atatürk devrimleri, kılık kıyafetten eğitime, hukuktan hafta sonu tatiline kadar hayatın tüm sınırlarını ve tarzını yeniden belirlemiş ve bu yeni hayata göre yeni düşünce normlarının gelişmesi beklenmiştir.⁵ Atatürk'e göre devrim, Türk ulusunu son asırlarda geri bırakmış olan kurumları ortadan kaldırarak yerlerine, ulusun en yüksek uygarlık gereksinimini karşılayacak yeni kurumların oluşturulması anlamına gelmektedir. Türk Devriminin amacı Atatürk'ün sözleriyle şu şekilde aktarılmaktadır: “Bugün yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye cumhuriyeti halkını tüm olarak çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum haline getirmektedir. Devrimlerimizin temel ilkesi budur.”⁶

Atatürk devrimlerinde uygar bir toplum olmanın ilk koşulunun ulusal kültürün bilimsel temeller üzerine oturtmak olduğu görülmektedir. Öyle ki, Atatürk “Milletimizin dehasının gelişmesi ve bu sayede layık olduğu medeniyet seviyesine ulaşması, şüphesiz ki, yüksek meslekler erbabını yetiştirmekle, milli kültürümüzü yükseltmekle mümkündür” sözleriyle bu düşüncesini vurgulamıştır. Bu fikrin ışığında hedef, ulusal kültürümüzün diğer kültürler karşısında kendisini koruması, bu kültürü çağdaş standartlar karşısında değerlendirebilecek insanlar yetiştirmektir. Bu insanların kuracağı araştırma ve eğitim kurumlarına her türlü olanağı sağlamak gereklidir. Bunları yaparken de insanın kültürel ihtiyaçlarına cevap verilmesi gerektiği hatırlanmalıdır.⁷

Bu dönemde kültürel hayatta gerçekleştirilmek istenen değişikliklere yönelik önlemleri özetlemek gerekirse; 3 Mart 1924'de Halifelik ve Evkaf ve Şer'îye Vekâleti kaldırılmış ve bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimine geçmiştir. Bu sayede devlet yönetimi ve eğitim laikleştirilmiştir. 1925'de tekke ve

⁴ C. Akçakayalıoğlu, "Atatürk ve Atatürk Devrimi", *Atatürk Konferansları VI: 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977, s.4.

⁵ Yiğit, *age.*, 125-127.

⁶ "Atatürk ve Devrimleri", *Atatürk Konferansları VI: 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977, s.278.

⁷ A. Güler-S. Akgül, *Atatürk'ün Düşünce Dünyası*, 2. baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000, s.79-80.

zaviyeler kapatılmış, kılık kıyafet reformu getirilmiş, 1926'da Türk toplumunun hayatını değiştiren Medenî Kanun ve sonrasında onu tamamlayan kanunlar birkaç yıl içinde çıkarılmıştır. 1925'de Hukuk Fakültesi açılmış, 1928'de Latin esaslı Türk alfabesi kabul edilmiştir. 1930'da ilk defa olarak kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmış, 1931'de Türk Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuştur. 1934'de kadınlara milletvekili olarak seçilme hakkı verilmiştir. 1936'da Ankara Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.⁸

Tüm bu yenileşme hareketleri için gerekli kararlar 23 Nisan 1920 tarihinden sonra kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde alınmıştır. Kurtuluş savaşının sona ermesiyle kurulan I. T.B.M.M. her ne kadar olağanüstü koşullarda oluşmuş olsa da, içinde farklı görüşler temsil edilmekteydi. Bu dönemde İlk defa karşılaşılan Anayasa sorunu bu çok sesli Meclis içinde büyük bir açıklıkla tartışılmıştır. Devrimlerin ve devrimciliğin bu dönem üzerindeki etkisi ve ulusal önemi egemenliğin Türkiye tarihinde ilk kez bu dönemde siyasî ve hukukî temeller üzerine oturtulmasından ve günümüzdeki devlet ve yönetim şeklinin ana hatlarının çizilmiş olmasından kaynaklanır.⁹

Anayasalar ve Yasal Düzenlemeler

Anayasalar

Atatürk döneminde uygulanan 1921 ve 1924 anayasaları hak ve hürriyetler açısından dönemin kültür politikalarını etkileyen önemli belgeler arasında yer almaktadır. Bu anayasalar içerikleri bakımından kültürel devrimlerin demokratikleşme sürecinde koruyucusu olmuşlardır.

1921 Anayasasının, hazırlanış ve kabul özellikleri bakımından Osmanlı – Türk anayasacılığının belki de tek demokratik örneği olduğunu ifade eden Tanör¹⁰ 1921 Anayasası'nın kurucu demokratik organlar eliyle ve demokratik usullerle hazırlanan ilk anayasa olduğunun da altı çizmektedir. Anayasa Cumhuriyet dönemi anayasacılığı açısından uzun süre kalıcı ve hatta silinmez izler bırakmış ve kendisinden sonraki anayasaları da etkilemiştir. Bu etkilerin başında devrimci değişim gelmektedir. Devrimci değişim dönemin kültürel değişim ve gelişim sürecinin temelini oluşturmaktadır.

⁸ "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı", *Atatürk Konferansları VI: 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977, s.119-120.

⁹ T. Z. Tunaya, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*, Akgün, İstanbul, 1958, s.1-3.

¹⁰ B. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.250-253.

1924 Anayasası, ülkemizde temel hak ve özgürlüklere yer veren ilk anayasadır. Bu anlamda 1875 Fransız Anayasasının etkisinde olduğu ifade edilen 1924 Anayasası'nda, *hürriyet* tanımının 1789 yılında ilân edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannâmesi'nin dördüncü maddesinden alındığı belirtilmektedir.¹¹ Buna göre; 1924 Anayasasının "Türklerin Hukûku Âmmesi" başlıklı beşinci bölümünün 68. maddesinde "Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuku tabiyeden olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hududu hürriyetidir" denilmekte ve devamında düşünce, vicdan, söz, basın, haberleşme, dernek kurma, çalışma, eğitim hürriyetleri, mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, eşitlik ilkesi gibi hak ve hürriyetler sıralanmıştır. Bireysel hak ve özgürlüklerin dile getirilmesi demokratik bir ortamda kültürel gelişimin sağlanması ve bu gelişimin kalıcılığı bakımından son derece önemlidir.

Temel bireysel hak ve özgürlüklere olabildiğince yer verilen 1924 Anayasasının 70. maddesinde düşünce, söz ve yayın özgürlüklerinin Türklerin doğal hakları arasında olduğu belirtilmiştir. Önceki anayasada benzer bir maddeye rastlanmadığı düşünülürse, devlet tarafından anayasal düzeyde temel hak ve özgürlüklerin önemine yapılan bu vurgu ülkedeki demokratikleşme sürecinin yasal koruyucusu ve savunucusu niteliğindedir. Toplumda düşünce ve düşünceyi ifade özgürlüğünün yasalar yoluyla güvence altına alınmasını sağlayan 1924 Anayasası ile kültürel hayatın gelişiminde rol oynayan eserlerin ortaya çıkması devlet eliyle onaylamakta ve teşvik edilmektedir. Aynı zamanda 1924 Anayasasının 87. maddesinde yer alan "İptidai tahsil bütün Türkler için mecbûrî ve Devlet mekteplerinde meccanîdir." ifadesi ile bu dönemde ilköğretimin tüm Türk vatandaşları için zorunlu olduğu ve bu eğitimin devlet okullarında verildiği vurgulanmıştır. Bu anlamda 1924 Anayasası ulusal eğitim politikası içinde örgün eğitime verilen önemin vurgulanması bakımından da önemlidir.

1924 Anayasasına getirilen temel eleştiriler, anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklere yönelik maddelerin toplumsal yaşamda uygulamaya geçirilememiş olması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte yasalar önünde tüm vatandaşların eşitliğini kabul eden 69. Maddesi ile din ve ırk farkı gözetmeksizin herkesi Türk kabul ederek siyasî "vatandaşlık" tanımı da yaparak bunu anayasal düzeyde koruyan 88. Maddesi ile 1924 Anayasası, demokratikleşme sürecinin önemli reformlarından birisidir. Anayasa'da yer alan maddeler birebir toplumsal yaşamda yer bulmasa dahi Türk toplumunun kültürel ve sosyal gelişiminde ileriki yıllarda önemli izler bırakacak çağdaşlaşma hareketleri devam etmektedir. Devletin üniter yapısının korunduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında temel eğitim ve kültür reformları henüz gerçekleştirilmemişken, anayasada yer verilen temel hak ve özgürlüklerin anlam ve öneminin toplum tarafından

¹¹ M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s.110.

özümsemeden uygulamaya geçirilmesi dönemin koşulları dikkate alındığında çok gerçekçi gözükmemektedir.

1923-1945 yılları arasında yürürlükte olan 1924 Anayasası ve öncesinde hazırlanan 1921 Anayasası ülkede demokratikleşme hareketlerini başlatan gelişmelerin başında gelmektedir. Demokratikleşmenin kültürel hayatın özgürce yaşanmasına sağladığı katkı ve bu özgürlüğün sözlü ve yazılı olarak ifadesinin sonucu olan bilim ve sanat eserlerinin çoğalması kütüphanelerin geleneksel misyonlarına doğrudan etkide bulunmuştur. Bu kaynaklardan özgürce yararlanabilmek bu şekilde kültürel hayata katılmak temel hak ve özgürlükler arasında sayılmaktadır. Bu haklar 1924 Anayasası ile koruma altına alınmıştır. Bu yönüyle 1923-1945 yılları arasını niteleyen en önemli özellik toplumun demokrasi düşüncesi ile tanışması olmuştur. Bu bölümde söz konusu süreçte kütüphanelerin örgütlenmesine ve kütüphanecilik hizmetlerinin gelişmesine etki eden yasal gelişmelere ve düzenlemelere yer verilmiştir.

Yasal Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren gerçekleşen sosyal, ekonomik ve kültürel reformların kalıcılığının ve sürekliliğinin sağlanması ve birer devlet politikası hâline dönüşmesi için yasallaştırılması yoluna gidilmiştir. Genel olarak ulusal eğitim sisteminin kurulması ve geliştirilmesi kapsamında değerlendirilebilecek bu yasal düzenlemeler, ilerleyen dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikasına etki eden bir role sahip olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Harf Devrimi, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu, Ayniyat Talimâtname'si ve Üniversite Reformu ile ilgili yasal düzenlemelere yer verilen bu bölümde Cumhuriyet kütüphaneciliğimizin bugünlere kadar gelen geleneğinin nasıl oluştuğuna değinilmektedir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Tanzimat Reform çağının ve devam edecerek Meşrutiyet dönemlerinin bir özelliği olarak eğitim-öğretimde ikiliği ("mektep-medrese ikiliği") gidermek adına, 3 Mart 1924'te 430 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* çıkarılmıştır. *Öğretimlerin birleştirilmesi* anlamına gelen bu kanunla medreseler kaldırılmış ve kütüphaneler dahil olmak üzere ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumlarının yönetimi ve bütçeleri Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Türk eğitim tarihi için dönüm noktası kabul edilen bu kanununla laik eğitim sisteminin temeli atılmıştır. Bundan böyle teokratik devlet yapısı yerine Batı hukuk sistemine dayalı laik bir devlet düzeni getirilmiştir. Bu sayede yeni Türkiye Devleti'nin eğitim politikası da laiklikle bütünleşen bir ulusal eğitim olmaktadır.

Bu dönemde başlatılan yenileşme hareketlerinde kütüphanelere, yeni bir toplum yaratma ve uygar dünya içinde yerini alma sürecinde devlet eliyle

yüklenen roller bugünkü Kütüphane kurumunun oluşumuna da altyapı olmuştur. Bu dönemde değişik isimler altında hizmet vermekte olan umumî kütüphaneler de Milli Eğitim Bakanlığı içinde örgütlenmelerini sürdürmüşlerdir. Araştırma, okul halk, millî kütüphane işlevlerinin bir arada düşünüldüğü kütüphane örgütünün oluşumu ve gelişimi, işlevlerinin tam olarak belirlenememiş olması nedeniyle gecikmiştir.

Kütüphanelerin Millî Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğuna geçmesiyle ilgili olarak Soysal¹² çeşitli kaynaklara göndermede bulunarak “yasanın Kütüphaneciliğimiz'e etkisini sık sık yapıldığı gibi yalnız, vakıf kütüphanelerin Milli Eğitim Bakanlığı'na devri ve bağışlanışı biçiminde saptamak olayın biçimsel bir bağlam içinde yansıtılması olur” demektedir. Bu ve buna benzer değerlendirmelerin Cumhuriyet'in eğitim ve kültür politikasına temel olan Tevhid-i Tedrisat Kanununun kütüphaneciliğin tarihsel gelişiminde özellikle de hizmetin kurumsal yapısında yeni bir oluşuma etkisinin, bu hizmetin niteliğini ve kapsamını yeterince yansıtamayacağı belirtilmektedir. Yasanın kütüphaneciliğimiz için anlamının bir devir ve yönetim biçimi değişikliğine yol açmasından öte, kütüphane hizmetinin halka olabildiğince geniş kapsamda ulaştırılmasında aranması gerektiği belirtilmektedir. 1869 yılına kadar bir vakıf girişimi olarak, kendine özgü oluşum, yönetim, denetim kuralları ve ekonomik koşullar uyarınca biçimlenmiş ve devletin bu nedenle gözetme gereği duyduğu belirtilen kütüphane kurumunun, 1869 yılında çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizâmnamesi* ile bir kamu görevi kimliği kazandığına dikkat çekilmektedir. 1924 yılına kadar özerk ve ekonomik yapısını vakıflardan aldıkları güçle korumaya devam eden kütüphaneler, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile vakıf tüzel kişiliğinin himayesinden çıkarak devletin himayesi altına girmiştir. Böylece Türk kütüphaneciliği yeni bir kurumsal nitelik kazanmıştır.¹³

Bu dönemde eğitim kurumu kimliği kazanan kütüphanelerin devlet himayesi altında örgütlenmeye başlaması devletin ulusal eğitim politikasının bir sonucudur. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, 1924 anayasası ile ilköğretimin zorunlu ve parasız hâle getirilmesi, devletin eğitimi geniş halk kitlelerine ulaştırmak için aldığı önlemler arasındadır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak örgün eğitimin bir parçası haline gelen kütüphane kurumu, okur-yazarlık kavramının gelişmesine bağlı olarak halkın kültürel gelişiminde kilit merkezler olmaya başlamıştır.

1927 yılında *Tekke ve zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbelikler ile ilgili bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun* ile bu kurumlardaki koleksiyonlar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kütüphanelere aktarılmıştır. Böylece tüm yurttaki

¹² Ö. Soysal, "Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz: 1923'den 1963'e", *Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, 1, 1987, s.53.

¹³ aynı yer.

kütüphaneleri oluşturan eski-yeni eserler yavaş yavaş belirli merkezlerde toplanmaya başlamıştır. Zamanla kütüphanelerin hizmet verdikleri toplumsal katmanlar ve buna bağlı olarak koleksiyonları farklılaşmaya başlamıştır. Koleksiyonların belirli merkezlerde toplanması gerek standartlaşmaya gidilebilmesi, gerekse toplu katalogların çıkarılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Aynı yıl, yazmaların sınıflandırılması ve kataloglanması çalışmaları başlatılmış ve İstanbul kütüphanelerine ait bir dizi toplu katalog çıkarılmıştır.¹⁴

Harf Devrimi

Cumhuriyet döneminde ülkenin gerek toplumsal gerekse kültürel gelişimi için başlatılan önemli yeniliklerden bir tanesi de 1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanunla* yeni Türk harflerinin yürürlüğe girmesi olmuştur. Öncesinde 28 Mayıs 1928 tarih ve 900 sayılı *Resmî Gazete*'de yeni rakamların kabul edildiği duyurulmuş ve 1 Haziran 1928 tarihinden itibaren 1288 sayılı kanun gereği Türkiye'de uluslararası rakamlar kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵

Kongar¹⁶ Harf devrimin basit bir alfabe değişikliği olmadığını vurgularken bu devrimin biri kültürel diğeri siyasî olmak üzere tarihsel açıdan iki temele dayandığını belirtmektedir. Kongar, Yazı devriminin, Osmanlı'da Batılılaşma hareketleri ile ortaya çıkmasının rastlantı olmadığını üç nedenle anlatmaktadır. Bunlardan birincisi bürokrasinin Arap yazısının kolay anlaşılır ve yaygınlığı olan bir yapıya yabancı olması, buna karşın Osmanlı'nın merkezî bürokrasisinin gücünün zayıfladığını düşünüyor olması ve bürokrasisini düzeltme isteğidir. İkinci neden olarak o yıllarda meşrutiyet fikrinin halk arasında yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla halkın en kısa sürede en kolay yoldan eğitilmesi için yazı değişikliği bir çare olarak görülmüştür. Üçüncü neden ise Osmanlı'nın Batılılaşmayı biçimsel olarak algılayış şeklinin altında yatmaktadır. Sözü geçen bu üç neden Türk Yazı Devrimi'nin kültürel açıdan taşıdığı tarihsel zorunlulukları belirtir. Yazı devriminin siyasal yönünü ise Mustafa Kemal'in yazı değişikliği ile yeni iktidarı simgesel olarak vurgulanması eylemi oluşturur. Bu bağlamda, siyasî iktidarı ulus egemenliğine dayandıran Atatürk'ün Yazı Devrimi siyasal devriminin ayrılmaz bir parçası, siyasî iktidarın değişikliğini vurgulayan kültürel bir simgesidir.¹⁷ Kültürel devrimin toplumsal nedenleri arasında dinsel kurumların işlevlerini yitirmiş olmaları nedeniyle toplum içinde bağlayıcılığını kaybetmeleri de yer almıştır. Harf Devrimi bu kurumların toplum üzerindeki

¹⁴ J. Baysal, *Kitap ve Kütüphane Taribine Giriş*, TKD İstanbul Şubesi, İstanbul, 1991, s.58.

¹⁵ M. Ş. Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, 2. baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1991, ss. 59, 66, 78.

¹⁶ E. Kongar, *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.100

¹⁷ Kongar, *age.*, s.101.

siyasî ve kültürel etkisini ortadan kaldırmak için kullanılan yöntemler arasında olmuştur.

Harf Devrimi ile amaçlanan kolay okuyup yazmayı sağlayacak bir alfabe ile halkın çoğunluğunu okuryazar yapmaktır. Diğer taraftan söz konusu devrim bir anda okuryazar oranının %0'a düşmesine neden olmuştur. Okul çağı dışındaki geniş halk kitlelerine okuma yazmayı öğretmek, kendilerine yeten, sorunları çözen bilgi donanımına sahip bireyler yetiştirmek gereğinden ötürü Millet Mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. 1 Kasım 1928 tarihinde T.B.M.M.'de Millet Mektepleri adında halk eğitim kurumları açılacağı ve bu kurumlar aracılığıyla yeni Türk alfabesinin halka öğretileceği duyurulmuştur. Bu amaç Millet Mektepleri Talimâtname'sinde "Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek, ana bilgiler kazandırmak" şeklinde yer almıştır. Millet Mekteplerinin açılış amacı, 1940'da hizmete girecek Cumhuriyet'in ilk kırsal eğitim politikası olan Köy Enstitüleri'nin kuruluşuna temel oluşturmıştır.¹⁸ Harf Devrimi ile ülke çapında okuma yazma seferberliği başlatılmış Cumhuriyetin ilk yaygın eğitim uygulaması olan Millet Mektepleri sayesinde halkın büyük bir kesiminin kısa sürede yeni harfleri öğrenmesi sağlanmıştır. Bu dönemde halkın okuma yazma eğitiminin sürekliliğini ve düşünce gelişimini sağlayacak kurumlara gereksinim duyulmuş ve 19 Şubat 1932 tarihinden itibaren Halk Okuma Odaları ve Halkevleri açılmıştır. Bunun sonucu olarak 1928-1936 yılları arasında okur-yazar kişi sayısı 1 milyon kişiden 2.5 milyon kişiye ulaşmıştır. Harf devrimi nedeniyle yeniden okuma yazma öğrenmek durumunda kalan Türk toplumunun dörtte biri sekiz yıl gibi kısa bir sürede okuryazar hâle getirilmiştir.¹⁹

Harf devriminin yarattığı etkilerin bir diğeri ise kitap baskı işinin kolaylaşması ile artan kitap sayısı üzerine olmuştur. Türkiye'de ilk kitabın basıldığı 1729 yılından sonra aradan geçen 199 yıllık dönemde basılan kitap sayısının 30-40 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Buna karşın yeni harflerin kabulünden sonra geçen ilk on yılda basılan kitapların sayısı 16.063'dür. 1928-1980 yılları arasın geçen 52 yıllık dönemde sayısı 192.35'i bulan kitap sayısı yayın hayatımızdaki küçümsenmeyecek bir gelişimin göstergesidir.²⁰ Bütün bu gelişmeler ülkede bir 'Millî Kütüphane' kurma gereğini

¹⁸ E. Kısıklı, "80. Yıl Dönümünde Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri", *Atatürk Haftası Armağanı: 10 Kasım 2008*, Yay. Haz. İ. Özbay vd., Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 2008, ss.169-170, 180.

¹⁹ U. Kocabaşoğlu, "Harf devriminin eğitim ve kültür yaşantımız üzerindeki kimi etkileri üzerine gözlemler", *Harf devrimin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, ss.113-114.

²⁰ Güler-Akgül, *age.*, s.72.

beraberinde getirmiştir. Bu amaçla Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun çıkarılmasına karar verilmiştir.

Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu

Ankara'da Millî Kütüphane'yi kurma düşüncesi 1925 yılında Hamit Zübeyr Koşay'ın hazırladığı *Devlet Kütüphanesi* isimli raporda ve harf devrimi uygulama planında yer almaktadır. Bu düşünce 21 Haziran 1934 tarihli ve 2527 sayılı *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* ile eyleme geçirilir. Böylece Türkiye'de her türlü baskı yoluyla çoğaltılıp yayınlanan belgelerden beş nüsha Millî Eğitim Bakanlığı'na verilmesi kanunla kabul edilmiş ve bir nüshanın da ileride kurulacak Millî Kütüphane'ye devredilmek üzere Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nde bekletilmesi istenmiştir. Bu kanunla ülkede basılan tüm yayınlar, zamanın şartları ve gelişmeler doğrultusunda üç büyük kentte yer alan beş büyük kütüphanede toplanmıştır. Bu kütüphaneler kanunun 8. Maddesi uyarınca Millî Kütüphane, Ankara Umumî Kütüphanesi, İstanbul Umumî Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve İzmir Umumî Kütüphanesi olarak kararlaştırılmıştır. Derleme Kanununun 2. Maddesine göre Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerekli görülen eserler ile yurt dışından ithal edilen yayınlar da bu madde içine alınmıştır.²¹

Derleme Kanunu ulusal hafızanın korunması için oluşturulmuş önemli bir yasal düzenlemedir. Millî Kütüphane'nin kurulması ve araştırmacılara yurtiçinde çıkan tüm yayınlara ve yurtdışında Türkiye ile ilgili çıkan tüm yayınlara erişim olanağının tanınmasıyla, her alanda bilimsel gelişmeye önemli katkılarda bulunmakla birlikte ulusal tarihimizin gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmıştır. Bu kanunla başlayan bibliyografik denetim çalışmaları sonrasında Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası yayımlanmıştır. İlk Türk Matbaasını kurulmasından 205 yıl sonra 1934 yılında, Türk toplumu ürettiği bilgi kaynaklarını denetim altına alabilmiştir. Derleme Kanunu, ulusal kültürün kayıt altına alınması ve ulusal hafızanın korunmasıyla kültürel kimliğimizin gelecek nesillere aktarımını sağlaması bakımından Cumhuriyet döneminin önemli gelişmeleri arasında yer almaktadır.

Üniversite Reformu

Yeni Cumhuriyetin uygulamaya konan tüm politikalarında devletçilik ilkesinin hakim olduğu bu yıllarda, Avrupa'da yükselen milliyetçiliğin etkisiyle

²¹ "Basma Yazı ve Eserleri Derleme Kanunu", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1 (2), 1958, s.178.

ulus-devlet inşası sürecinde Türklerin uygarlık tarihindeki önemini savunan görüşler dile getirilmeye başlanmıştır. İstanbul Dâr-ül-Fünûn'u da bu dönemde tartışılan konulardan birisi olmuştur. Dâr-ül-Fünûn'una yönelik yapılan eleştiriler arasında üniversite öğretim elemanlarının atanırken bilimsel yeterlilik aranmaması, öğretim üyelerinin yabancı dil bilmemeleri, öğretim üyelerinin bilimsel yeterliliklerini ölçecek bir makamın olmaması, üniversitenin toplumun ihtiyaçlarından uzak oldukları ve toplumla uyum içinde olmadıkları, yeni devlet anlayışına ve Cumhuriyetin kurumlarına kayıtsız oldukları gibi konular yer almaktadır. Bu eleştirilerden de görülmektedir ki o dönemde ülkede yüksek öğretim sorumlu kurum gerek iç işlerinde gerekse toplumla iletişimde sorunlar yaşamaktaydı. Bu durum yeni bir yapılanmayı bir başka deyişle yüksek öğretim düzeyinde önemli değişiklikleri sağlayacak reformu kaçınılmaz kılmıştır. Bu görüşler ışığında 31 Mayıs 1933'de kabul edilen 2252 sayılı kanunla Dâr-ül-Fünûn kapatılmış ve 1 Ağustos 1933'de İstanbul Üniversitesi adıyla ve yeni bir üniversite kimliğiyle açılmıştır.²²

Atatürk'ün üniversite reformu tüm bilim dallarında üniversitelerimizin Batı dünyasındaki örneklerine uygun araştırma faaliyetlerinde bulunmaları amacını taşıyordu. Atatürk, bu dönemde dil ve tarih alanlarında yapılacak çalışmaları kurduğu Türk Dilini Tetkik Cemiyeti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ile desteklemiş ve İstanbul Üniversitesi'nde mevcut bölüm ve enstitülerin sayılarını artırarak buralarda yapılacak araştırmaların bilimsel düzeylerini yükseltmek amacıyla kütüphane, laboratuvar, araştırma merkezi gibi hizmetleri zenginleştirmeyi ve üniversitelerin gelişimini hızlandırmayı amaçlamıştır. Bu amaçla üniversitelerinin mevcut durumlarının incelenmesi ve iyileşmesine yönelik önerilerini içeren bir rapor hazırlaması amacıyla İsviçre Cenevre Üniversitesi'nden Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir. Albert Malche'in 1939 yılında hazırladığı raporunda, üniversiteye yöneltilen eleştirilerin ağırlıklı noktasını eğitim ve öğretim ile ilgili konular oluşturmuştur. "Dâr-ül-Fünûn meselesi esas itibariyle Türkiye'nin fikri, manevi hatta içtimai istikbali meselesidir" diyen Malche'in idarî konulara ikinci planda yer verdiği raporunda sunduğu ve kütüphanelerle ilgili olduğu düşünülen öneriler arasında şunlar yer almaktadır:²³ Osmanlıca olarak basılmış önemli eserlerin yeni harflerle basılarak gençlerin bu eserlerden faydalanmaları, Kütüphanelerin daha düzenli hale getirilip, çalışma saatlerinin artırılarak öğrencilerin araştırmaya özendirilmesi, Dâr-ül-Fünûn'un bütün ülkenin ilim ve irfan merkezi olması için halka dönük hizmetler yapması, halkın yeni gelişmelerle ilgili bilgilendirmek amacıyla sık sık

²² T. Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss.230-232.

²³ Bkz. U. Kocatürk, "Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 1984, s.33-95.

konferanslar düzenlemesi, yerli bilim adamlarının yararlanabileceği bir süreli yayın çıkarılması.

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen üniversite reformu, üniversitelerimizin, ülkenin kendisi için ideal kabul ettiği kültür düzeyini temsil etmesini ilke edinmiştir. Türk toplumunda Batılı anlamda bir bilimsel geleneğin oluşması ve bunun topluma mâl edilmesi düşüncesine dayanmıştır. Bu yönüyle Üniversite Reformu ulusal kültürün bilimsel temele dayalı olarak gelişmesini hedef alan bir politika ürünü olarak tanımlanabilir. Yukarıda sözü edilen maddelere dayanarak bilimsel kaynakların ve bu kaynaklara erişim sağlayacak kütüphanelerin geliştirilmesi konusunda yer verilen düşünceler kütüphane ve kaynak kullanımının önemine işaret etmektedir.

Eğitim ve Kültür Alanındaki Önemli Gelişmeler

Türk Ocakları

Türk Ocakları Osmanlı Devleti'nin son döneminde Meşrutiyet devrinin Türkçü ideologlarınca Türklerin tarih, dil, kültür birliği görüşünü savunmak üzere oluşturdukları bir sivil kuruluştur.²⁴ Türk Ocakları, 1912 yılında, Türk milletinin ulusal bilgi, ahlâk ve ekonomi düzeyini yükseltmek için okullar yapmak, konferanslar düzenlemek, kitap ve dergiler yayınlamak, halka açık konferanslar düzenlenmek amacıyla kuruldu.²⁵ Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla kapanan, 1922 yılında yeniden örgütlenen Türk Ocakları, başlangıcından itibaren siyasete karışmayacakları ve herhangi bir politik görüşü savunmayacakları yönünde ilke kararı olmasına karşın, Atatürk'ün kararıyla 1930 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleştirilmiştir. Atatürk, 4 Kasım 1931 tarihli Aydın Türk Ocağı ziyareti sırasında yaptığı konuşmasında Türk Ocaklarının, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kültür şubeleri olduğunu belirtmiştir.²⁶

Gerçekten de Türk Ocakları hükûmetin yeni uygulamalarına halkın katılımını sağlamak, bireyleri bilinçlendirmek ve ulusal kimliğin inşasına hizmet eden konferanslar, gösteriler, okuma yazma ve yabancı dil kursları açmış, süreli yayınlar ve kitaplar çıkarmış, halkın boş vakitlerini değerlendirmek için kütüphaneler kurmuşlardır. 1930 yılı Merkez Heyeti Raporu'na göre tüm

²⁴ K. Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleten*, Nisan, 1986, s.201; T. Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s.878.

²⁵ Akyüz, agm., ss.202-203.

²⁶ Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, s.300.

Ocakların bir kütüphanesi bulunmaktadır.²⁷ Türk Ocaklarındaki kütüphanelerinin gelişmişlik düzeyini saptamak amacıyla yapılan bir karşılaştırmada, Türkiye'nin en büyük kütüphanesi olan Millî Kütüphane'nin koleksiyonunun 17.915 kitaptan oluştuğu dönemde, Ankara Türk Ocağı'nın 40 bin kitaptan oluşan bir kütüphaneye sahip olduğu belirtilmiştir.²⁸

Karaer, Cumhuriyetten önceki dönemde Türk Ocaklarının kütüphane çalışmalarına değinirken, 1913 ve 1918 yıllarına ait Türk Ocağı kongrelerinde; buralarda yeni kütüphaneler kurulması amacıyla değerli kaynaklar edindiklerinden, 1250 ciltlik bir kütüphane koleksiyonu oluşturduklarından ve bu koleksiyonun danışma kaynaklarının yanı sıra sosyal bilimler, fen bilimleri, gibi alanlara ait önemli kaynakların yanı sıra görsel işitsel malzemelerden oluştuğundan bahsedildiğini aktarmaktadır.²⁹ Gelecek nesillerin güçlü, duyarlı ve bilimsel anlamda gelişmiş nesiller olabilmesi için ilk koşulun bilgisizlikle mücadele edilmesi gerektiği konusu üzerinde birleşen Türk Ocakları'nın bir kültür kurumu olarak bu görevi üstlendikleri görülmektedir. Ocaklarda oluşturulmaya çalışılan kütüphane koleksiyonlarında izledikleri yol bunun en açık göstergelerinden biridir. 1923 yılında düzenlenen Birinci Heyet-i İlmiye sonucunda Millî Tarih Kütüphanesi kurulmasına karar verilmiştir. Türk Ocaklarının Hars Heyeti üyesi Ziya Gökalp tarafından yapılan öneri o yıllarda hükûmetin ve Türk Ocaklarının kütüphane kurumuna verdiği önemin göstergesidir.³⁰

Türk Ocağı kütüphaneleri, Ocakların binaları içinde kurulmuştur. Ocak kütüphaneleri halka açık hizmet vermişlerdir. Koleksiyon seçiminde basılı kaynakların yanı sıra görsel-ışitsel malzemelerin de tercih edildiği, gerektiğinde süreli yayınlarda çıkan makalelerin Türkçeye çevrilerek talep edenlere sağlandığı görülmektedir. Kitap seçiminde bibliyografya yayın kataloglarından yararlanıldığı belirtilen kütüphanelerde uygulanan bu profesyonel yaklaşım dikkate değerdir. Her geçen gün koleksiyonunun büyüdüğü Türk Ocağı kütüphanelerinde, koleksiyon geliştirme politikası değerlendirilirse halk katmanlarından her insanın gereksinimlerini dikkate alındığı görülmektedir. Tüm bu uygulamalarıyla Türk Ocağı kütüphanelerinin günümüz kütüphanecilik anlayışına çok yakın hizmet verdiği görülmektedir.³¹

²⁷ Z. Öz, *Toplumsal değişim sürecinde halk kütüphanelerinin yeri ve yeniden organizasyonu için bir model önerisi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1997, s.88.

²⁸ İ. Karaer, "Türk Ocağı Kütüphaneleri: 1912-1931", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 4 (2), 1990, s. 59.

²⁹ İ. Karaer, *Türk Ocakları: 1912-1931*, Türk Yurdu, Ankara, 1992, s.141-142.

³⁰ N. Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.19.

³¹ Karaer, agm., ss.56-60.

Türk Ocakları, Cumhuriyet kültür devrimine hizmet etmiş, kütüphaneler de dahil olmak üzere sosyal ve kültürel faaliyetlerini halkın millî birlik altında toplanması, ulusal kimliğin gelişmesi, Batılılaşma sürecinde öz değerlerin korunması yolunda kullanmıştır. Ocakların konumuz açısından diğer öncü tarafları arasında Türkiye'nin ilk çocuk kütüphanesini kurulmasında ve Türk Tarih Kütüphanesi fıkırını ileri sürmüş olmaları belirtilmelidir. Kütüphane çalışmalarında benimsedikleri profesyonel yaklaşım özellikle koleksiyon geliştirmede kendisini göstermiş ve dönemin halka açık kütüphaneleriyle rekabet edecek düzeye ulaşmışlardır. Bütün bu olumlu gelişmelerin yanında Türk Ocakları için hazırlanan yönetmelikte Türk olmayanların Ocakların faaliyetlerinden yararlanmasında getirilen kısıtlamalar ülkenin kalkınmasında benimsenen topyekûn seferberlik anlayışıyla çalışmıştır. Aynı şekilde hizmet verdiği kitleyi iyi okumuş Ocağın fikirleriyle çalışmayan, meslek sahibi kişilerle sınırlamış olması zaman içinde Türk Ocağı kütüphanelerini kitapların korunduğu yerler hâline getirmiştir.

Millet Mektepleri

Okul çağı dışındaki geniş halk kitlelerine okuma yazmayı öğretmek, onları kendilerine yeten, sorunları çözen bilgi donanımına sahip bireyler yetiştirmek üzere Millet Mekteplerinin açılmasına 1 Kasım 1928 tarihinde karar verilmiştir. Söz konusu kuruluşların amacı, *Millet Mektepleri Teşkilâtı Talimâtname'si*'nde "Türkiye halkını okuyup yazamaya muktedir bir hale getirmek, ana bilgiler kazandırmak" olarak yer almaktadır.³² Millet Mektepleri'nden 1936 yılına kadar 2 milyon 546 bin yurttaş diploma almıştır.³³ 24 Kasım 1928'de yayımlanan *Millet Mektepleri Teşkilâtı Talimâtname'si* yeni Türk harfleriyle okuyup yazmayı bilmeyen 16-45 yaş arasındaki her Türk vatandaşını evinin bulunduğu bölgede açılacak mektebe devam etmek ve okuyup yazmayı öğrenmekle yükümlü kılıyordu.

Talimâtname, millet mekteplerinin A ve B dershanelerine ayrılmasını öngörmektedir. A dershanelerinde okuma-yazma öğretilecek, B dershanelerinde A'yı bitirenlerden vatandaşlık bilgilerini arttırmak isteyenlere aritmetik, yurt bilgisi, sağlık bilgisi, tarih, coğrafya dersleri verilecekti. Bu Talimâtnameye göre her vilâyette millet mekteplerinin açılması ve yönetiminden valilerin başkanlığında millî eğitim müdürü, vilâyet encümeni, belediye başkanı, Cumhuriyet Halk Fırkası mutemedi ve Türk Ocağı başkanından oluşan bir kurul sorumlu olacaktı. Valiler her öğrenim döneminin sonunda kendi görev alanları içindeki okuma-yazma öğretme çabalarının sonuçlarını bir raporla hükûmete

³² Kısıklı, agm., s.169-170.

³³ C. Perin, *Atatürk Kültür Devrimi*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1982, s.76.

bildirmekle yükümlüydü. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Türk Ocakları, halkı millet mekteplerine yazılmaya teşvik ediyordu. 1929 yılı içinde millet mekteplerinden 199.544'ü kadın olmak üzere 597.010 kişi diploma aldı 1936'ya gelindiğinde Millet Mekteplerinden diploma alanların sayısı 2.546.051'e ulaşmıştı.³⁴

Halkevleri ve Halkodaları

Halkevleri, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin varlık nedeni olarak tanımlanan halkçılık ve halk hükûmeti kavramları doğrultusunda oluşturulmaya çalışılan halk örgütünün bir sonucu olarak doğmuş ve geliştirilmiştir. Halkevleri fikri ve hareketi, Yaygın eğitim kuruluşları olan okulların halkı ulusal birlik ve beraberlik ilkesi altına toplamakta yetersiz kalacağı düşüncesinden hareketle, zorunlu öğretim sonrası halkın eğitimine devam etmesi, halkın bir arada ve birlikte çalışmasının sağlanması amacıyla başlatıldı. Halkevleri, halkı yetiştirmek, bilinçli, birbirine saygılı, ortak bir hedef altında toplanan bir vatandaşlar topluluğu hâline getirmek için 1932-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı bir örgüt olarak yapılandırılmıştır.³⁵ Tek parti konumundaki C.H.P.'nin yan kuruluşu olarak örgütlenmesine karşın, halkevlerinin siyasal değil, sosyal ve kültürel kurumlar olduğu her fırsatta vurgulanmaya çalışılmıştır.³⁶

Kuruluş ve çalışma ilkeleri *Halkevleri İdare ve Teşkilât Talimâtname*si ve *Halkevleri Çalışma Talimâtname*si ile belirlenen halkevleri, partili olsun ya da olmasın herkese açıktı. Talimâtnameye göre, herhangi bir yerde halkevi açılabilmesi için gerekli koşullar şu şekilde belirlenmiştir:³⁷ En azından üç faaliyet kolunu çalıştırmaya yetecek sayıda üyenin kaydedilebilmiş olması, 200 kişilik bir salonu, kütüphanesi, birkaç çalışma odası ve spor yapmaya elverişli bir bahçesi olan bir binanın temin edilmesi, En az bir memur ve müstahdem aylığını karşılayacak bütçeye sahip olması.

Sözü geçen koşulların sağlanmasında büyük şehirlerle sınırlı kalınması tehlikesine karşın halkevi açılmayan yerlerde 1940 yılından itibaren çalışma amaçları ve işlevleri bakımından halkevleriyle aynı özellikleri taşıyacak halkodalarının açılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla hazırlanan *Halkodaları Talimâtı*'na göre; halkodası açılacak olan yerde en az 50 üyenin kayıtlı olması, bir toplantı salonu ve bir okuma odasının bulunması, bunları idare edecek bir

³⁴ "Halk Millet Mekteplerini Doldurdu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, ss.130-131.

³⁵ A. Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, ss.122-123; H. Keseroğlu, *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Durum*, TKD İstanbul Şubesi, İstanbul, 1989, ss.112-113.

³⁶ Çeçen, *age.*, s. 226; Keseroğlu, *age.*, ss.112-113.

³⁷ S. Şimşek, *Halkevleri: 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.73-74.

bütçeye sahip olunması gerekmektedir. Bu da sağlanamıyorsa toplantı salonu olarak kullanılacak odanın uygun bir yerine mutlaka bir kitap dolabı konulacaktı.³⁸

Bu eğitim ve kültür kurumları, ulusal birlik ve bütünlük içinde toplumsal ve kültürel değişimin olumlu yönde gerçekleştirilmesi, yapılan devrimlerin halka ulaştırılması ve hükûmet uygulamalarına halkın katılımının sağlanması amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, bir halkevi ya da halkodası kurulmasının ilk şartlarından birinin kütüphane ya da okuma odası olması, bu şart sağlanamıyorsa bir kitap dolabı oluşturulması maddesi bir ülkenin kültürel kimlik kazanmasında kütüphanelerin oynadığı rolü göstermesi bakımından önemlidir.

Toplunun her kesiminden vatandaşın ilgi alanlarına cevap verebilmek için Halkevleri'nde dokuz farklı çalışma kolu meydana getirilmiştir. Bu çalışma kolları; Dil, tarih ve edebiyat şubesi, Güzel sanatlar şubesi, Temsil şubesi, Spor şubesi, Sosyal yardım şubesi, Halk dershaneleri ve kurslar şubesi, Kütüphane ve yayın şubesi, Köycülük şubesi, Müze ve sergi şubesi şeklinde sıralanmaktadır.³⁹

1932 yılında Kütüphane ve Neşriyat Şubesi adıyla kurulan, 1935 yılında Türkçenin özleşmesi akımıyla Kütüphanecilik terminolojisinde ilk defa kullanılarak "Kitapsaray ve Yayın Şubesi" adını alıp daha sonra "Kütüphane ve Yayın Şubesi", "Kitaplık ve Yayın Kolu" şeklinde isim değiştiren Halkevleri Kütüphane ve Yayın Şubesi o yıllarda önemli bir çalışma alanı olarak kendisini göstermektedir.⁴⁰ Öyle ki halkevleri kütüphanelerinin halkın bilgilenmesinde temel etken kabul edilmesi bunun en açık göstergesidir.⁴¹

Halkevlerinin nicel ve nitel açıdan en hızlı gelişim dönemi 1932–1940 yılları arasındadır. Bunu izleyen dönemin, savaş ve çok partili hayata geçiş dönemi nedeniyle, önceki yılların hızı ve heyecanı korunamamıştır. 1932–1940 arasındaki dönem boyunca yurda dağılmış bulunan halkevlerinin bütününde 23.750 konferans, 12.350 temsil, 9.050 konser, 7.850 film gösterisi, 970 sergi kamuya sunulmuştur. Aynı dönem içinde toplam üye sayısı ise % 506 artmıştır. Halkevleri kitaplıklarından 1932'de 149.949 yurttaş yararlanırken bu sayı 1940'ta 2.557.853'e yükselmiştir. Halkevlerinde açılan eşitli kurslardan yararlananların sayısı 1932'de 900 iken 1940'ta 48.000'e çıkmış bulunmaktadır. Halkevlerinin kendi yayınları da önemli bir faaliyet alanı olarak göze çarpmaktadır. Bu yayın faaliyetinin ağırlık noktasını dergiler oluşturmıştır. Hasan Taner'in 1944'te

³⁸ Şimşek, *age.*, s.140.

³⁹ Şimşek, ss.79-86.

⁴⁰ R. Saraoğlu, *Toplumsal değişimin bir aracı olarak halkevleri*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1990, s.159.

⁴¹ C.H.P. *Halkevleri Öğretneği*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1938, s.16.

yayınladığı bibliyografyaya göre, Halkevlerinin çıkardığı dergi sayısı 50'dir. 1950'de bu sayı 20'ye inmiştir.⁴²

Cumhuriyetin ilânı ile başlatılan kültür devrimlerinin halka tanıtılması, devrimlerin getirdiği tüm yeniliklerin idrak edilebilmesinde okuma yazma seferberliği ve halk eğitimi gibi girişimler esastı. Bu girişimlerin ruhunda genel olarak o dönemde kendi öz kültürümüzde "ileri" ülkelerden alınan maddî kültür öğelerinin bütünleşmesi vardı, bu dahi halk ile aydınlar arasında eğitim ve kültür düzeylerinde oluşabilecek boşluk ve mesafenin, farkların kapatılmasını beraberinde getirecekti.

Kültürel ve toplumsal açıdan geri kalmış Türk halkının, Cumhuriyet içinde daha güçlü bir kültürel kimlikle yerini alması amacıyla başlatılan devrimlerin ilkinin Harf Devrimi oluşturur. Harf devrimi, etkisini okur-yazarlık ve yayın üretimi yanında, kuşkusuz kütüphane hizmetlerinde de göstermiştir. Harf devrimi ile kütüphane kurumunun kaynak varlığında ağırlık merkezinin değişeceği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Harf devriminin diğer kurumsal öğe ve oluşumların yanı sıra kütüphanelerdeki kaynak birikiminin niteliğini de etkilediğine dikkat çekilmektedir. Kütüphaneler açısından bu etki, dermelerin yeniden oluşturulması biçiminde kendisini göstermiştir. Ancak Harf devriminin yarattığı en kayda değer değişim, kütüphanelerin 1923 yılına kadar bilgi kaynaklarının koruyucusu konumundaki misyonunun yerini okuma seferberliğinin artırılması sürecinde halkın kitaba ve bilgiye ulaşmasında eğitim ve kültür olgularının bütünleştiği kurumlara bırakması olarak kabul edilmektedir.⁴³ Yeni Türk harflerinin kabul edilmesiyle başlatılan eğitim seferberliğini destekleyerek halk ile aydınların bir araya gelmesi amaçlanmış, Anayasada yer bulan Halkçılık ilkesi ve buna bağlı oluşacak demokratik yapı doğrultusunda yeni kültürel merkezlere gereksinim duyulacağı saptanmıştır. İşte bu gereksinimin sonucunda Halkevleri oluşturulmuştur.

Halkevlerinin kurulmasını izleyen dönemde okuma yazma kurslarına ilginin her geçen gün artması, yeni yayınlanan her kitabın kütüphanelere gönderilmesiyle koleksiyonların zenginleşmesi sonucu kütüphanelere talep beklenenin üzerine çıkmıştır. Hizmetlerin yayılmasını sağlamak amacıyla halkevleri kendi bulundukları ilin yakınındaki köylerde okuma odaları oluşturmaya başlamışlardır. Bu dönemde kitap sayısına oranla dört misli artan okuryazar sayısının kütüphane koleksiyonlarının artarak çeşitlenmesine ve kütüphanelere okumak ve araştırma yapmak amacıyla gelen kişilerin sayısında

⁴² T. Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.882.

⁴³ Soysal, agm., ss.63-66; ayrıca Ö. Soysal, "School Libraries in Turkey", *Türk Kütüphaneciliği/Bilgi'nin Yazgısı*, 2.baskı, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 2007, ss.149-76.

artışlara neden olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Gerçekte halkodalarının açılması kararının altında yatan neden de bu genişleme olmuştur. Tablo 1’de 1933-1945 yılları arasında hizmet veren halk okuma odalarının sayıları ile kitap ve okuyucu istatistikleri yer almaktadır.⁴⁵ Halkodaları kitaplıklarının sayılarındaki yükselme 1933-1936 yılları arasında devam etmiş aynı şekilde bu yıla kadar okuyucu sayısında %170 oranında yükselme olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte söz konusu yükselişin 1937 yılından itibaren inişe geçtiği ve 1945 yılına gelindiğinde halk odalarındaki kitaplık sayısının %50, bu kitaplıklardaki kitap sayısının %33 ve okuyucu sayısının da %53 oranında azaldığı gözlenmiştir.

Halkevlerinin açılışını izleyen bir yıl gibi kısa bir sürede toplanan istatistikler toplumun yoğun ilgisini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre, 1933 yılı içinde Halkevlerinde toplam 1663 toplantı, 915 konferans, 373 konser, 511 temsil düzenlenmiş; kütüphanedeki kitap sayısı 60 bin’i geçmiş, kitaplıklardan yararlananların sayısı 150 bin’i bulmuştur. Halkevlerinin 1950 yılında kapatılışına kadar yurt genelinde faaliyet gösteren 478 Halkevi, 4322 Halkodası bulunmaktadır.⁴⁶ Bu halkevlerinin dergiler hariç 600 bin kitapla, 1 milyon 719. 292 okuyucuya hizmet verdiği belirtilmektedir.⁴⁷ Tablo 2’de 1935-1945 yılları arasındaki halkevi kütüphaneleri hakkında istatistik kitap sayıları ve okuyucu sayılarıyla beraber verilmiştir. Halkevlerinin hizmet verdikleri süre içerisinde eldeki mevcut istatistikler bu kıstaslar temelinde her zaman istikrarlı bir yükseliş içinde olduklarını göstermektedir. Halkevlerinin faaliyetinin ve kitap-kütüphaneye atfedilen değer, 1945 yılına gelindiğinde %30.22’ye ulaşan toplam nüfus içindeki okuryazar oranında pay sahibi olduğu açıktır.

Halkevleri kütüphaneleri, açılışından sonraki yıllarda basında ve halk arasında bazı eleştirilerle de karşılaşmışlardır. Kuruluş amaçlarını oluşturan temel düşüncede halk katmanlarının tümünün katılmasını sağlamak varken etkinliklere daha çok aydınların katıldıkları belirtilmiş ve bu durum da Halkevlerinin hedefine ulaşamadığının bir göstergesi kabul edilmiştir. Kütüphane kurmanın Halkevi oluşturulmasında gerekli koşullardan biri olmasına rağmen, halkevlerinin sayılarının kütüphane sayısından fazla olması, bu koşulun her yerde uygulanmadığını ve kütüphanelere verilen önemin her yerde yeterince kavranmadığını göstermektedir.⁴⁸ Bu dönemde halkevi kütüphanelerine yönelik bir diğer eleştiri ise her yeni çıkan kitabın tüm halkevi kütüphanelerine gönderildiği ve kütüphane koleksiyonlarının her geçen gün

⁴⁴ Çeçen, s.175.

⁴⁵ *Millî Eğitim İstatistikleri Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri: 1944-1945*. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, s. II.

⁴⁶ N. C. Yeşilkaya, "Halkevleri", *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.113.

⁴⁷ Saraoğlu, s.161.

⁴⁸ Keseroğlu, s.129.

arttığı bilgilerine karşın büyük şehirler dışında kütüphanelerin son derece yetersiz kaldığı, hatta bazı halkevlerinde bu gereksinime cevap verecek Kütüphane ve Yayın Kolu dahi bulunmadığı yönündedir.⁴⁹ Tüm olumsuz eleştirilere rağmen Halkevleri 1932-1950 yılları arasında Türk kültür yaşamının tarihsel gelişimine eşi görülmemiş bir canlılık getirmiştir

Halk Okuma Odaları			
Öğretim Yılı	Kitaplık Sayısı	Kitap Sayısı	Okuyucu Sayısı
1933-1934	778	34.686	57.179
1934-1935	540	44.639	103.742
1935-1936	527	39.712	154.810
1936-1937	543	23.717	95.951
1937-1938	463	26.327	83.636
1938-1939	434	26.303	80.518
1939-1940	432	21.375	84.230
1940-1941	321	21.870	69.832
1941-1942	275	21.514	72.185
1942-1943	262	22.621	53.441
1943-1944	233	25.909	55.529
1944-1945	230	17.657	39.881

Tablo 1. 1933-1945 yılları arasında Halk Okuma Odalarında kitaplık, kitap ve okuyucu sayısı dağılımları (Kaynak: BİGM, 1947, s.II)

Halkevleri 1932-1950 yılları arasında gün geçtikçe gelişen ve kültürel kimliğin oluşmasında etki alanını genişletirken Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı halka açık kütüphaneleri bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir. Halkevlerinin halka açık kütüphanelere kıyasla daha başarılı olmalarının nedenini Yalmanoğlu⁵⁰ halkevlerine yapılan devlet desteği ile açıklamaktadır. Yerel teşkilatlanmanın ve özerk yapılanmasının sayesinde halkevleri daha hızlı bir gelişim içinde olmuşlardır. Bununla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'nın eğitim ve kültür politikasının belirsizliği eğitim ve kültür faaliyetlerine sahada da yansımıştır. 1935-1961 yılları arasında çeşitli kereler isim değişikliğine uğrayan Milli Eğitim Bakanlığı görev ve sorumluluk alanlarının değişmesi nedeniyle eğitim ve kültür alanlarında tutarlı faaliyetler sergileyememiştir.

⁴⁹ aynı yazar, ss.129-130.

⁵⁰ Kapani, s.111.

Halkevi Kütüphaneleri						
Öğretim Yılı	Kütüphane Sayısı	Değişim Oranı	Kitap Sayısı	Değişim Oranı	Okuyucu Sayısı	Değişim Oranı
1935-1936	22	-	45.789	-	257.588	-
1936-1937	165	650.0	185.084	304.0	860.595	235.0
1937-1938	166	0.6	214.463	15.9	656.654	-23.7
1938-1939	207	24.7	278.985	30.1	1.294.686	97.2
1939-1940	374	80.7	374.257	34.1	1.681.195	29.9
1940-1941	377	0.8	462.817	23.7	1.169.761	-30.4
1941-1942	378	0.3	524.594	13.3	1.274.557	9.0
1942-1943	393	4.0	584.187	11.4	1.335.541	4.8
1943-1944	392	-0.3	626.082	7.18	1.339.540	0.3
1943-1944	392	-0.3	626.082	7.18	1.339.540	0.3
1944-1945	395	0.8	648.408	3.6	1.373.672	2.5

Tablo 2: 1935-1945 Yılları Arasında Değişim Oranları ile Birlikte Halkevi Kütüphaneleri, Kitap Sayıları ve Okuyucu Sayısı Dağılımları (Kaynak: BİGM, 1947, s.II)

Dönemin koşulları dikkate alındığında halkevi kütüphanelerine yönelik yapılacak genel bir değerlendirmede bu kurumların temel görevlerinin bugün anladığımız temel kütüphane hizmetlerini sağlamak olmadığını, daha çok koleksiyonlarını ve okuyucu sayılarını yıldan yıla artırmak amacıyla hizmet verdiklerini belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte bugünkü halk kütüphanesi hizmetlerine örnek teşkil etmiş halkevi kütüphaneleri özünde sanat ve kültür yayınları yapan, kitap sergileri düzenleyen ve halkın kitap gereksinimini karşılayan birer kültür merkezi felsefesiyle hizmet vermişlerdir. Yurt çapında benimsenen ulusal eğitim ve kültür politikasının bir parçası olan halkevi kütüphanelerinin, halkevlerinin açılması için gerekli koşullar arasında yer alması kütüphane verilen önemi göstermesi bakımından son derece önemlidir. Halkevlerinin ve halkodalarının kültürel hayata katkısının kütüphane, koleksiyon ve kullanıcı sayıları dikkate alındığında oldukça büyük olduğu görülmektedir. Geleneksel kütüphanecilik anlayışını değiştiren halkevi kütüphaneleri siyasi bir eylem sonucu oluşmuş olması nedeniyle Cumhuriyet döneminin en açık ve net kültür politikası niteliğindedir. Toplumsal yapıya kazandırdığı canlılığın yanı sıra toplumda biz duygusunu geliştirmesi, ulusal çapta yürütülen eğitim seferberliğini desteklemesi ve halkın okuyarak öğrenmeye ilgi duymasını sağlaması bakımından döneminin en önemli kültür kurumları olmayı başarmıştır. Bununla birlikte halkevleri ve halkodaları ile ilgili olumsuzluk siyasi irade ile belirlenmiş bir politika olmanın getirdiği ideolojik rekabet ortamında bir tür siyaset aracına dönüşmüş olmalarıdır. Çok partili hayatın başlaması ile değişen siyasi iradenin ilk uygulamalarından birisi önceki yönetimin izlerini silmek adına halkevlerinin kapatılması olmuş, söz konusu durum Türk kültür hayatındaki canlanmanın belirgin bir şekilde gerilemesine neden olmuştur. Bu gerileme yıldan yıla

farkların gözlenebildiği kitap, kütüphane ve okuyucu sayılarındaki değişim oranlarında kendisini göstermiştir.

Köy Enstitüleri

1929 yılında başlayan okuma yazma seferberliğinin etkisi bir süre sonra azalıp, halkevlerinin etkisi de şehirlerle sınırlı kalınca eğitimin köylere kadar götürülmesi gereği doğmuştur. 1935 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de ilköğretim çağındaki toplam nüfusun % 80'inden fazlasını oluşturan köy çocuklarının beşte dördünden fazlası ilkokuldan yoksundu. Yani 14 milyon köylünün ilköğretim çağındaki 1.680.000 çocuğundan ancak 276.688'i (yaklaşık % 16.5'i) okula kavuşabilmişti. Oysa aynı tarihte, ilköğretim çağındaki toplam nüfus içindeki ağırlığı % 20'yi bile bulmayan kentli çocukların % 80'inden fazlası ilköğrenim olanaklarına sahipti. Son derece ilkel koşullarda köy ilkokullarını bitiren çocuklardan ancak binde biri üst öğrenim kurumlarına gidebiliyordu. Köylerde yaşayan nüfusun okuma-yazma oranı, erkeklerde % 17, kadınlarda % 4.2 olmak üzere, ortalama % 10.5 idi. Kırsal bölgelerde bu oranlar % 1'lere kadar düşüyordu.⁵¹ Dönemin okur-yazar oranlarına bakıldığında 1924 yılında %3-4 arasında olan oran 1927'de %5.5'e, Harf devrimi ile 1929 başında neredeyse sıfıra düşmüş, bundan tam 6 yıl sonra 1935 yılında %19.5'e çıkmıştır. 1945 yılına gelindiğinde halkın okuryazar oranı %16.8'e yükselmiştir.⁵²

Mevcut durum Cumhuriyet Halk Partisini hareket geçirmiş ve 1935'te toplanan kurultayında devlet eliyle devreye sokulan "planlı endüstrileşme" politikasına paralel olarak "köyü kalkındırma" hareketi başlatma kararı da almıştır. Bu dönemde Cumhuriyet ve öncesinde köylünün eğitimi konusunda yapılan tartışmalar, belirtilen görüşler, yerli yabancı pek çok uzmanın görüşü bir birikim de yaratmış ve 1936 yılında çeşitli illerde açılan Köy Öğretmen Okulları ile altyapısı hazırlanan Köy Enstitüleri 1937-1938 öğretim yılında hizmet vermeye başlamıştır.⁵³ 17 Nisan 1940 yılında 3803 sayılı yasa çıkana kadar *Öğretmen Okulu*, *Köy Öğretmen Okulu* gibi adlarla hizmet veren bu enstitülerin sayısı 1948 yılına gelindiğinde 21'e ulaşmıştır.⁵⁴ Kısa ömürlü olmalarına rağmen çağdaş eğitim anlayışının en ileri metotlarını uygulamaya çalışan köy enstitülerinin ulusal eğitim sistemi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Dönemin olanaklarıyla orantılı sonuçların ortaya çıktığı köy enstitülerinin etkilerini en çok hissettirdiği alan ilköğretim alanı olmuştur. Köy enstitüleri yetiştirdikleri

⁵¹ S. Özsoy, "Eşitlikçi Bir Deneyim Olarak Köy Enstitüleri", *Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi*, 2 (7), 2004, ss.12-15.

⁵² *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 yılı*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, s.79.

⁵³ S. Tanilli, *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s.51.

⁵⁴ M. Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, Güldiken Yayınları, Ankara, 1997, s.55.

öğretmenlerle ilköğretimi en küçük köylere kadar yaygınlaştırmışlar, köy okulları o dönemin eğitim merkezleri konumuna gelmiştir. Enstitü mezunu öğretmenlere çeşitli araçların verilmesiyle köy okullarında sadece öğretim yapılmakla kalmamış, pratik bilgi ve becerilerin kazandırılmasıyla meslek eğitiminin temeli atılmaya çalışılmıştır. Köy enstitülerinde yetişen öğretmenler köylerin ekonomik ve toplumsal hayatına canlılık kazandırmışlardır. Köy enstitüleri aracılığıyla yetiştirilen öğretmen sayısının toplam 26.016 olduğu belirtilmektedir.⁵⁵

Köy eğitmen ve öğretmenlerinin köy halkını yetiştirmekle ilgili faaliyetleri tanımlanırken köy halkının millî kültürünü yükseltmek, onları sosyal hayat bakımından çağın şartlarına göre biçim vermek, köy kültürünün olumlu taraflarını yaymak ve güçlendirmek için gereken önlemleri almak gibi maddelere yer verilmiştir. Köy enstitülerinde köye ait olan maddî ve manevî unsurların, Türk kültürüne ait bütün değerlerin, teknik, estetik, sanatsal yönleriyle korunup yaşatıldığı belirtilmektedir. Enstitülerin ders programı içeriğini inceleyen Sakaoglu ⁵⁶ kültürel içerikli derslerin tarım ve teknik içerikli derslerin toplamından fazla olduğunu belirtmiştir. Kültür dersleri her sınıfta 22 saat; Ziraat dersleri ve çalışmaları ile teknik dersler ve çalışmalar her hafta 11'er saattir. Köy enstitülerindeki kültür anlayışındaki farklılığa dikkati çekerken kültür kavramının, edebiyat, tarih, felsefe gibi kitaplardan öğrenilen bilginin gündelik yaşamda ve eğitimde açmazlara neden olması nedeniyle, bu dar kalıptan çıkartılarak, yaratma, şekillendirme, doğaya hakimiyet, yararlı hâle getirme gibi anlamları da içeren genel konulu dersler oluşturulduğu belirtilmektedir.⁵⁷

Türkiye'nin köylerinde okur-yazar oranının artırılması ve eğitim koşullarının iyileştirilmesi amacıyla kurulan Köy Enstitülerindeki en yaygın faaliyetlerden birisinin serbest okuma saatleri olduğu belirtilmektedir. Bu saatlerde öğrencilerin Türk ve Batı kültürünün temel eserlerini okudukları, aynı zamanda hazırladıkları özetler ve kitap tanıtımlarıyla değerlendirmeler yaparak öğrencilere düşünme, araştırma ve yazma alışkanlığı kazandırıldığı bilinmektedir. Okuma saatleri aracılığıyla çocuklarda olumlu düşünceler kazandırmak, ulusal, ahlâkî ve vatan duyguları güçlendirmek gibi amaçlar taşındığı belirtilmektedir. Köy Enstitülerinde gerekli ortam hazırlandığı için kitap okumanın bir yarışa dönüştüğü kitaplar yetmeyince öğrencilerin yayınevlerinden kitap istemeye başladıkları, diğer enstitülerle kitap alışverişi yapılmaya başlandığı aktarılmaktadır. Bununla birlikte köy enstitülerinde amacın öğrencilere çok kitap

⁵⁵ Keseroğlu, s.8.

⁵⁶ N. Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.244.

⁵⁷ N. Koç, *Türk Kültür Tarihi içinde Köy Enstitüleri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2007, s.225.

okutmak olmadığı, gerçekte öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırarak olaylara ve olgulara eleştirel bakış açısı geliştirebilmelerinin sağlanması olduğu belirtilmiştir.⁵⁸

Bu uygulamalarla enstitülerde sınıf kitaplıkları kurulmaya başlanmıştır. İlk yıllarda çok fazla işlerlik kazanmayan bu kitaplıklar 1945 yılından sonra çıkarılan Köy Enstitüsü Yönetmeliği ile Enstitü Müdürünün sorumluluğuna verilmiş ve Enstitü Müdürleri kitaplıklarla ilgili Bakanlığa rapor vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Yönetmeliğin 33. Maddesi gereğince 'enstitü, kitaplık kitaplarını laboratuvar ve atölyelerde bulunan ders aletlerini bilimsel esaslara göre sınıflamak' zorundadır. Ayrıca Yönetmeliğin 41. Maddesine göre ise, 'enstitü kitaplığındaki kitapların özel bir yönetmeliğe göre öğretmen ve öğrencilere verilmesinin uygun olacağı' belirtilmektedir. Yönetmelikte kitaplık memuru ve ayniyat mutemetinin yaptığı işlere de yer verilmiş ve temel kütüphane işlerinin bu yönetmelik aracılığıyla bir sistem ve kurallar bütünü içinde yürütülmesi amaçlanmıştır. Yönetmelikteki dikkat çekici noktalardan birisi öğrencilerle kitaplık arasındaki iletişimi kurma sorumluluğunun öğretmenlere verilmiş olmasıdır.⁵⁹ Bu yönetmeliğe göre; öğretmenler derslerini faydalı bir şekilde vermek için derslere hazırlıklı girmek ve okulda bulunan ders araçlarından ve okul kitaplığında bulunan kitaplardan öğrencilerini faydalandırmakla sorumludurlar. Yine öğretmenler, öğrencileri kişisel çalışmalara özendirmek için önlemler alırken, gerektiğinde öğrencilerin kitaplıklardan, müzelerden, laboratuvarlardan yararlanmaları sağlar. Yönetmeliğin 92. Maddesine göre okul içindeki onbir koldan birisi kitaplık koludur ve köy enstitülerinde tutulması gereken defterlerden birisi Kitaplık Demirbaş Defteridir.⁶⁰ Yukarıdaki maddelere bakarak, Köy Enstitülerinde okul kitaplığının eğitim-öğretimin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve ders programlarıyla bağlantılı olduklarını söylemek mümkündür. Kitap ve okuma eylemi ders programının doğal bir parçası kabul edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde izlenen politikalar ışığında kütüphanelerin bir amaçtan çok bir araç olarak kullanılması, ülke çapında kütüphanelerin gelişimine olanak sağlayacak bir planın olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir planı gerektirecek kullanıcı ve kütüphaneci kitlesinin olmaması halka açık kütüphanelerin Cumhuriyet süresince gelişme göstermemesinin önemli nedenleri arasındadır. Tablo 3'te 1931-1945 yılları arasında Genel Kitaplıklar adıyla Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak hizmet veren kütüphanelerin kitap ve okuyucu dağılımlarına yer verilmiştir. Tablo 2'de yer alan Halkevi kütüphanelerine yönelik oranlarla karşılaştırıldığında oldukça zayıf kaldığını

⁵⁸ Koç, ss.228-230.

⁵⁹ Keseroğlu, s.11.

⁶⁰ aynı yazar, s.12..

söylemek mümkündür.⁶¹ Zaman zaman kütüphane sayılarının azalmış olması kaynak yetersizliği nedeniyle bazı bölgelerde kütüphanelerin kapatıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Bununla birlikte 1934, 1936 ve 1940 yıllarındaki okuyucu sayısındaki azalmalar halkevi kütüphanelerinde 1937 ve 1940 yıllarında, halkodalarında da 1940 yılında gözlenmektedir. O dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar bu azalmanın başlıca nedenleri arasında gösterilebilir. Çünkü belirtilen yıllarda kütüphane ve kitap sayılarında herhangi bir azalma olmamasına rağmen okuyucuların sosyal ve ekonomik hayatlarında yaşadıkları değişikliğin kütüphane kullanım oranlarına yansıdığını söylemek mümkündür.

Genel Kitaplıklar						
Öğretim Yılı	Kütüphane Sayısı	Değişim Oranı	Kitap Sayısı	Değişim Oranı	Okuyucu Sayısı	Değişim Oranı
1932-1933	85	-	386.582	-	974.986	-
1933-1934	102	20.0	419.056	8.4	979.700	0.5
1934-1935	113	10.8	459.746	9.7	905.575	-7.6
1935-1936	90	-20.4	435.885	5.2	826.059	8.8
1936-1937	89	1.1	453.001	3.4	772.555	-6.5
1937-1938	89	0.0	477.426	5.4	695.630	10.0
1938-1939	87	2.2	487.221	2.1	749.248	7.8
1939-1940	81	-6.9	492.401	1.1	706.627	5.7
1940-1941	83	2.5	517.393	5.1	531.613	-24.8
1941-1942	83	0.0	503.189	2.8	655.239	23.3
1942-1943	84	1.2	553.151	9.9	770.078	17.5
1943-1944	85	1.2	629.575	13.9	758.953	-1.4
1944-1945	82	-3.5	658.698	4.6	908.953	19.8

Tablo 3: 1931-1945 yılları arasında değişim oranları ile birlikte Genel Kitaplık, Kitap Sayısı ve Okuyucu Sayısı Dağılımları (Kaynak: BİGM, 1947, s.II)

Genel Kitaplıklara yönelik istatistiklerde, 1931-1945 yılları arasındaki artış oranlarına bakıldığında kütüphane sayılarının %3.5 oranında azaldığı, kütüphanelerdeki kitap sayılarının %70 oranında arttığı ve okuyucu sayılarının ise %6.8 oranında azaldığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında ilgili dönemde hizmet veren genel kitaplıkların koleksiyonlarındaki artışın kütüphane ve okuyucu oranlarındaki düşüşler karşısında çok fazla bir anlam ifade etmediğini söylemek mümkündür. Bu dönemde devlet tarafından sağlanabilen olanakların halkevi kütüphaneleri için daha fazla kullanılmış olmasının yanı sıra döneme ait ekonomik koşulların halkın kütüphane kullanma alışkanlıkları üzerindeki

⁶¹ Milli Eğitim İstatistikleri Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevi..., s.II.

olumsuz etkisi nedeniyle genel kitaplıkların kullanım oranlarının düşük olduğu ifade edilebilir.⁶²

1923-1945 yılları Türkiye’de kültürün en çok toplumsallaştığı yıllar olarak nitelendirilebilir. Atatürk’ün başlattığı kültürü hedef alan devrimleri izleyen yıllar Türk toplumu için önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde kütüphaneler temel eğitim kurumları gibi hizmet vermiş, yaygın eğitim kurumlarının yeterli olmadığı bölgelerde önemli açıkları kapatmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü ile ulusal eğitim sistemi içinde yer almaya başlayan kütüphaneler uzun yıllar ülkede uygulanan temel eğitime yardımcı kuruluşlar olarak değerlendirilmiştir. İzleyen yıllarda bu rolünü sürdürecektir olan kütüphanelere yüklenen eğitimle ilgili görev ve sorumluluklar toplumda kültür taşıyıcı-aktarıcı olma görevlerinin önünde yer almıştır. Bu durum kütüphanelerin kitap ödünç alınan ve kitap okunan kurumlar olmanın ötesine geçmemesinde önemli bir pay sahibidir. 1940’lı yıllardan itibaren kültürel hayatın gelişiminde Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki ivmenin sürdürülememesi sonucu bugünkü anlamda geleneksel, bürokratik ve bir partiden diğerine değişen, tutarsız ve istikrarsız, parti ideolojilerinin devlet siyaseti kavramlaştırmasının önüne geçerek hakim olmaya başlamasının ilerleyen yıllarda özellikle toplumun eğitim ve kültür hayatı ile ilgili alınacak kararlara yansıdığı gözlenmiştir.

Sonuç

Kültür hareketlerinin hedefine ulaşabilmesi için gerekli tedbirlerin devrimler aracılığıyla alınabileceğini düşünen Atatürk, ülkenin gelişmiş bir medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için geri kalmış kurumları ve gelişimi engelleyen unsurları ortadan kaldırmak, manevî gücün kaynaklarını ulusal tarihi barındıran uygarlık kurumlarına dayatmak gerektiğini düşünmüş ve çağdaş bilim ve teknik bilgisine sahip bireylerin kültür hayatına yenilikler getireceğine inanmıştır.⁶³ Bu çalışmada kültürel yapının baştan inşa edilmesi olarak nitelenen Atatürk devrimleri, siyasî içerikli amaçları ve etkilerinin yanı sıra ülkemizin kültür politikası kapsamında değerlendirilmelidir. Bütünsel bir yaklaşımla ulusallaşma ve batılaşma yönünde değişimi temsil eden bu devrimler ulusal çapta gerçekleştirilen kültürel değişim olarak açıklanabilir.

1923-1938 yılları arasında halkevi kütüphaneleri ve halk okuma odaları Harf devrimini izleyen dönemde yurt çapında başlatılan okuma yazma seferberliğinde kilit kuruluşlar olmuş, yeni alfabe ile basılan yayınların halka ulaştırılmasına aracılık etmişlerdir. Dönemin kütüphane kullanım istatistiklerine dayanarak bu

⁶² aynı yer.

⁶³ İnan, s.5.

dönemin, kütüphanelerin en çok toplumsallaştığı dönem olduğu görülmüştür. Bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Genel Kütüphaneler devlet desteğinin yanı sıra halkın ilgisinden de yoksun kalmıştır. Bunun en temel nedeni yetkili organlarca yurt geneline daha çok yayılmış olan Halkevi kütüphanelerinin adres gösterilmesidir. Halkevi kütüphanelerine ayrılan bütçelerin büyüklüğü bunun en açık göstergesidir. Farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip halka okuma alışkanlığının kazandırılmasının ötesinde bilgi kullanma alışkanlığının kazandırılması, gündelik hayatta karşılaşılan problemlerin çözümünde gereksinim duyacağı bilgiyi kütüphanelerde bulabileceği bilincinin kazandırılması uzun vadeli ve o dönemin koşulları dikkate alındığında çok gerçekçi olmayan bir plandır. Bununla birlikte bu düşünce sistematığı kazandırılmaksızın kütüphane hizmetlerinin gerçek anlamda yaygınlaşmasından söz etmek mümkün değildir. Ancak kütüphanelerin gerçek anlamda yaygınlaşması kütüphane, kitap ya da okuyucu sayılarının nicel olarak artmasıyla değil halka nitelikli bilgi ve kütüphane kullanımının kazandırılması ile ölçülebilir. Dönemin karakteristikleri gereği devam etmekte olan sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasî gelişmeler konusunda belli bir aşama kaydedilmeksizin farklı gelir dağılımlarının, eğitim ve kültür düzeylerinin hakim olduğu toplumsal düzeyde sağlıklı kütüphane hizmetlerin varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü kütüphanelerin sunduğu hizmetlere toplumsal talep bulunmamaktadır. Anayasal ve yasal düzeyde gerçekleşen gelişmeler de daha çok toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik önlemleri hedeflemiştir. Demokratik düzenin kabul görmesi ve buna uygun yaşam tarzının benimsenmesi için hazırlanan 1921 ve 1924 Anayasalarının yanı sıra hazırlanan çeşitli kanun ve yönetmeliklerle kütüphaneciliğin 1970'li yıllara kadar sürecek örgütlenme yapısını etkileyecek ve kütüphane hizmetlerinde önemli gelişmelere yol açacak konularda çalışmalar yapılmıştır. Kütüphanelerin Milli Eğitim Bakanlığına bağlı birer kuruluş hâline getiren *Tebhid-i Tedrisat Kanunu* ve izleyen yıllarda ulusal kültürün korunması ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacak olan *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* bunlar arasındadır. Bu dönemde başlatılan kütüphanecilik kursları, Köy Enstitülerinde başlatılan kütüphane hizmetleri, toplu katalog çalışmalarının başlatılması gibi girişimler önemli yapı taşları olmuşlardır. İlköğretimin zorunlu ve parasız hâle geldiği bu dönemde eğitim için fırsat eşitliği kavramı hizmet sektöründe görev yapan kütüphaneler için de söz konusu olmuştur. Bu nedenle köy gezici kütüphanelerin yanı sıra köy enstitüleri büyük şehirlerde örgün ve yaygın eğitim olanaklarından yararlanamayan vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tasarlanmıştır. Cumhuriyetin Halkçılık ilkesinin gereği olarak ortaya çıkan bu uygulamalarla kültürel kalkınmanın topyekun sağlanması ve eğitimde sürekliliğin kazandırılması için gerekli politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada dikkat çekici olan nokta daha önce de belirtildiği gibi kütüphanelerin toplumsal bir gereksinim olarak ortaya çıkmasından çok devlet politikalarıyla toplumsal hayata dahil edilmeye çalışılmasıdır. Uygulanan

politikaların başarıya ulaşması için gerekli arzın olmasına karşın toplumsal talebin olmaması bu dönemin belirgin özellikleri arasındadır. Diğer taraftan kütüphanelerin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak merkezîyetçi bir yapıya kavuşmaları döneme ait olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir. Bu durum kütüphanelere sağlanacak düzenli ve sistemli ekonomik, işgücü ve yasal destek anlamına gelmektedir. Bunun resmî anlamda sağlanmış olması kütüphanelerin bürokratik yapı içinde yerini almasına olanak sağlamıştır. Bir bakıma kütüphanelerin 'Türkiye Cumhuriyeti'nde kültür politikaları kapsamında değerlendirilmeye başlaması da bu gelişmelerin bir sonucu olmuştur.

Kaynaklar

- AKÇAKAYALIOĞLU C. (1977) Atatürk ve Atatürk Devrimi, *Atatürk Konferansları VI: 1973-1974*, 1-14, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- AKYÜZ K. (1986) Türk Ocakları, *Belleten*, Nisan, 201-228.
- ALPAY M. (1976) *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* (1989) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Basma Yazı ve Eserleri Derleme Kanunu (1952) *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1 (2), 177-178.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM, 1947) *Milli Eğitim İstatistikleri Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri: 1944-1945*, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- BAYSAL J. (1991) *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, TKD İstanbul Şubesi, İstanbul.
- BİNGÖL İ. (1993) *Ülkemizde Anayasa Hareketleri: Senedi İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1876 Anayasası, 1921 Anayasası, 1924 Anayasası, 1960 Anayasası, 1961 Anayasası, 1982 Anayasası*, Atak Ofset, Ankara.
- C.H.P. *Halkevleri Öğrenengi* (1938) Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara.
- Halk Millet Mekteplerini Doldurdu (2003) *Cumhuriyet Ansiklopedisi: 1923-1940*, Cilt 1, 130-131, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR T. (1985) Halkevleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, 878-884. İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇAYCI A. (1977) Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı, *Atatürk Konferansları VI: 1973-1974*, 117-129, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÇEÇEN A. (1990) *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı* (1973) DİE Yay., Ankara.
- GÜLER A.- S. AKGÜL (2000) *Atatürk'ün Düşünce Dünyası*, 2. baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- İNAN A. (1972) Açış: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına, *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi: Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Semineri Tebliğleri: 9-11 Kasım 1967* Ankara, Yay.Haz . Z. Süzgün GEZGİN, 3-6, Türk İnkılâp Enstitüsü, Ankara.

- KAPANİ M. (1993) *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- KARAER İ. (1992) *Türk Ocakları: 1912-1931*, Türk Yurdu, Ankara.
- KARAER İ. (1990) Türk Ocağı Kütüphaneleri: 1912-1931, *Türk kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 4 (2), 55-59.
- KESEROĞLU H. (1989) *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Durum*, TKD İstanbul Şubesi, İstanbul.
- KISIKLI E. (2008) 80. Yıl Dönümünde Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri, *Atatürk Haftası Armağanı: 10 Kasım 2008*, Yay.Haz. İ. ÖZBAY vd., 165-183, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, U. (1991) Harf devriminin Eğitim ve Kültür Yaşantımız üzerindeki Kimi Etkileri Üzerine Gözlemler, *Harf Devrimin 50. Yılı Sempozyumu*, 114-12, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KOCATÜRK U. (1984) Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, I (1), 3-95.
- KOÇ N. (2007) *Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- KONGAR E. (1994) *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim açısından Atatürk*, 2.baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KONGAR Emre (1989) *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MAKAL M. (1997) *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, Güldiken Yayınları, Ankara.
- ÖZ Z. (1997) *Toplumsal Değişme Sürecinde Halk Kütüphanelerinin Yeri ve Yeniden Organizasyonu için Bir Model Önerisi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ÖZSOY S.(2004) Eşitlikçi Bir Deneyim Olarak Köy Enstitüleri, *Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi*, 2 (7), 4-25.
- ÜLKÜTAŞIR M.Ş. (1991) *Atatürk ve Harf Devrimi*, 2. baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- SAKAOĞLU N. (2003) *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SARAOĞLU R. (1990) *Toplumsal Değişmenin Bir Aracı olarak Halkçılığı*, Bilim Uzmanlığı tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- SOYSAL, Ö. (2007) School Libraries in Turkey, *Türk Kütüphaneciliği/Bilgi'nin Yazgısı*, 149-76, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara.
- SOYSAL, Ö. (1987) Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz: 1923'den 1963'e, *Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, 1, 51-99.
- ŞİMŞEK S. (2002) *Halkçılığı: 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TANFER V. (1977) Atatürk ve Devrimleri, *Atatürk Konferansları VI: 1973-1974*, 273-286, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- TANİLLİ S. (1985) *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*, Say Kitap, İstanbul.
- TANİLLİ S. (1996) *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TANÖR B. (2004) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, YKY Yay., İstanbul.
- TİMUR T. (2000) *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara.
- TUNAYA T.Z. (1958) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*, Akgün, İstanbul.
- YALMANOĞLU N. (1993) Halk Kütüphaneciliği Kavramı, 1. *Halk Kütüphaneciliği Sempozyumu*, 111-111, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

- YEŞİLKAYA N.C. (2002) Halkevleri, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 2, 113-118, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YİĞİT A. A. (1996) *Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923-1938)*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Cumhuriyet'in İlânı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuri Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin Meşrutîyet ve Cumhuriyet Risâlesi 1923

Mehmet ÖZDEN

Hacettepe Üniversitesi

ÖZDEN, Mehmet, Cumhuriyet'in İlânı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuri Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin *Meşrutîyet ve Cumhuriyet* Risâlesi (1923) CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 153-181.

Türk siyasî sisteminin tarihî yapıları, Anadolu'daki Yunan askerî varlığının Eylül 1922 de yenilgiye uğratılmasından sonra, Milli Mücadeleye önderlik eden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından tasfiye edilecektir. Bu süreçte ilk adım 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması, ikinci adım ise 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilân edilmesidir. Ne var ki bu radikal dönüşümler bir muhalefet yaratmış ve mezkûr muhalefet entellektüel ve politik bir veçhe kazanmıştır. Bu muhalefetin entellektüellerinden biri olan Lütfi Fikri (1872-1934) 1923 yılında *Meşrutîyet ve Cumhuriyet* başlıklı bir risâle yazarak Mustafa Kemal Paşa'ya bir uzlaşma önerisinde bulunmuştur. Uzlaşma, ona göre, Cumhuriyet değil meşrutî monarşi üzerinden sağlanmalıdır. Çünkü söz konusu olan politik özgürlükler ise, diktatörlükle neticelenmiş cumhuriyet örnekleri çoktur ve ayrıca meşrutî idare Osmanlı halifesinin varlığına izin vermektedir ve halifelik de âlem-i İslâm'ın Türkiye'ye desteğinin sürmesi açısından son derece önemlidir.

Anahtar Sözcükler. Meşrutîyet, Cumhuriyet, Mustafa Kemal, Lütfi Fikri Bey.

ÖZDEN, Mehmet, The Polemic About Constitutional and Republican Regimes on Eve of the Declaration of Turkish Republic: Lutfi Fikri Bey's Pamphlet of *Meşrutîyet ve Cumhuriyet* 1923. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 153-181.

The historical structures of Turkish political system would had been eliminated by Mustafa Kemal, the leader of Turkish National Struggle, and his friends defeated

Greek military forces in Asia Minor in September 1922. The first step of in this process was abolishment of Ottoman monarchy, the second was the proclamation of Turkish Republic. On the other hand, these radical transformations caused an opposition and this opposition had intellectual and political dimensions and actors. Lütfi Fikri, as an intellectual member of this opposition, wrote a book, untitled *Meşrutîyet ve Cumhuriyet*, and made a suggestion to agree with Mustafa Kemal. According to him, the consensus among them should be provided on constitutional regime not republican one. If the most important thing is freedom, Republican regime is not only solution for this purpose and the constitutional monarchy contains Caliphate and the Caliphate is very important for maintaining Muslims' support to Turkey.

Key Words: Constitutional regime, Republican regime, Mustafa Kemal Pasha, Lütfi Fikri Bey.

Giriş*

Bu makale Meşrutîyet ve Cumhuriyet dönemlerinin ilginç simalarından Lütfi Fikri beyin siyasî kariyer ve fikrî bagajına dair bilgi/yorum ile onun 1923 tarihli *Meşrutîyet ve Cumhuriyet* risâlesinin çevrimyazısını içermektedir.

Who is who? türünde eser vermiş nadir yazarlardan İbrahim Alaettin Gövsâ'nın Lütfi Fikri beye dair satırlarında hem standart bilgiler ve hem de tanışıklığını gösterir ve bu tanışıklıktan beslenmiş, onun *hırsızlığına* yönelik dostça bir sempati sezilir:

Lütfi Fikri (1872-1934) Tanınmış fikir ve politika adamlarımızdandır. Kosova valisi Hüseyin Fikri Paşa'nın oğludur. Babası Gümüşhane valisi iken orada doğmuş, Pariste kanserden 62 yaşında ölmüştür. Mülkiye Mektebinden 1890 da çıkmış, Paris Hukuk Fakültesinde 1893'te lisansını bitirerek İstanbul'a dönmüştü. 1895'te Meşrutîyet için uğraşmasından dolayı 14 ay hapse mahkum olmuş ve Umumi Hapishanede bu müddeti tamamladıktan sonra İsparta Tahrirat Müdürlüğüne gönderilmişti. Burdur ve Konya'da da memurluklarda bulunduktan sonra Avrupa'ya kaçtı, oradan Mısır'a giderek avukatlıkla, edebî ve siyasî yazılar yazmakla meşgul olmuş ve 1908 İnkılâbından sonra İstanbul'a dönmüştür.

O zaman açılan Mebusan Meclisine Dersim Mebusu seçildi. İttihat ve Terakki istibdadına karşı kuvvetli ve bilgili tenkidlerle derhal şöhret kazandı. 1910'da İttihat ve Terakki hükümetinin yaptırıldığını iddia ettiği bir işkence hâdisesini tahkik için ilk defa bir *Enquête Parlementaire* teklif etmesi etrafındaki nutukları hayli heyecan uyandırmıştı. 1910'da 'Mutedil Hürriyetperver' adlı bir parti ve *Tanzîmât* adlı bir siyasî gazete kurmuştu. Bu fırkanın reisi Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa olmakla beraber asıl lideri Lütfi Fikri idi. *Tanzîmât*'ın başmuharriri de o idi. Bu yazılar şahsî dedikodulardan uzak ve siyasî mücadelenin temiz ve ateşli bir örneği sayılabilir. Tanzimat birkaç defa kapatılmış yerine *Teşkilât*, *Takdirât*, *Tenbihât* ve *Tesîsât* gibi isimler altında yine aynı gazete çıkarılmıştı.

Lütfi Fikri, Cumhuriyet devrinde de Meşrutiyet taraftarlığı etmeğe kalkışmış, İstanbul ve Ankara'da iki defa muhakeme edilerek beraat etmişti. Dürüst mizaçlı olmakla beraber fazla menfi olduğunu bütün siyasî hayatı gösterir. Son zamanlarda avukatlıkla meşgul oluyordu.

Lütfi Fikri'nin Mısır'da bastırıldığı *Şimdiki İzdivaçlar* ve *Erkekler Arasında* adlı iki piyesi vardır ki o zaman ki sosyal hayatımıza göre birer tezi muhtevidirler. Yine Mısır'da iken Abdülhak Hamid'in *Dubteri Hindu* piyesile Pierre Loti'nin *Les Désenchantées* romanını tenkit eden iki eser de bastırmıştı. Çok çalışan ve okuyan bir adamdı. Basılmamış eserler de bırakmıştı. Milletvekillerimizden Feridun Fikri Düşünselin amcasının oğludur.¹

Lütfi Fikri beyin İstanbul Mülkiye ve Paris Hukuk tahsiline dair meslekî müktesebatını gösterir bilgiler bir yana, Gövsa'nın üç cümlesi nasıl bir insanî/politik kişilikle karşı karşıya bulunduğumuzun ipuçlarını verir. Bunlar 1- 'İttihat ve Terakki istibdadına ² karşı kuvvetli ve bilgili tenkitleriyle derhal şöhret kazandı.' 2-'Bu yazılar şahsî dedikodulardan uzak ve siyasi mücadelenin temiz ve ateşli bir örneği sayılabilir.' 3- 'Dürüst mizaçlı olmakla beraber fazla menfi olduğunu bütün siyasî hayatı gösterir.'

Lütfi Fikri II. Meşrutiyet Meclisi'nde Dersim mebusu iken Bekirağa Bölüğü'nde işkence gören mahkumların sökülen tırnaklarını ve işkence aletlerini

* Katkılarından dolayı Ahmet Nezihî Turan'a ve Selda Güner'e teşekkür ederim.

¹ İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946, s.230. Ali Birinci'nin kaleme aldığı Lütfi Fikri maddesinde ek bilgiler mevcuttur: Devr-i Hamidi'de (1895) 14 aylık hapis (Birinci'ye göre 16 ay) cezası Mizancı Murad beyle yazışmasından dolayı verilir. Avlonyalı Ferit Paşa'nın himayesiyle Tortum kaymakamlığına getirilir ve bu görevindeyken Rusya üzerinden (1901) Avrupa'ya kaçır 1908'de İstanbul'a dönüp Meclis'e Dersim mebusu olarak girdikten sonra bir müddet mezun olduğu Mülkiye Mektebi'nde Ceza Hukuku okutur (1909). İttihat ve Terakki muhalifî Hürriyet ve İtilâf Fırkasının ilk kurucularından biri olarak basında da fırkanın savunmasını üstlenir. 1915'te gittiği Avrupa'dan Türkiye'ye Mondros Mütarekesi'nden sonra döner. Millî Mücadele'de İstanbul ile Ankara arasında diyalog oluşturmak amacıyla *Müsâlemet İttifakı* adıyla bir dernek kurar. 10 Kasım 1923 tarihli *Tanin*'de Halifeye yazdığı açık mektubta II. Abdülmecid'i istifa etmemeye davet ettiği ve halifecilik yaptığı için İstiklâl Mahkemesince 5 yıl cezaya çarptırılır ancak ceza başvurusu üzerine Meclis tarafından kaldırılır. 1925'te ikinci kez İstiklâl Mahkemesince yargılanırsa da beraat eder. 1920-28 yılları arasında İstanbul Barosu başkanıdır. Ali Birinci, 'Lütfi Fikri', *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cild 27, İstanbul, 2003, s.233.

² Tunaya onun *Teminat* gazetesinde çıkan bir makalesine yer veriyor. Lütfi Fikri beyin bu makalesine göre, kendisi 1896'da İttihat ve Terakki'ye dahil olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, "Muhalefet Tarihinin Heyecanlı Siması:Lütfi Fikri Bey", *İnsan Derişyle Kaplı Anayasa*, 2. baskı, Arma yay., İstanbul, 1988, s.188. Lütfi Fikri beyin günlüğünde 3 ve 6 Nisan 1913'te Talat beyin kendisine bakanlık teklif ettiği ancak onun Mahmut Şevket Paşa ve Cavit bey gibi müfrit isimlerin olmadığı bir 'müdafaa-i millîye' hükümeti şartı koşmasından bunun gerçekleşmediğinin bilgisi vardır. *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Beyin Günlüğü*, Yay. Haz. Yücel Demirel, , Arba yay., İstanbul, 1991, s.64,66. Herhâlde Lütfi Fikri'nin İttihatçı aleyhtarlığı, Prens Sabahattin beyden farklı olarak, komplo içermediği ve sadece fikri ve tek kişilik bir muhalefet olduğu içindir ki kendisine bu tür öneriler yapılmaktadır. Diğer yandan Yücel Demirel'in hazırladığı Günlük, ayrıca, Tarık Zafer Tunaya, Ali Çankaya, Mehmet Reşit, Mün'im Mustafa ve Ali Haydar'ın Lütfi Fikri hakkında yazılarına da yer verdiği için son derece faydalıdır.

kürsüden teşhir etmek ³ gibi ilginç eylemlerde de bulunmasına rağmen, bu gösteriyi de onun-her türlü- istibdattan hazzetmemesine yormak gerekir. Onun şahsî dedikodulardan uzak, bilgili, dürüst ve kuvvetli bir siyasî mücadele örneği olması ise menfiliğini, tutunamayışını açıklar. Kısaca o bildiğini okuyan bir 'ideal-politik'çidir. 'Bildiği' ve eylemini yönlendiren fikir ise, kısaca Avrupa demokrasisidir. Avrupa demokrasisi ve hukuku onun için emsaldır ve gayreti Türkiye'yi o emsale göre muasırlandırmaktır. Türkiye'de siyasî partileri ele aldığı *Selanik'te Bir Konferans* (1910) eserinde Meclis-i Mebusân'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dolaylı kontrolü yerine onun partileşerek normalleşmesini savunmuş ve ayrıca birden farklı partinin varlığının bizzat İttihat ve Terakki'nin lehine olacağını belirtmiştir. Ancak o partiler şahıslar değil fikirler etrafında oluşmalıdır. Lütfi Fikri üç fikir ve tavrın partilerini sayar ki bunlar muhafazakâr, ahrârcı ve mutedil partilerdir ve hemen ekler: "...memleketimizde gördüğümüz üç büyük siyasî cereyana göre kurulması gereken üç siyasî partinin birine 'Muhafazâcî', 'birine 'Mutedil', birine 'Ahrâr' diyeceksem de bu kelimelerin Avrupa'daki anlamları ile bizim partileri anlamak karışıklığa meydan vereceğinden onlar büsbütün başka şeyler olabilirler."⁴

Bu fikirler bugün belki hiç devrimci değildirler; ancak o zamanlar İttihat ve Terakki'ye cemiyetten fırkaya dönüş çağrısı yapmak, partilerin fikirler etrafında oluşmasını istemek politik kültür ve kurumların modernleşmesini, legal siyaseti savunmak demektir. Başka bir ifadeyle Lütfi Fikri meşrutî veya cumhurî bir rejimin, Anayasada salt o yönde bir madde bulunmasıyla değil, o rejimi oluşturan tüm kurumların işleyişinde o maddenin kendini ispatlamasıyla mümkün olabileceğini düşünür. Hakeza ismine adeta yapışmış geçimsiz, ezeli muhalif gibi sıfatlar, salt şahsiyetinden değildir, bu şahsiyeti modernliğini ifade eden Avrupa nazariyâtı ile Türkiye hakikati arasındaki fark beslemiştir. O nazariyât Lütfi Fikri için demokrasidir, kendisi de bir nazariyâtçı, kitabiyâtçıdır; politikada işlerin kitabına göre yürümesini ister ve hatta memlekete nizâm vermek için (12. dipnotta söylendiği gibi) sadrazamlık düşleri bile görmüştür. Fakat o demokrasinin tatbikattaki problemlerine dair, İngiliz ve Fransız devrimlerinin sağlam bir okuru olarak, ciddi bir farkındalık bilinci de geliştirmiştir. Günlüğü'nde Osmanlı İttihatçıları ile Fransız Jakobenleri arasında sık sık karşılaştırmalar yapar. Bu yüzden onun müşkilâtı hukuk ile siyaset, kitap ile hayat, kalem ile kılıç, Garp ile Türkiye; kısaca normların statik doğası ile,

³ Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1975, s.130.

⁴ Aktaran Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay., İstanbul, 1979, s.347. Lütfi Fikri bey 2 Mart 1913 tarihli Günlük notunda şunları yazar: "Hulâsa şu memlekette bugün üç unsur var demektir: İttihatçılar, mürteciler, bir de öyle bir şey yapmak isteyip de yüzlerine gözlerine bulaştıranlar, yapamayanlardır. Bunların da içinde en işe yarayacak malzeme şüphe yok İttihatçılardan çıkar. Fakat binayı yeniden yapmak ve onları yalnız tuğla, kereste olarak kullanmak şartıyla.." *Dersim Mebusu Lütfi*, s.43.

cemiyetin akışkanlığı arasında denge kurmaktan doğan bir müşkilâttir. Lütü Fikri, faraza, sadece gazete yazarı veyahut Hukuk Fakültesi hocası olmayı seçseydi ya da politik heveslerini, güç odaklarının bir aparatı olarak tatmin etmekle sınırlı tutsaydı başka bir kaderi paylaşmış olacaktı. Mehmet Reşit, Lütü Fikri'nin bu ikili kimliğini Meclis-i Mebusân'da nasıl sahnelediğinin bilgisini verir:

..Osmanlı Meşrutiyet devri tetkik edildiği zaman Mebusan Meclisinin bu ilk dört senenin teşrii devresinde en ziyâde dikkati celbeden şahsiyet Dersim mebusudur. Filhakika bizde Meclis hayatında hükümet aleyhinde ilk anket parlamenter usulünü tatbik eden sık sık istizah takrirleriyle o zamanki iktidar partisini çok müşkül vaziyetlere düşüren, idare-i örfiye ve divan-ı harp hakkında gayet şiddetli tenkitlerde bulunan (..) mebusluk sıfatına bakılmaksızın Mebusan Meclisine gelirken bir askerî inzibat memuru tarafından Sirkeci'de ne suretle tevkif edilmek istendiğini, bunun üzerine muvafık, muhalif bütün mebusların imzaladıkları bir istizah takriiriyle zamanın Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı Meclise izahat vermeğe mecbur eden, hatta hükümeti düşürebilecek vaziyete getiren Lütü Fikri Bey olmuştur.⁵

Keza aynı demokratik bilinci Refet Paşa'nın zaferi takiben Ankara'nın mümessili sıfatıyla 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelişinden sonra verdiği konferansta kuvvetler birliğini savunduğu nutka karşı yazdığı *Hükûmdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kurva Mesâili* ⁶ başlıklı risalede de gösterir. Bu risâlede dikkat çekici olan 'tevhid-i kuvva'ya dayalı TBMM rejimi yürürlükteyken onun meşrutî rejim savunuculuğunu⁷ kuvvetler ayrımı ilkesi üzerinden yapmasıdır. Çevrimyazısını sunduğumuz ve Cumhuriyet'in ilânından yaklaşık bir ay önce; 25 Eylül 1923 tarihinde tamamlanmış *Meşrutiyet ve Cumhuriyet* başlıklı 41 sayfalık risâlesinde de ana fikir, meşrutiyetçiliğin cumhuriyetçilik kadar 'millî hakimiyet' prensibiyle uyumlu olduğudur. Meşrutî idarenin Cumhurî idareye tercih edilmesi, Lütü Fikri'nin modernizatörlüğü ve siyasî garbçılığı ile açıklanamaz. Zira her iki tarz idarenin Avrupa'da örnekleri

⁵ Mehmet Reşit, 'Meşrutiyet Muhalefetinden Bir Safha: Lütü Fikri'nin Siyasi Mücadeleleri', *Dersim Mebusu Lütü..*, s.187-188

⁶ *Hükûmdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kurva Mesâili* (İstanbul: Cihan Matbaası, 1338) 16 sayfadın ibaret Lütü Fikri beyin bu risâlesine karşı iki polemik kaleme alınmıştır: Süleyman Nazif, *Lütü Fikri Beye Cevab Hilâfet, Milliyet ve Tefrik-i Kurva Mesâili*, Şark Kütüphanesi, İstanbul, 1341, 7 sayfa; Fuad Şükrü, *Halk Saltanatı, Lütü Fikri Beyin Hükûmdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kurva Mesâili Hakkındaki Mübâhasâtına Cevab*, İstanbul, 1338, 15 sayfa.

⁷ Lütü Fikri beyin meşrutiyetçiliğindeki saik İslâmcılık olmasa gerektir. Arkadaşı Ali Haydar'ın verdiği bilgiye göre, kafası garb hukukuyla yoğrulduğu için eski kanunları ve Mecelle'yi sevmemiş. Ali Haydar, 'Lütü Fikri Bey'in Ölümü', *Dersim Mebusu Lütü Fikri Beyin Günlüğü*, s.176, 170. Günlük'te ayrıca şu ifadelerle de rastlanır: 'Türklüğün birkaç asır sonra din-i İslâmın kuyudundan kurtularak büyük bir medeniyet husule getirebilmesi pek mümkündür. (..) Biz inkıraz bulduk ve daha ziyade bulacağız., çünkü dinimiz siyaset ve içtimaiyata müdahale ediyor.', *Dersim Mebusu Lütü..*, s.37, 46. Bu notlar 1913 tarihli.

vardır. Bu durumda onun tercihini, reel politik kaygıların; kısaca Cumhuriyet rejiminin pratikte Mustafa Kemal Paşa'nın şahsî egemenliğine hizmet edeceğine yönelik pek çok kişinin paylaştığı endişelerin belirlediğini söylemek daha doğru olur.⁸

Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risâlesi Hakkında

Meşrutiyet ve Cumhuriyet dört makaleden oluşur: *Halk Fırkası Nedir?* (s.1-11), *Cumhuriyet ve Onu Diğer Tarz-ı İdarelerden Ayıran Hususiyet* (s.12-23), *Cumhuriyet Fırkasının Mücâdelât-ı Müstakbelesi* (s.24-29), *Mütefekkirin Ailesi Kongresi* (s.30-41).

Halk Fırkası Nedir? Lozan görüşmeleri sürerken Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Aralık 1922'de Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* ve *Öğüt* gazetelerine Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıklaması⁹ üzerine partinin ideolojisine dair 1923 Ocak ayında yapılan tartışmalarla başlar. Lütfi Fikri, İstanbul mebusu ve M.Kemal Paşa'nın yakın dostu Mehmet Ali beyin *İleri* gazetesi ile gazeteci Ahmet Emin (Yalman)'ın *Vakî*'te yürüttükleri polemiklerden alıntılar yapar. Mehmet Ali beye göre Halk Fırkası, müstahsillerin dostu, mütegalibenin düşmanı olacaktır. (Bu iddia Lütfi Fikri'ye ilkin yeni partinin Avrupa sosyalist partilerinden daha solda olacağını vehmettirmiştir.) Ahmet Emin (Yalman) bey ise köylüye ve ameleyle dayalı bir partinin fikren güzel ve fakat fiilen imkânsız olduğunu söyler. Ona göre, bugün müstahsillerle bağ kurmak imkânı yoktur; çünkü her yerde köylü eşrafı temsilci olarak görmektedir. Sonuç olarak iki rakip eşraftan sadece biri Halk Fırkası'na girecek ve dolayısıyla diğeri dışarıda kalacak ve eşraf üzerinden köylünün temsili bile tam anlamıyla gerçekleşmeyecektir.¹⁰ Lütfi Fikri Halk Fırkası'na dair nihâî hükmünü vermek için Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'teki açıklamalarını bekleyecektir. Bu açıklamalarda yeni partinin bir sınıfa karşı değil aksine bütün halkı ihata edeceğinin ve özellikle 'istiklâl-i tamm' ve 'bilâ kayd u şart hâkimiyet-i milliye' ilkelerine dayanacağını ilân edilmesinden hareketle, Lütfi Fikri yeni fırkanın ismi Halk Fırkası olsa da

⁸ Falih Rıfkı, Cumhuriyet'i ilân ve Halifelîği ilga edecek İkinci Meclis'deki 'hâkimiyet-i milliye'ciler için şu tanımlamalarda bulunur: 'Yeni seçimlerde birinci Millet Meclisinin ikinci grubu tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisnin bütün unsurları yeni Meclise gelmiştir. (..) Devrimci değildirler. Gerici de değildirler. Bunlar 'bilâ kayd- ü şart hâkimiyet-i Milliye' prensibini tutacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, 'Terakkiperver Cumhuriyet' fırkasını kuracaklardır.' Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1969, s.362.

⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s.371.

¹⁰ Ahmet Emin bey o tarihte, 1917'de Mehmet Asım beyle kurdukları *Vakî* gazetesinde yazılar yazmakta ve sadece Halk Fırkası'nın ideolojisine değil bizzat bu girişime Mustafa Kemal Paşa'nın öncülük etmesine de karşı çıkmaktaydı. Böyle bir parti kurmak, millî davayı bölecek ve lideri Mustafa Kemal olduğu için mezkur parti demokrasiye değil, tek adam diktatörlüğüne yol açacaktı. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3 (1922-1944), Rey yay., İstanbul, 1970, s.25-26.

gerçekte onun Cumhuriyet Partisi olduğuna hükmeder. Kendi ifadesine göre 1923 Şubatı'nda ortaya attığı bu tez, 1923 Eylül sonlarında Mustafa Kemal Paşa'nın *Neue Freie Presse* gazetesine verdiği demeçte, 'hakimiyet milletindir, yürütme ve yasama yetkisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir.' şeklindeki 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilgili maddesinin Cumhuriyet'e tekabül ettiğini belirtmesiyle doğrulanmış olmaktadır.

Diğer yandan 1923 Ocak'ından sonra politik süreci, Lozan görüşmelerinin Meclis'te yarattığı gerginlik belirlemiş, Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası adına 15 Ocak-25 Mart tarihlerinde seçim çalışması yapmış ve I.TBMM siyasi faaliyetini, Lozan Muahdesi'nin bu Meclis kompozisyonu tarafından tasdik edilmemesi riski karşısında, 1 Nisan 1923 de seçimlerin yapılarak Meclisin yenilenmesi kararını almıştır.. (Birinci TBMM'nin oturumlarda çoğunluk sağlanamaması yüzünden fiilen kapanması tarihi ise 21 Mayıs 1923' dür.) Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası'nın seçim beyannâmesi hükmünde olan 9 *Umdé*'yi 8 Nisan'da açıklamış ve yapılan seçimlerde oluşan ve muhalif II. Grup'un tasfiye edildiği yeni Meclis 11 Ağustos 1923 te ilk toplantısını yapmıştır. Yeni Meclisin 13 Ağustos tarihli üçüncü toplantısında Meclis Reisi ile Reis-i sâni seçimleri yapılmış, bu iki makama sırasıyla Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa seçilmişlerdir. Ertesi gün yapılan oylama sonucunda Heyet-i Vekile reisliğine Ali Fethi Beyin getirilmesiyle yeni hükûmet onun başkanlığında kurulmuştur.¹¹

Günlüklerinden öğrendiğimiz kadarıyla Lütfi Fikri bey bu süre dahilinde, 1923 Mart ayında *Meşrutiyet Fırkası* isminde yeni bir parti kurup, onun program ve tüzüğünü hazırlayarak 'bana büyük sempati gösteriyor'lar dediği İkinci Grup'a göndermiştir. Fırka programının 'ahvalin nezâketine mebni açıktan açığa hükümdarlık tarafı' olmadığını belirtmiştir.¹² Açıkça olmasa da imalı bir hükümdarlık, ancak meşrutî biçimiyle, taraftarlığı 1923 Eylül sonunda yayınlanan *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*'in merkezinde yer alır. Nitekim *Halk Fırkası Nedir?* başlıklı makaleyi izleyen *Cumhuriyet ve Onu Diğer Tarz-ı İdarelerden Ayıran Hususiyet*'le konuya giriş yapılır. Bu ikinci makale, cumhuriyet ile yazarın hükümdarlık dediği monarşinin biçimleri arasında bir tartışmaya davet çıkarır.

¹¹ Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim yay., İstanbul, 1998, s.28-38; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1938)*, Yurt yay., Ankara, 1981,s.49-60.

¹² Lütfi Fikri bey 1923 yılı için sadece 13 ve 14 Mart tarihlerinde günlük kaydı tutmuştur. 14 Mart tarihli günlüğünde, devamla, İkinci Grup'la yola devam etmek mümkün olmazsa *Meşrutiyet Fırkasını* tek başına geliştirmeyi ve Mustafa kemal Paşa ile İttihatçılar arasında çıkacak kavgadan sonra iktidara gelmeyi tasarladığı yazılıdır: "Şimdiden makul bir fırkanın esasatını kuracak olur isem tedricen o büyür ve kök salar ve ihtilalciler birbirini yedikten sonra o fırka bihakkin mevki-i iktidara gelir ve muhakkak memlekete büyük hizmet eder.", *Dersim Mebusu Lütfi..*, s.140-142. İktidara gelmek,sadrazam olmak Lütfi Fikri'nin İkinci Meşrutiyet yıllarına ait günlüklerinde de yer bulan bir özlemiydi. *age*, s.39.

Nitekim Lütfi Fikri, mutlak monarşi ile cumhuriyet arasında bir zıtlık görür, oysa Belçika örneğinin gösterdiği gibi, meşrutî monarşi ile cumhuriyet arasındaki fark 'hâkimiyet-i milliye' noktası nazarından çok mesâbesine iner. Gerçi egemenliğin kimde toplandığına bakarak monarşi ve cumhuriyet ayrımı yapması, kendi açısından bile, problemli bir tanımlamadır. Zira egemenin kim olduğu merkezli bir siyasî rejim tasnifi, onun nasıl belirlendiğini, temsil mekanizmalarının demokratik olup olmasını, egemenin yasama ve yürütme karşısındaki yetkilerini talileştirecektir. Bu bir yana, söz konusu makale, bu tartışmayı yarım bırakarak, TBMM'nin kuvvetler birliğine dayalı işleyişini eleştirir. Yasama ve yürütmenin Meclis'te toplandığı bu model ancak doğrudan demokrasinin işlevsel olabileceği küçük kasabalarda uygulanabilir; nitekim İngiliz Devrimi ve Fransız Konvansiyonun hazırladığı 1793 anayasası, tarihî tecrübe olarak *tevhid-i kuvvanın* zaafalarını sergilemiştir. Ancak bu tartışma esnasında verdiği Cromvell örneği Mustafa Kemal Paşa'yı imâ etmesi bakımından dikkat çekicidir:

Hükûmet kral tarafdârânına ve müfrit hürriyetçilere galebe ettiği gibi kendisine nev-umma ailevi bir başka rahatsızlık geliyordu. Hasımlara galebe ile iş bitmiyordu. Bizzat hükûmet ile tarafdârânı arasında her gün daha ziyade sivrilmiş sahib-i kudret bir kimse vardı ki hem ondan vazgeçemiyorlar ve hem ona karşı kendilerini nasıl müdafaa edeceklerini bilemiyorlardı. Yeni hükûmetin husulüyle beraber Kromvel müstesna bir mevki almıştı. Bir buhran zuhur etti mi, izalesi onun himmetinden bekleniyor, fakat muvaffakiyetin ertesi günü de onun bu suretle aldığı şeref ve şöhretten korkuluyordu....¹³

Makalede ilginç bir diğer nokta, daha Cumhuriyet ilân edilmeden Türkiye'deki câri rejimin Cumhuriyet olarak tanımlanmasıdır ki, bu suretle Lütfi Fikri 24 Eylül 1923'te *Neue Freie Presse*'e bu mealde demeç veren Mustafa Kemal Paşa'yla benzer bir tavrı benimsemiş olmaktadır.

Cumhuriyet Fırkasının Mücâdelât-ı Müstakbelesi başlıklı 3. makalede Lütfi Fikri Cumhuriyetin ilânı meselesine somut bir öneriyle dahil olur ve Mustafa Kemal Paşa'ya kendi şartlarında uzlaşma teklif eder. Hayli enteresan ve bir o kadar da naif olan teklife göre Mustafa Kemal Paşa memleketin ileri gelen mütefekkirlerini samimi bir aile kongresi hâlinde toplantıya çağırmalı, cumhuriyet ve meşrutiyet meselesini bu kongre karara bağlamalıdır!¹⁴ Lütfi Fikri

¹³ Lütfi Fikri, *Meşrutîyet ve Cumhuriyet*, İstanbul, 1339, s.19.

¹⁴ Lütfi Fikri bey Meşrutîyet devrinde de bu tür *romantik* girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri Bâb-ı Ali baskınından sonra, 26 Şubat 1913 günü 'sırf sevk-i hamiyetle' Mahmut Şevket Paşa ve Hacı Adil beye 'Cabinet de Coalition' öneren bir mektup yazmasıdır. *Dersim Mebusu Lütfi Fikri*.., s.40. Uzlaşma arayışının eski bir örneği de, 1. dipnotta belirtildiği gibi, Milli Mücadele yıllarında İstanbul ve Ankara arasında arabuluculuk yapması düşünülen *Müsâlemet İttifakı*'nı kurmasıdır.

beyin iyi niyetli önerisinin politik dildeki tercümesi şüphesiz ki *Tek Adam* idaresi yerine bir tahsilliler zümresinin, oligarşinin yeğ tutulması, Mustafa Kemal Paşa'ya zımnen 'iktidarı paylaş' çağrısı yapılmasıdır. Lütü Fikri çağrısını gerekçelendirir: İlkın cumhuriyetin düşmanı meşrutiyet değil mutlakiyettir. Hatta onlar fıkren akrabadırlar: "Teşkilât-ı Esasiye kanunuyla Kanun-ı Esasî arasında hâkimiyet-i millîye nokta-ı nazarından ednâ bir fark yoktur. Her ikisinde de hâkimiyet milletindir. Yalnız birinde hükümdar yoktur, diğesinde vardır; fakat bu, Belçika Kralı gibi münhasıran hâkimiyet-i milliyeden tenevvür ve istifâde eden ve aslında bir ziyâyı haiz yani münîr olmayan müstîr bir padişahıdır. İşte hâkimiyet-i millîye nokta-ı nazarından iki taraf arasındaki fark-ı cüz'î bundan ibarettir."¹⁵

Ancak Fransız devriminde Jakobenler ve Jirondenler arasındaki mücadelenin gösterdiği gibi, bazen ihtilâlin evlatları arasındaki kavganın daha kanlı olabildiğini ispatlamıştır. Türkiye'nin ise 1908'den beri yaşadığı ve Harb-i Umumî ve işgali de kapsayan kanlı macerası, onda yeni bir kavgayı kaldıracak takat bırakmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, sonuç olarak, meşrutiyetçilerle cumhuriyetçiler arasında hakem rolü oynayarak fikir sahiplerini bir kongrede bir araya getirmelidir.

Mütefekkirin Aile Kongresi başlıklı son makale, Lütü Fikri beyin siyaset-dışı, romantik sularla dolaşmasının bir örneği olması bir yana, onun meşrutiyetçi tezlerinin açınlanması açısından önemlidir. Sanki Kongre'nin toplanmasına karar verilmiş gibi, gündemi de belirler; müzakereler, ona göre, sadece devlet başkanının 'ırsî bir hükümdar mı yoksa müntehib bir zat mı' olacağına hasredilmelidir. Gene sanki kongre toplanmış ve Lütü Fikri bey az sayıdaki güzide mütefekkirlerden biri olarak tebliğini sunuyormuş gibi görüşlerini açıklar. Ona göre Cumhuriyet lafzı Millî Mücadele'nin ilk yıllarında tekellüm edilmek bir yana, Misak-ı Millî'nin birçok maddelerinde, İstanbul Meclis-i Mebusânı'nın 16 Mart 1920'de dağılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına vilâyetlere gönderdiği tebliğde, '3 Nisan 1920'de Meclis açış nutkunda vs. aksine saltanat ve hilâfet makamlarına bağlılık dillendirilmişti. Lütü Fikri yakın tarihe yönelik kısa yolculuğunu tamamladıktan sonra sadede gelir. Mesele 'tahakküm ve istibdat' meselesidir. Tahakküm ve istibdat bir taht ve hükümdarla özdeşleştirilmiştir, oysaki bir taht ve hükümdar olmadığı zaman da tahakküm ve istibdatın örnekleri, Güney Amerika Cumhuriyetlerinde gözleendiği gibi, az değildir. Lütü Fikri çok iyi bildiği İngiliz ve Fransız devrimlerinden misal getirir:

¹⁵ Lütü Fikri, *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, s.27. Lütü Fikri beyin Meşrutiyetçiliğin karşılığı olarak kullandığı Kanun-u Esasî'den kasdı, 1876 Kanun-u Esasî'sinin 8 Ağustos 1909'da Meclis'i Padişaha karşı güçlendirmek için 21 maddesinin değiştirilmesi, bir maddenin kaldırılması ve üç yeni maddenin konmasıyla oluşan yeni meşrutiyettir. Bunun için bak. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa yay., İstanbul, 1996, s.147-150.

Fransa ihtilâlinde ahali bu kadar krallık aleyhinde uğraştıktan ve hatta kralı idam ettikten sonra değil miydi ki bir Korsikalı zâbit geldi, yeniden bir taht yaptı, üzerine oturdu. Hem de kraldan daha büyük bir isim ve unvan aldı, kendisine imparator dedirttil... Onun yeğeni ve ona nispetle ehemmiyetsiz bir âdem olan Üçüncü Napolyon bile Lui Filib krallığını deviren inkılâbın, cumhuriyetin başına geçip de kendisini yine o cumhuriyeti yapan halka imparator ilân ettirmedi mi? Kezalik İngiltere ihtilâlinde koca kral Şarl idam olunduktan ve bilfiil halk hükûmeti ve Mösyö Gizo'nun bâlâda menkul sözü vechile Meclis-i Meb'ûsân Hükûmeti ilân olunduktan sonra, diğerleri gibi alalâde bir meb'ûs olarak meclise girmiş ve ondan sonra harb-i dâhilîlerde kumanda mevki' ve vazifesinde bulunarak temeyyüz etmiş olan bir zât yani Kromvel nihayet protektora namıyla şahsî bir hükûmet teşkil etmedi mi idi? Gerçi Kromvel kral unvanını almadı idi fakat bu bile kendisine teklif olunmadı mı idi?..¹⁶

Monarşinin kaldırılmasının kendiliğinden özgürlük getirmediğine ve hatta tam tersi sonuçlar ürettiğine yönelik uyanlarındaki haklılık bir yana, meşrutîyetçiliği savunmak adına serd ettiği iki fikir kendi içinde sorunludur: Bunlardan ilki Osmanlı 'hanedân-ı hükümdarî' sinin en koyu Türk olması ceheti, diğeri ise Cumhuriyetin ancak seviyesi çok yüksek milletlere layık olduğunun ve fakat Türkiye'nin henüz o düzeyde olmadığını zımnen ilânıdır.

Lütfi Fikri, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılarak hilâfetin TBMM'nin uhdesine verilmesi kararını da tasvip etmez ve "Bu inkılâb, Hoca Halil Hakkı ve İlyas Sami ve Rasih efendiler hazerâtının buyurdıkları gibi ahkâm-ı şer'-i şerife tamamen muvafık olabilir yahud olamaz. Bizce yani Türkiye ahalisinin menafii nokta-yı nazarından, mesele orada değildir. Bize bu bâbda endişe veren nokta münhasıran şudur ki acaba âlem-i İslâm, şimdiye kadar dört beş yüz seneden beri Türk padişahlarını halife olarak tanımış ve onlara karşı daima hürmetkar bir vaziyet almış ve Cuma günleri hutbelerde onların isimlerini yad ve tezkâr etmiş ise badema hilafeti ihrâz edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclislerine karşı da aynı vaz'-ı hürmetkârî olacak ve hutbelerinde onun namını da zikr edecek midir?"¹⁷ diyerek eleştirir. Çünkü Osmanlı halifeleri, on milyonluk bir nüfusa sahip Türkiye'ye âlem-i İslâm nezdinde 40-50 milyonluk bir destek sağlamaktadırlar. Netice itibarıyla mesele Mustafa Kemal Paşa'nın bir kongre toplanmasını gerektirecek kadar mühimdir.

Lütfi Fikri akim kalmış politik girişimleri dikkate alınırsa bir kaybedendir. Fakat onun yenilgiyi bir kader gibi yaşaması, rastlantıların aleyhine çalışmasından çok fikri endişesini kariyerist özlemlere kurban etmemesindendir. Kısaca siyaset adamı Lütfi Fikri'yi yenilgiye uğratan fikir ve dava adamı Lütfi

¹⁶ Lütfi Fikri, *Meşrutîyet ve...*, s.35.

¹⁷ Lütfi Fikri, *age.*, s.40.

Fikri'dir. O 1923'te fikrî ve siyasî birikimiyle Halifenin Devlet başkanı olacağı hayırhah bir meşrutî rejim-başka bir çok kişiyle birlikte- öngördü ve kaybetti. 1923 yılı Ekim sonunda Mustafa Kemal Paşa, mütefekkirler kongresi toplamak yerine Cumhuriyet'i ilân edince, bu vadede son romantik girişime imza koydu; 10 Kasım 1923'te *Tanin* gazetesinde bu kez Halife Abdülmecit Efendi'ye hitaben 'Huzur-ı Hazret-i Hilâfetpenâhiye; Açık Arıza' başlıklı bir mektup yazarak 'hanedanın ebediyen sâkit olmaması' için istifa etmemesi telkininde bulundu.¹⁸ Mektuptan dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve 27 Aralık 1923 günü, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 3. maddesine binaen 5 yıl küreğe mahkum edildi. Cezanın kaldırılması için İstanbul barosu ve Fikri beyin avukatları 9 Ocak'ta Meclis'e müracaat etmişlerse de başvurular reddedilmiş, bunun üzerine Lütü Fikri bey bizzat Meclis'e dilekçe vermiş ve bu kez Meclis dilekçeyi işleme koymuş ve hazırlanan af layihasının Meclis'in 13 Şubat tarihli oturumunda kabul edilmesiyle hakkındaki kürek cezası kaldırılmıştır. İstiklâl Mahkemesi'nin göz dağı verip Meclis'in affettiği bu aksi ve dürüst adam hapisten çıktıktan 6 ay sonra, İstanbul Baro başkanlığı seçimlerinde 295 oyun 142sini alarak, 1928 kadar görev yapacağı, Baro Heyet-i İdare Reisi seçilmiştir.¹⁹

Kaynaklar

- ALPKAYA Faruk (1998) *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim yay, İstanbul.
- ATAY Falih Rıfki (1969) *Çankaya*, Doğan Kardeş yay, İstanbul.
- BİRİNCİ Ali (2003) Lütü Fikri, *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, 233-234.
- Dersim Mebusu Lütü Fikri Beyin *Günlüğü* (1991) Haz. Yücel DEMİREL, Arma yay, İstanbul.
- FUAD Şükrü (1338) *Halk Saltanatı, Lütü Fikri Beyin Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvvâ Mesâilî Hakkındaki Mübâhasâtına Cevab*, İstanbul.
- GÖVSA İbrahim Alaaddin (1946) *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul.
- KOCATÜRK Utkan (2000) *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

¹⁸ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde*...s.81. Mektubun tam metni Yücel Demirel'in hazırladığı *Lütü Fikri Beyin Günlüğü*'nde yayınlanmıştır.bkz.age,s.161-166.Lütü Fikri beyin mektubunun yayınlanmasından bir gün sonra; 11 Kasım'da bu kez Hüseyin Cahit 'Şimdi de Hilâfet Meselesi' başlıklı bir makale neşrederek Meclis'in dışardan verilen kararları (Mustafa Kemal Paşa ima ediyor) tescil mevkiine indirildiğini, halifelik kaldırılırsa beş on milyonluk Türkiye devletinin İslam dünyası içinde hiç önemi kalmayacağını ve aynı nedenle Avrupa siyaseti açısından da sıradan ve değersiz bir hükümete dönüşeceğini yazmıştır. Ona göre 'gerçek milliyet duygusunu yüreğinde duyan her Türk, Hilafet makamına dört elle sarmak durumundadır.' Bkz.Uluğ, age, s.130-131.

¹⁹ Tunçay, age, s.82; Alpkaya, age, s189.

- LÜTFİ Fikri (1338) *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesâilî* Cihan Matbaası, İstanbul.
- LÜTFİ Fikri (1339) *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul.
- SÜLEYMAN Nazif(1341) *Lütfi Fikri Beye Cevab; Hilâfet, Milliyet ve Tefrik-i Kuvvâ Mesâilî*, Şark Kütüphanesi, İstanbul.
- TUNAYA Tarık Zafer (1988) *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, Arma yay, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (1981) *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1938*, Yurt Yay., Ankara.
- ULUĞ Naşit Hakkı (1975) *Halîfelîğin Sonu*, Türkiye İş Bankası yay, Ankara.
- YALMAN Ahmet Emin (1970) *Yakın Tarikte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3 (1922-1944), Rey yay., İstanbul.

Ek: Lütü Fikri, *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339. Risâlenin Çevrimyazısı.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet

Lütü Fikri

Halk Fırkası Nedir?

Eylevm sûret-i kat'iyede teessüs etmiş olduğu Ankara haberlerinden anlaşılan Halk Fırka'sının bu sene ibtidâsında yani geçen kânûn-ı sâni ayında ilk bahisleri geçtiği vakit bu bâbdaki efkâr ve mütâlaâtımızı işbu isim ve ünvan altında ber-vech-i âfi tesbît ve tahrîr etmiştik. O vakit ahvâl bunun neşrine müsaîd olmadı. Şimdi bu bahse tekrar avdet edildiğinden ve bu yazılarda bugünkü mebâhis itibariyle de az çok bir kıymet tahmin ettiğimizden bu risâlenin başına koyduk.

Şu son haftalarda Mustafa Kemal Paşa'nın *Halk Fırkası* namıyla bir fırka-i siyasiye teşkil etmek ve böylece mücâhedât-ı azîme-i milliyelerinden sonra yeni bir sahada, bu defa sırf siyasî bir sahada mücâhedâtda bulunmak istediklerine dair birçok haberler geldi. Gerek yapılmak istenilen fırkanın ismi ve bu fırkanın gerek tarif ve tesbît-i mahiyeti sadedinde İstanbul meb'ûsu muhterem Ali Rıza beyefendi gibi Mustafa Kemal Paşa'ya son derecede dost ve mukarreb olan bir zatın *İleri* gazetesinde münteşir silsile-i makalâtı bu fırkanın Avrupa'daki sosyalist fırkalarından belki biraz daha sola müteveccih yani daha müfrit mahiyetde olarak çiftçi ve ameale sınıflarının menâfiini muhafaza etmek ve hatta onları öbür sınıflara karşı müdafaa etmek gibi bir maksat takip edeceği yolunda bir fikir ve zan verdi. Filhakîka Rıza beyefendi bu makalelerinin birinde ²⁰ aynen şunu diyordu:

'Bizim fikrimiz münhasıran halk yani köylü ile umum müstahsilleri memleketin efendisi mevkiine is'âd etmektir. Siyasî rakîblerimiz ise sarâhaten diyorlar ki bugünkü şerâit tahtında müstahsillerle temas imkânı yoktur. Bugünkü menfaatlerin tarzına nazaran köylü sınıfı ciddî surette eşrafı mümessil diye tanır. İşte biz halkçılar, bu fikre karşı protesto eder, alenen mücadeleyi kabul ederiz. Bu sene faaliyetin bidâyetinde Mustafa Kemal Paşa, Meclis'de irâd ettiği nutk-ı iffîttâhîde memleketin efendisi köylüdür, hakikatini en gür sesiyle haykırıyordu. O hâlde muhaliflerin bu mütâlaası Paşa'nın milliyetperver olan bu prensibiyle tenâkuz teşkil eder. Muhalifler diyorlar ki her yerde mevcut iki rakip eşraf zümresinden biri Halk Fırkası'na girecek fakat müstahsillerin hakikî menfaatlerini temsil eylemiş olmayacaktır. Asıl bu noktada aldaniyorlar, bizden ayrılıyorlar. Halk Fırkası, âgûş-ı safvetine böyle mütegalibeyi nasıl alabilir. Eğer alsa onun ismi Halk Fırkası olabilir miydi? Halk ile mütegalibenin menâfii birbirinden ayrıdır ve bu mücadelede halkın tarafını iltizâm etmek içindir ki bu fırka teşkil ediyor...'

²⁰ 7 Kânûn-ı sâni 1339 tarihli *İleri* gazetesi.

Ali Rıza Bey, yazılarının şu naklettiğimiz fıkrada mündemic esas ve ruhuna aynı makalede birçok defa avdet ediyor ve o cümleden olarak 'mütegallibe, muhtekirler yani yeni tabirle monopolcilerin zaman geçtikçe hep Halk Fırkası'na muhalif olacaklarını' serd ve ityân eyliyor ve nihayet 'Mustafa Kemal Paşa'nın yegâne emeli birkaç sene zarfında köylünün ayağından çarığı çıkartmak onlara refah ve saadet temin edecek vesâiti istikmâl etmektir. Bu da bir programla olur. Hâlbuki muarızlarımızın mütegallibe dedikleri kimselerin bu programa engel olmaması kabil değildir.' diyor.

Ali Rıza beyin şu menkul yazılarında sık sık muarızlarımızın, siyasî rakiblerimizin fikirleri diye telmîh ettiği şeyler başlıca Ahmed Emin beyin Vakîf gazetesinde Halk Fırkası hakkında serd ettiği efkâr ve mütâlaâtı. Filhakika Emin bey de bâlâda serd edildiği vechile tıpkı bizim gibi Halk Fırkası'nı bir sol fırkası, hatta sosyalist fırkalarından daha sola müteveccih daha müfrit bir çiftçi ve amele fırkası mahiyetinde görmüş ve o yolda efkâr ve mütâlaât serd etmiş ve o cümleden olarak şunu demişti: 'Halk Fırkası zaten hazırlanmamıştır. Ve önümüzdeki intihâbâta kadar esaslı surette her tarafta yerleşemez. Müstahsil sınıfın menfaatlerini her şeyin fevkinde tutmak pek doğru bir prensiptir. Memleketin menfaati bunu icâb ettirir. Fakat bugünkü şerâit tahtında müstahsillerle temas imkânı yoktur. Her yerde mutlaka eşrâf mümessil vaziyetinde bulunacaktır. Bugünkü menfaatlerin tarzına nazaran köylü sınıfı ciddî surette eşrâfî mümessil diye tanır. Bu takdirde her yerde mevcut iki rakip eşrâf zümresinden biri Halk Fırkası'na girecek, fakat müstahsillerin hakiki menfaatlerini temsil eylemiş olmayacaktır...' ²¹

Bu kere İzmit'te Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası hakkındaki beyânâtına bakılırsa Ahmed Emin beyin şu itirâzâtı tarzındaki efkâr ve mütâlaât zamanla müşârunileyh hazretlerinin fikirleri üzerine büyük bir tesir icrâ etmişe benzer. Filhakika Halk Fırkası kendisinden ilk defa bahs ettirdiği vakit o kadar müfrit bir sol fırkası tesiri yaptı ki bizzat biz bî-ihyâr fikren bunun mevrîd ve masdarını arıyor ve Anadolu'nun son senelerde Bolşevik Rusya ile vâki olan temaslarının, râbitalarının bu bâbda ne dereceye kadar bir âmil olarak alınabileceğinin sual ve tedkîkini becâ buluyorduk. Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'te fırka hakkındaki son beyânâtında artık böyle bir sual ve tedkîki icab ettirecek hiçbir cihet görünmez oldu. Müşârunileyh gazete muharrirlerine Halk Fırkası hakkındaki izâhâtını telhîsan ve aynen şunu söyledi:

'Bilâ-istisnâ bizim efrâd-ı milletimiz çalışmağa hâşişgerdir. Fakat sarf olunan mesâiden azamî istifâde sa'yde tatbîk olunan usûl ile mütenâsibdir. Evvelâ usûllerimizi en çok semere-bahş tarz-ı medenîde tespit etmeliyiz. Bir de mesâî mütefark oldukça netâyici o mesâinin muhassıla hâlinde vereceği neticeden çok dündür. Bunun için milletin ihtiyâcât-ı içtimaiyesini ve mazideki zararlarını tatmîn ve telâfi edebilecek en makul programı tesbît etmeye mecburuz. Program bütün milletçe tatbîk olunmalıdır. Bu ancak bir teşkil-i siyasî ile mümkün olur. İşte bu hakikatın istilzâm ve icbârı üzerinedir ki bütün sunûfı yekdiğerine lâzım-ı gayrı müfark olan, çünkü menfaatleri yekdiğerinden tehâlûf eylemeyen halkımızın müşterek ve umumî olan menâfi ve saadetini temin için Halk Fırkası nâmı altında bir fırka teşkilî tasavvur edilmektedir. Fakat millî maksadlardan ziyade şahsî menfaatler esasına müstenid siyasî teşekküllerden ve bu teşkilâtın iğfâllerinden, müsâdemelerinden tevellüd etmiş olan tarzların el'an cezasını çekmekte olan milleti aynı mahiyette bir takım bî-sûd iştigallere sevk etmek kadar kebâirden büyük günah yoktur. Bu ifade ile

²¹ 28 Kânûn-ı sâni Vakîf gazetesinin baş makalesi.

beyân edilmek istenilen şudur ki ismi fırka olan bu halk teşkilinden maksad evlâd-ı milletten bir kısmının, sunûf-ı ahaliden bazılarının, diğer evlâd ve sunûfun zararına menâfiini temin etmek değildir. Belki birbirinden ayrı ve hâric olmayıp halk namı altında bulunan umum milleti müşterek ve müttehid bir surette müşterek ve umumî olan refah-ı hakikiye îsâl için faaliyete getirmektir. Vukû' bulması lâzım gelen mesâinin tarzı ve derecesi, hâl-i tabîisini bulmuş herhangi bir milletin emniyet ve huzur içinde takip ettiği tarzdan ve dereceden başkadır, çok fazladır. Çünkü millet ve memleketimiz en büyük ve bütün cihanda hayret-bahş zaferlerinden sonra dahi kendini emniyet ve huzur içinde görmemek bedbahtlığına mahkûmdur. Mazi, karanlık ve meş'ûm mazi millete ancak böyle bir miras bırakmıştır.²²

Derhal görülecek ki Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleriyle Halk Fırkası hakkındaki efkâr ve âmâlini tebliğ ve tavzîh sadedinde İstanbul meb'ûsu Ali Rıza bey tarafından yazılan ve *Vakit* gazetesi ser-muharriiri Emin beyin bazı itirâzâtını celb eden makalelerdeki mesrûdât arasında azîm bir fark vardır. Mustafa Kemal Paşa'nın beyânâtında bir sınıf halkın menâfiini başka menfaatlara karşı koymak gibi fikir ve emeller mahsûs değildir. Fakat şurası da itiraf olunmak lâzım gelir ki mesele, ancak Ali Rıza beyin mukâvelelerinde görüldüğü şekil ve surette vaz' olunduğu vakit, bir fırka-yı siyasiyeye esas ve zemin, tabîr-i âherle, kumaş olabilir; yoksa Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin beyânâtında iktisâb ettiği mahiyetle kat'iyen bir fırka-yı siyasiyeye esas olamaz ve memleket ve millet hakkında çok fırkaların mukaddimelerine girebilecek umûmî, makul ve hâliyle mübhem bir takım sözler hükmünde kalır.

O halde derhal hâtıra şu tarzda birkaç sual gelir: Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'teki beyânâtı bir halk fırkasına esas olabilecek kadar ayrınlığı gayınlığı mûcib bir mahiyet-i mütesallibe ibrâz edemiyorsa başka hiçbir fırkaya da esas olamaz mı? Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istedikleri fırka şu beyanatlarına nazaran hakikî manasıyla bir *halk fırkası* olamayacaksa büsbütün mevcudiyetinden muarrâ olacak mı? Bu, ruhuna, zamanına, alacağı tarz-ı cereyana nazaran -velev asıl ismi olmasın- acaba başka bir fırka mıdır?..

Şu son suale bilâ-tereddüd evet diyeceğiz ve bakınız niçin: Mustafa Kemal Paşa İzmit'teki beyânâtlarında muhtelif mevzulara imâle-i fikr etmiş ve *Mîsâk-ı Millî* ve *Teşkilât-ı Esâsiye* hakkında aynen şu sözleri söylemiştir:

'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarının umdesi şu iki esastır: İstiklâl-i tâm, bilâ kayd ü şart hâkimiyet-i milliyedir. Birinci umdenin ifadesi *Mîsâk-ı Millî*'dir. İkinci ve hayatî olan umdesinin beyânı *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'dur. Millet *Mîsâk-ı Millî*'nin medlûlünü güzide evlatlarından teşkil ettiği kahraman ordularıyla fiilen istihsâl eylemiştir. Bunun usulen ve siyaseten dahi ifade olunacağına şüphe yoktur. *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun ruh-ı aslîsi ise bu kanunun kitaplara geçmesinden evvel milletin dimağında ve vicdanında temerküz eylemiş olmasıyla ve ancak bunun ifadesi olmak üzere tesis ettiği Meclis'e verdiği vazife-i asliye ile ve senelerden beri ahkâmını fiilen tatbîk edegelmekte olmasıyla ve en nihayet kanun şeklinde enzâr-ı cihâna vaz' eylemesiyle tahakkuk etmiştir. Hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir.. Milleti hâkimiyetten mahrum eden hâil, milletin galeyân ve bi-hakkın tuğyânıyla biraz zahmetli ve fakat bi'n-netice muvaffakiyetli surette ortadan kaldırılmıştır.. Ma'dûmun ihyâsına kalkışmak ise bi't-tabi gayrı mümkünün mümkün olduğu zehâbı ve batılâtında temerrüd olur. Bu, temerrüdlerin, ki milletin hüsrânını

²² 20 Kânûn-ı sâni sene 339 tarihli İstanbul gazeteleri

bilerek bilmeyerek talibdirler, nedâmet-i hakikiyesini ve hüsrân-ı elîmini mucib olmaktan başka bir netice vermez..²³

Paşa hazretleri bu bahse İzmit'te gazetecilerle mülâkatlarından sonra sinema binasında ahali ile vukû' bulan müsâhabelerinde daha açık, daha kat'i bir surette avdet ettiler:

'Şurasını açıkça söylemek lazımdır ki bu milletin üç buçuk seneye sıkıştırdığı dava çok azametlidir. Bunu hazm etmek için kuvvetli dimağlar lâzımdır. Fransızlar ihtilâl-i kebirî kat' etmek için tam bir asır çalışmışlardır. Felsefe-i hayatın garip bir tecellisidir ki her nâfi' ve yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar. Buna bizim lisânımızda irticâ' derler. İşte bu irticâin imhâsı için tedâbir-i mukteziyeyi evvelden almış olmak lazımdır. Bütün millet emin ve müsterih olsun ki bu inkilâbı yapanlar bu gibi menfi kuvvetler çıkacağı noktada ezecek kudret ve kabiliyete ve tedbire mâlikdirler. Kat'iyetle tekrar ederim ki milletin hâkimiyeti müebbeddir... Böyle bir fırkanın ruh-ı aslısı istiklâl-i tamm bilâ kayd ü şart hâkimiyet-i milliyedir. Bu milleti ve bu milletin mukadderâtını ellerine tevdi' edeceğimiz insanlardan mürekkeb meclis ve onun hükûmetinin dikkatle takip edeceği nokta hiçbir taraftan milletin istiklâl ve hâkimiyetine göz dikilmesinden ve istiklâl ve hâkimiyete dikilecek gözleri çıkarmaktan ibaret bulunacaktır..²⁴

Malumdur ki bir memlekette fark-ı siyasiye leh ve aleyhinde şiddetli bir propaganda, mücadeleler tevfid edebilecek kadar efkâr-ı umumîyeyi işgal eden mesâil-i mühimme etrafında teşekkül edebilir. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşa'nın şu nakl ettiğimiz son sözlerine nazaran sıhatle diyebiliriz ki müşarûnileyh ve rûfekası elyevm memlekette mühim bir fırka teşkil etmek üzeredirler. Fakat bu fırka, ona verilmek istenilen *halk fırkası* isminin ve bu bâbda yazılan bazı makalelerin ve hülle-i evlada zan ve za'm ettireceği vechile köylü ve amelenin yani fukara-yı ahalinin yüksek sınıflara karşı muhafazasını istihdâf eden ve binaenaleyh bizim memleketimizde – an'anatımıza ve sunûf-ı muhtelif-i ahali arasındaki örf ve âdet ve tarz-ı münasebet ve rabıtaya nazaran- yeri olmayan ve haliyle sun'î ve bundan dolayı da daima zayıf kalmağa mahkum bir fırka değil bu kere Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husule getirilen inkılâb-ı siyasiyenin, tarz-ı idare ve hükûmetin hasımlarına ve muarızlarına karşı müdafaasını kendisine emel edinmiş hakikî, yaşamağa müstaid bir fırka olacaktır. Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla vaz' edilen tarz-ı hükûmetin memleketimizde leh ve aleyh birçok taraftarları olması kaviyyen meczûm olduğundan irade vukû' bulacak mücâdelâtın da o nisbette şedid olması muhtemeldir.

İmdi Mustafa Kemal Paşa ve rûfeka-yı muhteremeleri için 'memlekette Teşkilât-ı Esâsiye kanununun müdafaasını azmetmiş bir fırka teşkil ediyorlar.' Diyebileceğiz. Bütün isimler gibi fırkalar ve teşkilât isimleri de vecîz ve me'nûs olmak zarurî bulunduğu ve Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husule getirilen tarz-ı idareye Avrupa hukuk-ı esasiyelerinin bu bâbda asırlardan beri takarrur etmiş, kökleşmiş tasnifât-ı vasialarında bir yer bulmak hiç de zor olmadığından fikr-i taharrimizi bu tarafa imale eder isek yeni fırka için isim bulmakta müşkilat çekmeyiz. Bizce bu isim bilâ-tereddüd *Cumhuriyet Fırkası* olmak lazım gelir. Çünkü Teşkilât-ı Esâsiye kanununun husule getirdiği tarz-ı idare kendine mahsus cihetleri olmakla beraber hutû-ı asliye ve umumiyesinde tamamen bir cumhuriyettir.

²³ 20 Kânûn-ı sâni 339 tarihli İstanbul gazeteleri

²⁴ 20 Kânûn-ı sâni 339 tarihli İstanbul gazeteleri

*** **

Halk Fırkası'nın nihayet bir cumhuriyet fırkasından başka bir şey olamayacağı hakkında bundan dokuz on ay evvel vaz' ettiğimiz teşhis'i bu kere Mustafa Kemal Paşa tamamen teyid ve tasdik etdi. Filhakika geçen hafta *Neue Freie Presse* muhabirine vaki olan ve matbuatta azım mebâhisât ve münâkaşât tahrik eden beyânât-ı malûmelerinde aynen şunu dediler:

'Teşkilât-ı Esâsiye mucebince hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir. İcra kudreti, teşri' selahiyeti milletin yegâne hakikî mümessili olan mecliste tecelli ve temerkûz etmiştir diye sarâhat vardır. Bu iki cümleyi bir kelime de izah edebilmek için hangi lügâtte aranırsa aransın mezkûr kelime cumhuriyet olacaktır. Binaenaleyh Türkiye'nin dâhilî tekâmülû tamamen bitmemiştir. Daha tadilât ve terakkiyat vukû' bulacak ve bilumum tekâmülât cumhuriyet esasına müncer olacaktır. Türkiye'de hâl-i hazırda olduğu kadar ileride de daha ziyade demokratik bir cumhuriyet teşekkül edecek ve bu cumhuriyet hiçbir suretle garb cumhuriyetleri esâsâtından farklı olmayacaktır.' (24 Eylül 1339 tarihli *İstanbul Gazeteleri*)

Şu hâle nazaran elyevm memleketimizdeki şekli idarenin bir cumhuriyet olarak kabul edildiğini en selahiyetdâr bir ağızdan iştmiş oluyoruz. Bu selahiyetdâr ağız aynı zamanda bize bu cumhuriyeti tekâmül ettirerek garb cumhuriyetlerine benzetmeğe çalışacaklarını da bildiriyor ve böylece *Halk Fırkası* ismiyle teşkil edilmiş olan fırkanın mahiyet-i hakikiyesi, en bariz sıfatı da tamamen tecelli etmiş oluyor.

Cumhuriyet ve Onu Diğer Tarz-ı İdarelerden Ayıran Hususiyet

Devlet ve hükûmetlerin eşkâl-ı muhtelifesi nazâr-ı dikkate alındığı vakit cumhuriyet tamamen mutlak hükûmdarlığın (*monarchie pure*) mukâbilidir ve ikisi arasında sûret-i tefrik şudur: Mutlak hükûmdarlıkta hâkimiyet -*souveraineté* bir şahıstır, cumhuriyette ise bir mecma'dadır. Bu mecma' pek mahdud kimselerden müteşekkil ise ona nev' ve derecesine göre *oligarşi* yahud ileri gelenler cumhuriyeti -*république aristocratique* denilir. Bilakis bir memlekette bütün millet hâkimiyete iştirak ediyorsa ona avam cumhuriyeti -*République démocratique* itlâk olunur.

Mamafih biraz evvel dediğimiz gibi cumhuriyet hangi şekli ü suretinde olursa olsun cümlesinde sıfat-ı kâşife olan ve onu mutlak hükûmdarlığın muhalif ve zıddı yapan husus, cumhuriyette hâkimiyetin bir şahs-ı münferidde değil bir heyette tecelli etmesidir.

Fakat son asırlarda, bu kat'i ve bariz bir surette birbirinden ayrı tarz-ı idareler arasında, zamanla bir takım muhtelif şekli devletler husule geldi. Bu muhtelif eşkâl-i düveliyenin en barizi, medeniyet-i müteahhirenin son asırlardaki mahsulât ve âsârından bir mühimi olan *meşrûfî hükûmdarlık*'dır. Bunda cumhuriyette olduğu gibi hâkimiyet bir şahısta yahud bir mecma'da değildir. Bu, muhtelif unsurlardadır. O unsurlar hâkimiyete nev-ummâ şâyian sahip ve maliktirler. Ef'âl-i hâkimiyetin husûl bulması için onların rey ve ıazaları yekdiğerine manzum olmak lazım gelir.

Ancak bu *meşrûfî hükûmdarlık*ın (*monarchie constitutionnelle*) dahi birçok nev' ve derecesi vardır. Bunların bazıları mutlak hükûmdarlığa takarrüb eder,

bazıları ise bilakis adetâ cumhuriyettir. Birinci nev'e misal olarak Prusya'nın 31 Kânûn-ı sâni 1851 tarihli kanun-ı esâsîsini zikr edebiliriz. Bu kanun-ı esâsînin esas ve ruhu şudur ki esasen hükümdar bütün hâkimiyeti haizdir de zaman ve maslahat icâbı olarak bu hâkimiyetine tayin ettiği ve münasip gördüğü derecede milleti iştirak ettirmiş, nev-ummâ onu sofrasına davet etmiştir. Şu hâl ve sıfât-ı kâşife mezkûr kanun-ı esâsînin bütün maddelerinde kendisini gösterir. Mesela Prusya'da hükümdarlığın ne suretle intikal edeceğine dair olan 53 üncü maddesini nazâr-ı dikkate alacak olur isek görürüz ki bu madde milletin şu tarzı yahud bu tarzı tercih ve intihâb etmiş olması gibi hâkimiyet-i milliyeyi tecelli ettirecek bir tarz-ı ifadeyi ihtiva etmiyor; bilakis Prusya hanedân-ı hükümdarîsinin bu bâbda mine'l-kadîm ailevî kanun ve usulünden bahs ediyor. Tâbir-i aherle keyfiyet millet tarafından bir vekâlet, bir selahiyet itâsı şeklinde değil bilakis hanedân-ı kraliye has bir hak suretinde mevzû' bahs oluyor. Zaten mezkûr kanun-ı esâsînin bütün heyet-i mecmuasında görülür ki bunun vâzı'ları milletin ne gibi hukuku haiz olup olmayacağı hususuyla meşgul olmuşlar, yalnız onu tayin etmek istemişlerdir. Hukuk ve hâkimiyet-i hükümdarî esas ve umde ittihaz olunarak millete suret-i sarîhada verilmeyen hukuk, kaide-i külliye olarak hükümdarın malî addolunmuştur. Diğer nev' yani adetâ cumhuriyet hükümünde olan meşrutî hükümdarlıklarda ise bilakis esas hâkimiyet millette addolunarak hukuk-ı hükümdarî her neden ibaret ise bir vekâlet hükümünde olarak taraf-ı milletten hükümdara tevcih olunmuştur. Bu nev' meşrutî hükümdarlığa ise başlıca misal olarak Belçika'yı zikr edebiliriz. Filhakika mezkûr memleketin kanun-ı esâsîsini yirmi beşinci maddesinde '*bütün iktidar ve hâkimiyet millettir. Bu hâkimiyet ve iktidarın suret-i tevzî ve tefvizi kanun-ı esâside tesbit olunmuştur*' der. Binaendaleyh Belçika'da Meclis-i Meb'ûsân nasıl hâkimiyet-i milliyeye namına kuvve-i teşriyeyi haiz ise Belçika kralı da aynı sıfat ve mahiyette olarak yani hâkimiyet-i milliyeye namına kuvve-i icrâiyeyi haizdir.

Bizim Kanun-ı Esasîmiz yapıldığı vakit vâzıları en ziyâde Belçika kanun-ı esâsîsinden mülhem oldukları için o da tamamen Belçika Kanun-ı Esasî'sinin ruh ve mahiyetinde tecelli etmiştir. Bu Kanun-ı Esasî'ye göre padişah da tıpkı Belçika kralı gibi nefsine mahsus bir gûnâ hâkimiyeti haiz olmayıp bütün hukuku milletten alan bir vekil hükmündedir. Bizim Kanun-ı Esasî'nin bütün maddelerinin heyet-i mecmuası tamamen gösterir ki bizim Kanun-ı Esasî'miz Belçika kanun-ı esâsîsinin bir temsîl-i sânisidir. Gerçi bizimkinde Belçika kanun-ı esâsîsinin 25 inci maddesi gibi hâkimiyetin millette olduğunu sarâhaten söyler bir madde yoktur. Fakat ona muadil ve o ehemmiyette başka maddeler vardır. Mesela altıncı madde aynen '*sülale-i âl-i Osmanın hukuk-ı hürriye ve emvâl ve emlâk-i zatıye mâdâmü'l-hayat tahsisat-ı maliyeleri tekâfül-i umumî tahtındadır*' der. Eğer millet, esas, efendi yani memlekete sahip ve hâkim olmasa idi onun tarafından hanedan-ı hükümdarîye bu kabil teminat itasına elbette lüzum olmazdı.

Belçika Kanun-ı Esasîsini ve bizim kanun-ı esâsîmiz gibi kanun-ı esâsîlerle idare olunan meşrutî hükümdarlıkların bâlâda dediğimiz gibi hâkimiyet-i milliyeye itibarıyla cumhuriyetlerden hiç farkları yoktur. Onlar da cumhuriyetler gibi tamamen hâkimiyet-i milliyeye esasına istinat ederler. Hatta o kadar bu kadar ki bunun en bariz delilini bizzat kendi memleketimize ait bir madde-i kanuniyenin Belçika kanun-ı esâsîndeki mâru'l-beyan 25 inci madde ile mukayesesinde görebiliriz. Bu bize ait dediğimiz madde-i kanuniye bu kere Anadolu'da yapılan Teşkilât-ı Esasîye kanununun birinci maddesidir. Bu madde dahi tıpkı Belçika Kanun-ı Esâsîsinin 25 inci maddesi gibi hâkimiyetin millette olduğundan

bahseder ve 'hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir...' der. Şayân-ı dikkattir ki Teşkilât-ı Esâsiye kanunu hükümdarlığı kaldırdığı ve Belçika Kanun-ı Esâsîsi bi'l-akîs muhafaza ettiği hâlde her ikisi de hâkimiyet-i milliyenin tamamen millette olduğunu söyleyebilirler. Bu da gösterir ki hâkimiyet-i milliyeye esasının riyâset-i devlette bir hükümdarın bulunması keyfiyetiyle hiçbir âlaka-yı esasîyesi yoktur ve hâkimiyet-i milliyenin tamamen hükümdar olduğu bir memlekette milletin bi'l-vekâle kuvve-i icrâyesine memur olmak üzere bir hükümdar veya hut müntehib bir reis bulunabilir.

Cumhuriyetleri hükümdarlıklardan hâkimiyetin bir fertte yahut bir mecmu'da bulunması esâsı üzerine tefrîk ve temeyyüz etmek hususu hukuk-ı esâsiyenin en kat'î kavâidindendir. Bazı eski müelliflerin riyâset-i hükûmette bir hükümdarın bulunup bulunmamasını nazâr-ı dikkate alarak yaptıkları *monarşi* ve *cumhuriyet* tasnifleri daha ziyâde keyfiyetin şekli-zahirine göre yapılmış bir şeydi.

Teşkilât-ı Esâsiye kanununda icrâî ve teşrîî işlerin meclisde birleştirilmesi keyfiyeti ve teşekkül eden yeni hükûmetin *Türkiye Büyük Millet Meclisi* isim ve unvanını alması ise kat'iyen bunun bir cumhuriyet olarak telakkisine mani olamaz. Kaldı ki bu icrâî ve teşrîî işlerin aynı heyette birleşmesi keyfiyeti cumhuriyet idaresi içinde teferruattan serî'z-zevâl bir şeydir. Bu hususu da ber-vech-i âti biraz tafsîl etmek isteriz:

Gerçi Teşkilât-ı Esâsiye kanununun ikinci maddesi '*icrâ kudreti ve teşrîî selâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder*' diyorsa da bu maddenin tatbîkat ve fiiliyatta ruh ve metnini muhafaza etmesi müstahildir. Heyet-i icrâiyeye ait işlerin tûl-i müddet Millet Meclisi tarafından kuvve-i teşriyesine ilâveten rû'yet edilmesi tabiât-ı hâdisâta mugayir bir şeydir. Böyle bir şeyin ancak dört beş yüz kişilik bir köy cemaati içinde muvaffakiyetle devamı mümkündür. Fakat İran'dan Meriç'e kadar yayılan bir devlet-i azîmede bu kat'iyen devam edemez ve her gün geçtikçe insan farkında olarak olmayarak ondan uzaklaştığını hisseder. Fi'l-hakika şubât-ı hükûmetten birini bi'l-farz dâhiliye vekâletine ait hususattan hem de yalnız bir kısmını meselâ vali ve mutasarrıf ve kaymakamların azîl ve nasbı hususunu ele alırsak yalnız bu mesele Millet Meclisini çok günler sabahtan akşama kadar işgal etmeğe kâfi gelir ve bu yüzden Meclis başka işe bakamaz olur!.. O hâlde ne olacak? Şu ki tedricen bu işler farkında olarak olmayarak Dâhiliye vekiline bırakılacak ve bu suretle o vekil memâlik-i sairede görülen alelâde bir dâhiliye nazır, yani heyet-i icrâiyenin mühim bir uzvu olan dâhiliye nazır hâline gelecektir. Diğer vekâletlere ait hususlarda tedricen aynı tarîk ve seyri takip edecek ve böylece az zaman geçmeden memlekette bütün memâlik-i sairede olduğu gibi millet meclisinden yani kuvve-i teşriyeden ayrı bir heyet-i icrâiye, bir hükûmet tebârüz edecektir.

Şu netice-i muhtemele hâdisâtın ruhundadır ve kat'iyen vazife-i icrâiye ve teşriye Türkiye gibi vâsî' bir memlekette aynı heyette kalmaz. Vazife-i icrâiye ve teşriye işlerinin yekdiğerinden ayrılması o kadar hâdisât ve umûr-ı devletin ruhundadır ki İngiltere ihtilâlinde kral Birinci Şarl'ın ve Fransa ihtilâlinde Onaltıncı Lui'nin idamlarından sonra icrâî ve teşrîî işlerin meclisde birleştirilmesi teşebbüsü oralarda da ileri gidemedi, akîm kaldı. Tarihin şu kısımlarından elyevm pek çok istifâde etmekliğimize imkân bulunduğundan bunları bir nebze tafsîl etmek faydadan hâli olmasa gerekir.

Fransa eazım-ı hükemâsından ve müverrihininden Gizo, İngiltere ihtilâli tarihine hasrettiği büyük eserinde İngiltere kralı Birinci Şarl'ın idamından sonra ibtidâr eden halk hükûmetinin tarihine şu satırlarla başlıyor:

'Bundan evvel ²⁵ kraliyetin nasıl sukut ettiğini ve hürmete lâyık olduğu hâlde, milleti, memleketi âdilâne idare edemeyen kralın nasıl idam edildiğini tarif ve hikâye etmiştim. Şimdi de bir halk hükûmeti teşkil etmek için bir ihtilâl meclisinin vakî olan bîsuûd uğraşmalarını ve mütecâsir ve müdrîk dehasıyla celb-i hayret eden bir sâhib-i zuhûrun²⁶ teşkil ettiği hükûmeti tarif ve hikâye edeceğim...' ²⁷ sonra Gizo şu suretle devam ediyor:

'Uzun parlemenin²⁸ tarih-i küşâdı olan 1640 senesi teşrin-i sâninin üçünde meclis beş yüz elli meb'ûstan mürekkepti. 1649 tarihinde kralın idamından ve kraliyetin ref' ve ilgasından sonra meclise ve müzâkerâtına iştirak eden azanın adedi ancak yüz kadar idi... O vaktin en kalabalıklı bir celsesinde azanın adedi yetmiş yediyi geçmedi idi. Böylece bir hizb-i muzaffer hâline ırcâ' edilmiş olan bu meclis büyük bir imân ve azm ile derhâl işe koyuldu. 7 Şubat sene 1649 tarihinde yani kraliyeti sûret-i sarîhada ref' ve ilga ettiği gün vezâif-i icrâiye ile meşgul olmak üzere bir heyet husule getirdi... Bütün vezâif-i hükûmet bu heyette idi... Fakat heyet vazifesini meclisin evâmir ve talimatı tahtında icrâ ediyordu. Hâkimiyet-i milliyeyi yegâne temsil eden meclis idi.²⁹ ... Meclis bütün mesâil ile meşgul oldu. Umur-ı teşriîye, diplomasi, tevzi-i adalet, inzibât-ı umur-ı maliye, ordu, donanma cümleten onun elinde idi...' ³⁰

Görülüyor ki İngilizler de hemen aynen denilecek kadar bugün bizim yaptıklarımızı ve yapmak istediklerimizi yapmışlar, fakat icrâî ve teşriî işlerin bir heyette devamı maslahatın ruhuna kat'iyen tevafuk edemediğinden nihayet azîm ihtilâfât-ı dâhiliyeye uğramışlardır. Gizo işlerin tedricen iyi yürümemesinden mütevellid fütûr-ı umumiyi, hâlet-i ruhiyeyi de tasviren şöyle diyor:

'Yapılan bütün icrâat ve tazyikata rağmen memlekette hiç kimseye hatta bizzat hükûmet taraftarlarına bile hükûmet-i mevcudenin kuvvet ve âtisi hakkında bir emniyet ve itimat gelemiyordu. Hükûmet kral tarafdârânına ve müfrit hümiyetçilere galebe ettiği gibi kendisine nev-umma ailevî bir başka rahatsızlık geliyordu. Hasımlara galebe ile iş bitmiyordu. Bizzat hükûmet ile tarafdârânı arasında her gün daha ziyade sivrilen sahib-i kudret bir kimse vardı ki hem ondan vazgeçemiyorlar ve hem ona karşı kendilerini nasıl müdafaa edeceklerini bilemiyorlardı. Yeni hükûmetin husulüyle beraber Kromvel müstesna bir mevki almıştı. Bir buhran zuhur etti mi, izalesi onun himmetinden bekleniyor, fakat muvaffakiyetin ertesi günü de onun bu suretle aldığı şeref ve şöhretten korkuluyordu...' ³¹

Fakat bi'l-mukabele Kromvel'i dinler isek o da icrâî ve teşriî hususatın aynı heyette birleşmesi yüzünden işlerin görülemediğinden, akîm kaldığından şikâyet ediyordu. Fi'l-hakika Profesör Esmen Avrupa'da tefrik-i kuvvanın

²⁵ Gizo İngiltere ihtilâlinin safahât-ı evveliyesini *Birinci Şar'ın Tarihi* namıyla yazdığı eserde göstermişti.

²⁶ Kromvel'i murad ediyor.

²⁷ Kromvel Tarihi, Birinci cild, sayfa 1.

²⁸ Bu meclis Kromvel tarafından 1753 tarihinde fesh oluncaya kadar devam ettiği için tarihte bu ismi almıştır.

²⁹ Gizo bu suretle teşekkül eden hükûmete *gouvernement de la chambre des communes* ismini veriyor.

³⁰ Kromvel Tarihi, cilt 1, sahife 9.

³¹ Kromvel Tarihi, cilt 1, sahife 67.

tarihçesini yapar iken, hiç nazariyâta istinat etmeksizin, sırf sevk-i maslahatla bu mecburiyetin İngiltere'de nasıl kendisini gösterdiğini hikâyeten der ki:

'Tefrik-i kuvva kaidesi on yedinci asırda İngiltere'de ihtilâl zamanında sarîh bir surette vücut buldu. Fakat burada öyle nazariyât-ı ilmiye eseri olarak zuhur etmedi. Bunu meydana çıkaran Long parlimanın tahakküm ve istibdâdından münbais suiistimalât karşısında bir dahinin nüfuz-ı nazarı oldu. Kromvel kendi Protektora hükûmetini teşkil etmek için kuvvanın ve bahusus kuvve-i teşriyenin kuvve-i icrâiyenin tefrikine büyük bir ehemmiyet veriyordu. Kuvve-i adliyenin istiklâlini de arzu ediyordu. Bu bâbdaki fikirlerini sarahaten söylüyordu. Protektora hükûmetinin birbirini takip eden kanun-ı esâsilerinde bu kaide tamamen tatbikat gördü.'³² Böylece icrâi ve taşîi işlerin tevhidî teşebbüsü İngiltere'de akim kalmış olduğu gibi Fransa'da dahi aynı teşebbüs aynı akıbete uğramıştır. Malumdur ki Fransa ihtilâl-i kebirinde Konvansiyon Meclisi kral On Altıncı Lui'nin idamına hükm ettikten ve bunu icrâ ettirdikten ve bütün kuvvetleri, selâhiyetleri cem eyledikten sonra 1793 tarihinde bir kanun-ı esâsî neşr ve ısdar etti. Bu kanun-ı esâsî bizim Teşkilât-ı Esâsiye kanunu gibi bütün kuvvet ve selâhiyetleri mecliste topluyordu. Gerçi arada bazı farklar vardı. Fakat bunlar teferruata ait şeylerdi. 1793 kanun-ı esâsîsi 1791 kanun-ı esâsîsi ile vaz olunmuş olan tefrik-i kuvva kaidesini ref' etti. Meclis kuvve-i icrâiyenin tayini, bir tarz-ı mahsusta husule gelen müntehiblerin irae ettikleri namzedler arasından tefrik eylediği ve şura-yı icrâ (conseil exécutif) ismini verdiği yirmi dört kişilik bir heyete tevdi eylemişti. Büyük küçük bi'l-cümle memurîn ve zabitanı ve nezzârı nasb ve tayin eden bu şura-yı icrâ idi. Görülüyor ki bu noktada 1793 kanun-ı esâsîsiyle bizim Teşkilât-ı Esâsiye kanunu arasında ufak bir fark vardır: Teşkilât-ı Esâsiye kanununun sekizinci maddesi 'büyük millet meclisi, hükûmetin inkisam eylediği devâiri kanun-ı mahsus mucebince intihabgerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder...' der. Hâlbuki Fransa'nın 1793 kanun-ı esâsîsi biraz evvel söylendiği vechile bunları şura-yı icrâsına tayin ve irae ettiriyordu. İki kanun-ı esâsî arasındaki ikinci bir ufak fark da şudur ki Fransa'da şura-yı icrâ vükelâyı haricden yani meclis haricinden tayin ettiği hâlde bizde 'icrâ vekilleri büyük millet meclisinin ekseriyet-i mutlakası ile aralarından intihab olunur.' Fakat esasda yani kuvve-i icrâiye ile kuvve-i teşriyenin tamamen mecliste birleşmiş ve bütün selâhiyet ve iktidarı münhasıran orada temerküz etmiş olması hususunda iki kanun-ı esâsî arasında ittihâd-ı tâm vardır. Bizde olduğu gibi Fransa'nın 1793 kanun-ı esâsîsinde dahi nazırların isimleri vekil idi ³³ ve şahsî bir nüfuzları yok idi. Fransa'nın geçen asr-ı ricâl-i meşhuresinden mösyö Tiyer, Fransa ihtilâli ve Napolyon tarihi hakkındaki muazzam eserinde bu 1793 kanun-ı esâsîsinden bahsederken 'son derecede ahrârâne yapılmış ve ömürsüz kalmış olan bu kanun-ı esâsîde heyet-i icrâiye ehemmiyetsiz muvakkat bir komiserlik, vekillik mevkiine iniyordu' diyor ve mezkûr kanun-ı esâsînin ne suretle yapıldığını da şöyle hikâye ediyor: 'Kanun-ı esâsî hemen hiç münakaşaya uğramaksızın sekiz günde meclisten çıktı ve şerefine atılan toprakla ilân ve bu vesile ile icrâ-yı sürûr ve şadımanî edildi ve kanundan binlerce nüsha basılarak bütün Fransa'ya gönderildi. Ve hiçbir itiraza uğramadı.'³⁴ Fakat şayan-ı dikkattir ki bu kanun-ı esâsî vekâyî ve hadisat ilcaatıyla hiç tatbikat ve filiyat göremeden ortadan kalktı ve yerini 1791

³² Esmen – *Hukuk-ı Esasiye*, sahife 359.

³³ *Agents en chef de l'administration générale* (Art. 66).

³⁴ *Fransa İhtilâli Tarihi*, Birinci Cild, sahife 568.

kanun-ı esâsîsinden daha ziyade vuzuh ve sarahatle heyet-i icrâiye ve teşriyenin tefrikinin kabul eden üçüncü sene kanun-ı esâsîsi kaim oldu.³⁵

Hâsılı icrâi ve teşriî işlerin bir memlekette tûl-i müddet aynı heyette ictimai keyfiyeti tabiat-ı eşya ve hadisata mugayir olduğundan bizim memleketimizde de heyet-i icrâiye ve teşriyelerin yeniden itfirakına şahid olacağımız muhakkaktır. Binaenaleyh elyevm icrâi ve teşriî işlerimizin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birleşmiş olması keyfiyeti, Teşkilât-ı Esâsiye kanunu ile husule gelen ve memalik-i sairede halen mevcut ve maruf numune şekil ve suretlerine benzemeyen cumhuriyet-i idareyi ve hülle-i evlada bize göstermiyor ve sanki büsbütün başka bir tarz-ı hükümet teessüs etmiş gibi bir tesir yapıyorsa da hakikatde bu tarz-ı idarenin de tam manasıyla bir cumhuriyet olduğu muhakkaktır. Bu şekli-i idare memleketimizde payidar olabildiği surette pek az zaman geçmeden icrâi ve teşriî işler birbirinden ayrılacak ve elyevm başka cumhuriyetlerde gördüğümüz vechile başka başka ellere geçecektir. Malumdur ki daha şimdiden bu bâbda bir hayli mübahese ve münakaşa başlamıştır.³⁶

Cumhuriyet Fırkasının Mücâdelât-ı Müstakbelesi

Cumhuriyetin sebk eden taîf ve tavsîfine nazaran cumhuriyetçilerin en ciddi muanzları *mutlak hükümdarlık-monarchie pure* tarafdârânı olmak lazım gelir. Filhakika mademki cumhuriyet en ziyade mutlak hükümdarlığın mukabilidir, o halde her iki şekli-i hükümetin tarafdârları da haliyle birbirine en koyu muhalif olurlar. Ondan sonra sırasıyla cumhuriyetlerle mutlak hükümdarlıklar arasındaki muhtelif şekli-i hükümetler yani meşrutî hükümdarlıklar ve tarafdârânı mevzû' bahs olmak icap eder. Bu meşrutî hükümdarlıkların da bâlâda tafsîl olunduğu vechile mutlak hükümdarlığa yakın olanları ve daha hafif dereceleri bulunduğu gibi tamamen cumhuriyetle hem-hudut olanları ve hatta Belçika kanun-ı esâsîsinin ve bizim kanun-ı esâsimizin icap ettirdiği meşrutî hükümdarlıklar gibi ruh ve esas yani hâkimiyet-i milliyenin tamâmîyyen te'mîni itibarıyla cumhuriyetlerden tefriki düşvâr olan nev'ileri de vardır. Binaenaleyh aklen ve mantiken bu muhtelif meşrutî hükümetlerin tarafdârânının mutlak hükümdarlık tarafdârânı derecesinde cumhuriyetçilere muanz olamamaları ve hele hâkimiyet-i milliye esasına mübteni meşrutî hükümdarlık tarafdârânı ile cumhuriyetçiler birbirlerine muanz değil hatta fikren akraba ve esasta tamamen müttelik addolunmaları lâzım gelir.

Şimdi şu mücmel esâsâtı memleketimizin bugünkü haline tatbik edecek olur isek yeni teşekkül eden cumhuriyet fırkası en ziyade hükümet-i mutlaka yani devr-i meşrutiyetten evvel mevcut olan mutlak padişahlık tarafdârânı ile mücâdele ve mücâhede edecek ve diğerleri olan mücâdelâtı nisbeten pek hafif olacak demek icap ederse de mateessüf bu gibi telakkiler, nokta-i nazarlar ekser ahvâlde sırf nazariyat vadisinde kalıyor, tatbikât sahasına geçemiyor ve mücâdelât-ı siyasiye, birbirlerine esas itibarıyla muhalif olanlar arasındaki derecede ve daha ziyade birbirine benzeyenler arasında zuhûr ediyor! Çünkü siyasî infîaller, ihtiraslar, şahsî husumetler, istirkâblar insanlar arasında büyük bir rol oynuyor. Şu hâl-i müessifin pek bâhir ve mühim misal ve

³⁵ Esmen, *Hukuk-ı Esasiye*, sahife 149.

³⁶ Bu mebhâs da yazılalı hayli zaman oldu.

numunelerinden biri Fransa ihtilâl-i kebirinde *Jakoben* ve *Jironden* gibi aynı babanın yani ihtilalin evlatları arasında zuhûr eden kanlı ihtilâfâtır.

Esasen merdûd ve menfûr ve en büyük neticesi umumî hüsrân ve harâbî olan bu gibi ihtilâfât yine nispeten bir inkılâbın ibtidâsında olsa bir dereceye kadar ma'zûr ve hatta gayr-ı kabili def' addolunabilir. Çünkü o zaman memleket bunun ne müthiş bir bela olduğunu daha anlamamış ve bütün kuvve-i mukavemesi henüz sarsılmamış bir hâledir. Fakat bir memlekette inkılâbın on beşinci senesinde yani felâket ve musîbetlerden sonra tekrar böyle bir sarsıntı pek müthiş, öldürücü bir şey olabilir. Bir inkılâb ilk senelerinde büyük hummalar gösterir ve o vakitler tahrik ettiği inkılâbların önüne geçmek muhâl olur. Bütün inkılâblarda-şu son zamanlarda bi'l-cümle safahâtına şahit olduğumuz Rusya ihtilâlinde emsâlî görüldüğü veçhile- büyük fevriyetler, galeyânlar, müfrit tebeddüller görülür. Fakat bilâhare tedricen bu fevriyet devri zâil olur. Nev-umma bir yangın yerine yangından sonra avdet eden alâkadârlar gibi ahali inkılâbın husule getirdiği boşluklarla yahut vücûdlarla eskiden vekâyie mukavemet etmiş, pâyidâr olabilmiş şeyleri mecz ederek ve bunlar arasında bir ahenk temin etmeğe çalışarak tedricen bir devr-i müsâlemet ve sükûnete girer.

Bizim bedbaht milletimiz de elyevm böyle yeni yangından çıkmış harîk-zedegân mevkiindedir. Medîd bir devr-i istibdattan sonra on dört senelik bir fevriyetli, galeyânli, dahilî, haricî hiç vak'asız kalmayan bir devre-i ihtilâliye geçirmiş ve beşeriyetin, insaniyetin şimdiye kadar emsâlini görmediği *Harb-i Umumî* afetine de en mühim aktörlerden biri olmak üzere iştirâk etmiş ve ondan sonra da müthiş ve mühîn, alçak bir düşman istilâsı görmüş, varı yoğu mahv olmuştur. Şimdi zayıf ve nahîf kalmış bu vücud her şeyden evvel büyük bir basîrete, pek ihtiyâtkâr doktorlar elinde tedaviye muhtaçtır. Alalâde ahvâl ve zamanda nâfi' olabilecek bir ameliye-i cerrâhiyeye tahammül edemez. Onun için bütün evladına ve ale'l-husûs onu bu son mühîn düşman istilâsından tahlîs eden mücâhidine her şeyden evvel şu vazife-i mühimme terettüb eder ki şu bedbaht validelerinin zaman-ı nekâhetini büyük bir sükûnet ile geçirtmekte ve hastayı yeniden büyük tedbirler, ameliyelerle sarmak şöyle dursun onun ednâ-ı teessür-i rûhiden bile masûn bulundurulmasına el birliğiyle çalışsınlar.

Bâlâda dediğimiz gibi cumhuriyetlerin muârazası tarihindeki emsâline nazaran, ruh ve mahiyet itibarıyla kendisine en koyu muanız olmak lazım gelenlere münhasır kalmayacak ve kendisine en ziyade benzeyenlere, fakat teferruatta ayrılanlara kadar yapılacaktır.[?] Bu kendisine en ziyade benzeyenler diye tavsîf etmek istediğimiz kimseler Teşkilât-ı Esasiye kanunıyla ref' edilen Kanun-ı Esasiye taraftar olanlardır. Bâlâda kanun-ı esasiler hakkında sebk eden meşrûhât ve tafsilâtın tamamen anlaşılmış olacağı vechile Teşkilât-ı Esasiye kanunuyla Kanun-ı Esâsî arasında hâkimiyet-i milliyet nokta-ı nazarından ednâ bir fark yoktur. Her ikisinde de hâkimiyet milletindir. Yalnız birinde hükümdar yoktur, diğerinde vardır; fakat bu, Belçika Kralı gibi münhasıran hâkimiyet-i milliyeden tenevvür ve istifâde eden ve aslında bir ziyâyı haiz yani *münîr* olmayan *müstîr* bir padişahdır. İşte hâkimiyet-i milliyet nokta-ı nazarından iki taraf arasındaki fark-ı cüz'î bundan ibarettir.

Buna rağmen mateessûf öyle görülüyor ki cumhuriyetçiler, en ziyade Kanun-ı Esasimize taraftar olanlarla mücadele edeceklerdir. *Mutlak hükümdarlık* taraftarları gibi cumhuriyetlerin en koyu hasmı olmak lâzım gelen kimseler artık memleketimizde çok şükür kalmamış gibidir. Bidâyet-i inkılâbımızda yani 1324 senesinde inkılâpçıların en büyük hasmı şüphesiz bunlardı. Fakat dünyada hiçbir şey boşuna olmadığı gibi o vakitten beri

geçen, hem ne vak'alar ve hadiselerle dolu olarak geçen on dört sene kat'iyen beyhude geçmiş olamaz. Memleket devre-i ihtilâliyemizin bütün o vak'aları arasında tekemmül etti, bir mülâzemet yaptı.

Biz kat'iyen zannetmeyiz ki 1339 senesinde memlekette hâlâ kendisinden korkulabilecek kadar mühim *mutlak hükümdarlık* taraftâr bir hizip bulunsun. Binaenaleyh bâlâda bahs ettiğimiz fikir ve kanâate avdetle deriz ki cumhuriyetçilerimizin en ziyade mübâreze edeceği kimseler kendilerine en yakın olanlar yani Kanun-ı Esâsî taraftarları olacaktır. Bu ise bihakkın teessüfe sezâ bir hadise olacaktır. Çünkü memleketimizin zaten seviye-i zihniyesi mateessüf düşkündür. Erbâb-ı ilim ve ırfan pamakla gösterilecek kadar azdır. Vatandaşın uğradığı bunca musibetlerden sonra memleketin bi'-cümle havassı, erbâb-ı fazl u kemâlî müttehiden ve müttefikân onun dertlerine çare-sâz olmağa teşebbüs edecekleri yerde aralarında sırf teferruata ait içtihad farklarından dolayı birbiriyle muârazaya kalkışır ve bu suretle beyhude birçok kıymetdâr zamanlar, kuvvetler kaybederek umûr-ı esasiye-i vatânı ihmal ederlerse buna cidden acımak lazım gelir.

Mustafa Kemal Paşa ve rüfekâ-yı muhteremeleri bu memlekete azîm hizmetler ifâ ettiler. Tarih onların hizmetlerini altın harflerle yazacaktır. Memleket namına hatta bu mücâhidîn-i kirâmın bizzat kendi menfaatleri namına şâyân-ı temennidir ki bu hidemât-ı azîmelerini bihakkın tetvîce de muvaffak olsunlar. Bunca harb ü cidâlden, itişme ve kakışmalardan sonra millet onların himmetiyle şöyle bir müddet istirahat edebilir, yeniden cidâllere uğramayarak yaralarını sarmağa, çift ve çubuğunu kurmağa, ocağını tıttırmağa, tarlasını yeşilletmeğe, ağaçlarını dikmeğe muvaffak olursa mücâhidlere çok dua eder ve işte bu dualardır ki onların o büyük hizmetlerinin tacı olur.

Hâlbuki memleket yeniden bir mücadeleye ve hem dâhili olmak itibarıyla memleketi tahrib etmek, bütün kuvve-i hayatiyesini köreltmek hususunda daha müessir ve müthiş olması tabiatında olan dâhilî bir tefrikaya uğrarsa bütün bu zaferlerin mateessüf semeresi hiç iktitâf edilemez.

Bugün milletin mukadderâtını elinde tutan zevâta ve bahusus onların ser-eifrâzı olan muzaffer Kemal Paşa'ya en büyük bir vazife-i vataniyedir ki bu tefrikaya meydan vermesin. Fakat bu öyle cebirle, şiddetle olacak bir şey değildir, bu ancak münevver olan iki taraf arasında saf, temiz, her türlü suiniyetten hâlî bir anlaşma ile mümkündür. Memleketin bir ailesi gibi sayılmak lazım gelen bütün mütefekkirînini Mustafa Kemal Paşa hazretleri bir aile kongresi yani memleketin mütefekkirîn ailesi kongresi halinde içtima ettirsinler. Orada uzun uzadıya teati-i efkâr edilsin, mütehâsım tezler ashâbı yekdiğerini iknaa çalışsınlar ve bu içtimadan memleketin hayrına hâdim ve ona her şeyden evvel huzur ve sükûn getirecek bir karar-ı makul ve ilmî doğsun. Fransa hükemâ-yı meşhûresinden Renan milletler için en büyük saadeti *mefkure* olarak sırf erbâb-ı ilm ve fenden mürekkeb yeni nev' bir asilzâdegân – *Aristocratie intellectuelle* tarafından idare olunmakta gördü. Bizde de sınıf-ı mütefekkirimizin velev bir defaya mahsus olsun memleketin mukadderatında bir hakk-ı kelâmı olsun.

Mütefekkirîn Aile Kongresi

Bu kongrenin rûznâmesi haliyle pek mahdud olacaktır. Madem ki esas yani hâkimiyet-i millîye hakkında bir gûnâ ihtilâf yoktur, bütün mübâhesât ve

münâkaşât memleketin elyevm içinde bulunduğu vaziyete ve tarih ve an'anâtına ve âlem-i İslâmı ile olan revâbıt ve münâsebâtına nazaran heyet-i icrâiye riyâsetinde ırsî bir hükümdarın mı yoksa müntehib bir zatın bulunması mı memlekete daha nâfi' olur, işte yalnız bu noktaya inhisâr etmek lâzım gelir.

Bu mesele memleket için pek yeni bir şeydir. Memleket hangi şekil ve sureti kabul edecek olursa olsun herhalde evvel emirde bu bâbda bir takım istihzârât-ı evveliyenin, leh vealeyh birçok mübâhesât ve münâkaşâtın icrâsı lâbüddür. Ancak bu hazırlıklar üzerinedir ki umûm milletçe memleketin nef' ve hayrına en muvâfık olan şekil ve sûret-i idare kararlaştırılabilir. Hak ve insaf bizi itirafa mecbur eder ki vaktin darlığına mebnî Teşkilât-ı Esâsiye kanunu biraz aceleyle uğrayarak böyle elzem bir istihzâr-ı evveliyeden mahrum kalmış ve binaenaleyh ne dereceye kadar efkâr-ı umumiye-i memleketi in'ikâs ettirebileceği anlaşılamamıştır.

Filhakika Anadolu harekât ve mücâhedât-ı milliyesinin ilk başladığı zamanlar buna dair hiçbir fikir ve cereyana tesadûf etmiyoruz, bilakis ırsî hükümdarlığın devam ve pâyidârının umumiyetle arzu edilmekte olduğunu, müspet ahvâl ve hâdisâta tesadûf ediyoruz. Bir defa kıyâm ve mücâhedenin üssü'l-esâsı olan *misâk-ı millî* birçok maddelerinde hükümdarlıktan bahsediyor. Ezcümle dördüncü maddesi aynen '*makarr-ı hilâfet-i İslâmiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniye ve merkez-i hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehri ile...*' diyor. Bilahare 16 Mart 336 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Meb'ûsânın feshi üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti tarafından, Ankara'da içtimâ' ettirilcek olan millet meclisine meb'ûslar intihâb ve i'zâmı hakkında bizzat Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin imzalarıyla umûm vilâyâta tamim edilen tebliğde aynen şu fıkrayı görüyoruz: '*makarr-i hilâfet-i İslâmiye ve pâyitaht-ı saltanat-ı Osmaniye'nin düvel-i itilâfiye tarafından resmen işgali kuvve-i teşriiye ve adliye ve icrâiyeden ibaret olan kuvvâ-yı selâse-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifâ-yı vazifeye imkân veremediğini hükûmete resmen tebliğ ederek Meclis-i Meb'ûsân dağılmıştır. Şu halde makâm-ı hilâfet ve saltanatın masûniyet ve istiklâlini ve devlet-i Osmaniye'nin tahlîsini temin edecek tedâbirî teemmül ve tatbîk etmek üzere millet tarafından selâhiyet-i fevkalâdeyi hâiz bir meclisin Ankara'da içtimâa daveti ve dağılmış olan meb'ûsândan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirâk ettirilmesi zarûrî görülmüştür...*' Bizzat müşarûniyleh hazretleri 23 Nisan 336 tarihinde Meclisi ilk defa olarak küşâd ederken mühim bir nutk-ı tarihî îrâd ediyor ve bu nutukda diğer birçok husûsât-ı mühimme arasında aynen '*devlet-i Osmaniye diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının nüfûz-ı cismânisi etrafında müteşekkil değildir. Makâm-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilâfet olmak itibarıyla padişahımız cumhûr-ı islâmın da reisidir. Mücâhedâtımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının tefrîkini istihdâf etmek değil düşmanlarımıza irade-i milliyenin buna müsâid olmadığını göstermek ve bu makamât-ı mukaddeseyi esâret-i ecnebiyeden tahlîs ederek ulû'l-emrîn selâhiyetini düşmanın tehdîd ve ikrâhından azâde bırakmaktır. Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydıyla bile olsa bir hükümet reisi tanımak ve padişah kaymakamı ihdâs etmek hiçbir suretle kabil-i cevâz değildir. Şu halde reissiz bir hükümet vücuda getirmek mecburiyetindeyiz.... Hilâfet ve saltanat makamının tahlîsine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra padişahımız ve halife-i müslimîn efendimiz her nev' cebr ve ikrâhdan âzâde ve tamamiyle hür ve müstakil olarak kendini milletin âğûş-ı sadâkatinde gördüğü gün, Meclis-i âlînin tanzim edeceği esâsât-ı kanuniye dairesinde vaz-ı muhterem ve mübecellini ahz eder*' diyor.

Aynı esâsât ve umdelerin ondan sonra dahî mücâhedât-ı milliyeyi ilhâm ettiğinin pek mühim bir delili de azm ve mücâhede-yi milliyeyi sekte-dâr edebilecek eşhâs hakkında ilân ve ısdârına ihtiyaç messeden 29 Nisan sene 336 tarihli *Hiyânet-i Vataniye* kanunudur. Bu kanun, esas mahiyetinde olarak vaz' ettiği birinci maddesi ahkâmınca yalnız '*makâm-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatı ve memâlik-i mahrûse-i şâhâne-yi yed-i ecânibden tahlîs ve taarruzâtı ref'* maksadına ma'tûf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahrîren muhalefet veya ifsâdâtta bulunan kesân hain-i vatan addolunur.' Bu hiyânet-i vataniye kanunundan dört beş ay sonra ısdâr edilen 5 Eylül sene 336 tarihli *Nisâb-ı Müzakere* kanununda dahi aynı esas ve umdenin devam ettiğini görüyoruz. Bu kanun birinci maddesinde aynen şöyle der: '*Büyük Millet Meclisi, hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husûlüne kadar şerâit-i âtiye dairesinde müstemirren in'ikâd eder.*' İşte bu kanundan dört ay sonra yani 20 Kânûn-ı sâni sene 337 tarihinde Teşkilât-ı Esâsiye kanunu Meclis'in 135 inci içtimâında kabul edilmiştir. Arada böyle Kanun-ı Esasi mahiyetini ihrâz edecek mühim bir kanundan dolayı hükûmet ve milletçe bir mesele çıkarıldığına ve bununla efkâr-ı umumiyeyi millet'in işgâl ve haberdâr edildiğine ve bu bâbda leh ve aleyh mübâhesât ve münâkaşât vukû' bulduğuna dair bir kayd ve emâreye destres olamadık. Bütün memâlik-i mütemeddede kanûn-ı esâsilerin sûret-i vaz' ve tebdîlîleri büsbütün büsbütün kavânîn-i âdiye-i saireden farklı olup hiç olmazsa *sûlûsân-ı ekseriyet* gibi kayıtlara tâbidir. Hâlbuki Teşkilât-ı Esâsiye kanununun böyle bir kayd ile mukayyed olarak olsun yapılmamış olduğu anlaşılıyor. Hatta esasen ondan dört ay evvel yapılmış olan *Nisâb-ı Müzakere* kanunuyla istihdâf edilen keyfiyet, Meclis'in müstemiren devamı matlûb olduğu hâlde mebûsânın vakit vakit umûr ve husûsât-ı zâtîyeleri için gaybûbetle memleketlerine gitmek mecburiyetinde kaldıkları görüldüğünden ufak bir ekseriyetle Meclisi meşrû bir surette müzakere icrâsına ve karar ittihâzına selâhiyetdâr kılmaktan ibaret olmasına ve filhakika *Nisâb-ı Müzakere* kanununun kabulüyle beraber birçok meb'ûsân sonbahar olan mevsimden bilâ-istifade memleketlerine gitmiş bulunmasına mebnî Teşkilât-ı Esâsiye kanunu bi'z-zarure azâ-yı mertebesi üç yüz elli olan Meclis'de alalade birçok kanunlar derecesinde bile ekseriyet ihrâz edememiştir.

Bütün bu mesrûdât gösterir ki mevzu bahsimiz olan mesele-yi mühimmeyi bugün mahiyet-i hakikiyesiyle efkâr ve ârâ-yı millete vaz' eylemeğe ve bu bâbda evvel emirde memleketin saadeti için nâfi' ve velûd olacak bir takım mübâhesât tahrîk etmeğe ihtiyaç vardır. Bu gibi mesâl-i esasa ne kadar devr ü dirâz tetkik olunur ve bütün cihât ve nikâtına imâle-i efkâr edilirse neticede ittihâz olunacak mukarrerât ile memleketin hayrını temin ümidi de o nispette artar.

Davet ve teşkilini Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden istihâm eylediğimiz mütefekkirîn aile kongresinde tarafeynin isbât-ı müddeâ için serd edebilecekleri başlıca edille ne olabilir.

Memleketimizde ırsî bir hükümdarlığın aleyhinde bulunacakların en büyük delili, revş-i ahvâl ve bu bâbda öteden beri işitilen sözlere nazaran tahakküm ve istibdâd endişesi olsa gerektir. Filhakika bütün milletlerin tarihleri birçok hükümdar tahakküm ve istibdâdlarıyla dolu olduğundan ne şekil ve surette olursa olsun bir tahtı işgâl edecek zevâtın tedricen tahakküme meyl etmeleri ve ilk müsait fırsatta mutlak idare husule getirmelerden korkulmaktadır. Fakat müşâhedât ve tecârüb gösteriyor ki şu bihakkin endîşe-âver olan tahakküm ve

istibdâd hususu bir tahtın vücûdundan ziyade memleketin seviye-i zihniyesiyle alâkadârdır. Halkın seviyesi düşkün, millet hukukunu müdâfaadan aciz oldu mu daima tahakküm ve istibdâda uğruyor. Ancak bu tahakküm ve istibdâdın şekil ve sureti değişiyor. Bir defa seviye-i zihniyesi düşkün memleketlerde şahsî teferrüdlerin önüne geçmeğe imkân yok gibidir. Hemen ekseriya görüldüğü vechile tahtın, hükümdarın adem-i vücûduna rağmen tedricen kalabalığın içinden biri teferrüd ve temeyyüz ediyor ve tahakküm yeniden vücûd buluyor ve netice tahtın ismini ve orada hükümrân olacak aileleri, şahısları değiştirmekten ibaret kalıyor. Fransa ihtilâlinde ahali bu kadar krallık aleyhinde uğraştıktan ve hatta kralı idam ettikten sonra değil miydi ki bir Korsikalı zâbit geldi, yeniden bir taht yaptı, üzerine oturdu. Hem de kraldan daha büyük bir isim ve unvan aldı, kendisine imparator dedirtti!... Onun yeğeni ve ona nispetle ehemmiyetsiz bir âdem olan Üçüncü Napolyon bile Lui Filib krallığını deviren inkilâbın, cumhuriyetin başına geçip de kendisini yine o cumhuriyeti yapan halka imparator ilân ettirmede mi? Kezalik İngiltere ihtilâlinde koca kral Şarl idam olunduktan ve bi'l-fil halk hükûmeti ve Mösyö Gizo'nun bâlâda menkul sözü vechile *Meclis-i Meb'ûsân Hükûmeti* ilân olunduktan sonra, diğerleri gibi alalâde bir meb'ûs olarak meclise girmiş ve ondan sonra harb-i dâhilîlerde kumanda mevki' ve vazifesinde bulunarak temeyyüz etmiş olan bir zât yani Kromvel nihayet protektora namıyla şahsî bir hükûmet teşkil etmedi mi idi? Gerçi Kromvel kral unvanını almadı idi fakat bu bile kendisine teklif olunmadı mı idi?... Hâsılı biraz evvel dediğimiz gibi memleketin seviyesi, şahsî tahakkümleri daha tohumda iken izâle edebilecek hâlde olmazsa bu tahakkümler mutlaka zuhûr ediyor ve hatta o evvelden beğenilmemiş kaldırılmış tahtların yeniden ihyâsına kadar gidiliyor; yahud elyevm bir çok Amerika-yı cenûbî cumhuriyetlerinde görüldüğü vechile mevki'-i iktidar en cüretkâr ve azimli bir generalin yahud bir sivilin elinde kalıyor, fakat halk yine tahakküm ve istibdâd altında inliyor, inliyor!.. Binaenaleyh biraz evvel dediğimi ehemmiyetine mebnî tekrarla bir kere daha demeğe bihakkın şâyân-ı nefret olan tahakküm ve istibdâd husûsu bir tac ve tahttan ziyade memleketin seviye-i zihniyesiyle alâkadârdır.

İrsî hükümdârlık tarafdarânı olanlar ise, muhakkak memleketin an'anâtından, ülfet ve itiyâdından ve hanedân-ı hükümdârînin tarihte memleketimize ettikleri hizmetlerden bahsedeceklerdir. Yine mümkündür ki cumhuriyetlerin ekser ahvâlde ya bir inkilâb-ı kebîr neticesinde hanedân-ı hükümdârînin ref'i ve hatta imhası üzerine, artık ortada kimde kalmaması üzerine yapılmakta veyahud Arnavutluk, Çekoslovakya ve Lehistan gibi büsbütün yeniden tesîs etmiş memleketlerde tahta hiçbir müddeî mevcut olmamasına mebnî bi'z-zarûre kendiliğinden bir idare-i tabiîye olarak teessüs etmekte olduğunu ve hâlbuki memleketimizin en koyu Türk olmak üzere asırlardan beri mevcut bir aile-i hükümdârîsi bulunduğunu ve bunu muhafaza ve hele hanedan-ı hükümdârînin pek mümkünü'l-husûl terbiyesine azıcık ihtimâm etmekle milletimizin inkişâfına daha ziyade germî verilebileceğini ve cumhuriyet gibi ancak seviyesi çok yükselmiş memleketlere mahsus idarelerin bizde anarşiden başka bir şey tevfid etmeyeceğini söylesinler ve bu kabil pek çok mesrûdatta bulunsunlar. Bunları öbür tarafın ne suretle red ve cerh edebileceğini kongrede göreceğiz. Her hâlde hükümdarlık lehinde bir delil vardır ki zannederiz hasımlarını hayli düşünmeğe mecbur edecektir. Bu hilâfet meselesidir.

Malumdur ki Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husule getirilen usûl-ı idarenin mahiyetini tarif için son zamanlarda bir formül, bir düstûr vücud buldu ki

umumen zebânzeddir: 'İnkılâb-ı ahîrle saltanat hilâfetten tefrîk olundu' diyorlar. Bence bu tarif inkılâb-ı ahîr ile husule gelen şeyi ifadeden acizdir. Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husûl bulan şey bu değildir. Dokuz on ay evvel 'hâkimiyet-i milliye ve hilâfet-i islâmîye' hakkında Karahisar meb'ûs-ı sâbıkı Hoca İsmail Şükrü Efendinin neşr ettiği risâleye cevaben inkılâb-ı ahîrin en hâr taraftarlarından ve yine mebûsîn-i muhteremeden ve Mustafa Kemal Paşa hazretlerine şiddet-i intisâbı olanlardan Hoca Halil Hakkı ve İlyas Sami ve Rasih efendilerin yazdıkları reddiye'nin bazı fıkralarında görürüz. Müşarünleyhin reddiyelerinde şu âfîdeki fıkralar bilhassa nazar-ı dikkate çarpar:

'...Zaman değişir, ihtiyaç tenevvü' eder, ahvâl başkalaşır. Biz yine o eski içtihadâtı mı pâ-bend olalım...'

'Bâb-ı içtihadı açıktır. Eimme-i selef hazerâtını tebcil ederiz... Biz de onların eser-i celîline iktifâ ile bugün içtihadâtta bulunabiliriz...'

'Devr-i kadîmde ehl-i İslâmın adedi mahdûd idi. Asr-ı peygamberîdeki müsliminin künyelerine varıncaya kadar esâmîsi kütüb-i siyerde mestûrdur... O devirlerde bir zât-ı âzam hem kadı hem müftü, hem emîr-ül-ceyş, hem hazinedâr, hem müdür, hem siyasî olabilirdi...'

'...Fakat bugün bu mümkün müdür?.. Bazı kitaplarda mûnderic olduğu üzere halife, elyevm din ve itikâdı muhafaza, ahkâm-ı şer'iyyeyi ve âlâmâtı icrâ davaları fasl-ı rû'yet, mal, can ve ırzı te'mîn, ukûbâtı icrâ, serhadâtı muhafaza, cihad, ganâ'im, tekâlif ve maâşâtın tayini, umur-ı idare ve maliyeye emîn ve sahip-i rey kimselerin tayini ve ilâ ahirihi gibi ve zâ'ifi başa çıkarabilir mi? İnsaf...'

'Lâ rahbânîye fi'l-islâm... Ruhanî bir tabakayı biz tanımayız... Hristiyanlıkta böyle bir zümre-i rûhaniye mevcuttur. Din ü iman onların taht-ı inhisârındadır. Katolik Hristiyanların başında bir papa görüyoruz..'

'...İslâmiyette ruhanî ve cismanî farkı yoktur. Böyle bir farka delalet edecek şekilde bulunmak küffarı taklittir...'

'Hilâf-ı hükûmet demektir. İslâm'da asıl olan bir hükûmet teşkilidir. Yoksa halife unvanını vermekten ibaret değildir. Hilâfet demek hükûmet-i islâmîye demektir. Teessüs-i-i hükûmet hakkı ise cumhur-ı müsliminindir. Vezâif de hükûmetin vezâifidir, halifenin vezâifi değildir. Hilâfet hükûmet mûradıfidir. Halife, emir-ül-mü'minin, imam-ül-müslimin gibi kelimât hep muhaddesdir...'

'Ümmet-i Muhammed, sahib-i hak ve sahib-i reydir. O isterse tenfiz ve icrâ vezâifinin bir kısmını bir veya birkaç kişiye hatta bir hey'ete tefvîz edebilir...'

Pek ziyade şayân-ı dikkat olan bu sözlerle mebûsîn-i müşarünleyhim bize açıkça şunu söylemiş oluyorlar: 'Halifelik fikri eski içtihad eseri idi. Biz bâb-ı içtihadı meftûh addederek yeni bir içtihadta bulunduk. İslâmiyette ruhanî ve cismanî farkı yoktur ki biz hilâfeti saltanattan ayırmış olalım. Hilâfet hükûmet demektir. Bizim içtihadımıza göre bu bir şahısta da bir heyette de olabilir. Biz inkılâb-ı ahîrimizle bunu şahısdan yani şimdiye kadar padişah denilen zattan aldık, Büyük Millet Meclisine verdik. Şu suretle tamamen muvâfık-ı şer'-i şerif bir harekette bulunduk.'

Hükûmet demek olan hilâfet -ki bunun ahkâm-ı islâmiyede böyle olduğuna müşarünleyhimle beraber çok kimseler tamamen kanidirler- mutlaka bir şahısta temerküz etmek lâbûd müdür? Yoksa böyle icabında bir meclise de intikal edebilir mi? Noktası bizim daire-i ihtisasımızdan hâriç bir mesele-i şer'iyye olduğundan bu bâbda bast-ı efkâr ü mütalaatı ehline ve mütehassıslarına bırakmağı tercih ederiz. Biz burada meseleyi münhasıran millet ve memleketimizin te'âlisi nokta-yı nazarından tetkikle deriz ki: Şimdiye kadar asar-ı sabıkadaki muvaffakiyetlerimizin, zaferlerimizin bir mirası hükmünde

olarak Türkiye padişahlarına bütün âlem-i İslâm, aynı zamanda kendi halifesi nazarıyla bakıyordu ve bu suret-i telâkkiden dolayı biz Türkiye ahalisi, umum dünyadaki mevkimiz itibarıyla pek çok istifade ediyorduk. Nüfusca mateessüf on milyonu geçmediğimiz hâlde padişahlarımıza umum âlemin halife-i İslâm adıyla âlakadar olması bize kırk elli milyonluk memleketlerin bile nazar-ı istirkabla bakabilecekleri bir mevki'-i bülend veriyordu. Binaenaleyh bizim menfaatimiz, bu miras-ı mühimmin hiçbir noktasına ilişmemek ve hatta karşımıza hilâfetin bizim elimizden çıkmasını arzu edecek Müslim ve gayrı Müslim mil-i saire çıkarsa bunların elini bu emanete zinhar dokundurmamaktı. Hâlbuki biz şimdi kendi elimizle bu suret-i telâkkiyi, bu manevî müesseseyi yıkıyoruz ve padişahlığı kaldırarak, hükûmeti ve onunla beraber olan ve ondan ayrılamayan hilâfeti millet meclisine veriyoruz. Bu inkılâb, Hoca Halil Hakkı ve İlyas Sami ve Rasih efendiler hazerâtının buyurdıkları gibi ahkâm-ı şer'-i şerife tamamen muvafık olabilir yahud olamaz. Bizce yani Türkiye ahalisinin menafii nokta-yı nazarından, mesele orada değildir. Bize bu bâbda endişe veren nokta münhasıran şudur ki acaba âlem-i İslâm, şimdiye kadar dört beş yüz seneden beri Türk padişahlarını halife olarak tanımış ve onlara karşı daima hürmetkâr bir vaziyet almış ve Cuma günleri hutbelerde onların isimlerini yad ve tezkâr etmiş ise badema hilafeti ihrâz edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclislerine karşı da aynı vaz'-ı hürmetkâr olacak ve hutbelerinde onun namını da zikr edecek midir? Yoksa 'mademki her vakit vücud bulamayan ve asırlardan beri ahvâl ü hâdisâtın ve azîm bir silsile-i zaferin eseri olarak nasılsa Türk padişahları lehine husule gelen bir mevki'-i bülend-i ihtirâmdan Türkler padişahlığı kaldırmakla bi'r-nzâ feragat etmişlerdir, o hâlde yeniden bir millet meclisini bir diğerine tercih etmeğe hiçbir sebep yoktur. Türkiye Büyük Millet Meclisi kadar bi'l-cümle memâlik-i İslâmiyenin millet meclisleri de şayan-ı ihtirâmdır, münhasıran Türkiye Büyük Millet Meclisi lehine bir imtiyâz ve hususiyet ihdasına mahal yoktur.' Tarzında bir şey mi söyleyecektir?..Cidden bu bâbda büyük bir endişe içindeyiz. Teşkil edecek mütefekkiñ aile kongresinde bu noktalar kanaat-bahş bir surette tenvir ve tavzih edilirse, elbette pek iyi olur. Kaldı ki şimdi bir de Millet Meclisinden ayrı bir şahıs olarak bir reis-i cumhur yahut bir reis-i devlet intihâbı mevzu bahisdır, şu halde hilâfet nerede kalacak, meclis de mi reis-i cumhur da mı yoksa bütün evsâf hilâfetten tecrid edilen asıl halifede mi? Bu noktaların her biri içinden çıkılamayacak bir muaddıla-ı azîmedir. Olabilir ki kongrede, 'hükûmetin padişaktan alınması, Türkiye için umum âlem-i İslâm'da hilâfet mevkiinin şeref ve haysiyetini ebediyen gâ'ib etmek tehlikesini husule getirebilir. Fakat biz bunu göze aldık. Biz artık memleketin te'âlisi için bu gibi nüfuzlardan istifade etmek fikrinde değiliz. O şerefi kim isterse o alsın...' diyecekler de bulunabilsin. Bu da bir fikir, bir tezdır. Bunu da hürmetle dinler ve icab ederse bu bâbdaki mukabelelerimizi, fikirlerimizi serd-etyân ederiz.

Hâsılı bu meşrutiyet ve cumhuriyet meselelerinde ne yapılmak lazımsa kemâl-i ciddiyetle ve adab-ı münâzır dairesinde münevver insanlara yakışacak bir surette teati-i efkâr neticesinde yapılmalıdır. Mühlik didişmelere tekrar meydan vermemek cümlemiz için en büyük bir vazife-i vataniyedir. Zavallı vatanımızın bu kabil didişmelere hiç tahammülü yoktur. Bu biçare, hasta validemize bileyn-i nekâhetinde bir parça huzur ve sükûn verelim, zaferde millete pîşvâ olan Mustafa Kemal Paşa şu nazik işde de bize rehber olmalıdır.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (CTAD)

Yayın İlkeleri

1. Ulusal hakemli bir dergi olarak yayınlanan *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin amacı, dünyadaki gelişmeler ışığında; Türkiye Cumhuriyeti tarihini Osmanlı modernleşme döneminden başlayarak siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik yönleriyle ele alan bilimsel çalışmaları ortaya koymak; bu alanda tartışma zemini oluşturmak ve yapılan çalışmaları kamuoyu ile paylaşmaktır. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nde Türkiye'nin jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin tarihî mirasın bir gereği olan coğrafi komşuluk ilişkilerini inceleyen bilimsel çalışmalarla, pek çok farklı disiplinden (sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi, felsefe, antropoloji, sosyal psikoloji vd.) faydalanılarak eleştirel bir yaklaşımla tarih bilimini inceleyen yazılara yer verilmektedir.

2. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'ne gönderilecek yazılarda özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır.

3. Makalelerin daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

4. Yazarlar, 10.000 kelimeyi geçmeyecek şekilde Microsoft Word programında yazılmış olan makalelerini, e-posta adresine göndermelidirler: **ctad.hacettepe@gmail.com**. Makalenin başında 100-150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetler ile 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Başlığın sağ alt kısmında yazarın adı, sayfa altında ise görev yeri (veya adresi, iş telefonu, GSM numarası ve e-posta adresi) ve unvanı yazılmalıdır.

4.1 Yazılar 1.5 satır aralığı ile 11 punto, Times New Roman karakteri ile yazılmalı, alıntı veya notlar sayfa altında yer alan dipnotlarda aşağıdaki örneklerde gösterildiği şekilde belirtilmelidir. **Örnek:** Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.150. **(İlk atıfta Yayınevi veya basıldığı matbaa varsa mutlaka, ayrıca ilgili eser ilk baskı değilse kaçınıcı baskısı olduğu da belirtilmelidir.)**, Eserin ikinci veya devam atıflarında ise: Lewis, *age.*, s.200. şeklinde olmalıdır. Makaleler-Bildiri alıntılması ise: Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, s.7 **(Cilt, Sayı, Yıl, mutlaka yazılmalı) İlgili Makalenin tam sayfa aralığı Kaynaklar içinde belirtilmelidir.** Makalenin ikinci atıflarında, İlhan, agm., s... Sayfa içinde yer alan beş satırı geçen alıntılar girintili paragrafta, 10 punto ile yazılmalıdır. Metin içinde resim, şekil ve çizelge kullanılabilir. Bunların basımına ait teknik imkânlar yazar tarafından sağlanmalıdır. Türkçede Türk Dil Kurumu'nun yürürlükteki yazım kılavuzuna uyulması gerekmektedir. Dolayısıyla inceltme ve uzatma işaretleri, nisbî (î) kullanımına uyulmalıdır; aslî, millî, fikrî gibi, kâr, mebusân vs. **Yararlanılan kaynaklar**, metin sonunda yazarların soyadına göre alfabetik olarak yazılmalı, aynı yazarın birden fazla eseri olduğu takdirde yayım tarihine göre sıralanmalıdır. **Kaynaklarda** eserler/kitapların gösterilmesinde şu yol izlenmelidir: Örnek: LEWIS Bernard (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. **Kaynaklarda Makaleler/Bildiriler ise:** [Makale Yazarı], Soyad Ad (Makalenin yayınlandığı dergi/Gazetenin, Bildiri Kitapları, edisyon kitapların basım yılı) Makalenin başlığı **(İtalik yazılmamalı)**,

Eser adı (**Kitap, Dergi vb. İtalik olmalı**), Yayın Yılı, Sayfa tam aralığı belirtilmelidir. **Örnek:** İLHAN Suat (1990) Türk Çağdaşlaşması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19 (Kasım). **Arşiv Malzemesinde**, ilgili arşivin (yerli veya yabancı) standart bir kısaltması var ise ona itibar edilmelidir (özellik Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, ve Genelkurmay ATASE Arşivi için), fakat ilk atıfta bu kısaltma yapılmadan uzun açılımı (Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet ve ATASE arşivlerinin varsa arşiv rehberleri esas alınmalıdır, Örnek: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dabihye, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, BOA DH.KMS*) mutlaka verilmelidir. Arşiv malzemesinde belgenin ayrıntılı künye bilgisi verilmelidir. (Belge tanımlaması, Belge tarihi yazılmalıdır.). Yazar eğer özel şahıs ve kendi arşivinden bir belge kaynak kullanıyorsa, belge/lerin tasnifli veya tasnifsiz olduğunu belirtmeli, tasnif tarafından yapılıyor ise kendi kısaltma tasarrufunun uyarısını yapmalıdır. Araştırma döneminin süreli yayınları kullanıldığında, ilgili gazete/dergiden bir makale veya yazı alıntılama ve bunun kaynaklarda gösterilmesinde şu kurala uyulmalıdır: Örnek Dipnotlarda; Yusuf Akçura, “Muallime Dair”, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi) Yıl, s... Kaynaklarda Makalelerin gösterilmesinde makaleler tırnak içine alınmamalıdır; AKÇURA, Yusuf (1913/veya Hicrî) Muallime Dair, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi), s..., Gazetenin tümü referans alınıyorsa yine aynı şekilde gösterilmelidir: Örnek: *Türk Yurdu* (1913) Gün, Ay. Kaynaklarda makale, kitap, arşiv, sözlük vs. kaynakların iç tasnifine gerek yoktur.

5.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi’ne gönderilen yazılar önce Yayın Kurulu tarafından incelenerek, uygun görülenler konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Yazar ve hakem adlarının gizli tutulduğu raporlar olumlu olduğu takdirde makale yayımlanır. Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri ve önerileri varsa yazının yazara gönderilmesinden itibaren bir ay içinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra makale yayımlanır. Yayın Kurulu ve Editör tarafından esasa yönelik olmayan düzeltmeler yapılabilir. Yayımlanması kabul edilmeyen makaleler iade edilmez. Yazara yazısı ile ilgili bilgi verilir.

6.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi’nde yayımlanacak makalelerin telif hakkı Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü’ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara çıkan sayıdan 5 dergi verilir.

7.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yüksek Öğretim Kurumu tarafından yayımlanan “Üniversitelerde Ders Aracı Olarak Kullanılan Kitaplar, Teksirler ve Yardımcı Ders Kitapları Dışındaki Yayınlarla İlgili Yönetmelik” hükümlerine tâbidir.

Yazarlar

Turhan ADA, Yrd.Doç.Dr., Rize Ü Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Rize. E-posta: turhanada@yahoo.com

Mehmet Sait DİLEK, Yrd.Doç.Dr., Atatürk Ü İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Erzurum. E-posta:
mehmetsaitdilek@hotmail.com

Mesut ERŞAN, Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Ü Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Eskişehir. E-posta: mersan@ogu.edu.tr

Esin Sultan OĞUZ, Dr., Hacettepe Ü Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge
Yönetimi Bölümü, Beytepe/Ankara. E-posta:esinsultan@hacettepe.edu.tr

Mehmet ÖZDEN, Doç.Dr., Hacettepe Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Beytepe/Ankara. E-posta:memetozden@yahoo.com

Serdar SAKİN, Yrd.Doç.Dr., Erciyes Ü Atatürk İlkeleri Araştırma ve
Uygulama Merkezi Müdürü, Kayseri. E-posta:serdar.sakin@gmail.com

Makbule SARIKAYA, Yrd.Doç.Dr., İnönü Ü Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler
Öğretmenliği Bölümü, Malatya. E-posta: makbule@inonu.edu.tr